

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra historie

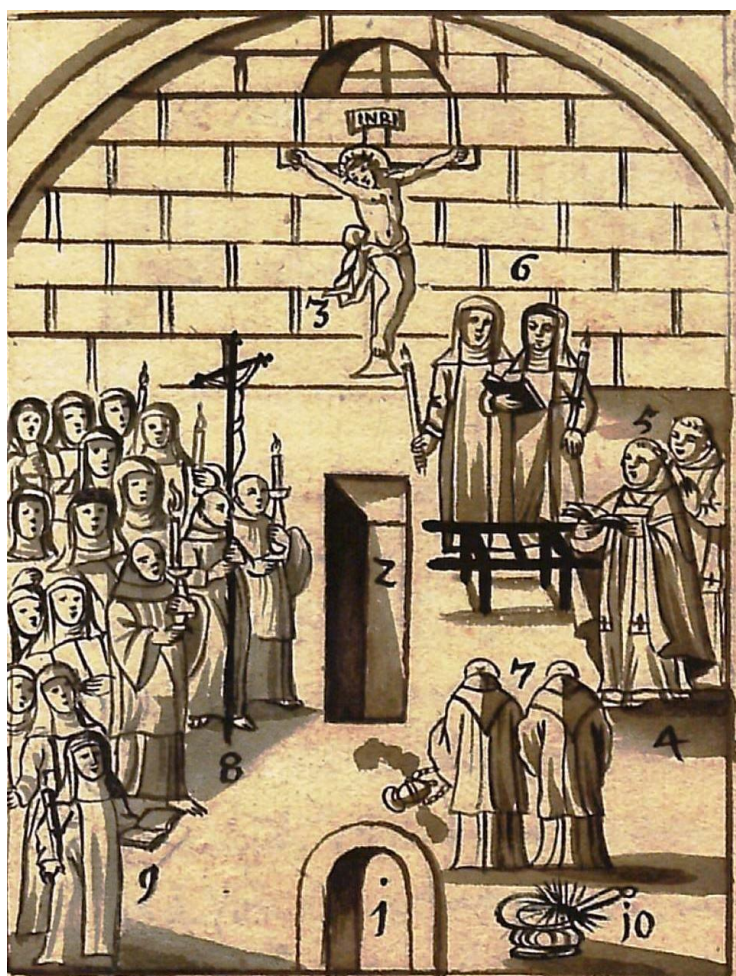
Dizertační práce

Jarmila Kašpárková

**KLÁŠTERY KLARISEK
A FRANTIŠKÁNSKÝCH TERCIAŘEK V ČESKÝCH ZEMÍCH
V RANÉM NOVOVĚKU**

Školitel: doc. Mgr. Jan Stejskal, Ph.D., M.A.

Olomouc 2014

Obr. č. 1a, NKP, Cheb MS. 156, Confessarius Caeremoniis Clarissarum, s. 29 (výřez)
S laskavým svolením Národní knihovny České republiky

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci, 1. prosince 2014.

Jarmila Kašpárková

OBSAH

Úvod	6
<i>I. Tradice a reforma. Klarisky a řeholní terciářky mezi konventuály a františkány</i>	28
<i>II. Autorita a moc nad kláštery</i>	49
<i>III. Posvátný prostor klauzury</i>	76
<i>IV. Klášter a svět</i>	92
<i>V. Zbožnost a duchovní patronát</i>	121
<i>VI. Ve stopách svaté Kláry. Řádová identita</i>	140
Závěr	167
Přílohy	170
Seznam pramenů a literatury	178
Resumé	204
Seznam použitých zkratk	208

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda vyjádřila svůj dík všem, kteří mi při zpracovávání tématu a psaní práce jakýmkoliv způsobem pomohli. Především děkuji Martinu Elbelovi, který mi v době bakalářského studia navrhl zabývat se problematikou ženských františkánských klášterů v raném novověku. S ním jsem konzultovala také téma předkládané práce a jsem mu zavázána za cenné konzultace, řadu rad i pročetí celého textu. Velký dík patří Janu Stejskalovi, který se ujal vedení této práce a pomáhal mi v záležitostech doktorského studia.

Mnoha dalším lidem vděčím za zprostředkování některých pramenů, jejichž prostudování se jevílo, kvůli povaze celé základny, jako žádoucí. Děkuji Stefanu Benzovi z univerzity v Bayreuthu za zprostředkování tisku statut chebských klarisek a za Hlawatschovy dějiny chebského kláštera, br. Pascalu Hollausovi, OFM, z archivu rakouské františkánské provincie (Hall in Tirol) za Kazenbergerův tisk *Clares Himmels-Liecht*, provinciálu rakouské minoritského provincie P. Christianu Fichtingerovi, OFMConv., za rešerše pramenů k moravským klášterům a P. Nicholasu Thenammakalovi, OFMConv., kvardiánu vídeňského minoritského kláštera, za umožnění tyto materiály prostudovat. Sieglinde Hain z biskupského archivu v Řezně jsem zavázána za rešerše, týkající se chebských klarisek, stejně jako P. Jozefu Paterovi z diecézního archivu ve Vratislavi za totéž pro kláštery ve Vratislavi a Hlohově, Tadeusz Dzwonkowski z archivu v Zelené Hoře mě neváhal informovat o dalších materiálech k hlohovskému klášteru. Díky ochotě řady knihovníků a správců restituovaných řádových knihoven jsem studovala jen zřídka dochované staré tisky, a to zejména z knihovny kláštera františkánů u Panny Marie Sněžné v Praze, Rytířského řádu Křížovníků s červenou hvězdou, bibliotéky františkánského konventu v Moravské Třebové a minoritského konventu v Brně, za což děkuji Janu Kašparovi, Tereze Rinešové, P. Šebestiánu Smrčinovi, OFM, a Zuzaně Korcové. Za upozornění na některé důležité archiválie vděčím dlouholetému řediteli SOkA Cheb Jaromíru Boháčovi. Mnozí další mě upozornili na umělecké artefakty spjaté s kláštery klarisek. Děkuji Jaroslavu Frečerovi z Jihomoravského muzea ve Znojmě, Marcele Gavendové z Národního památkového ústavu v Ostravě, P. Krzysztofu Skibińskému, OFMConv.; za řadu informací vděčím archivářce vratislavského kláštera voršilek Darii Klich, OSU. Děkuji rovněž Janu Zdichyncovi, který mi ochotně poskytl text své dizertace i dalších článků. Stejně tak patří poděkování Anně Michalské za poskytnutí její práce. Za konzultaci nejasných cizojazyčných pasáží náleží dík Janě Kuběnové

a Haně Jadrné Matějkové, prvně jmenované také za korekturu textu, druhé za překlad resumé do německého jazyka. Za shrnutí přeložené do angličtiny děkuji Haně Ferencové.

S podporou stipendií a grantů jsem mohla studovat v odborných zahraničních knihovnách; jednalo se o tříměsíční doktorandské stipendium nadace *Dr. Günther Findel-Stiftung* pro studium v Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, podporu z programu *Inovace studia historických věd na Univerzitě Palackého* (CZ.1.07/2.2.00/28.0025.) a programu *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP* (CZ.1.07/2.3.00/20.0192.) pro další dvě kratší návštěvy zahraničních knihoven. Důležitá byla i podpora plynoucí z interních grantů Filozofické fakulty (IGA – FF 2012_065; FF 2011_080; FF 2010_044).

Za podporu děkuji své rodině a přátelům.

ÚVOD

Osvěcenský diskurz ovlivnil vnímání řeholních řádů i jejich dějin. Negativní postoj státu, učených a politických elit ke klášterům v 18. století vedl nakonec ke zrušení velkého počtu řeholních domů. Jak konstatovala před nedávnem Veronika Čapská, zdá se, že tyto skutečnosti dlouho ovlivňovaly badatelské perspektivy.¹

Navzdory tomu, že se moderní česká historiografie úspěšně zabývá mužskými řády a kláštery v raném novověku, ženské komunity zůstávají poněkud stranou pozornosti. Důvodů pro to je hned několik, některé vyplývají z charakteru a poslání ženských řádů, jiné ze stavu dochovaných pramenů, další z konstatování o jejich marginálním počtu vzhledem k množství klášterů mužských. Přesto také ženské kláštery patřily do náboženské mapy každé země, a tak jako ostatní řeholní instituce zažily i ony v 17. a 18. století velký rozkvět, patrný dnes alespoň díky barokním přestavbám jejich budov.

V raně novověkém období existovalo v českých zemích deset ženských františkánských komunit – osm klariských a dvě františkánských terciářek. Tím se ženská větev františkánského řádu stávala nejhojněji zastoupeným ženským řádem v tomto prostoru. Zatímco kláštery klarisek psaly na počátku raného novověku již čtvrté století své existence, františkánské terciářky byly novými komunitami, mající málo společného s dosavadními semireligiózními skupinami, jejichž způsob života nově utvářely požadavky tridentského koncilu.

Období raného novověku je pro ženské komunity významnou a vlastně i samostatnou kapitolou dějin. Je na jedné straně vymezeno požadavky jednoho z dekretů koncilu

¹ Veronika ČAPSKÁ, "Between Revival and Uncertainty – Female Religious Life in Central Europe in the Long Eighteenth Century". *Between Revival and Uncertainty: Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century/ Zwischen Aufbruch und Ungewissheit: Klösterliche und weltliche Frauengemeinschaften in Zentraleuropa im „langen“ 18. Jahrhundert*, eds.: V. ČAPSKÁ – Ellinor FORSTER – Janine Christina MAEGRAITH – Christine SCHNEIDER. Opava 2012, s. 11-33, zde 11.

v Tridentu, na straně druhé ukončeno sekularizací kontemplativních klášterů. Je-li v naší historiografii tématem neprobádaným, v dějepisectví zahraničním naopak problematikou, která se těší značné pozornosti a s tím související interpretační variabilitou.

Kvůli Tridentinem zpřísněné klauzure přisoudila řada badatelů všem kontemplativním ženským řádům totožnou spiritualitu opomíjející vlastní řádová charismata, omezenou autonomii, závislost na představených a rezignaci na dosavadní vazby se společností. Jiné práce naproti tomu toto období formované závěry tridentského koncilu popsaly jako epochu obnovených klášterů významně různými způsoby spjatých s okolní společností a rozvinuly tak tezi o sice přísné, avšak „prodyšné“ klauzure. Historiografie tedy odhalila poměrně rozmanité výsledky tridentských reforem; otázku obnovování klášterů a jejich dějiny během 16.-18. století zpracovává také tato práce.

Obě výše uvedené interpretační linie (jak důraz na představené, tak hledisko významu pro okolní společnost) se staly východiskem dizertace; jež zkoumá raně novověké dějiny ženských klášterů patřících do provincií menších bratří. Tím se liší od dosavadních výzkumů, které akcentují obvykle jeden řeholní dům anebo se naopak věnují všem klášterům existujícím na určitém území (raně novověkém státě, zemi či městě) bez ohledu na řeholi. Tvrdí, že obnova, k níž zkoumané kláštery v raném novověku dospěly, byla ovlivněna příslušností k (mužskému) řádu, s jeho tradicí, strukturou i obrazem, který sám vytvářel, aniž by zpochybňovala jejich význam pro okolní společnost.

Problematiku s takto vytčenými akcenty lze konečně zpracovat i se silně limitovanou pramennou základnou, jakou se bezpochyby všechny ženské kláštery zrušené v závěru 18. nebo na počátku 19. století vyznačují. Dochované prameny jsou tvořeny totiž mimo jiné normativy a aktovým materiálem, vypovídají tak o vazbách a kontaktech klášterů s představenými i uvnitř společnosti.

PRAMENY A LITERATURA

Text práce se opírá zejména o prameny písemné povahy. Ukotvení klášterů klarisek a řeholních terciárek v provinciích mužského řádu a redukce textového materiálu během rušení klášterů má za následek velmi disparátní, nicméně i tak zajímavou pramennou základnu.²

Zásadní prameny uchovávají provinční archivy a fondy mužských řádů. Z tohoto pohledu je bezesporu nejbohatším fondem Archiv české františkánské provincie uchovávaný v Národním archivu. Z celkem asi tří tisíc inventárních čísel shromážděných v 211 kartonech a 431 knih³ je přitom jen malá část věnována ženským klášterům patřícím do provincie. Archiv provincie obsahuje kroniku znojemského kláštera, výtahy z dějin kláštera znojemských klarisek i brněnských terciárek a rozsáhlé provinční kroniky s kapitolami o ženských kláštorech.⁴ Rovněž jsou zde zařazeny soupisy představených spolu s jejich krátkou biografií, soupisy sester – tzv. *Schwesterbuch*, přehledy abatyší a různá nekrologia.⁵ Poměrně bohatě je

² K základnímu přehledu pramenů srov. Josef SVÁTEK, "Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy". *Sborník archivních prací* [SAP] 1970, č. 2, s. 503-624, ke klášterům klarisek s. 594-596.

³ Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století*. Olomouc 2001, s. 97.

⁴ Národní archiv [NA], Archiv české františkánské provincie [AFP], inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch deß Königlichen Bestiffts Ordens St. Clarae der Reformirten Parfüsserin in Znaym verfasst durch dem hochwürdig[igen] P. Bernardum Sannig Ordens S. Francisci Reform[atorum] Lectore[m] Jubilate[m], deß gantzen Ordens Patrem, gewesenem Cismontan[en] General Com[m]iss[arius] der Böheimisch[en] Provintz abbermahl Provintzial von dem Jahr 1271 bis auff das 1687; inv. č. 705, kn. č. 312, Continuation der Cronick oder Archiv-Buchs deß königlichen Bestiffts Ordens S. Clarae der Reformirten Parfüsserin in Znaym unter der Regirung der Wohlehrwürdigen M[utter] Maria Constantia gebornen Graffin von Kunitz und Weißenburg, zum dritten mahl erwöhlen Abbtissin den 30. Months-Tag Octobris 1742; inv. č. 3118, kart. 184, De conventu Sanctimonialium Clarissarum Znoymae ad B[eati]ss[im]ae V[irginum] in coelos Assumptam; inv. č. 3109, kart. 184, De conventu Brunensi Sanctimonialium Divo Josepho Sacro; *ibid.*, Kurtzer Inhalt von dem Ursprung des Löbl[ichen] Jungfräu[lichen] Closter Stieffts Bey Joseph in der königlichen Stadt Brünn des Dritten Ordens Sancti Francisci der büssenden; inv. č. 409, 412, 413, kn. č. 17, 20, 21, Chronica de origine & constitutione Provinciae Bohemiae Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Reformatorum & ejusdem conventuum (rukopis je uložen v několika kopiích). Srov. M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 97.

⁵ NA, AFP, inv. č. 706, kn. č. 313, SchwesterBuch deß Hochwürdigen vnnd Königlichen Jungfreulichen Bestiffts Ordens S. Clarae, der Reformierten Parfüsserin in der Statt Znaym, bey Vnnßer Lieben Frauen Him[m]elfahrt, in welchem verzeichnet sein die Lebentigen vnnd Todten Schwestern obgedachtem Closters: beschriben durch den Hochwürdigen P. Bernardo Sannig, deß gantzen H: Ordens S. Francisci Vatter, vnnd geweßenen General Commissari, der gantzen Cismontanischen Familien vnnd Provincial der Böhm[ischen] Provintz, von dem Jahr 1271 biß auff daß 1687. Jahr; inv. č. 3112, kart. 184 [nekrologium brněnských terciárek]; *ibid.*, CATALOGVS Religiosarum ad Deo devotarum in Christo

uchován normativní materiál, s konstitucemi pro oba kláštery: vallisoletánské konstituce reflektující pokus o reformu z ultramontánského centra řádu, stanov reformátora Antonia Galbiatiho a provinciála Bernarda Sanniga, úpravy pravidel pocházející z vizitací či od některých provinciálů, komentáře k řeholím a spisy, které řeholi vysvětlovaly.⁶ Velmi zajímavým textem je dokument *Von dem Recht und Gewalt einer Abbtessin*⁷ osvětlující, odkud plyne moc provinciála, jakým způsobem omezuje moc představené, o čem ještě abatyše rozhodovat může a co již nepatří do její kompetence. Součástí archivu provincie jsou opisy královských listin pro znojemský klášter,⁸ které následuje poměrně rozmanitý aktový materiál. Z dříve zřejmě dosti bohatých archivů ženských klášterů byly ponejvíce převzaty smlouvy a dohody mezi klášterem a okolním světem; například fundační listiny brněnských terciárek, řešení sporu mezi opatem premonstrátů v nedaleké Louce a abatyší znojemských klarisek o právo pohřbívat „zaměstnance“ kláštera, spor s magistrátem města Znojma o používání rybníka, dále smluvní vztahy mezi klášterem, donátory a *Kostfrauen*, listiny dokumentující nadace a odkazy klášteru, případně listiny týkající se spravování a příjmů z nemovitého majetku, nákup domů pro klášter javorských sester.⁹ Sem by

Sorum Tertiae Regulae Sancti Francisci de Poenitentia nuncupatarum, hic Brunae In domo Siue Congregatione extra portam Judaeorum; *ibid.*, [seznam brněnských terciárek z let 1482-1618 vyhotovený roku 1666]; inv. č. 3118, kart. 184, Verzeichnuß oder Ordnung aller nach einander folgenden Regierenden Abbtissin dieses königlichen Stifftes S. Clarae in Znaym; *ibid.*, text. j. I., Nomina Sanctimonialium Znaymae com[m]emorantium; text. j. II., Nomina Sanctimonialium Brunnae com[m]emorantium; *ibid.*, [sopis znojemských klarisek z roku 1718].

⁶ NA, AFP, inv. č. 3110, kart. 184, Regula clarissarum; inv. č. 404, kn. č. 12, Die allgemeine jetzige Regeln Ordens Sanct[ae] Clarae; inv. č. 403, kn. č. 11, text. j. I., Statuten und Klösterliche Satzungen vor der Kloster Jungfrauen deß heiligen Ordens Sant Klare von General Capitl zu Valisoletan im Jar (sic!) 1593 gehalten angeordnet und aufgesetzt [...]; text. j. II., Ordnung Klösterlichen Lebens für die Kloster Jungfrauen des Ordens S. Clarae in Kloster Vnser Lieben Frauen in der Statt Znam; inv. č. 3119, kart. 185, Ordnung vnd Statuta Welche von Allen Schwestern der Statt Znaymb S. Clarae sollen gehalten werden; *ibid.*, napomenutí po vizitacích a úpravy stanov; inv. č. 3110, kart. 184, Sannigova tištěná statuta *STATUTA und Ordnungen Welche Dem Löbl[ichen] Königlichen Stifft und Closter der Seeligst[en] Mutter Gottes Mariae Himmelfahrt in Znaym, Ordens S. Clarae der Reformirtin und Barfüsserin hat vorgeschriben Fr. Bernardus Sannig [...]*. Neustadt Prag 1685; inv. č. 703, kn. č. 310, Auslegung über die Allgemeine andere Regel deß Ordens S. Clarae verfasst durch P. Bernardum Sannig der Böhmischen Provintz, vndt deß ganzen Ordens Patrem zu Znaym. Anno 1691. Vor die Abbtay deß Königlichen Stiffts S. Clarae in Znaymb.

⁷ NA, AFP, inv. č. 3119, kart. 185, Von dem Recht und Gewalt einer Abbtessin.

⁸ NA, AFP, inv. č. 3117, kart. 184, opisy listin a privilegií.

⁹ Srov. následující inventární čísla: NA, AFP, inv. č. 3114, kart. 184, fundace Dietrichsteinů; inv. č. 3111, kart. 184, volby představených; inv. č. 3121, kart. 185, fara u svatého Michala ve Znojmě; inv. č. 3122, kart. 185, pobyt světských osob v klášteře; inv. č. 3123, kart. 185, spor s opatem v Louce; inv. č. 3124,

zřejmě patřily rukopisy, které po rozptýlení sesbíral Jan Petr Cerroni; podařilo se tak uchovat další pamětní knihu znojenských klarisek, kterou nechal sepsat Wolfgang Bönisch a kníž byl později svázán Sannigův spis *Wohlthäter Buch*, mapující dobrodince kláštera.¹⁰ Jedna z provinčních kronik, obsahující kapitoly o ženských kláštorech, vyšla tiskem.¹¹ Kapitola popisující dějiny ženského kláštera byla často obsažena v pamětnicích sousedního konventu menších bratří.¹²

Zatímco Archiv české františkánské provincie shromažďuje archiválie a písemnosti celé provincie v rozpětí let 1367-1950, obdobný fond pro minoritské provincie neexistuje. Centrum česko-slezské minoritské provincie, která spravovala Anežský klášter, kláštery klarisek v Českém Krumlově a Vratislavi (do roku 1754), bylo při klášteře sv. Jakuba v Praze. Dnešní podoba fondu tohoto kláštera je velmi tristní, obsahuje písemnosti ponejvíce pro 19. století.¹³ I sama provinční kronika z poloviny

kart. 185, spor s městem o rybník; inv. č. 3125, kart. 185, nadace a odkazy; inv. č. 3126, kart. 185, příjmy z Tasovic; inv. č. 3130, kart. 185, založení kláštera javorských terciárek.

¹⁰ Moravský zemský archiv [MZA], G 12, Cerroniho sbírka II, kn. č. 67, text. j. I., PROTOCOLLUM Oder Ordentlicher Inhalt Aller merckwürdigen Begebenheiten, Welche enthalten seynd in dem Archivio Conventus, Deren WohlEhrwürdigen in Gott Geistlichen JungFrauen ordinis S. Clarae, Des königlichen Stiffts in Znaym. Verfasset Anno 1753; text. j. II., Wohlthäter Buch in welchem verzeichnet sein die vornembste Wohlthäter deß hochwürdigen königlichen Stiffts Ordens S. Clarae der Reformirten Barfüsserin bey Vnßer Lieben Frauen Himmelfahrt. Welcher in denen Jährlichen Seelämbtern, im Capitel vnnd villen anderen täglichen Gebetten der Schwestern Ewig gedacht wird. Beschriben Von den hochw[ürdigen] Patre Bernardo Sannig Ord. S. Fran[cisci] Reform[atorum] der Böheimischen Provinz Provincial. Theils aber in beßere Ordnung Verfasset Anno 1687.

¹¹ *NUCLEUS MINORITICUS, SEU VERA, & SINCERA RELATIO ORIGINIS, ET PROGRESSUS PROVINCIAE BOHEMIAE, CONVENTUUM, ET RESIDENTIARUM, Fratrum, & Sororum Sancti-Monialium, Ordin[is] Minor[um] S. P. Francisci Strict[oris] Observ[antiae] Reform[atorum] in Provincia, SUB PATROCINIO SANCTI WENCESLAI DUCIS, & MARTYRIS, Per Bohemiam, Moraviam, & Silesiam existentium. [...] A P.F. SEVERINO WRBCZANSKY [...]. Vetero Pragae 1746. Ženských klášterů se týkají strany 439-471.*

¹² Kapitoly obsahují např. tyto pamětnice: NA, AFP, inv. č. 448, kn. č. 55, ARCHIVUM VEN[erabilis] CONVENTUS ZNOYMENSIS B. V. MARIAE IN COELOS ASSUMPTAE ORDINIS FF. MIN. Reformatorum Provinciae Bohemiae erectum. AUTHORITY ADM[odum] R[everen]di P. Godisalvi Richter Ministri Pro[vincij]alis. Anno 1745, s. 437-479; inv. č. 451, kn. č. 58, ARCHIVUM CONVENTUS JAVORIENSIS B. V. IN COELOS ASSUMPTAM ORDINIS F.F. MINORUM S. FRANCISCI REFORM[atorum] ET ERECTUM ANNO SALUTIS MDCLXXVIII DE NOVO VERO DESCRIPTUM, ET AD MELIOREM FORMARI REDACTUM ANNO MDCCXXXVII, nepag.; MZA, E 21 Františkáni Dačice, kn. č. 3, ARCHIVUM CONVENTUS BRUNENSIS S. Mariae Magdalenae Ordinis Fratrum Minorum S. Patris Francisci Reform[atorum] Almae et Magnae Provinciae Bohemiae Sancti Wenceslai Ducis et Martyris, s. 1031-1033.

¹³ NA, Archiv minoritského kláštera svatého Jakuba v Praze/ Minorité – provincialát a konvent Praha [Řmi].

18. století je uchovávána v Oblastním muzeu v Mostě.¹⁴ Po roce 1754 se z provincie v důsledku válek o slezské dědictví vydělily slezské kláštery; rukopisy pro vratislavský (výjimečně hlohovský) klášter jsou uloženy v univerzitní knihovně ve Vratislavi.¹⁵ Rakouská provincie s centrálním klášterem bratří minoritů ve Vídni spravovala olomoucké a opavské klarisky až do roku 1732, kdy se vytvořila moravská minoritská provincie. Její archiv stále fungující při tamějším klášteře proto z pochopitelných důvodů vedle kronik celé provincie¹⁶ obsahuje jen nemnohý materiál, kteří představení po vzniku nové provincie nepřevzali; avšak nikoli prameny zde uložené po sekularizaci klášterů. Tzv. *Karton Mähren* uchovává materiály k řadě klášterů; sdružuje také listiny vyměňované mezi provinciálem a představenými klášterů olomouckých a opavských klarisek v závěru 17. století, dokumentující postupné respektování autority provincie.¹⁷ Nově ustanovená moravská provincie si pak zvolila za své centrum opavský klášter. Její provinční archiv uložený dnes v Zemském archivu v Opavě obsahuje zejména

¹⁴ Oblastní muzeum Most [OMM], rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], Jussu Reverendissimi Patris Joannis Baptistae Minucci, totius Ordinis Min[orum] Convent[ualium], post S. Patriarcham Franciscum, Generalis LXXXIV. collecta et conscripta A P. MATTHIA KOLLNBERGER, Ministro Provinciali Emerito, et Prov[inci]ae Boëmiae actuali Commisario Generalis. Anno reparatae salutis MDCCXLI.

¹⁵ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu [BUWr], IV F 230, [opis řehole Inocence IV. pro klášter klarisek z 17. století]; IV F 231, CONSTITUTIONES Oder Einsetzung undt Ordnungen der Schwestern deß Ordens der Heiligen Clarae In Breßlaw; IV Q 204, text. j. I., Regul des Ordens der armen Schwestern St. Clarae so der heilige Vatter Franciscus gegeben. Geschrieben 1760; text. j. II., Constitutiones; IO 108, [legenda o svaté Hedvice]; IV Q 176, [antifonář]; IV F 232, Wahre Abbildung Annae einer durchleuchtigsten Hertzogin in Schleßien Stifterin des Closters, war eine Tochter Primislai Ottocari Königs von Böheim, eine Gemählin des regirenden Fürsten von Pohlen und Schleßien Henrici Pij, ein Sohn der heil[igen] Hedvigis welcher 1241 den 5. April von Tartern getöthet worden. Nach dessen Todt hat seine Gottselige Gemahlin 1257 dieses Closter gestiftet. Diese Herzogin ist gestorben 1265 in der Nacht S. Joannis Baptistae derer Ehrwürdiger Leichnam in dieses Gottes Hauß alhier begraben worden; IV Q 198b, Nomina Defunctorum Fratrum ac Sororum ab Anno Novitiatus 1729. Fratris Gaudentij Keil Ordinis Minorum S[anc]ti Patris Francisci Conventualium; Srov. Anna SUTOWICZ, "Dorobek rękopiśmienny śląskich klasztorów żeńskich (XIII-XVIII w.)". *Wrocławski przegląd teologiczny* 16, 2008, č. 2, s. 155-179, zde zejména s. 168-170 a 177.

¹⁶ Minoritenarchiv Wien [MAW], sign. II/7, Descriptio totius Provinciae Austriae [...] v. P. Andreas Schwellengriegl; MAW, sign. II/8, Annales Provinciae Austriae von P. Andreas Schwellengriegl. Srov. *Minoritenarchiv Wien. Archivinventar*. Stand 1970, von Landulf HONICKEL [tištěná archivní pomůcka].

¹⁷ MAW, Archiv – Karton Mähren.

provinční soupisy bratří a sester vzniklé v 18. století.¹⁸ Provinční kroniku Stephana Christa dnes uchovává Moravská zemská knihovna.¹⁹

Nesoustředěnost kronik nebo jiného materiálu do centrálních archivů však nemá implikovat neexistenci dalších historických materiálů. Pouze ukazuje, že se u minoritů nepočítávalo zřejmě jako nutnost sdružování materiálů v provinčních centrech. Jak vidno; i provinční kroniky byly někdy uchovávány mimo toto centrum. Ať už se provinční ústředí v otázce paměti angažovalo jakkoli, je nutno vědět, že existovala přirozená vazba mezi dvěma kláštery, menších bratří a klariským²⁰, na jednom místě. Zatímco z hlediska jurisdikce byl ženský klášter závislý na provinciálovi a komunikace vedla po ose provinciál (provinční kongregace) – řeholní dům klarisek, skutečná intenzivní spolupráce fungovala spíše mezi kvardiánem a jeho komunitou na straně jedné a abatyši a jejím konventem na straně druhé. V každém případě byly klarisky závislé na pastorační péči menších bratří a řeholníkům přišla vhod každá almužna, kterou klarisky oceňovaly jejich působení. Dohromady tvořili tzv. sdružený klášter a fungovala zde jistá rovina kooperace. Proto byly dějiny ženských klášterů jednou z kapitol v pamětnicích sousedního kláštera bratří. Znojenské klarisky mají své dějiny uvedeny v pamětnici znojenských františkánů; brněnské a javorské terciářky rovněž v kronikách svých „sousedů“.²¹ Důležité události krumlovského kláštera klarisek

¹⁸ Zemský archiv v Opavě [ZAO], Provinciatát minoritského řádu v Opavě [PMO], inv. č. 1, kart. 1, MONUMENTUM FRATRIBUS, ET SORORIBUS ORDINIS SANCTI PATRIS FRANCISCI CONVENTUALIUM Provinciae Bohemiae, ac Silesiae Professis [...] ab anno 1737; ibid., sign. c, kart. 13, Pravidla volby představených, abatyše klarisek a statuta pro řeholní život, zlomky materiálu 1771-1870.

¹⁹ Moravská zemská knihovna [MZK], Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ Ordinis Minoru[m] S. P. N. Francisci Convent[ualium] in quo Memorabilia Almae Pro[vinci]ae Moraviae adnota[n]tium ex quo deinde eformata e[st] Chronologia V[enera]b[il]is Conventus Brunensis ad SS. Joannes imo Chronologia et Liber Fratr[u]m totiusq[ue] Almae nostrae Neo-Pro[vinci]ae Moraviae optandu[m] tantum e[st], ut semper quidam in hoc Ve[n]erab[il]i Conventu reperiret, qui profecutionis ob amore[m] no[stro]ru[m] Succesoru[m] susciperet. A[n]no 1733.

²⁰ Přídavné jméno *klariský* se v současné době v standardizovaném jazyce neužívá. Tento slovní tvar neuvádějí slovníky spisovné češtiny ani Český národní korpus. V 19. a na počátku 20. století se užíval a v psané formě byl zapisován jako *klarisský* (srov. např. K. MINAŘIK, “Provinciál P. Bernard Sannig“. *Časopis katolického duchovenstva* 71, 1930, č. 3-4, s. 173). V souvislosti s dřívějším výskytem tohoto slovního tvaru a s ohledem na analogii dnešního užívání sufixu –ský (např. Plasy – plaský) troufám si po konzultaci s Mgr. Hanou Prokšovou z Oddělení jazykové kultury Ústavu pro jazyk český AV ČR v této práci odvozené přídavné jméno uvádět, a sice v podobě *klariský*.

²¹ Srov. pozn. 12.

zapisovali tamější minorité do svých pamětnic nazývaných *Liber magistralis*.²² A pokud se objevily kapitoly se stručnou historií ženských klášterů v kronice provincie, často také následovaly za popisem historie nejbližšího kláštera mužského, jako je to v případě výše uvedené kroniky moravské provincie Stephana Christa, která silně čerpala z tisku provinční kroniky *SAECULUM QUINTUM* rakouské provincie z roku 1724,²³ včetně členění. Naopak odlišně je strukturována kronika hornoněmecké provincie, kam patřily chebské klarisky, ženské kláštery byly zařazeny až za popis dějin františkánských konventů.²⁴ O úzkém propojení s nejbližším klášterem menších bratří nebo celou provincií svědčí nekrologia klarisek, která mnohdy obsahovala jména jejich zpovědníků nebo kazatelů.²⁵ I s ohledem na tento vztah byly například archiválie krumlovských klarisek (řehole, statuta, řada dokumentů, listiny vydané provinciály) včleněny do fondu Minorité Krumlov.²⁶

²² Státní oblastní archiv Třeboň, [SOA Třeboň], Oddělení Třeboň [Odd. Třeboň], fond Minorité Krumlov [MK], č. 22/96, *Liber magistralis Con[ven]tus Boëmo Crumloviens[is] Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium inceptus 1687*; sign. K2a, inv. č. 145, kn. č. 51, *Liber magistralis [...] (1748-1771)*; sign. K2a, inv. č. 146, kn. č. 52, *Liber magistralis [...] (1771-1793)*. Tyto zápisy editoval J. M. Klimesch, srov. *Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissinnen-Klosters in Krummau*, hrsg. Johann Matthäus KLIMESCH. Prag 1904.

²³ *SAECULUM QUINTUM Bis fortunatum, terque Beatum: a quo Unus Seraphin impressit Seraphico Patri FRANCISCO, Quinque Signa, Quinque Amoris Insignia, Cum quinque Stolis optimis. Quas quinque Stolas, vel potius quinque Vulnerum Talenta Christus in Cruce obtinuit, Et in Sancto Francisco alia quinque super lucratus est: Haec sunt quinque illi Limpidissimi lapides. Super quos Magnificus Fratrum Minorum Conventualium Conventus bene fundatus ad Sanctam Crucem stat Viennae in quintum SAECULUM. Neostadium Austriae 1724.*

²⁴ Národní knihovna České republiky [NKP], Cheb MS.46/261(141), *De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae seu Alemanniae ordinis Sancti Francisci fratrum Minorum strictoris observantiae Recollectorum, eiusque Monasteriis et hospitii utriusque sexus in particulari. In haec á suis Cunabulis usq[ue] tempora genuina et fidelis Relatio. Ex Archivis, Chronicis, et Monumentis rerum gestarum fide dignis, desumpta, deprompta, et Publico exposita a quodam sacerdote eiusdem ordinis et Provinciae Anno 1750.*

²⁵ MZK, Mn 35, *DIARIUM Omnium Reverendissimorum Patrum Ministrorum Generalium, et omnium Adm[odum] R[everen]dorum ac Eximiorum Ministrorum Provincialium nec non respective R[everen]doru[m] Patrum ac Charissimorum Fratrum, Venerabiliumq[ue] Virginum Sororum Ord[inis] S. Clarae, cum quibus et nos ac Antecessores nostri conviximus licet per 4. prima S. Religionis nostrae Saecula paucos adnotatos invenerimus*; MZA, G 12, Cerr. II, inv. č. 289, *Verzeichnus Aller zu Ollmütz und Troppau seelig in Gott Verschiedenen Hoch- und WohlEhrwürdigen Geistlichen Jungfrauen Schwestern Ordens der Heilig-Seraphischen Stifterin Clarae mit welchen wir und unsere Vorfahrer gelebt haben, ob zwar deren selben durch die ersten Vier Jahren Hundert wenig Verzeichnet befunden worden.*

²⁶ SOA Třeboň, Odd. Třeboň, MK; zde je uložen opis řehole a statut (kn. č. 54) a některé další písemnosti, např. odkazy nebo potvrzení zpovědníků.

Jen výjimečně kronika kláštera pocházela od pisatele, který nebyl členem řádu držícího jurisdikci; dějiny Anežského kláštera sepsal v 18. století křížovník Jan Florián Hammerschmidt.²⁷

Také obsah řádových biblioték, ať restituovaných nebo dosud uložených v státních centrálních knihovnách, je tvořen řadou tisků, které vycházely z centra provincie a směřovaly do ženských klášterů. Zde se nacházejí tisky autorů z řad menších bratří normativního, liturgického a hagiografického charakteru, jež patřily k základní četbě v ženských kláštorech.²⁸

Listiny z českých klášterů, i raně novověké, byly shromážděny do fondu Listiny českých klášterů zrušených za Josefa II. a fondu Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.²⁹ Řada významných listin byla opsána historiky 19. století; opisy archiválií moravských klášterů uchoval díky svým sbírkám Jan Petr Cerroni, intenzivně se shromažďování dokumentů pro dějiny klášterů věnoval rajhradský benediktin Bonaventura Pitter.³⁰ O rušení klášterů podávají zprávu fondy České gubernium (NA)

²⁷ NKP, I. D. 40, Monasterium S. Agnetis Sacrarum Virginum Clarissarum Ordinis Sancti Francisci Vetero-Pragae describitur à Joanne Floriano Hammerschmid [...]. K současnému výzkumu tohoto pramene srov. Jan František Beckovský: *Milá choť nebeského miláčka, blahoslavená Anežka panna*, ed.: Miloš SLÁDEK. Praha 2011, s. 86-87.

²⁸ Jedná se zejména o knihovnu františkánského konventu v Moravské Třebové, knihovnu kláštera františkánů u Panny Marie Sněžné v Praze a knihovnu brněnských minoritů. Díky fondu těchto knihoven jsem pracovala s jinak obtížně dostupnými tisky, např. *Formular Büchl, So dem Löblichen Clarisser-Closter Vnser Lieben Frawen Himmelfahrt in Znaymb auff ewige Zeit zuhalten hat vorgeschrieben der Hochwürdige Vatter F. Bernardus Sannig [...]*. Prag 1685; *Regeln Deß Jungfräulichen Klosters St. Josephs in Brünn, deß dritten Orden S. Francisci der Büsserin gennant, Sambt denen STATUTEN, welche theils zusammen getragen; theils auffs neue verordnet werden Durch Den Wohl-Ehrwürdigen P. Bernardum SANNIG [...]*. Alt Statt Prag 1677; *Kurtze Beschreibung Von dem Gnaden-reichen Miracul-Bild der Allerseeligsten Jungfrauen und Mutter Gottes MARIAE, Welches In dem Königlichen Stift der Wohl-Ehrwürdigen Jungfrauen Ordinis S. Clarae in Znaym anjetzo aufbehalten, und andächtig verehret wird*. Znaym 1743.

²⁹ NA, Listiny českých zrušených klášterů 1115-1784 [LZK], fasc. Řkl Krumlov; Řkl svatá Anežka; Řkl Cheb; Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II., inv. č. 2758, fasc. 1, kart. 49, Spisy kláštera klarisek v Českém Krumlově; inv. č. 2757, fasc. 1, kart. 49, Spisy kláštera klarisek v Chebu; inv. č. 2756, fasc. 1, kart. 49, Spisy kláštera klarisek bl. Anežky ve Starém městě pražském a v Panenském Týnci; Anton SCHUBERT, *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens*. Innsbruck 1901, s. 150-181.

³⁰ MZA, E 6 Benediktini Rajhrad [BR], sign. G a 23/1, kart. 300, Bonaventura Pitter, Klášter klarisek ve Znojmě; sign. G a 23/2, kart. 300, B. Pitter, Klášter klarisek v Olomouci; sign. G a 23/3, kart. 300, B. Pitter, Klášter terciářek u sv. Josefa.

a Gubernium – církevní oddělení (MZA).³¹ Dále existuje několik samostatných fondů klášterů klarisek ponejvíce s diplomatickým materiálem a hospodářskými písemnostmi. V Moravském zemském archivu mají své fondy znojemský a olomoucký klášter; brněnské terciářky mají fond společně s komunitou voršilek, která převzala klášter roku 1782 (řeholní terciářky od sv. Josefa většinou přestoupily po zrušení kláštera k této řeholi).³² Fond opavských klarisek je uložen v Zemském archivu v Opavě.³³ Fond chebských klarisek je uložen ve Státním okresním archivu v Chebu, prameny k hospodaření na statcích tohoto kláštera a majetkovou agendu uchovává fond Velkostatek Svatá Klára Cheb.³⁴ Bohaté fondy vratislavských a hlohovských klarisek v státním archivu ve Vratislavi naopak sdružují písemnosti bez ohledu na jejich obsah.³⁵

Zpravidla ne všechen materiál se zachoval u svého původce, v jiných fondech uložené písemnosti jsou důležitým zdrojem informací o vitálním vztahu mezi klášterem a světem. Ve fondu Archiv města Chebu SOkA Cheb jsou uloženy veškeré listy, dohody a smlouvy, které uzavíraly abatyše s magistrátem. Schwarzenberský archiv v SOA Třeboň uchovává písemnosti dokládající vazby vlastníků krumlovského panství

³¹ NA, České gubernium – Publicum, inv. č. 1334, sign. F 2/21/3, kart. 673, Klarisky v Českém Krumlově; inv. č. 1334, sign. F 2/21/4, kart. 674-675, Klarisky v Chebu; inv. č. 1334, sign. F 2/21/26, kart. 677-678, Klarisky u sv. Anežky v Praze; MZA, B 2 Církevní gubernium, sign. F 2/4, Lit. B-H, kart. 28-29, Rušení kláštera klarisek v Olomouci; sign. F 2/5, A-G, kart. 29, Rušení kláštera klarisek ve Znojmě; sign. F 2/13, Lit. A-E, kart. 33, Rušení kláštera sv. Josefa v Brně; sign. F 2/16, Lit. A-C, kart. 36, Rušení kláštera u sv. Kláry v Opavě; sign. K 20/23, kart. 76, Zrušení brněnského kláštera u sv. Josefa a jeho přeměna v klášter voršilek; sign. K 20/26, kart. 80, Zrušený klášter klarisek v Opavě; sign. K 20/28, kart. 83, Zrušený klášter klarisek ve Znojmě; sign. K 20/29, kart. 84, Klarisky v Olomouci.

³² MZA, E 41 Klarisky Olomouc; E 43 Klarisky Znojmo; E 66 Voršilky Brno.

³³ ZAO, Klarisky v Opavě.

³⁴ Státní okresní archiv Cheb [Soka Cheb], Klarisky Cheb; Státní oblastní archiv Plzeň, fond č. 215, Velkostatek Svatá Klára Cheb.

³⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu [APW], Klasztor Klarysek /św. Klary/ we Wrocławiu; Klasztor Klarysek w Głogowie; dostupné na mikrofilmtech jako Rep. 63 a Rep. 77; poměrně drobným fondem pak je APW, Klasztor Franciszkanek w Jaworze, dostupný jako Rep. 87. Viz také Roman STELMACH, "Dokumenty do dziejów żeńskich klasztorów na Śląsku zachowane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*, eds.: Andrzej RADZIWIŃSKI – Dariusz KARCEWSKI. Bydgoszcz 2010, s. 425-451, zejm. s. 441-445.

k tomuto klášteru. V Dietrichsteinském archivu v MZA je k dispozici korespondence mezi představenou františkánských terciárek a pány z Dietrichsteinu.³⁶

Vztah mezi klášterem a diecézním biskupem, který posílil v dobách reformace a byl podpořen závěry Tridentina, dokládá jejich vzájemná korespondence, uložená ve fondech příslušných biskupství. Archiv pražského arcibiskupství v Národním archivu uchovává komunikaci mezi arcibiskupy, kurií a kláštery klarisek v Praze, Krumlově a Chebu.³⁷ Stejně tak řezenský biskupský archiv eviduje komunikaci mezi tamějším biskupem a chebskými klariskami a potvrzuje tak proměnlivost hranic církevní správy v této lokalitě v závislosti na politických a náboženských událostech.³⁸ Archiv olomouckého arcibiskupství uložený v Zemském archivu v Opavě, pobočce Olomouc, obsahuje korespondenci s kláštery ve Znojmě, Brně, Olomouci, Opavě i nezdařený pokus o založení kláštera v Jihlavě.³⁹ Diecézní archiv ve Vratislavi eviduje archiválie z dolnoslezských klášterů ponejvíce z konce 18. století.⁴⁰

Jen poměrně úzkou (a nadto i různorodou) skupinu rukopisů lze spolehlivě označit za díla samotných klarisek. Je to pokračování znojemské kroniky *Cronick oder Archiw-*

³⁶ SOkA Cheb, Archiv města Chebu [AMCh], sign. A3015-A3041, fasc. 488-490, kart. 360-362; SOA Třeboň, Rodinný archiv Schwarzenbergů (korespondenci rovněž editoval J. M. Klimesch, *Urkunden und Regestenbuch*, tehdy byla ještě v původních sbírkách knížecího archivu rodu Schwarzenbergů); MZA, G 140 Rodinný archiv Dietrichsteinů, inv. č. 1911, sign. 850, kart. 447-448; inv. č. 1918, sign. 860, kart. 461; inv. č. 1929, sign. 871, kart. 476; inv. č. 1932, sign. 874, kart. 480; inv. č. 1934, sign. 876, kart. 483, korespondence Dietrichsteinů s představenými brněnských terciárek. Podobně i v st. archivu v Zelené Hoře (Archivum Państwowe w Zielonej Górze) existuje dnes samostatná sbírka vyčleněná z archivu města Hlohova, která obsahuje písemnosti týkající se vazeb mezi městem a klášterem klarisek, pod názvem Klasztor Klarysek w Głogowie.

³⁷ NA, fond Arcibiskupství pražské [APA], Historica, inv. č. 3506, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek v Českém Krumlově; inv. č. 3709, sign. C 136/6, kart. 2196, Klášter klarisek v Českém Krumlově; inv. č. 3504, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek v Chebu; inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klášter klarisek v Praze; inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek v Panenském Týnci.

³⁸ Bischöfliches Zentralarchiv Regensburg [BZAR], Bestand Ordinariatsakten Egrana, Nr. 67, 75, 90-101.

³⁹ ZAO, pobočka Olomouc [O], fond Arcibiskupství olomoucké [AO], inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Františkanky (řeholní terciárky sv. Františka z Assisi) v Brně u sv. Josefa; inv. č. 2126, sign. Bb144, kart. 449, Jednání o zřízení ženského kláštera františkánek v Jihlavě; inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky u sv. Kláry v Olomouci; inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky u sv. Kláry v Opavě; inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky u svatě Kláry ve Znojmě.

⁴⁰ Archivum archidiecezalne ve Wrocławiu, sign. V C. 5, Klaryski; sign. V C. 6, Franciszkanki (týká se rezidence v Javoru).

buch, již založil B. Sannig a již vedly klarisky až do roku 1780, *Kniha manuální abatyše pražských klarisek* Ludmily Kozlové, koncepty pro kroniku brněnských terciářek, pamětnice olomouckých klarisek, modlitební knihy vřatislavských klarisek; zajímavé jsou i rukopisy s opisy duchovních textů z kláštera chebských klarisek.⁴¹

Navzdory ne příliš velkému množství písemností z pera samotných klarisek pramenná základna naznačuje zajímavou a komplikovanou síť vztahů, v níž se každý klášter, i klauzurovaný, nacházel. Odráží na jedné straně formační vztah provincie a opakováním řady kroků (jež lze sledovat prostřednictvím konstitucí) odpovídá na otázky po případné autonomii a po vyjednávání moci při různých příležitostech. Současně zobrazuje zájem laiků o kláštery, které tak nutně splňovaly morální i spirituální nároky na ně kladené. Kromě písemností uchovávajících paměť, privilegia a důležitá ujednání, kromě smluv a hospodářských kontraktů, kromě dopisů a listin s dalšími tématy, skýtají podstatné informace klášterem vydávané tisky; kratší i obširnější, které byly směřovány lidem vně klauzury.

Mezi tištěnými materiály převládá homiletika a drobná devoční grafika či tisky. Tištěná kázání byla vydávána při příležitostech zlatých profesí, při oblačkách, slibech, úmrtích představených, výročí klášterů, při kanonizaci františkánských světic a řadě dalších událostí; dnes jsou rozptýlená po knihovnách.⁴² Prostřednictvím grafik a devočních tisků (či drobných předmětů) byli laici informováni o podobě zbožnosti v kláštorech

⁴¹ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch (týká se zápisů po roce 1700), od s. 49; inv. č. 705, kn. č. 312, Continuation der Cronick oder Archiv-Buchs; NKP, sing. XV. E. 11., *Kniha tato manuální, založená pro klasster Swaté Panny Anyssky w Starem Miestie Prazském [...]. Za Sprawy a sstatneho Regirowani Dustognie, Welebne a nabožne Panny Panny Lydmilly Kateřiny Kozlowe z Kladna, toho času Abbatyse klassterów w Teynczy, a v S[va]te Anýssky w St[arém] Miestie Prazském. [...] Letha Panie 1667; MZA, E 25 Jezuité Brno, sign. 121 B, [Soupis událostí, jež je třeba zapsat do klášterní kroniky]. Mimoto předpokládá Andrea Husseiniová také existenci kroniky kláštera brněnských terciářek, srov. *Ite ad Joseph: sakrální výšivka v umění vrcholného baroka. Z pokladu bývalého kláštera františkánek v Brně*. Brno 2008. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Seminář dějin umění, s. 68; SOkA Olomouc, fond Archiv města Olomouce [AMO], M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek], BUWr, I O 33, Gebetbuch der Anna Friebe!; NKP, Cheb MS.46/112(44), Sammelhandschrift.*

⁴² Kázání budou využita a citována na konkrétních místech v této práci; výjimkou jsou netištěná, rukopisná, kázání určená pro klášterní knihovnu – např. NKP, Cheb MS.46/257(137), NVPTIAE AGNI. Das ist, schuldigste Lob- vnnnd Ehren Predig ýber die geistliche, geist-erfreuende vnd Jungfreuliche Ehrtreuung des him[m]lishen Seelen Freüers Christi Jesu. Mit der Edlen, vill Ehren- und Tugendtreichen Jungfrauen Anna Sabina Margareta, jetzt aber Brigitta Chemnitzerin Ordens der heiligen Jungfrauen und Mutter Clarae. Gehalten von P. F. Leone Wolff, Sancti Francisci Ordenß der strengerer Observantz, vnd des Convents zu Eger der Zeit Ordinari Prediger. 1670 den 26. Novemb[ris].

a vyzváni, aby se připojili.⁴³ Obojí vyzařuje snahu propagovat klášter a získávat tak dobrodince; každé kázání ostatně konstruovalo ideální klášter nebo dokonalou klarisku. Patrná je také snaha svět vně kláštera duchovně inspirovat a doprovázet.

V omezené míře lze pro studium využít umělecké prameny: oltáře, sochy a obrazy; neboť předměty, které jinak dobře vypovídají o intencích svých objednavatelek, je dnes obtížné přesně identifikovat s původní proveniencí. Bezpochyby nejbohatším souborem jsou předměty z kostela a kláštera brněnských terciárek uchovávané dnes v depozitu kláštera voršilek, z nichž je třeba uvést především soubor obrazů abatyšů na smrtelném loži a soubor liturgických rouch a antependií vyšívaných brněnskou františkánkou Marií Teklou Bittnerin z Glücksteinu.⁴⁴ Dalším cenným souborem obrazů je výtvarný cyklus o životě svaté Kláry vatislavského kláštera klarisek, kterému se zevrubně recentně věnovala A. Michalska.⁴⁵ Další obrazy, jejichž vznik souvisí s provinciemi menších bratří, jsou dnes například v kostele a klášteře opavských minoritů a patrně také v některých dalších muzeích.⁴⁶

Jako edice vyšel na počátku 20. století soubor pramenů k dějinám krumlovských klarisek;⁴⁷ velmi dobrou pomůckou, která uvádí mj. soupis tištěných pramenů ke klášteru chebských klarisek, je *Analecta Franciscana*.⁴⁸

⁴³ MZK, ST1-0876.053, Gnadenbild der H. Mutter Gottes im Jungfrau Kloster Ord. S. Clarae zu Znaim; *Kurtze Beschreibung Von dem Gnaden-reichen Miracul-Bild*; Jihomoravské muzeum ve Znojmě, č. Ec 106, Obraz Panny Marie Bolestné z kláštera klarisek ve Znojmě.

⁴⁴ Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A-I*. Praha 1994, s. 207-208; heslo Dany Stehlíkové v knize *V zrcadle stínů. Morava v době baroka. 1670-1790*, ed.: Jiří KROUPA. Brno 2003, s. 279-280; A. HUSSEINIOVÁ, *Itē ad Joseph: sakrální výšivka v umění vrcholného baroka*.

⁴⁵ Anna MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary z dawnego klasztoru klarysek we Wrocławiu*. Wrocław 2013.

⁴⁶ Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště [NPÚ, ÚOP] v Ostravě, evidenční list KP obraz sv. Kláry z Assisi, KP r. č. 90041/38-8243; evidenční list KP obraz sv. Markéty z Kortony, KP r. č. 66884/38-2855.

Dále viz Marie SCHENKOVÁ – Jaromír OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*. Opava 2001, s. 13-15; obraz sv. Kláry z minoritského kostela sv. Ducha viz s. 117, M.87.2; sochy sv. Kláry a světice bez atributů viz s. 181, S.11.54. Výzkum je možno vést např. v Městském muzeu v Krnově, srov. *ibid.*, s. 110, 111 (M.74.1; M.74.6).

⁴⁷ *Urkunden- und Regestenbuch*.

Jen několik málo prací pojednává o dějinách klarisek a řeholních terciárek v českých zemích. Počátek zájmu o ženské kláštery františkánské spirituality představují práce Klementa Minaříka.⁴⁹ Dále v 19., případně na přelomu 19. a 20. století vzniklo několik dalších prací o jednotlivých domech klarisek.⁵⁰ Stručná hesla nabízejí také encyklopedie o českých, moravských a slezských kláštorech;⁵¹ v omezené míře jsou jednotlivým domům věnovány studie či monografie. O klariskách ve Vratislavi psala stručně v minulosti Theofila Pietsch⁵² (středověkým dějinám kláštera se věnovala Anna Sutowicz)⁵³, o uměleckém souboru obrazů se svatou Klárou Anna Michalska.⁵⁴ Olomoucký klášter klarisek se do pozornosti dostal v rámci zpracování homiletiky (V. Čapská) či architektury (J. Kroupa).⁵⁵ Působivá monografie s ohledem na stavební

⁴⁸ *Analecta Franciscana, Tom. VIII. Necrologium Conventuum Brugensium Fratrum Minorum (1247-1807). Tabulae capitulares Prov. Argentinae (Alemaniae Superioris) O.F.M.Obs., 1587-1805 necnon 1454-1574.* Quaracchi 1946.

⁴⁹ Klemens MINAŘIK, "Klarisky v zemích Koruny české". *Sborník historického kroužku [SHK]* 26, 1925, s. 49-53. K tematice terciářských klášterů též, "Terciáři v klášteřích". *SHK* 26, 1925, s. 53-57; též, "Provinciál P. Bernard Sannig, učenec, spisovatel a organizátor františkánské provincie (1637-1704)". *Časopis katolického duchovenstva [ČKD]* 62-71, 1920-1930, passim.

⁵⁰ Albin HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger.* Marienbad 1920; k chebským klariskám také krátce Vinzenz PRÖKL, *Eger und das Egerland.* Falkenau 1877, s. 608-616; Heribert STURM, *Eger: Geschichte einer Reichsstadt*, Bd. II. Augsburg 1952, s. 321; (texty jsou přístupné také v českém překladu na webových stránkách *Encyklopedie města Chebu* pod heslem *Kostel a klášter klarisek* (<http://encyklopedie.cheb.cz/cz/encyklopedie/kostel-a-klaster-klarisek>); Vincenc PRASEK, "Klášter svaté Kláry v Opavě". *9. program českého nižšího gymnázia v Opavě.* Opava 1892, s. 3-48. Opavským klariskám se nově věnovala ve své diplomové práci A. SUCHÁNKOVÁ, *Opavské klarisky. Sociální síť a kulturní historie ženského kláštera.* Opava 2014. Magisterská diplomová práce. Slezská univerzita v Opavě. Filozoficko-přírodovědecká fakulta.

⁵¹ Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů.* Praha 1997, s. 206-208, 243-245, 410-412, 508-515; D. FOLTÝN, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů.* Praha 2005, s. 182-183, 190-192, 485-489, 552-557, 771-778. Rovněž v krátkosti o klariskách informuje *Orden und Klöster im Zeitalter von Reformation und katholischer Reform 1500-1700*, II. Band, eds.: Friedhelm JÜRGENSMEIER – Regina Elisabeth SCHWERDTFEGER. Münster 2006, s. 126-137.

⁵² Theophila PIETSCH, *Zur Geschichte des Breslauer Klarenstiftes, des jetzigen Ursulinenklosters.* Breslau 1937.

⁵³ A. SUTOWICZ, "Fundacja klasztoru klarysek wrocławskich na tle fundacji innych placówek żeńskiego zakonu franciszkańskiego na ziemiach polskich". *Perspectiva, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne V*, 2006, č. 2 (9), s. 122-140; též, "Życie religijne w klasztorze klarysek we Wrocławiu". *Perspectiva, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne VI*, 2007, č. 2 (11), s. 177-218.

⁵⁴ A. MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary.*

⁵⁵ V. ČAPSKÁ, "Misionářky mikrokosmu – řeholní ideál v kázáních při příležitosti vstupu žen do olomouckých klášterů". *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambic jednoho města*, eds.: M. ELBEL – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 197-203;

a umělecké dějiny je věnována pouze Anežskému klášteři.⁵⁶ Ostatně tomuto klášteři a jeho zakladatelce se dostalo pozornosti i jinde.⁵⁷ Helena Soukupová se zabývala také stavebním programem olomouckého a krumlovského kláštera.⁵⁸ O Anežském klášteři ve středověku pojednává monografie, jejímž autorem je Christian-Frederik Felskau.⁵⁹ Mozaikou utvořenou z všech komunit II. a III. františkánského řádu se prozatím nezabýval žádný badatel. Dizertace Jana Zdichynce, týkající se dějin tří ženských klášterů v Horní Lužici, detailně představuje fungování klášterů uvnitř sítě nejrůznějších vztahů, světských i církevních, a to v průběhu 16. a 17. století.⁶⁰ Pro další ženské kláštery v raně novověkých českých zemích existují spíše jednotlivé studie.⁶¹

J. KROUPA, "Kláster klarisek a olomoucká architektura druhé poloviny 18. století". *Olomoucké baroko I.*, s. 330-338.

⁵⁶ Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*. Praha 2011.

⁵⁷ Výběrově: Jiřina VOTOČKOVÁ-JOACHIMOVÁ, "Kláster Na Františku v Praze". *Umění*, 1943-1944, s. 301-308, 395-405; *Církev, žena a společnost ve středověku. Sv. Anežka Česká a její doba*, eds.: Petr POLEHLA – Jan HOJDA. Ústí nad Orlicí 2010; *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, eds.: Vladimír KELNAR et al. Praha 2011. Literaturu přehledně shrnuje H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 407-420.

⁵⁸ H. SOUKUPOVÁ, "Kláster minoritů a klarisek v Českém Krumlově". *Průzkumy památek. Denkmalforschung = Historical Monuments' Research & Documentation* 6, 1999, č. 2, s. 69-86; též, "Kláster klarisek v Olomouci". *Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě: příspěvky z mezinárodní konference [Olomouc, 20.-22. listopadu 2007]*, ed.: O. JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 167-172. Ke krumlovskému klášteři františkánů a klarisek viz také SOA Třeboň, Odd. Český Krumlov [Odd. Krumlov], F. Mareš – J. Sedláček, "Kláster Minoritů a Klarisek s kostelem". *Soupis historických a uměleckých památek v okrese Český Krumlov*, II. díl., s. 1-52 (strojopis).

⁵⁹ Christian-Frederik FELSKAU, *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage der Klarissen und Franziskaner in Prag. Leben und Institution, Legende und Verehrung*. Bd. 1; Bd. 2. Nordhausen 2008.

⁶⁰ Jan ZDICHYNEC, *Ženské kláštery Horní Lužice mezi duchovní a světskou mocí v 16. a 17. století*. Praha – Paris 2006. Dizertační práce. Filosofická fakulta University Karlovy v Praze – Ecole des hautes études en sciences sociales, Paris; práce vyšla jako *Les abbayes féminines de la Haute-Lusace aux XVIe et XVIIe siècles: Les Religieuses Entre Pouvoir Temporel et Spirituel au Temps des Réformes*. Presses académiques francophones 2014; Jan Zdichynec je autorem řady dalších významných studií, např. "Hæc dicta sint in charitate. K vizitacím klášterů cisterciáček ve 2. polovině 17. století". *Za zdmi kláštera. Cisterciáci v českých dějinách*, eds. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Petr CHARVÁT – Bohumír NĚMEC. České Budějovice 2010, s. 42-65; J. ZDICHYNEC, "Sie hat ein üble stimm, und keine rechte lußt. Zur Personengeschichte der Frauenklöster im böhmisch-mährischen-lausitzischen Zisterzienservikariat in der frühen Neuzeit". *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit. (Monastica Historia, Band 1)*, eds.: Heidemarie SPECHT – Tomáš ČERNUŠÁK. St. Pölten – Brno 2011, s. 298-321.

⁶¹ V. ČAPSKÁ, "Sestry alžbětinky v konfesně odlišných mikrovětech českých korunních zemí". *Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300-1740*. Díl A, eds.: Helena DÁŇOVÁ – Jan KLÍPA – Lenka STOLÁROVÁ. Praha 2008, s. 81-91; T. ČERNUŠÁK, "Převorka Anna versus probošt Šebastián – dva typy řeholníků v Nové Říši na konci 16. století". *Folia Historica Bohemica* [FHB], 2011, č. 26/1, s. 9-17; týž,

Zahraniční badatelé se při zkoumání historie klarisek zaměřují především na spiritualitu, identitu řádu a ideál, který měla představovat svatá Klára, tento zájem vyplývá z paradoxu, který byl typický pro řád až do II. vatikánského koncilu; byl duchovně veden menšími bratry, avšak byl podřízen v podstatě benediktinské řeholi. Pravidelné pokusy o nalezení původního charismatu řádu podle vzoru zakladatelky Kláry z Assisi vždy vypovídaly o specifickém vnímání vlastní identity. Touto problematikou se zabývali například Marco Bartoli, Lezlie S. Knox, Jeryldene M. Wood, nebo Joan Mueller.⁶² Inspirativní v tomto kontextu je práce K. J. P. Lowe o identitě ženských řeholních řádů.⁶³ Vizualními prameny v řádovém prostředí se zabývala Nirit Ben-Aryeh Debby, v rakouském prostoru (s těžištěm u brixenských klarisek) pak sborník *Icones Clarae* editora L. Andergassena.⁶⁴ Spíše popisné práce o konventech klarisek v nám blízkém prostoru publikovali Karl Suso Frank, Elke Tkocz a Irmgard Zwinger.⁶⁵

“Neue Erkenntnisse zum Alltagsleben in den mährischen Dominikanerinnenklöstern in der Neuzeit.“ *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern*, s. 30-35; týž, “Zánik komunity premonstrátek v Nové Říši“. *Západní Morava: vlastivědný sborník* 10, 2006, s. 124-129; Hedvika KUCHAROVÁ, “Klášteř premonstrátek v Doksanech v 2. polovině 17. a na začátku 18. století v zrcadle rukopisu XVI G 6 z Národní knihovny v Praze“. *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.-15. září 2007*, eds.: Ivana ČORNEJOVÁ – H. KUCHAROVÁ – Kateřina VALENTOVÁ. Praha 2008, s. 203-225; Jitka KŘEČKOVÁ – Petra NEVÍMOVÁ, “Přehled pramenů chotěšovského kláštera ve Státním ústředním archivu v Praze“. *Minulostí Západočeského kraje* 38, 2003, s. 207-221; týž, “Pečeti proboštů a konventu premonstrátek v Chotěšově“. *Minulostí Západočeského kraje* 38, 2003, s. 113-153.

⁶² Marco BARTOLI, *Svatá Klára*. Praha 2001; Lezlie S. KNOX, *Creating Clare of Assisi: Female Franciscan Identities in Later Medieval Italy*. Leiden 2008; Jeryldene M. WOOD, *Women, Art, and Spirituality, The Poor Clares of Early Modern Italy*. Cambridge 2011; Joan MUELLER, *A Companion to Clare of Assisi. Life, Writing, and Spirituality*. Leiden – Boston 2010; Erika KUSTATSCHER, “Die Welt (in) der Klausur. Spirituelle Ideale und realer Alltag im Brixner Klarissenkloster im 17. und 18. Jahrhundert“. *Frauenklöster im Alpenraum*, eds.: Brigitte MAZOHL – Ellinor FORSTER. Innsbruck 2012, s. 111-151.

⁶³ Srov. K. J. P. LOWE, *Nuns' Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter-Reformation Italy*. Cambridge 2003. Za inspirativní považují také práce ze středověkého období, srov. např. Erika Lauren LINDGREN, *Sensual Encounters: Monastic Women and Spirituality in Medieval Germany*. Columbia 2009; Anne BAGNALL YARDLEY, *Performing Piety: Musical Culture in Medieval English Nunneries*. New York 2008.

⁶⁴ Nirit BEN-ARYEH DEBBY, “St. Clare Expelling the Saracens from Assisi: Religious Confrontation in Word and Image“. *Sixteenth Century Journal [SCJ]* XLIII, 2012, č. 3, s. 643-665; táž, *The Cult of St Clare of Assisi in Early Modern Italy*. Farnham – Burlington 2014; *Icones Clarae. Kunst aus dem Brixner Klarissenkloster*, ed.: Leo ANDERGASSEN. Brixen 1999.

⁶⁵ Elke TKOCZ, “Übergänge gestalten: Die Kandidaturphase im Klarissenkloster Bamberg während der Frühen Neuzeit“. *Archivum Franciscanum Historicum [AFH]* 105, 2012, č. 1-4, s. 221-275; táž, *Das Bamberger Klarissenkloster im Mittelalter, seine Beziehungen zum Patriziat in Bamberg und*

Pro pochopení dějin řádu menších bratří, s nímž byly klarisky a terciářky úzce svázány, jeho vlastních reforem a vydělení jednotlivých reformních směrů bylo nutno prostudovat zejména publikace Heriberta Holzapfela, Maxe Heimbuchera či Lázara Iriarta.⁶⁶ O dějinách provincií na našem území pojednávají knihy Martina Elbela, Lucia Teichmanna, Bernda Schmiesse a Kirstena Rakemanna, G. E. Friesse, Ferdinanda Doella a dalších.⁶⁷ Inspirací mi byla řada dalších zajímavých prací.⁶⁸

Potridentská obnova řádů, dopad zpřísněné klauzury na ženský řeholní život a jeho charakter, problematika, na niž se hodlám zaměřit v předkládané práci, je jedno z velmi sledovaných problematik v rámci historiografie.⁶⁹ Badatelé se zabývali význačnými

Nürnberg sowie zum Adel. Bamberg 2008; Karl Suso FRANK, Das Klarissenkloster Söflingen. Ulm 1980; Irmgard E. ZWINGLER, Das Klarissenkloster bei St. Jakob am Anger zu München. Das Angerkloster unter der Reform des Franziskanerordens im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges. München 2009.

⁶⁶ Heribert HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order* [anglický překlad původního díla *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*, Freiburg 1909]. Digitalizováno 2010. Přístupné na <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/irodalom/HolzappelHistory.pdf>, citováno 1. 6. 2014; Max HEIMBUCHER, *Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*. Bd. I, II. Paderborn 1933-1934; Lázaro IRIARTE, *Der Franziskusorden. Handbuch der franziskanischen Ordensgeschichte*. Altötting 1984.

⁶⁷ M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*; Petr HLAVÁČEK, "Jan Kapistrán a Gabriel z Verony. Italští františkáni v českých zemích pozdního středověku". *Slánské rozhovory 2005. Itálie. Filosofie, hudba, dějiny umění, literatura*, eds.: Dana PŘIBYLOVÁ – Vladimír PŘIBYL. Slaný 2006, s. 13-47; P. HLAVÁČEK, *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha 2005; Lucius TEICHMANN, *Die Franziskanerklöster in Mittel- und Ostdeutschland 1223-1993*. Hildesheim 1995; *Spuren franziskanische Geschichte. Chronologischer Abriss der Geschichte der Sächsischen Franziskanerprovinz von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, eds.: Bernd SCHMIES – Kirsten RAKEMANN. Werl 1999; G. E. FRIESS, "Geschichte der österreichischen Minoritenprovinz". *Archiv für österreichische Geschichte* [AÖG], 1882, č. 64, s. 79-245; Ferdinand DOELLE, *Martinianische Reformbewegung in der sächsischen Franziskanerprovinz (Mittel- und Nordostdeutschland) im 15. und 16. Jahrhundert*. Münster 1921; týž, *Reformtätigkeit des Provinzials Ludwig Hennig in der sächsischen Franziskanerprovinz (1507-1515)*. Münster 1915; Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. 3. díl., 1. sv. *Žebravé řády*. Praha 2006.

⁶⁸ M. ELBEL, "On the Side of the Angels: Franciscan Communication Strategies in Early Modern Bohemia." *Religious Exchange in Europe 1400-1700*, eds.: Heinz SCHILLING – István TÓTH. Cambridge 2006, s. 338-359; M. ELBEL, "The Making of a Perfect Friar: Habit and Reform in the Franciscan Tradition". *Friars, Nobles and Burghers – Sermons, Images and Prints: Studies of Culture and Society in Early-Modern Europe*, eds. Laszlo KONTLER – Jaroslav MILLER. Budapest 2010, s. 149-175.

⁶⁹ U nás publikoval přehled historiografie k potridentským dějinám ženských klášterů Jan ZDICHYNEC. Srov. "Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku". *Antropologické přístupy v historickém bádání*, eds.: Daniela TINKOVÁ – Martin NODL. Praha 2007, s. 95-135.

Všeobecně k tridentskému koncilu např. Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient*, Bd. I.-IV. Basel – Wien – Freiburg 1957-1982; Adriano PROSPERI, *Il Concilio di Trento: una introduzione storica*. Torino 2001.

řeholicemi,⁷⁰ důležitým tématem se stala tridentská klauzura, její interpretace, východiska, cíle, podrobná aplikace klauzurních pravidel a především důsledky.⁷¹ V německých zemích zejména se objevila otázka, zda se ženské kláštery přidávaly také k reformaci.⁷² Mnozí badatelé se soustředili na roli řeholic v raně novověkém světě a na jejich vnímání.⁷³ Předmětem zkoumání byla hudba i divadlo provozované

⁷⁰ Jodi BILINKOFF, *The Avila of Saint Teresa: Religious Reform in a Sixteenth-Century City*. Ithaca – London 1989; Gillian T. W. AHLGREN, *Teresa of Avila and the Politics of Sanctity*. Ithaca 1996; Alison WEBER, *Teresa of Avila and the Rhetoric of Femininity*. Princeton 1990; Alexander SEDGWICK, “The Nuns of Port-Royal: A Study of Female Spirituality in Seventeenth-Century France”. *That Gentle Strength: Historical Perspective on Women in Christianity*, ed.: Lynda L. COON – Katherine J. HALDANE – Elisabeth W. SOMMER. Charlottesville 1990, s. 176-189.

⁷¹ Margaret BRENNAN, “Enclosure: Institutionalising the Invisibility of Women in Ecclesiastical Communities”. *Concilium. Women – Invisible in Theology and Church*, 1985, č. 182, eds.: Elisabeth SCHÜSSLER FIORENZA – Mary COLLINS, s. 38-48; Kathryn NORBERG, “The Counter-Reformation and Women: Religious and Lay”. *Catholicism in Early Modern History: A Guide to Research*, ed.: John W. O’MALLEY. St. Louis 1988, s. 133-146; Francesca MEDIOLI, “A Unequal Law: The Enforcement of Clausura Before and After the Council of Trent”. *Women in Renaissance and Early Modern Europe*, ed.: Christine MEEK. Dublin 2000, s. 136-152; Concha TORRES SÁNCHEZ, *La clausura imposible: conventualismo femenino y expansión contrareformista*. Madrid 2000; Merry E. WIESNER, *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge 1993, s. 179-217; Gisela MUSCHIOL, “Die Reformation, das Konzil von Trient und die Folgen weibliche Orden zwischen Auflösung und Einschliessung”. “*In Christo ist weder man noch weyb*”. *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, ed. Anne CONRAD. Münster 1999, s. 172-198; Gabriella ZARRI, “Gender, Religious Institutions and Social Discipline: The Reform of the Regulars”. *Gender and Society in Renaissance Italy*, eds.: Judith C. BROWN – Robert C. DAVIES. London – New York 1998, s. 193-212; Maren KUHN-REHFUS, *Das Zisterzienserinnenkloster Wald*. Berlin – New York 1992; Mary LAVEN, *Virgins of Venice: Enclosed Lives and Broken Vows in the Renaissance Convent*. London 2002; Craig HARLINE – Eddy PUT, “A Bishop in the Cloisters: The Visitations of Mathias Hovius (Malines, 1596-1620)”. *SCJ XXII*, 1991, č. 4, s. 611-639; U. STRASSER, “Catholic Nuns Resist Their Enclosure”. *Unspoken Worlds: Women’s Religious Lives*, eds. Nancy AUER FALK – Rita M. GROSS. Wadsworth 2001, s. 207-220; U. STRASSER, “Bones of Contention: Cloistered Nuns, Decorated Relics and the Contest Over Women’s Place in the Public Sphere of Counterreformation Munich”. *Archiv für Reformationsgeschichte* 90, 1999, s. 255-288; táž, *State of Virginity: Gender, Religion, and Politics in an Early Modern Catholic State*. Ann Arbor 2004; A. CONRAD, *Zwischen Kloster und Welt. Ursulinen und Jesuitinnen in der katholischen Reformbewegung des 16./17. Jahrhunderts*. Mainz 1991.

⁷² Amy LEONARD, *Nails in the Wall. Catholic Nuns in the Reformation Germany*. Chicago 2005; Antje RÜTTGARDT, “Die Diskussion um das Klosterleben von Frauen in Flugschriften der frühen Reformationszeit (1523-1528)”. “*In Christo ist weder man noch weyb*”, s. 69-94; M. E. WIESNER, “Women’s Response to Reformation”. *The German People and the Reformation*, ed.: Ronnie PO-CHIA HSIA. Ithaca 1988, s. 148-171; Merry WIESNER-HANKS, *Convents Confront the Reformation: Catholic and Protestant Nuns in Germany*. Milwaukee 1998; táž, “Ideology Meets the Empire: Reformed Convents and the Reformation”. *Germania Illustrata: Essays on Early Modern Germany Presented to Gerald Strauss*, eds.: Andrew C. FIX – Susan C. KARANT-NUNN. Kirksville 1991, s. 181-195.

⁷³ Mita CHOUDHURY, *Convents and Nuns in Eighteenth-Century French Politics and Culture*. Ithaca 2004; Charmarie BLAISDELL, “Religion, Gender and Class: Nuns and Authority in Early Modern France”, *Changing Identities in Early Modern France*, ed.: Michael WOLFE. Durham 1997, s. 147-168; Helen HILLS, “Cities and Virgins: Female Aristocratic Convents in Early Modern Naples and Palermo”. *Oxford Art Journal* 22, 1999, č. 1, s. 29-54; Claire WALKER, “Combining Martha and Mary: Gender and Work in Seventeenth-Century English Cloisters”. *SCJ XXX*, 1999, č. 2, s. 397-418.

v klášterech a především patronace umění.⁷⁴ Podstatnou kapitolou bylo uchopení minulosti v jednotlivých klášterech nebo řádech.⁷⁵ Vedle toho se sledovaly komunity, které provozovaly aktivní službu, a řeholnice, které odjely jako misionářky do Nového světa.⁷⁶ V současné době výzkum podpořený interdisciplinárními přístupy směřuje k pochopení spirituality prožívané uvnitř klášterů, avšak také prezentované navenek.⁷⁷ Mezi těmito knihami některé představují kláštery jako místa zbožnosti a modlitby, vyžadující poměrně striktní separaci od společnosti, a zároveň jako centra přímluv a duchovní opory, nutně do společnosti zasazené: tážou se tak i po případném duchovním, ekonomickém a společenském významu klauzurovaných (obnovených) klášterů pro své okolí. Reforma striktně oddělující klášter od světa tak nikdy nebyla zpochybněna, ale ani kompletně uskutečněna.⁷⁸ Tito badatelé upozorňují, že „cloister

⁷⁴ Craig A. MONSON, *Divas in the Convent: Nuns, Music, and Defiance in Seventeenth-Century Italy*. Chicago 2012; týž, *Nuns Behaving Badly: Tales of Music, Magic, Art, and Arson in the Convents of Italy*. Chicago 2010; Robert L. KENDRICK, *Celestial Sirens: Nuns and Their Music in Early Modern Milan*. Oxford 1996; Colleen REARDON, *Holy Concord within Sacred Walls: Nuns and Music in Siena, 1575-1700*. Chicago 2010; *Wives, Widows, Mistresses, and Nuns in Early Modern Italy: Making the Invisible Visible through Art and Patronage*, ed.: Katherine A. MCIVER. Farnham – Burlington 2012.

⁷⁵ Charlotte WOODFORD, *Nuns as Historians in Early Modern Germany*. Oxford 2002; K. J. P. LOWE, *Nuns' Chronicles*; Caroline BOWDEN, "Collecting the Lives of Early Modern Women Religious: Obituary Writing and the Development of Collective Memory and Corporate Identity". *Women's History Review* [WHR] 19, 2010, č. 1, s. 7-20; Stefan BENZ, *Die Frauenklöster Mitteleuropas 1550-1800. Verzeichnis und Beschreibung ihrer Geschichtskultur*. Münster 2014; týž, "Lob und Gedächtnis. Historiographie in Münchner Frauenklöstern der Frühneuzeit". *Glaube und Geschlecht. Fromme Frauen – spirituelle Erfahrungen – religiöse Traditionen*, eds.: Ruth ALBRECHT – Annette BÜHLER-DIETRICH – Florentine STRZELCYK. Köln – Weimar – Wien 2008, s. 198-214; S. BENZ, "Geschichtsschreibung in Frauenklöstern des Alpenraums der frühen Neuzeit". *Frauenklöster im Alpenraum*, s. 45-64; U. STRASSER, "Cloistering Women's Past: Conflicting Accounts of Enclosure in Seventeenth-Century Munich Nunneries". *Gender in Early Modern German History*, ed. Ulinka RUBLACK. Cambridge 2002, s. 221-246.

⁷⁶ A. CONRAD, *Mit Klugheit, Mut und Zuversicht. Angela Merici und die Ursulinen*. Mainz 1994; S. DINAN, *Women and Poor Relief in Seventeenth-Century France. The Early History of the Daughters of Charity*. Burlington 2006; Natalie ZEMON DAVIS, *Women on the Margins. Three Seventeenth-Century Lives*. Cambridge – London 1995, zejména kapitola "New Worlds. Marie de L'Inkarnation", s. 63-139; *Women and Religion in Old and New World*, eds.: S. DINAN – Debra MEYERS. New York – London 2001; Elisa SAMPSON – Vera TUDELA, *Colonial Angels: Narratives of Gender and Spirituality in Mexico, 1580-1750*. Austin 2000.

⁷⁷ *Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*, ed.: Cordula VAN WYHE. Aldershot – Burlington 2008.

⁷⁸ E. LEHFELDT, *Religious Women in Golden Age Spain: the Permeable Cloister*. Aldershot – Burlington 2005 (charakteristiku viz na s. 2); C. WALKER, *Gender and Politics in Early Modern Europe: English Convents in France and the Low Countries*. Basingstoke 2003, na s. 4-5 upozorňuje na další práce podobného zaměření.

walls were permeable⁷⁹, zároveň však z jejich prací vyplývá, že šlo o jinou kvalitu propustnosti, než jaká byla typická pro středověké období. Vyzývají k tomu, aby bylo porozuměno interakci klášterů a světa, která odhaluje duchovní i další významy klauzurovaného kláštera pro laickou komunitu. Po mém soudu ono vzájemné působení a ovlivňování nefungovalo jenom mezi klášterem a světem, ale i mezi konventem sester a jeho představenými.⁸⁰

Těžiště práce tvoří deset komunit ženského františkánského řádu, poněkud paradoxně existujících v 11 kláštorech (resp. 10 kláštorech a jedné rezidenci). Tuto anomálii způsobil přesun týneckých klarisek (do jejichž kláštera v 15. století přišlo několik klarisek z Prahy) roku 1627 do Prahy, kde měly obnovit prastarý Anežský klášter. Poté, co se tyto klarisky usadily roku 1642 v Praze natrvalo, nebyl už týnecký klášter sestrami osazen. Přesto zůstal fungovat až do roku 1782 jako právní subjekt; abatyše v Praze se považovaly za představené Anežského i týneckého kláštera. Oba kláštery byly zrušeny současně.⁸¹ V souladu s těmito zajímavými dějinnými okolnostmi a spolu s faktem, že javorská komunita františkánských terciárek vznikla až na počátku 18. století, není výčet komunit a klášterů vzhledem k aktuálně popisované situaci vždy jeden a tentýž.

Krátké vysvětlení si zasluhují rovněž termíny a názvy užívané pro jednotlivé řády. Roku 1517 došlo k rozdělení řádu menších bratří (*Ordo Fratrum Minorum*) na řád konventuálů (*Ordo Fratrum Minorum Conventualium*) a řád observantů (*Ordo Fratrum Minorum de Observantia*, později *Strictoris Observantiae*). Kromě těchto označení se zvláště ve středoevropském prostoru vžila další možná pojmenování: pro prvně zmíněný řád minorité, pro následující františkáni. Konečně se pak františkáni uvnitř

⁷⁹ E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 2. Viz k tomu také C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 5.

⁸⁰ Srov. C. HARLINE – E. PUT, "A Bishop in the Cloisters".

⁸¹ K těmto událostem srov. kap. IV.

svého řádu členili do dalších reformních proudů: zejména na reformáty a rekolekty.⁸² Ženské řády spravované minority a františkány jsou zpravidla označovány v souladu s charakterem správy jako II. a III. řád sv. Františka. II. řád byl označen v bule Urbana IV. *Beata Clara* vyhlášující novou řeholi termínem *Ordo Sanctae Clarae*, klarisky.⁸³ Kromě obvyklého a známého laického III. řádu existovali ještě terciáři řeholníci. V souladu s touto skutečností a ve shodě s odbornou literaturou pro označení členek ženského kláštera a rezidence III. řádu, které se nacházely v Brně a v Javoru, užívám termín *řeholní terciářky* (příp. pouze *terciářky*)⁸⁴ namísto někdy užívaného, zdánlivě logického pojmenování *františkánky*.⁸⁵

Při uvádění cizích vlastních jmen křestní jméno počešťuji (mnohdy je totiž psáno foneticky), avšak příjmení ponechávám v původní podobě. Současný trend připojení českého sufixu –ová k německému či poněmčtělému příjmení nechápu jako vhodný přístup. Řada jmen (např. z chebského kláštera klarisek) totiž německý ekvivalent –in, uváděný někdy jako argument pro přechylování, vůbec nemá. Nezasahovat do tvaru příjmení proto považuji v tomto případě za korektní způsob zacházení s jazykem. Ve shodě s tímto postupem je rovněž ponechání českého přechylovacího sufixu u těch příjmení, která jsou v pramenech takto psána alespoň jako varianta a rovněž se jako taková „dostala“ do literatury nebo alespoň inventářových záznamů; (příkladem může být abatyše pražských klarisek Ludmila Kozlová).⁸⁶

V případě přímých citací pramenů zachovávám jazyk originálu, s výjimkou několika delších citátů, které jsem přeložila; obsah textu nebyl na formě závislý a text převedený do češtiny bylo možno daleko lépe začlenit do samotného výkladu.

⁸² M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 99-100.

⁸³ “Urban IV. Regel der Schwestern der hl. Klara”. *Klara-Quellen. Die Schriften der heiligen Klara, Zeugnisse zu ihrem Leben und ihrer Wirkungsgeschichte*, eds.: Johannes SCHNEIDER – Paul ZAHNER. Kevelaer 2013, s. 505-529, zde s. 505; M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 108.

⁸⁴ K. MINAŘIK, “Terciáři v klášteřích”, s. 53-55; H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 452-453; L. IRIARTE, *Der Franziskusorden*, s. 356-360; M. HEIMBUCHER, *Orden und Kongregationen*. Bd. II., s. 12-16. Zdůrazňování příslušnosti k III. řádu je patrné i v dobových pramenech, např. NA, AFP, inv. č. 3109, kart. 184, Kurtzer Inhalt.

⁸⁵ *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 190.

⁸⁶ Srov. J. ZDICHYNEC, *Ženské kláštery Horní Lužice*, s. 15; H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 292; NKP, XV. E. 11., *Kniha tato manualní*.

Kapitola I. byla otištěna v sborníku z doktorandského kolokvia, které v roce 2012 uspořádaly Institut für Österreichische Geschichtsforschung a Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien.⁸⁷ O tématu V. kapitoly jsem hovořila v rámci projektu Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou, jehož nositelem je Katedra historie FF UP v Olomouci.⁸⁸

⁸⁷ J. KAŠPÁRKOVÁ, "Klöster der Klarissen und Franziskaner-Tertiarinnen in den böhmischen Ländern zwischen den Konventualen und Observanten im Laufe der nachtridentinischen Reformen". *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*, eds.: István FAZEKAS – Martin SCHEUTZ – Csaba SZABÓ – Thomas WINKELBAUER. Wien 2013, s. 201-221.

⁸⁸ Přednáška z 13. 12. 2013 – Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP.

I. TRADICE A REFORMA. KLARISKY A ŘEHOLNÍ TERCIÁŘKY MEZI MINORITY A FRANTIŠKÁNY

Ženské františkánské hnutí zakotvilo v českých zemích v raném 13. století. První klášter klarisek za Alpami založila kolem roku 1231 přemyslovská princezna svatá Anežka (1211-1282). Během 13. století vznikly iniciativou přemyslovských panovníků kláštery v dalších městech – v Chebu, Vratislavi, Znojmě, Olomouci a Opavě. V závěru 13. a i ve 14. století byly založeny řeholní domy klarisek v poddanských lokalitách – ve Velkém Hlohově, Českém Krumlově a Panenském Týnci. Velký ohlas zaznamenalo laické hnutí františkánských terciářů – zejména po polovině 15. století, některá uskupení terciářek si vybuodovala v závěru středověku vlastní domy a žila po vzoru řeholních řádů.⁸⁹ Rozmachu terciářských klášterů učinila konec reformace; v raném novověku bylo ženských františkánských konventů deset, z toho jen dva terciářské.⁹⁰

Dlouhou dobu patřily všechny tyto kláštery do jediné, česko-polské, provincie. Pouze chebský a vratislavský byl spravován saskou provincií.⁹¹ Ženské kláštery klarisek

⁸⁹ K středověkým dějinám klášterů klarisek a terciářských komunit srov. H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 27-253; táž, "Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově"; táž, "Klášter klarisek v Olomouci", s. 167-168; K. MINAŘÍK, "Klarisky v zemích Koruny české" (na s. 51 připomíná Minařík existenci kláštera ve Vysokém Mýtě, který zničili husité); týž, "Terciáři v klášteřích". Přehledově *Encyklopedie českých klášterů*, s. 206, 243-244, 410, 508-515; *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 182, 485-486, 552, 771-772, 775-777.

⁹⁰ M. HEIMBUCHER, *Orden und Kongregationen*. Bd. II., s. 15. K problematice terciářských komunit ve středověku, dějinám a rozmachu srov. K. MINAŘÍK, "Terciáři v klášteřích", s. 54-55 – zde zmínky o terciářkách v Brně, Javoru, Vratislavi a Nise; k chebským terciářkám: *Alemania Franciscana Antiqua. Ehemalige franziskanische Männer- und Frauenklöster im Bereich der Oberdeutschen oder Straßburger Franziskaner-Provinz mit Ausnahme von Bayern. Kurze illustrierte Beschreibung*, Bd. 11, ed. Johannes GATZ. Landshut 1964, s. 194; J. Svátek zmiňuje terciářky v Opavě, založené v 16. století při konventu sv. Barbory, roku 1578 se připojily ke klariskám. Srov. J. SVÁTEK, "Organizace řeholních institucí", s. 596. Stejně tak informuje V. Prasek, nazývá je bosačkami, viz "Klášter svatě Kláry v Opavě", s. 24 a 26. K terciářkám v Českém Krumlově viz H. SOUKUPOVÁ, "Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově", s. 77. K javorským terciářkám ještě *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 467.

⁹¹ K. MINAŘÍK, "Klarisky v zemích Koruny české", s. 49 a 52; M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, 3. díl, 1. sv., s. 163-225; L. TEICHMANN, *Die Franziskanerklöster*, s. 54, 223-224.

a františkánských terciárek se totiž nespojovaly v kongregace a svoji příslušnost k řádu demonstrovaly řeholí a nikoli vlastní správou. Každý dům byl samostatnou jednotkou. Podle církevního práva a řehole byl podřízen papeži a kardinálu protektorovi, dalšími představenými byl generální ministr řádu a provinciál.⁹² Nejužší ale bylo spojení s nejbližším klášteřem I. řádu, který klariskám a terciářkám poskytoval duchovní správu. Právě s tímto klášteřem sdílely řeholnice po celý středověk otázku po autentickém následování svatého Františka. Když se během 15. století od původních konventuálských provincií oddělily některé domy I. řádu, které chtěly následovat přísnější znění řehole, následoval je i ženský klášter, který byl jimi spravován.

Tzv. sdružený klášter patří k specifickým prvkům mendikantské architektury. Ženské františkánské kláštery navíc jinak než v rámci sdruženého kláštera spatřit téměř nelze; stavební program dalších klášterů se totiž inspiroval Anežským klášteřem⁹³ a tato architektonická forma odpovídala požadavkům na duchovní správu. Pozoruhodná je nicméně problematika společného kostela, který se neprosadil všude. Stavební vývoj je tak mimo jiné svědkem vztahu těch dvou společenství – právě díky blízkosti obou řádů klarisky přejímaly a nechávaly na sebe působit reformní procesy probíhající u menších bratří.⁹⁴

Definitivní rozdělení řádu sv. Františka se odehrálo roku 1517. Ačkoliv se oba svébytné řády opíraly o stejné dědictví, rozcházely se v jeho interpretaci. Mezi oběma řády existovala spolupráce i rivalita, jednou z podstatných otázek bylo, kdo je pravým synem sv. Františka.⁹⁵ Oba řády pak spravovaly ženské kláštery. Novinkou počátku 16. století potvrzenou i tridentským koncilem bylo to, že se výhradní právo na správu

⁹² Olga Miriam PRZYBYŁOWICZ, "Stabilisation and Continuity. The Nunnery of the Order of St. Clarae in Sary Sącz from the Visitation of Cardinal Jerzy Radziwiłł (1599) to the Reformation of Bishop Kajetan Sołtyk (1763)". *Between Revival and Uncertainty: Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century*, s. 97-128, zde 98. K dějinám a správě řádu srov. H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 426-438.

⁹³ *Encyklopedie českých klášterů*, s. 46.

⁹⁴ O sdruženém klášteři se hovoří i v případě, že každé společenství mělo vlastní kostel. Viz H. SOUKUPOVÁ, "Klášteř minoritů a klarisek v Českém Krumlově"; též, "Klášteř klarisek v Olomouci", zejm. s. 168. Jedinou výjimkou byl už od svého založení klášter klarisek v Panenském Týnci; v raném novověku však, zřejmě i z tohoto důvodu, v podstatě neobývaný.

⁹⁵ M. ELBEL, "On the Side of the Angels"; též, "The Making of a Perfect Friar".

ženských klášterů přiznávalo nižším složkám církevní hierarchie – místním biskupům nebo provinciálním představeným.⁹⁶

Identita konkrétních ženských řeholních domů byla určena příslušností ke konventuálům nebo františkánům. Jestliže tridentský koncil ukládal každému řeholnímu společenství návrat k původní observanci, četli jej představení klarisek a františkánských terciárek ve shodě s profilací vlastního řádu. Ne nadarmo zřejmě začínaly konstituce vřatislavských klarisek z roku 1677 přirovnáním řádu menších bratří ke stromu, který se větví do tří částí – na konventuály, františkány a kapucíny, a konstatováním, že stejně jsou rozděleny také klarisky. Pak následovalo vysvětlení, odkud pramení privilegia řádu, a ujištění, že klarisky konventuálky jsou pravými dcerami svaté Kláry.⁹⁷

Otázkou je, jakým způsobem byly formovány kláštery II. a III. řádu v českých zemích. Reforma principů řeholního života daná tridentským koncilem totiž sice spěla k vytvoření uniformity, ale doposud se v prostředí českých zemí výrazněji nezkoumalo, do jaké míry byly tridentské předpisy do řeholního života implementovány.⁹⁸ Rozhodně se nejednalo o proces, na jehož konci by se všechny kláštery řídily bezesbytku tridentskými nařízeními. Do jaké míry byly přísné předpisy Tridentina ve shodě s vlastním obrazem řádu? Normativní prameny odrážejí vždy ideální představy.⁹⁹ Formováním těchto ideálních obrazů v prostředí ženských františkánských klášterů se zabývají následující řádky.

⁹⁶ *The Canons and Decrees of the Council of Trent*, ed.: Henry J. SCHROEDER. Rockford 1978, kap. IX, s. 223.

⁹⁷ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 1v.

⁹⁸ Také Jan Zdichynec prochází spíše psané předpisy – “*Quia sic fert consuetudo?* Die Klausur in den Zisterzienserinnenklöstern der Frühen Neuzeit: Vorschriften, Wahrnehmung und Praxis“. *Between Revival and Uncertainty: Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century*, s. 37-68.

⁹⁹ Srov. K. J. P. LOWE, *Nuns' Chronicles*, s. 184-190.

ROZDĚLENÍ ŘÁDU A ŽENSKÉ KLÁŠTERY

Františkánský řád nebyl zcela jednotný nikdy. V jeho dějinách lze nalézt celou řadu reform. Jedno z významných reformních hnutí je spojeno se jménem Jana Kapistrána. Tento observant navštívil také české země, aby zde kázal proti husitům. Na své cestě založil i první reformované františkánské konventy. Ty se už roku 1452 odštěpily od původní provincie menších bratří konventuálů a sloučily se v rozlehou polsko-rakousko-českou observantskou provincii. Jejím rozdělením vznikla roku 1469 samostatná provincie pro české země.¹⁰⁰ V téže době se formovala také observantská provincie v sousedním Sasku, kam tradičně příslušel chebský klášter klarisek.¹⁰¹ K nově založeným domům (které františkáni preferovali) brzy přibyly i kláštery konventuálů, které původní bratři opustili nebo v nich žili pohoršlivým životem. V těchto případech byli františkáni požádáni o převzetí jejich kláštera. Takto se dostali ke správě ženských klášterů, které byly k domům I. řádu pastoračně připojeny. Roku 1463 přijala saská observantská provincie oba chebské kláštery, františkánů i klarisek, roku 1534 získali čeští observanté kláštery, mužský i ženský, v Hlohově; ve stejném roce převzali titíž observanté opuštěný minoritský klášter ve Znojmě, a tedy i správu klarisek.¹⁰² Kolem roku 1482 inicioval provinciál českých observantů P. Pavel z Moravy vznik terciářské komunity v Brně, která získala – soudě podle později věnované pozornosti – mimořádné postavení ve městě.¹⁰³ Terciářkám, které vznikly nově, předložili později jejich představení konstituce,¹⁰⁴ ale klariskám – dosud podřízeným menším bratřím konventuálům – neadresovala nová vrchnost žádný dokument, který by představoval (očekávané) zpřísnění života za zdmi kláštera. Ve Znojmě ponechali františkáni

¹⁰⁰ P. HLAVÁČEK, *Čeští františkáni*, s. 29-30; M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 9.

¹⁰¹ L. TEICHMANN, *Die Franziskanerklöster*, s. 17.

¹⁰² *Alemania Franciscana Antiqua*, s. 106; Karel HALLA, "Die Reform des Konvents des Franziskanerordens von Eger und der Einzug der Observanten". *Das Bistum Bamberg in der Welt des Mittelalters*, eds.: Christine u. Klaus VAN EICKELS. Bamberg 2007, s. 151-162; M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, 3. díl, 1. sv., s. 282; K. MINAŘÍK, "Klarysky v zemích Koruny české", s. 52; Małgorzata KONOPNICKA-SZATARSKA, "Klaryski Głogowskie". *Studia zachodnie* 6, 2002, s. 91-100, zde 96; L. TEICHMANN, *Die Franziskanerklöster*, s. 99.

¹⁰³ K. MINAŘÍK, "Terciáři v klášteřích", s. 54.

¹⁰⁴ Vědecká knihovna v Olomouci, M II 166, Regeln der Schwestern des dritten Ordens des hl. Franziskus in Brünn. Poznámka na předešlý datuje konstituce do roku 1525.

v platnosti statuta z roku 1436, která byla přijata v rámci tzv. martiniánské reformy konventuálů.¹⁰⁵ Stejnými konstitucemi se řídily také jiné kláštery klarisek v minoritské provincii, například v Olomouci nebo Českém Krumlově.¹⁰⁶ Do Chebu byly sice pozvány v 60. letech 15. století klarisky z Norimberku, avšak výsledek reformy není znám, a ani se nedochoval žádný dokument, který by prokazoval přísnější styl života.¹⁰⁷ Klarisky v téže době přikročily k rozdělení dosavadního sdruženého kláštera a vystavěly kostel; vytvořením vlastního sakrálního prostoru demonstrovaly jistou samostatnost.¹⁰⁸ Tu projevily také roku 1534, když abatyše Uršula požádala bývalého provinciála P. Augustina Alveltda o sepsání komentáře k řeholi. Ten byl orientován na duchovní výklad jednotlivých nařízení, takže například poučení o dodržování klauzury bylo vystavěno na dvou evangelních úryvcích: na Kristových slovech o úzké cestě, která vede do Božího království, a na podobenství o muži, který stavěl dům na skále. Konkrétní předpisy nebyly smyslem tohoto zpracování.¹⁰⁹ Ani hlohovští observanté

¹⁰⁵ Resp. papež Martin V. požadoval reformu konventuálů a tyto snahy naplňoval po jeho smrti také jeho nástupce na papežském stolci, Evžen IV., který vyhlásil povinnost reformovat všechny kláštery klarisek. Pro zjednodušení ale lze mluvit o martiniánských reformách i zde. K. MINAŘÍK, "Stanovy pro znojenské klarisky z r. 1436". *SHK* 23, 1922, s. 48-55; O. M. PRZYBYŁOWICZ, "Statuty klarysek znojenskich z 1436 roku. Gradacja wykroczeń i kar w świetle reguły oraz wybranych źródeł wydanych dla klaztorów klarysek prowincji czesko-polskiej XV i XVI wieku". *Sanctimoniales*, s. 80-104; F. DOELLE, *Martinianische Reformbewegung in der sächsischen Franziskanerprovinz*.

¹⁰⁶ K. MINAŘÍK, "Stanovy pro znojenské klarisky z r. 1436"; SOA Třeboň, Odd. Třeboň, MK, kn. č. 54, REGL und Leben deren verschlossenen münderen Schwester Ordens der heyl[igen] Mutter Clarae, zejména část Anhang einigen anderen zu der heyligen Regl gehörigen Statuten. Z tohoto textu je patrné, že krumlovské klarisky čerpaly z předlohy, která vznikla pro olomoucký klášter klarisek.

¹⁰⁷ Další dochované konstituce pocházejí až z roku 1505, které předložil chebským klariskám vikář saské provincie Henigus Sele. NKP, XVI. G. 34., Clarissinenregel.

¹⁰⁸ K. HALLA, "Reformace chebského konventu řádu františkánů a příchod observantů". *Sborník chebského muzea [SChM]*, 2000. Cheb 2001, s. 111-119, zvláště s. 113-116; *Encyklopedie českých klášterů*, s. 244. Kontakty mezi oběma kláštery, chebským i norimberským, ale existovaly dál, srov. Václav BOK, "K německým rukopisům a starým tiskům knihovny chebských františkánů". *SChM*, 2000. Cheb 2001, s. 38-43, zde především s. 39.

V rámci reformy byla klášteru předána norimberskými klariskami legenda o sv. Anežce české. Srov. Mira MLADĚJOVSKÁ, *Legenda o blahoslavené Anežce: chebské zlomky*. Praha 1948; mezi další předané texty patří rukopis s texty mystické a asketické povahy, srov. NKP, XVI. G. 24., *Meisterbuch*. Viz také Johannes KIST, *Das Klarissenkloster in Nürnberg bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts*. Nürnberg 1929, s. 60 a 128-130. (Uvedeno podle manuscriptorium.com; informace nabízí heslo citovaného pramene).

¹⁰⁹ NKP, XVI. E. 20., [latinský komentář na řeholi Urbana IV.] (napsán 1534); XVI. H. I., Widmung zur Glose über die Clarissinenregel, an den Convent zu Eger, zde citované komentáře f. 24v-30r (překlad výše uvedeného lat. komentáře zhotovený roku 1535).

Latinský výklad řehole popsán P. LEHMANNEM v článku "Mittelalterliche Handschriften des K. B. Nationalmuseums zu München". *Sitzungsberichte der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-philologische und historische Klasse*, 1914, č. 4, Abhandlung;

neiniciovali změny; tamější kláštery spravovali sotva třicet let a opustili je už roku 1569.¹¹⁰ Lze tedy říci, že aktivity minoritů, kteří pokračovali v martiniánských reformách u klarisek ještě v 16. století, lze vidět jako progresivnější.¹¹¹ To jen dokazuje – i po formálním rozdělení obou řádů – že reformy a přísná observance nebyly jen záležitostí reformovaných františkánů. Oba, od roku 1517 zcela samostatné, řády se vždy skládaly z různých názorových proudů na Františkovu řeholi. Jednotlivé iniciativy však zůstaly omezené na některé konventy a nebyly s to zasáhnout celý řád.

Tyto individuální pokusy o reformu brzy zanikly ve víru dalších událostí 16. věku. Poměrně rychlý odklon obyvatel měst k utrakvismu a později luterství oslaboval jak samotné kláštery, tak i vztah mezi představenými a řeholnicemi. Kláštery přicházely o donátory, sociální prestiž i o řeholní dorost. Ztráty byly velké. Česká minoritská provincie zanikla a nahradil ji komisariát a blízko zhroucení byly i další – saská observantská provincie měla v polovině 16. století pouhé tři konventy a česká observantská v závěru téhož věku sedm. Problémy způsoboval také zánik centrálních klášterů.¹¹² To vše ovlivňovalo i podřízené ženské kláštery. Velmi rychle se zhroutily téměř všechny domy řeholních terciárek¹¹³ a úpadek se nevyhnul ani klariskám. Jejich

a to podle tamějšího rukopisu č. 3751. V článku popisovaný rukopis byl opsán z chebského pro potřeby kláštera klarisek v Bamberku. Tentýž výklad Augustina Alveldta byl přeložen do němčiny a vydán na počátku 18. století: *Regul deren wohlehrwürdigen und geistlichen Closter-Jungfrauen Ordens der heiligen Jungfrauen und Mutter Clarae, welche Pabst Urbanus der IV in dem Jahr Christi 1264 denselben gegeben und zu halten anbefohlen. Sambt einer kurtzen Außlegung der Heil[igen] Regul, der heiligen Mutter Clarae Testament und Segen: Auß einem Uhr-Alten geschriebenen Buch, nach dem Original-Text, in gegenwärtiger Form verfasst durch F.T.D. Eger 1704.* Srov. Livarius OLIGER, "Zu Augustins von Alfeld Regelerklärung des Klarissenordens". *Franziskanische Studien* V, 1918, s. 220-222.

Krátce k životu a dílu viz databázi *Franciscan Authors, 13th-18th Century: A Catalogue in Progress. Bibliography of Franciscan Authors* od M. van der Heijdena a B. Roesta, heslo Augustinus de Alveldt († ca. 1535), http://users.bart.nl/~roestb/franciscan/franauta.htm#_Toc427590461; citováno 26. 8. 2014. K variantám jména autora komentáře na klariskou řeholi srov. heslo Alveldt, Augustin von, ca 1480-1535 v databázi projektu Provenio Knihovny Národního muzea, <http://opac.nm.cz:8080/authorities/18844>; citováno 26. 8. 2014.

¹¹⁰ M. KONOPNICKA-SZATARSKA, "Klaryski Głogowskie", s. 96.

¹¹¹ Srov. ještě např. statuta pro obě komunity sdruženého kláštera ve Znojmě; rkp. napsán 1508: MZK, NŘ 66, Cristoferus de Varisio, Expositio Regulae S. Francisci et S. Clarae.

¹¹² M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, 3. díl, 1. sv., s. 165; M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 9, G. E. FRIESS, "Geschichte der österreichischen Minoritenprovinz", s. 166; *Spuren franziskanischen Geschichte*, s. 309.

¹¹³ Rychlý zánik dokumentují dobře kroniky františkánských provincií ze 17. století, neboť kronikáři měli ještě zprostředkovaně povědomí alespoň o větších a významnějších terciářských komunitách. Chebskou

kláštery zániku odolaly díky relativně solidnímu hospodářskému zázemí. Řeholní disciplína se ale řídila názory samotných sester, poměrně častá byla inklinace k některé nekatolické konfesi. Abatyše se i ve vypjatých dobách snažily zachovat alespoň omezený chod kláštera, hájily svěřené majetky i kolatury; některé neváhaly vlastnictví majetku bránit na zemských soudech. Z korespondence je patrné, že oporou klášterů se v závěru 16. století stal biskup.¹¹⁴ Dokladem ztrácejících se vazeb na provincii (a celkově na území, ke kterému díky provincii příslušely) je například korespondence chebských klarisek s pražským arcibiskupem, ač územně klášter příslušel do diecéze řezenské.¹¹⁵ Starostí biskupů však bylo také obnovení dřívější provinční struktury. Pozvolné obnovování původních pozic bylo spjato s požadavky na radikální obnovu řeholní disciplíny.

Tridentský koncil potvrdil zásluhy všech existujících řeholních řádů a vyzval je k respektování původní řehole. Zákaz vlastnictví, povinnost žít v klauzuře, podřízenost ženských klášterů řeholníkům nebo biskupovi a vytvoření pravidel pro vizitace byla nejdůležitějšími usneseními koncilu. Další se týkala omezení nebo zrušení četných privilegií a exempcí. V ženských kláštorech měla být propříště kontrolována motivace

komunitu terciářek tak zmiňuje *Dreyfache Cronickh Von Dem dreyfachen Orden Deß grossen H. Seraphinischen Ordens-Stifters FRANCISCI, So weith er sich in Ober: und Nider Teutschland, Auch allen angrentzenden Länderen in seinem Clösteren und Provinzen erstrecket [...] verfertigt hat R. P. F. FORTUNATUS HVEBER [...] München 1686, s. 1340.*

¹¹⁴ K úpadku klášterů klarisek na přelomu 16. a 17. století srov. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 486-487, 554, 774; V. PRASEK, "Klášter svatě Kláry v Opavě", s. 23-32.

Nejlépeším zdrojem informací jsou prameny vzniklé díky korespondenci s ordináři, kteří v mnoha případech nahradili nefunkční nebo neexistující provinční hierarchii. NA, APA, inv. č. 3504, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Cheb, Anna Beyl Antonínu Brusovi z Mohelnice 24. VIII. 1563 a 26. I. 1565, Apolonia Funck Antonínu Brusovi z Mohelnice 21. IX. 1566 a 12. III. 1567, Magdalena Lochner Martinu Medkovi 17. IX. 1584 a 20. VIII. 1585; inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, např. abatyše Kateřina z Kladna Zbyňku Berkovi z Dubé 27. VIII. 1597, abatyše Uršula Tachovská Z. Berkovi z Dubé 17. VIII. 1603 a Karlu z Lamberka 26. XI. 1609; inv. č. 3506, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Krumlov, abatyše Bohunka ze Šternberka Martinu Medkovi 21. X. 1581, 3. II. 1584, 3. V. 1584 a 6. VI. 1585, kaplan klarisek Jan z Vínoře Zbyňku Berkovi z Dubé 22. I. 1604; ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, nedatovaná vizitační zpráva (zprávu je možno na základě form. znaků datovat mezi léta 1572-1582, srov. pozn. pořadatele fondu); listina císaře Rudolfa II. podkomořimu moravského markrabství Mikuláši z Hrádku ohledně opravy klariských statků z 15. VII. 1581; Zdeněk Kavka z Řičan Mikuláši z Hrádku ve stejné věci 23. XII. 1581; Mikuláš z Hrádku St. Pavlovskému 29. XII. 1581; inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, Kateřina Kotulínská Vilému Prusinovskému 1. IX. 1571. a 16. X. 1571 atd.; inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, vizitační zpráva S. Pavlovského z 21. IV. 1580.

¹¹⁵ NA, APA, inv. č. 3504, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Cheb. Korespondence s územně správným ordinářem viz BZAR, Ordinariatsakten Egrana.

každé novicky, a to zkouškou, kterou provedl biskup, a svoboda volby měla být podpořena také zvýšením kanonického věku. Obláčka mohla proběhnout nejdříve ve 12. a slavné sliby v 16. letech.¹¹⁶ Pozdější nařízení ještě zůstala klauzurní předpisy; Pius V. roku 1566 přikázal, aby klauzuru dodržovaly také terciářky, které se rozhodly žít v komunitě, a další dvě nařízení z let 1568 a 1572 rušila privilegia pro vstup laiků za zdi kláštera a všechny výjimky, které dosud opravňovaly řeholnice opustit klášter.¹¹⁷ Všechny kláštery měly být reformovány podle jednoho vzoru. Brzy se ukázalo, že podoba reformy u klarisek a františkánských terciářek se mohla stát symbolem příslušnosti k jednomu nebo druhému řádu menších bratří.

Příčinou tohoto směřování se stal postoj, který minorité a františkáni zaujímali vůči řeholi. Zatímco františkáni dodržovali řeholi svého zakladatele *sine glossa*, minorité zachovávali všechna privilegia a zmírnění, která jim udělili jednotliví papežové. Směřování obou řádů tedy vycházelo z interpretace některých Františkových nařízení; zejména chudoby.¹¹⁸ Podobný postup vůči řeholi snad zaujali superioři i v případě klarisek a terciářek – byť řeholnice většinou neměly co dočinění s řeholí, kterou napsala Klára z Assisi a do níž byly vtištěny ideály zakladatele I. řádu. Terciářky se řídily řeholí Lva X. z roku 1521¹¹⁹ a klarisky (až na výjimky) řeholí Urbana IV., která – ač vznikla až roku 1263 a ve františkánském prostředí – byla vystavěna více na benediktinské než františkánské řeholi.¹²⁰ Tak to platilo i v českých zemích. Většina klášterů se spravovala právě Urbanovou řeholí. Řeholí, kterou napsala svatá Klára, se

¹¹⁶ *The Canons and Decrees*, kap. I, II, V, IX, XV, XVII, XX, s. 217-221, 223, 226, 228-230; srov. O. M. PRZYBYŁOWICZ, "Stabilisation and Continuity. The Nunnery of the Order of St. Clare in Stary Sącz", s. 100nn.

¹¹⁷ Konstituce *Circa pastoralis* (1566), *Decor et honestati* (1568) in *MAGNUM BVLLARIVM ROMANVM a PIO QUARTO VSQVE AD INNOCENTIVM IX. [...] TOMVS SECVNDVS*. Lugduni 1673, s. 183-185; *Lubricum vitae genus* (1568) na s. 272; *De Sacris Virginibus* (1572) na s. 368-370; *Ubi gratiae* (1575) a *Dubiis* (1581) na s. 393-394; tato nařízení jsou zmiňována v četné literatuře o klauzuře. Naposledy velmi přehledně J. ZDICHYNEC, "Quia sic fert consuetudo? Die Klausur in den Zisterzienserinnenklöstern", s. 46-47.

¹¹⁸ M. ELBEL, "On the Side of the Angels"; týž, *Bohemia Franciscana*, s. 99-100.

¹¹⁹ Die Regeln der Geistlichen Ordens-Persohnen deß Dritten Ordens St. Francisci, die sich mit drey Gelübden verbunden und in der Gemein Klösterlich leben. *Regeln Deß Jungfräulichen Klosters St. Josephs in Brünn*, nepag. Srov. J. KAŠPÁRKOVÁ, "Reforma v ženských klášterech české františkánské provincie: autorita a gender". *Historica Olomucensia* [HistO] 39, 2011, s. 63-81, zde s. 69.

¹²⁰ M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 99-110; H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 432-433.

řídily pouze dva kláštery, ale i ty postrádaly podstatné františkánské prvky. Klarisky v Praze, jimž řeholi vymohla Anežka Přemyslovna, byly v raném novověku spojeny s prázdným konventem v Týnci, při němž zůstaly zachovány jeho původní statky, takže bez ohledu na řeholi z nich čerpaly.¹²¹ Klariskám ve Vratislavi, založeným Anežčinou sestrou kněžnou Annou a osazeným z Prahy, už jejich zakladatelka vymohla privilegium přijímat majetek, takže nic nebránilo bohatým fundacím.¹²² Kýženou demonstraci přisnosti/mírnosti tak nebylo sice možné postavit na dodržování absolutní chudoby/papežských privilegií, ale na dodržování jiných nařízeních, které byly v řeholi obsaženy a k nimž se vyjadřovala také soudobá legislativa – mezi jinými jimi byla klauzura.

Provincie v českých zemích se obnovovaly až po roce 1600. S pomocí biskupů a katolických pánů byla osazena řada opuštěných mužských konventů. Pečlivá pozornost byla věnována ústředním konventům provincie. Upravilo se a stabilizovalo území, které jednotlivé provincie spravovaly. Zatímco česká františkánská provincie „přišla“ o konvent klarisek v Hlohově, který od roku 1617 spravoval biskup, minoritská provincie na téže území se rozrostla o vratislavský klášter, když dosavadní vrchnost (saští minorité) nedokázala osadit mužský konvent. Organizační novinkou bylo převzetí chebského kláštera hornoněmeckými františkány, protože saská provincie dříve fungující na tomto území přestala existovat. Zachováno zůstalo už před sto lety realizované přiřazení moravských konventů k rakouské minoritské provincii.¹²³ Mužské kláštery se obnovovaly s posílenými pravomocemi vzhledem k ženským

¹²¹ M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 108; H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 283-285; ke spojení obou klášterů NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, abatyše Anna Klára Stanická Harrachovi 10. VI. 1625, zpráva o klášteře v Praze sepsaná pro Harracha kvardinánem menších bratří fr. Tomášem 18. V. 1627, Anna Klára Stanická Harrachovi ned. list; k majetkovému propojení především NKP, XV. E. 11., kniha tato manualní.

¹²² A. SUTOWICZ, „Fundacja klasztoru klarysek wrocławskich“, s. 138. K nadání kláštera ve středověku T. PIETSCH, *Zur Geschichte*, s. 27-34.

¹²³ *Alemania Franciscana Antiqua*, s. 107; M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 10-17; G. E. FRIESS, „Geschichte der österreichischen Minoritenprovinz“, s. 160, 168, 172; Chrysogonus REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*. Breslau 1908, s. 86-87; Joachim KÖHLER, *Das Ringen um die Tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau. Vom Abschluß des Konzils bis zur Schlacht am Weissen Berg 1564-1620*. Köln – Wien 1973, s. 233; M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, 3. díl, 1. sv., s. 282.

V průběhu raného novověku vznikla pouze jedna nová komunita – terciářky v Javoru založily po roce 1700 malý klášter. K. MINAŘÍK, „Terciáři v klášteřích“, s. 55; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 467-471.

klášterům – které jim potvrdil tridentský koncil. Na zásahy do ženských konventů měli právo oni i biskupové. Ženské kláštery byly obnovovány – stejně jako mužské – s konečným cílem fungující provincie. Biskupové se výrazně podíleli na obnově brněnského a olomouckého konventu. Ačkoliv se obnova neobešla bez legislativy, obecně lze konstatovat, že se biskupové vyhýbali přísným normám tridentského koncilu.

Biskupská autorita byla dosti silná. Při ponechání si vlivu v některých klášterech však bylo cílem většiny biskupů zachovat správu kláštera provincií. I proto kardinál Harrach napomínal roku 1632 právě provinční představené, aby neváhali s reformou krumlovských klarisek, a teprve o něco později klariskám sám pořídil výtah z tridentských norem.¹²⁴ To platilo i v předchozím období. Stanislav Pavlovský, který vizitoval kláštery, olomouckým klariskám zřejmě zprostředkoval konstituce; neboť se to slučovalo s jeho starostí o obnovu klášterů.¹²⁵ Podobně se angažoval kardinál Dietrichstein při klauzuraci perspektivního společenství brněnských terciárek. Jeho kroků zde samozřejmě bylo víc: od stavby nového konventu s kostelem, přes majetkovou fundaci až po napsání konstitucí. Všechny však věrně kopírovaly příslušnost terciárek do františkánské provincie. Klášter terciárek stál v těsném sousedství františkánského konventu, fundace znamenala nejen nezávislost na darech lidí a absenci nutnosti žebrot, ale také možnost finančně zabezpečit františkánské kněze, zpovědníky a kazatele fungující při klášteře, a konstituce mohly vznikat v kooperaci s řádovými autoritami.¹²⁶ Ve všech třech případech lze sledovat věrnost

¹²⁴ NA, APA, inv. č. 3506, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Krumlov, Harrach kvardiánu krumlovských minoritů Fr. Emiliovi a krumlovskému vikáři Jiřímu Kleeblatovi „circa reformationem Monialium Crumloviensis” r. 1632; Harrachův list vysvětlující klariskám zpřísněné normy z 27. XI. 1632.

¹²⁵ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, Constitutiones Nomine R[everendissim]i P[at]ris totius Ord[in]is Min[orum] Con[ventualium] Magistri Gen[er]alis etc. ordinate + R[ever]edum Mag[ist]rum Petrum Joa[n]nem Max[imilianem?] de Sardinia eiusdem Ord[in]is in monasterio Divi Jacobi Olomu[n]is Guardianu[m], et in absentia R[everen]di Patris co[m]miss[ar]ii gen[er]alis Austri[a]e, Bohemi[a]e, etc. In tota Moravia gen[er]ales Co[m]missarium a monialibus sanctae Clarae in s[ub]urbio supradictae civitatis Olomucensis com[m]morantibus, et pro tempore com[m]morantur innolabiliter observande. Podle pořadatele fondu, opírajícího se při dataci o podobu filigránu, měla být statuta sepsána r. 1586.

¹²⁶ Absonderliche alte Statuten für die, so in dem Kloster St. Joseph In Brünn wohnen und Gott dienen. *Regeln Deß Jungfräulichen Klosters St. Josephs in Brünn*, nepag. Srov. J. KAŠPÁRKOVÁ, “Reforma v ženských klášterech české františkánské provincie”, s. 63-81, zde s. 70. Ke komunikaci mezi Dietrichsteinem a provincií a další literatuře viz pozn. 191.

Tridentinu i ohled na stav komunity. Konstituce tak obsahovaly na jednu stranu řadu zpřísnění, naproti tomu zůstávaly poněkud kompromisní ve vztahu k striktním dekretům Tridentina. Harrachovy výtahy z koncilních předpisů tak například akcentovaly jen klauzuru a nařízení o volbě abatyší, Dietrichstein pak – byť zaváděl klauzuru v klášteře – zdůraznil pouze zákaz sester vycházet z kláštera, zákaz vstupu laiků nikde v textu nezazněl.¹²⁷

Později si biskupové ponechali určitý vliv jen nad těmi kláštery, jejichž provincie vykazovala podle jejich mínění málo observance. Další formování klarisek a terciárek ve většině případů patřilo do rukou františkánů a minoritů.

REFORMOVANÉ BOSAČKY / KLARISKY PŘÍSNÉ REFORMACE

Observance se rozdělila během 16. století na řadu proudů. V cismontánské rodině, kam patřily observantské provincie v českých zemích, Uhrách, Polsku nebo Itálii, se rozvinulo hnutí reformátů, kteří usilovali o úplný návrat k prvotním řeholním ideálům; šířili se z Itálie. Ultramontánskou rodinu, která zahrnovala Španělsko, Portugalsko, Francii a některé německé provincie, se pokusili obnovit rekolekti. Jednotlivé větve měly svá statuta a přesnou představu o naplňování řádových ideálů.¹²⁸ V 17. století stála před obrozujícími se provinciemi v českých zemích otázka, jakým způsobem se přidat k znovu uchopené observanci. Zpočátku docházelo k mísení různých proudů, výrazné bylo angažmá cizích řeholníků.

V české provincii se nejprve objevila generální statuta ultramontánské rodiny pro II. řád, která byla vyhlášena generální kapitulou roku 1593. Spolu s konstitucemi pro jejich vlastní dům byl rukopisný exemplář těchto statut určen znojemským klariskám.¹²⁹

¹²⁷ Viz pozn. 124; Absonderliche alte Statuten für die, so in dem Kloster St. Joseph In Brünn wohnen und Gott dienen.

¹²⁸ M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 22nn; viz dále H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 232-236, 238-241.

¹²⁹ NA, AFP, kn. č. 11, inv. č. 403, text. j. I., Statuten und klösterliche Satzungen vor der Kloster Jungfrauen deß heiligen Ordens Sant Klare von General Capitel zu Valesoletan 1593; text. j. II., Ordnung klösterlichen Lebens für die Kloster Jungfrauen des Ordens S. Clarae [...] in der Statt Znam.

I když není zřejmé, kdo se zasloužil o distribuci a předání těchto norem, stáli za nimi nejspíše řeholníci přicházející z těchto oblastí řádu.

Krátce na to začala proudit do provincie představa italských reformátů. Jejich postavení v provincii bylo daleko silnější. Kolem roku 1608 přišli do českých konventů první reformáti, jejichž úkolem bylo podnítit reformu celé provincie. Nejdříve měl být v reformátském duchu obnoven mužský konvent sv. Bernardina v Olomouci. Po několika neúspěšných pokusech i po nepříliš povzbudivých zkušenostech s italskými bratry se přikročilo k reformě podle reformátského vzoru až o dvacet let později; rozhodnutí padlo na kapitule v Brně konané roku 1627.¹³⁰ Tak se vytvořilo příznivé klima i pro reformu klarisek šířenou tímtež hnutím – reformou klarisek proslul na území středovýchodní Evropy italský reformát Antonio Galbiati.

Proslulý reformátor Antonio Galbiati před svých příchodem do Znojma působil již v Bavorsku, později navštívil Rakousko nebo Uhry.¹³¹ Asi sedm let strávil v bavorské části hornoněmecké františkánské provincie, jejíž součástí byly také chebské klarisky. Jeho snahou v této oblasti bylo pohnout kláštery především k reformátské reformě a případně vytvořit novou provincii. Galbiatiho působení v provincii *Argentina* tak nebylo chápáno jako žádoucí, protože provincie směřovala k rekolektským reformám. Chebský konvent klarisek Galbiati nenavštívil, prameny o potridentské reformě tohoto kláštera téměř mlčí.¹³² Až do roku 1664 se klášter potýkal s enormní závislostí na magistrátu města,¹³³ vnitřní reformy tak mohly mít jinou intenzitu.

Už od roku 1627 působil Antonio Galbiati na území české františkánské provincie a jeho kroky směřovaly především do obou ženských klášterů, ke znojenským klariskám i k brněnským terciářkám. To znamenalo, že Dietrichsteinova reforma již nebyla

¹³⁰ M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 25-31.

¹³¹ Stručný přehled životních osudů srov. I. ZWINGLER, *Das Klarissenkloster*, s. 297-309; Galbiatiho reforma v mnichovských ženských františkánských komunitách např. U. STRASSER, *State of Virginity*, s. 121-128.

¹³² *Spuren franziskanischen Geschichte*, s. 339, 345 a 351; H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 237-241; NKP, Cheb MS.46/261(141), *De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae*, s. 150-151.

¹³³ *Ibid.*; srov. dále kapitulu IV. – Restituce jako druhé „založení“.

chápana jako dostačující a v provincii vyvěral observantní kvas, který již pomýšlel na přísnost pro oba kláštery a především už nechtěl reflektovat rozdíl mezi klariskami a řeholními terciářkami. Galbiatiho reforma měla legislativní charakter – při vizitaci předložil z pozice řádového komisaře sestrám nová statuta, která svým podpisem stvrdily domácí autority, v případě znojenských klarisek provinciál Václav Záleský, v případě brněnských terciářek kromě něj ještě generální komisař Michael Kumer.¹³⁴ Podoba reformy vycházela z představy o přísně reformovaných komunitách; pro oba kláštery bez ohledu na jejich výchozí pozici byla stejná. Základem bylo dodržování všech tridentských předpisů a k nim se vztahujících papežských ustanovení.

Základem Galbiatiho stanov bylo zahrnutí tridentských ustanovení s důrazem na klauzurní pravidla. Galbiati zohledňoval jak nařízení Pia V., tak Řehoře XIII., zaváděl tak nejprísnější formu klauzury, která nepočítala s dispenzi od aktivní klauzury, ani s dosavadními privilegii.¹³⁵ Podobně jako v některých jiných přísných klášterech definoval reformátor každý případ, který opravňoval po příslušném povolení k překročení klauzury. Vstup do kláštera byl povolen lékaři, knězi, který měl zpovídat nemocnou nebo umírající klarisku, a řemeslníkům; klarisky směly klášter opustit jen při požáru, epidemii a útoku nepřátel. Klauzura měla být opatřena třemi dveřmi s dvěma rozdílnými zámky. Návštěvy měly být omezeny na minimum a dopisy napsané a přijaté bez povolení byly zakázány vůbec. Byl snížen personál kláštera; laické sestry byly povinny respektovat klauzuru a vykonávat i ty práce, pro které byly dříve určeny služebné kláštera. Nikdo ze „zaměstnanců“ nesměl být do vnitřního kláštera vpuštěn. Galbiati dbal i na další „novinky“ Tridentina jako byl noviciát nebo zkouška biskupem před profesí. Galbiati podřídil své vizi kláštery bez ohledu na jejich současný stav, a to především z toho důvodu, že se jednalo o statuta, která přinášela informace o podobě reformy. V kontextu Galbiatiho snahy obsáhnout všechna tridentská ustanovení stojí za zmínku, že „opomenul“ zmínit výši kanonických let, a to s ohledem

¹³⁴ NA, AFP, inv. č. 3119, kart. 185, Ordnung und Statuta welche von allen Schwester der Statt Znaymb S. Clarae sollen gehalten werden; Statuta, der Hochwürdigen Vätter F. Antonij a Galbiato; vnd F. Michaëlis Kumer, deß Ordens deß Heiligen Francisci der Reformirten / General Commissarien über alle Kayserliche Provintzen / gestellet vor die Schwestern bey St. Joseph in Brünn. *Regeln Deß Jungfräulichen Klosters St. Josephs in Brünn*, nepag.

¹³⁵ K papežským konstitucím doplňujícím dekret *De regularibus et monialibus* ohledně klauzury viz pozn. 117.

na dobovou praxi a s vědomím dosavadního nedostatku řeholního dorostu (především ve znojenském klášteře).¹³⁶

Příští léta přinesla uvádění do praxe. Během období třicetileté války stejně jako v době tureckého nebezpečí byly řeholnice nuceny opustit své konventy.¹³⁷ To vše mělo vliv na disciplínu řeholnic. Definitivně byla reforma završena v české františkánské provincii v poslední čtvrtině 17. století. „*Obnovení norem*“ (ač není z pramenů zřejmé, kdy tyto byly primárně dány, tj. k čemu se *obnovení* vztahuje) proběhlo také v první třetině 18. století u klarisek v hornoněmecké provincii. V obou případech přikročily domácí autority k sepsání statut a definovaly (znovu) podobu ideální komunity; představení čerpali už z předchozích ustanovení a potvrzovali tak již dříve zvolený přísný směr.

Autorem statut pro brněnské terciářky i znojenské klarisky se stal významný člen provincie a dvojnásobný provinciál z let 1675-1678 a 1685-1687 P. Bernard Sannig.¹³⁸ Chebské stanovy vzešly z kongregace provincie konané v Augspurgu.¹³⁹ Texty konstitucí obsahovaly všechny podstatné tridentské předpisy (reflektované už Galbiatim) a zmiňovaly zbylá opomenutá nařízení. Klauzury, která se stala centrálním bodem reformy už v předchozím období, potvrdily provinční autority její výsadní postavení v utváření komunity. Tento důraz byl vyjádřen přijetím čtvrtého slibu, slibu klauzury. Ačkoliv zasazení klauzury do slibů požadoval už ve 13. století papež

¹³⁶ Ibid. a pozn. 134.

Analýza vstupů z let následujících po Galbiatiho reformě ukazuje, že konvent byl obnoven mj. prostřednictvím vstupů z Bavorska. Mezi léty 1632-1639 vstoupilo ke znojenským klariskám šest dívek z Mnichova, zatímco dalších osm pocházelo z různých míst českých zemí nebo z Dolních Rakous. Prvních pět kandidátek z Mnichova navíc přišlo hned onoho roku 1632. Srov. NA, AFP, inv. č. 706, kn. č. 313, SchwesterBuch, nepag. Galbiati byl svázán s mnichovským prostředím, tamějšími konventy II. a III. františkánského řádu a s bavorskou provincii vůbec, srov. I. ZWINGLER, *Das Klarissenkloster*, s. 297-309.

¹³⁷ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-buch, s. 13-14, 18.

¹³⁸ *STATUTA und Ordnungen; Statuta deß Wohl-Ehrwürdigen Patris BERNARDI SANNIG, Ord[inis] Min[orum] S. Franc[isci] Reformatorum, der Heil[igen] Schrifft Lectoris Jubilati, deß gantzen Seraphischen Ordens Diffinitoris Generalis, vnd der Böhmischen Provintz Ministri Provincialis. Regeln Deß Jungfräulichen Klosters St. Josephs in Brünn*, nepag.

¹³⁹ *Erneuerte Satzungen Vor unser Hochlöbliches Gottes-Hauß und Jungfräuliches Closter Der Clarisserinen zu Eger. So in dem Jahr 1729. von Neuem übersehen, Und zu Augspurg im Closter der Minderen Brüder Recollecten zum H. Grab genant, in deutlicherer Teutschen Sprach übersetzt, auch allda In dem Provincial-Capitul von dem Hoch-Wohl-Ehrwürdigen Diffinitorio gutgeheissen und bekräftiget worden. Augspurg 1729.*

Evžen IV., jeho praktikování nebylo příliš obvyklé. Začlenění klauzury mezi sliby, jimiž se řeholnice zasvěcovala Bohu, ji však posunovalo do centra monastického života.¹⁴⁰ Slib lze chápat také jako ztotožnění s přísností života, potvrzoval zároveň, že se v františkánských kláštěrech upustilo od všech privilegií a zjemnění klášterního života. Tímto přísným pravidlem však nesledovali provinční představení pouze sebe prezentaci řádu, ale také hodlali výrazněji kláštery spojit s jejich zakladatelkou. Řehole Urbana IV. totiž nikdy nebyla zcela přesvědčivým pojítkem a zřejmě i v raném novověku samotné řeholnice považovaly za „věrnější“ řeholi tu, kterou sepsala sama svatá Klára. V jednom výkladu k řeholi z roku 1743 dokazoval hornoněmecký františkán Kilián Kazenberger, že pro pravou observanci řádu sv. Kláry není nutné zachovávat tzv. první řeholi, daleko zřetelnějším znamením pravosti klarisek je dodržování klauzury. Jejich řád byl totiž v zavedení klauzury první ze všech.¹⁴¹ Přísná reforma byla demonstrována i navenek; jedním ze znamení byla úprava názvů klášterů. Znojenské klarisky byly nazývány v řádových pramenech zejména konce 17. století jako *přísně reformované klarisky* nebo jako *bosačky*.¹⁴²

KLARISKY KONVENTUÁLKY

Většina klariských klášterů v českých zemích – tedy domy v Panenském Týnci, Praze, Českém Krumlově, Olomouci a Opavě – zůstala v minoritských provinciích. Roku 1611 byl přičleněn k české provincii ještě klášter ve Vratislavi. České a slezské konventy měla od svého obnovení roku 1627 na starost česká provincie, o moravské se starala

¹⁴⁰ K textu profese *Formular Büchl*, s. 57; ohledně čtvrtého slibu prostřednictvím konstituce Evžena IV. *Ordinis tui – REGULA, Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwestern S. CLARAE, Welche Ihre Päbstl[iche] Heiligkeit URBANUS dieses Namens der Vierde Verliehen und bestättiget hat, Nachmals aber von EUGENIO Ebenfahls dem Vierdten In etwas gemildert, und erkläret worden*. Brunn 1737, s. 44-45.

¹⁴¹ *Clares Himmels-Liecht, Mit Seinem dreyfachen Glantz die gantze Welt erleuchtend, Das ist Ein Büchlein [...], Von P. F. KILIANO KAZENBERGER [...]*. Augsburg 1743, s. 108-109.

¹⁴² NA, AFP, inv. č. 704, Cronick oder Archiw-Buch deß königlichen Bestiffts Ordens St. Clarae der Reformirten Parfüsserin in Znaym, verfasset durch [...] P. Bernardum Sannig; *Geistes-Stärkung Oder Geheim-Betrachtliches Gespräch der einsamen verschlossenen Seele [...] Dessen in dem löbl[ichen] Königl[ichen] Stifft Znam der strengeren Clarissen durch das drey viertel jährige Novitiat den 15 Sept als dann in Gott entschlaffene Schwester MARIA PATIENTIA de Spiritu Sancto, gebohrne Reich-Gräffliche Fraulein Carreto von Milessimo, sich gebrauchet [...]*. Prag 1695. [Zvýraznění J.K.]

rakouská, kde vytvářely samostatnou kustodii. Moravské kláštery se osamostatnily roku 1732.¹⁴³ Představení klarisek, respektive celý I. řád, dostali roku 1628 nové generální konstituce. Jimi byla uzákoněna podoba mírné observance, povolení vlastnit majetek řádovou (byť mendikantskou) komunitou a byly odmítnuty všechny dřívější pokusy reformovat řád po vzoru františkánů.¹⁴⁴ Stejný postoj – snahu zachovat dosavadní mírnou observanci – zaujali představitelé provincií také vůči ženským klášterům.

Ačkoliv v některých klášterech proběhla vizitace řádovými, také převážně italskými, bratřími, nebylo to důvodem pro změnu nebo obnovu řeholních pravidel. Po polovině 16. století navštívil konvent v Panenském Týnci *Wlach od svatého Jakuba*, jak jej nazvala abatyše Anna z Litoměřic ve svém listě doksanskému proboštu Linhartovi,¹⁴⁵ zajímavá je aktivita představených v Krumlově.¹⁴⁶ Ani jedna z vizitací nevedla přímo k legislativní činnosti, a i když vizitace v českokrumlovském klášteře zjistila značné nedostatky, zareagoval na ně kardinál Harrach mnohem pohotověji než samotná provincie.¹⁴⁷

Změna řeholních pravidel nepatřila k prioritě minoritů v českých zemích. Vydání nových konstitucí lze sledovat pouze ve specifických případech. Cílem bylo zachovat stávající pravidla a ta jsou obsažena i v raně novověkých stanovách, bylo-li nutné je vydat.

Vydání konstitucí nenásledovalo po vizitacích, ale při změnách, které se týkaly správy provincie. Pražské klarisky dostaly nové stanovy v době, kdy byl jejich konvent roku

¹⁴³ Ch. REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*, s. 86-88; G. E. FRIESS, "Geschichte der österreichischen Minoritenprovinz", s. 160 a 173. Namísto české provincie existoval v letech 1517-1627 český komisariát, který sdružoval minoritské konventy v Čechách, Kladsku, Lužici a Dolním Slezsku. Konventy v Opavě a Krnově řídil v tomtéž období slezský komisař. Srov. M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, 3. díl, 1. sv., s. 165.

¹⁴⁴ H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 399.

¹⁴⁵ NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, abatyše Anna z Litoměřic Linhartovi, proboštu doksaného kláštera 17. XI. 1567. (Probošta abatyše žádala, aby o událostech zpravil pražského arcibiskupa.)

¹⁴⁶ *Urkunden- und Regestenbuch*, CLII, 5. X. 1575, s. 262-263.

¹⁴⁷ NA, APA, inv. č. 3506, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Krumlov, Harrach Fr. Emiliovi a Jiřímu Kleeblatovi „circa reformationem Monialium Crumloviensis“ datovaný r. 1632.

1629 po stoleté nečinnosti obnovován. Klarisky byly převedeny z Panenského Týnce; tamější konvent byl zavřen a řeholnice začínaly působit na jiném místě a za jiných podmínek.¹⁴⁸ Zrovna tak byly vydány roku 1677 provinčními představenými konstituce pro vřatislavské klarisky. Roku 1611 jejich klášter přešel pod správu české provincie; vlivem obtížného prosazování menších bratří konventuálů ve městě však provincie dlouhou dobu nemohla takto demonstrovat správní příslušnost klarisek. Situace se stabilizovala poměrně pozdě, po odeznění třicetileté války. Jestliže je v textu zmíněna jako příčina nových konstitucí také reforma kláštera, je to proto, že tehdejší disciplína neodpovídala (ani) minoritské vizi.¹⁴⁹ Za podobných podmínek zřejmě vznikla i pravidla pro olomoucké klarisky, které dlouho „přebíhaly“ mezi olomouckým biskupem a provincií. Vzniklou situaci se podařilo vyřešit roku 1688, nové konstituce ale byly vydány až roku 1727.¹⁵⁰ Krumlovský klášter naproti tomu nepotkala podobná změna, proto byla v raném novověku opisována středověká statuta.¹⁵¹

Základní princip, na kterém jsou předkládána pravidla pro minoritské klarisky, shrnují krátké komentáře k řeholi klarisek – tisk vyšel z iniciativy minoritské provincie roku 1737.¹⁵² Cílem vydání bylo klariskám nově zpřístupnit řeholi a upozornit v krátkých poznámkách na případné změny. Typickým příkladem je funkce vizitátora jmenovaného z řad kardinálů, o níž mluví 24. kapitola řehole. Ta fungovala ale převážně v době vzniku a rozšiřování řádu; v raném novověku již nedocházelo k podobnému delegování moci. Za příslušnou kapitolou proto následovala vložená informace, která sdělovala, že všechna práva i povinnosti přebírá generální ministr. Podobně to bylo s funkcemi kardinála protektora, kterého řehole vyzývala, aby

¹⁴⁸ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 283-285; NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Extract aus dem Regl der heyl[igen] Jungff[rau] Clarae de dato in der Aldten Stadt Prag den 6. Monaths Sept[embris] A: 1629.

¹⁴⁹ Ch. REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*, s. 88-89 a 165nn; BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 23r-v. Z konstitucí jasně vyplývá, že klauzurou kláštera dosud nebyly vázány žádné návštěvy, protože v domě nebyla vůbec vybudována hovorna.

¹⁵⁰ MZK, Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ, s. 389.

¹⁵¹ SOA Třeboň, odd. Třeboň, MK, v kn. č. 54, REGL und Leben, jsou opisy následujících konstitucí: Anhang zu der heyliger Regl gehörigen Statuten und Ermahnungen; Anhang einigen anderen zu der heyligen Regl gehörigen Statuten.

¹⁵² REGULA, *Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwestern S. CLARAE*.

konfirmoval každou zvolenou abatyši. Tuto jeho povinnost, upozorňovala poznámka, přebíral provinciál. Co se týká tridentských změn, ty se mezi pravidly obsaženými v řeholi dotýkaly zejména klauzury. Komentář v tisku řehole se vyslovoval k právu udělovat dispenze od klauzury. Toto právo tridentský dekret o řeholnicích upravoval a pozdější legislativa znala už jen dispenze od tzv. pasivní klauzury. Text řehole pro minoritské klarisky však i právo dispensí od aktivní klauzury ponechával v platnosti a svěřoval je provinciálovi.¹⁵³

Tento postoj zmírňování či ponechání dosavadních zvyklostí byl aplikován vůči všem předpisům a překračoval hranice provincie. Tentýž předpis o vydávání dispensí provinciálem pro překročení klauzury zaváděla statuta pro pražské klarisky.¹⁵⁴ Stanovy ve Vratislavi k tomu dodávaly, že řeholnice nemají z kláštera vycházet, ale lze tak učinit s povolením vrchnosti, a je-li nutný důvod. Podle těchto konstitucí klášter zůstával i po *reformě* otevřen příchozím ženám (*Kostfreilen* mohly dokonce v klášteře bydlet).¹⁵⁵ Klauzura pak nebyla chápána jako slib.¹⁵⁶ Tento přístup potvrzuje i „výjimka z pravidla“, jak můžeme označit českokrumlovský klášter. Jako jediný v české minoritské provincii se totiž spravoval řeholí klarisek z Longschamp. Tato řehole vznikla krátce před řeholí Urbana IV. jako výsledek snah pařížského kláštera, který lpěl na majetkové základně. Klášterům byly přiznány majetky výměnou za velmi přísnou klauzuru a skládání slibu klauzury. Tento slib klarisky držely také v raném novověku.¹⁵⁷

¹⁵³ Ibid., s. 2-3 (dispens od klauzury); úkoly kardinála vizitátora a kardinála protektora s. 34-37 a 38-42.

¹⁵⁴ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Extract aus dem Regl der heyl[igen] Jungf[rau] Clarae.

¹⁵⁵ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 23r-v a f. 11v.

¹⁵⁶ Jak vyplývá zřetelně z kázání – *CONSTANTIA TER CORONATA. Oder Die dreymahl gecrönte Beständigkeit, Welche in MARIA CONSTANTIA MAULLERIN Bey abgelegter feyerlichen PROFESSION Oder Geistlichen Ordens-Bekanntnuß in dem Löblichen Jungfraulichen Closter-Stift Bey S. CLARA zu Ollmütz/ Anno 1752 den 7. Monats-Tag Februarii in einer Lob- und Ehren-Predig vorgestellt worden von JOSEPHO MAULLER [...]. Troppau 1752.*

¹⁵⁷ SOA Třeboň, odd. Třeboň, MK, kn. č. 54, REGL und Leben. Ke klariskám s řeholí z Longschamp srov. H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 432; M. HEIMBUCHER, *Orden und Kongregationen*. Bd. I., s. 822-823; provinciál Kollnberger svědčil o jedinečnosti kláštera, který přijal i čtvrtý slib, také v kronice provincie: „...sacrae Virgines praeter tria essentialia Vota, habent adhuc quartum spontanea adjectum, perpetuae Scil: Clausurae, hinc semel suum Clastrum ingredients nunquam amplius exeunt, quod in tota Provincia solis Virginibus Crumloviensibus est Speciale.“ srov. OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 334. Srov. také kázání při obnovování slibů: *Die in Clösterlicher Lebens Einödt Vollständig-beglückte Seeligkeit Durch Vorstellung Der Hochwürdigen, Wohl-Edl-Gebornen in Gott Geistlichen Jungfrauen*

Přestože se krumlovský klášter snažil v raném novověku dostát těmto přísným pravidlům, ponechali mu jeho představení privilegia pro vstup rodiny fundátorů, jimiž byli Eggenbergové a později Schwarzenbergové.¹⁵⁸ Podobně byla formována i další nařízení, ovšem „novinky“ Tridentina kanonický věk, noviciát a zkoušky biskupů až na drobné výjimky v legislativě 17. století nenalezneme. Řada těchto pravidel však byla nakonec v kláštorech respektována, ale spíše v 18. století než dříve. Zásahu na tom měly ještě provinční vizitace, v ojedinělých případech kontroly biskupské.

Formování klarisek vyvrcholilo na přelomu 17. a 18. století. Tehdy dokonce v klášteře znojemských klarisek řešili představení případ klarisky, která si vyžádala přestup do méně přísného kláštera. Vysoko postavené klarisce byl po formálních procedurách umožněn přestup – ve shodě s jejím původem – do italského kláštera.¹⁵⁹ Zdůrazňování příslušnosti k observantní či konventuální odnoži františkánského řádu u klarisek se později vytratilo; kronika z poloviny 18. století nazývá znojemský klášter znovu tak, jak to bylo běžné před reformami iniciovanými provinciálem B. Sannigem.¹⁶⁰ Proud utváření dvou různých řádů, ale i reformy samotné se postupně vyčerpaly.

JAVORSKÉ TERCIÁŘKY – AKCENTY REFORMY V 18. STOLETÍ

Zcela mimo reformní úsilí 16. a 17. století stála komunita františkánských terciárek v Javoru. Formovala se totiž až na počátku 18. století. Její postupný proces klauzurní

BEATRICIS Wintirschin Des Seraphisch-Jungfraulichen Ordens der Heiligen Jungfrauen, und Mutter Clarä, in dem Hoch-Löbl[ichen] Uhaltten Closter-Stift zu Crummau in Böhmeib bereits durch dreyssig nachgehende Jahr Würdigsten Frauen und ABBTJSSJN Als Selbte nach fröhlichst-erlebten 50. zähligen Jahr-Wechsel von gethaner Ordens-Profession Ihre Clösterliche Gelübde solenniter erneüeret. In schuldigster Ehren-Redt abgeseildert und vorgetragen Von Patre Damaso Walter Ordens des Heiligen Francisci deren Mündern Brüder Conventualen [...]. Neü-Hauß 1726.

¹⁵⁸ *Urkunden- und Regestenbuch*, CLII, 5. X. 1575, s. 262-263; CCLXXV, 6. VIII. 1743, s. 403.

¹⁵⁹ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, 17. VI. 1689 abatyše Tschepin Karlu z Liechtensteinu-Castelcoma; *ibid.*, Relatio a D[o]m[in]o Recharmond ratiõne Virginibus Annae Eleonoraë Febroniae in mon[aster]io Znoymensis professa.

¹⁶⁰ Srov. např. v názvu této pamětní knihy – MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, I, PROTOCOLLUM Oder Ordentlicher Inhalt Aller merckwürdigen Begebenheiten, welche erhalten seynd in dem Archivio Conventus, Deren WohlEhrwürdigen in Gott Geistlichen Jungfrauen ordinis S. Clarae, Des königlichen Stiftts in Znaym. Verfasset Anno 1753. [Zvýraznění J.K.]

je zajímavou paralelou k předchozímu úsilí a osvětluje, jaké prvky disciplíny byly prosazovány v řeholním životě 18. století.

Vznik komunity terciárek iniciovaly dvě ženy, Anna Alžběta Beckerin, dcera javorského měšťana, a vdova známá svou dobročinností, Anna Dorotea Hochgesangin. Roku 1701 přijaly hábit třetího řádu ve františkánském kostele Nanebevzetí Panny Marie a o rok později na témže místě složily profesi. S vizí komunitního života se však obrátily posléze na vratislavského biskupa Františka Ludvíka a požádaly ho o svolení sbírat almužny (kvůli zřízení kláštera). Privilegium obdržely po dva roky za sebou – roku 1703 a 1704. Následujících několik let až do roku 1712, v pramenech přímo nezachycených, pro obě ženy znamenalo patrně jedno z nejtěžších období, v nichž muselo padnout definitivní rozhodnutí opustit laický III. řád (pro něž zřejmě nejdříve složily profesi) a ustavit malou komunitu. Oscilování mezi oběma způsoby potvrzuje také skutečnost, že po celé období zhruba osmi let, se k nim žádná zájemkyně o tento životní styl nepřidala.¹⁶¹

Roku 1712 padlo rozhodnutí zakoupit dva domy na jednom z javorských předměstí, které měly být následně adaptovány na malý klášter. V jednom měla být zřízena kaple, ve druhém několik jednoduchých, chudých cel. Nejdůležitější proměnu reflektují prameny, v nichž jsou obě terciářky poprvé zmiňovány jako *moniales*. Toho roku byla zároveň přijata nová členka Barbora Kateřina Kittlerin de Pannerin, která složila sliby do rukou vikáře české františkánské provincie Martina Castula; a také proběhla za přítomnosti zástupců provincie volba představené (zvolena byla právě B. Kittlerin – řeholním jménem Marie Františka). Zanedlouho přibyla do společenství ještě Maria Hoffmanin. Vratislavský biskup současně svěřil roku 1712 některé pastorační povinnosti právě bratřím františkánům. Přesto nedošlo k trvalému začlenění do provincie, dořešena nebyla otázka striktní klauzury a nejsou známy ani konstituce či nějaké konkrétní předpisy pro tuto malou komunitu. Také zповědník byl určován vratislavským biskupem.¹⁶²

¹⁶¹ NA, AFP, inv. č. 3130, kart. 185, Relatio Super Origine Sancti-Monialium tertij Ordinis S. P. Francisci in Civitate Javoriensis degentium: uti et earumdem cepta habitatione aut potius cohabitatione, numero, et loco obtento; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 467-471; NA, AFP, inv. č. 3130, kart. 185, list vratislavského biskupa z 18. IX. 1719; K. MINAŘÍK, "Terciáři v klášteřích", s. 55.

¹⁶² Ibid.

Teprve po smrti představené Marie Františky byla obnovena jednání s provincií a pro potřeby komunity byl roku 1724 přikoupen ještě jeden dům. Do čela komunity byla zvolena 75letá Anna Hochgesangin. Roku 1726 byla inkorporace do provincie stvrzena a spolu s ní zavedeny prvky typické pro ženský mnišský život, zejména přísná klauzura (*„hic quaternarius sororum numerus hodie claustraliter“*) a obnoveny všechny pastorační povinnosti františkánů, včetně ustavení kazatele i zpovědníka. Kolem roku 1740 žilo v rezidenci šest řeholních terciárek.¹⁶³

Na poměrně dlouhém formování komunity javorských terciárek je patrné, že semireligiozní život byl (pokud šlo o marginální skupinu) oproti předcházejícím staletím v 18. století v zásadě možný a že začlenění do provincie a pevných pravidel ženských klauzurovaných komunit nebylo vyžadováno ze strany představených nikterak striktně. Určitá „nezávislost“ však způsobovala problémy pastoračního rázu.

¹⁶³ Ibid.; citace ze spisku NA, AFP, inv. č. 3130, kart. 185, Relatio Super Origine, nepag.

II. AUTORITA A MOC NAD KLÁŠTERY

Dekret tridentského koncilu pro řeholníky se věnoval nejen stanovení pravidel obnovy, zabýval se také postavením představených, jejich pravomocemi a povinnostmi. Pozornost byla věnována způsobu volby opatů a abatyší a definování vhodných kandidátů; významné odstavce směřovali koncilní otcové k otázce kontroly klášterů.¹⁶⁴ Zde hráli výraznější úlohu než dosud představení i vizitátoři z řad vlastních řeholí.

Zodpovědní za ženské kláštery tak měli jasněji stanovené pravomoci. Články stanovovaly, že přímou autoritu nad ženským klášterem musí vykonávat provincie daného řádu nebo místní biskup. Tak už nebylo možné, aby kláštery patřily do provincií (diecéze) jen formálně: každé nařízení mělo být prosazeno prostřednictvím rozhodnutí kapitul nebo v průběhu vizitací.¹⁶⁵ To bylo nutné s ohledem na kompetenční spory mezi představenými a jednotlivými ženskými kláštery, které probíhaly po celý středověk, a s novou intenzitou především od počátku 16. století. Tyto spory ukazovaly, že kláštery ženských řádů byly uvyklé na jistý stupeň samosprávy: ať už si volily představenou, vybíraly zpovědníky, oltářníky nebo komentátory k řeholním textům.¹⁶⁶

Ordináři vykonávali jurisdikci jen nad minimem ženských klášterů; kláštery až na malé výjimky byly začleněny do provincií mužských řádu. Bez ohledu na to, zda byl biskup představeným ženských klášterů nebo ne, mu koncil připisoval – zvlášť pokud se jednalo o domy řeholnic – další úkoly. Biskup byl jmenován jako první z těch, kteří měli v kláštorech obnovovat klauzuru a bdít nad jejím zachováním. Podle dekretu *De regularibus et monialibus* měl prověřovat povolání kandidátek a účastnit se voleb abatyší. Ženským klášterům měl právo ustanovit tzv. mimořádného zpovědníka.¹⁶⁷

¹⁶⁴ *The Canons and Decrees*, kap. VI, VII, XV, XVII, s. 221-222, 226, 228.

¹⁶⁵ *Ibid.*, kap. IX, XX, s. 223, 229-230.

¹⁶⁶ F. DOELLE, *Reformtätigkeit des Provinzials Ludwig Hennig*; V. PRASEK, "Klášter svaté Kláry v Opavě", s. 13; A. HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*, s. 10-13.

¹⁶⁷ *The Canons and Decrees*, kap. V, VII, X, XVII, s. 220-222, 224, 228.

Vedle toho mu dekret ukládal další povinnosti (bez ohledu na to, zda se jedná o mužský či ženský klášter): vizitovat kláštery, pokud k tomu existoval reálný důvod, a také ty, které vykonávaly duchovenskou činnost, trestat uprchlé řeholníky. Biskup také potvrzoval založení nového kláštera. Každý klášter měl povinnost respektovat diecézní interdikty a slavit diecézní slavnosti.¹⁶⁸ Všechny tyto pravomoci drželi biskupové jako zástupci, delegáti papeže.¹⁶⁹

Autorita představených byla definována jasněji než dřív, oproti předchozímu období byla koncilem moc řádových představených posílena, zároveň v případě ženských klášterů však dekret stanovoval pravomoci místním ordinářům. Jak probíhalo vykonávání autority I. řádu, včetně nového kontextu biskupských kompetencí?

OCHRÁNCE, PATRON A POČÁTEK REFORM

Až do tridentského koncilu měli biskupové jen málo možností, jak prosazovat svůj vliv v kláštorech. Teprve předpisy Tridentina stanovovaly, že žádný klášter už se nemá chápat jako zcela nezávislý na biskupovi. K tomu se přidávala ještě skutečnost, že mnoha biskupům udělovala po polovině 16. století papežská kurie právo vizitovat kláštery a pokyny k reformám: a i touto cestou posilovala jejich moc v diecézi.¹⁷⁰ Ženské kláštery právě v době končícího se 16. věku vycházely biskupskému vlivu vstříc.

Respektování biskupovy osoby, které nastávalo s postupně silícími důsledky reformace, bylo dáno ztrátou ostatních osobností, o které se ženský klášter tradičně opíral, ztenčováním klášterního zboží a odchodem či úmrtím posledního člena z blízké františkánské komunity – jímž ženské kláštery ztratily svého kaplana a duchovního

¹⁶⁸ Ibid., kap. III, XI, XII, XIV, s. 219, 224-226.

¹⁶⁹ K charakteristice potridentského biskupa Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*. I. díl. 1695-1777. Praha 1987, s. 13-37; Kateřina VALOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*. Olomouc 2002, s. 22-23.

¹⁷⁰ J. ZDICHYNEC, *Ženské kláštery Horní Lužice*, s. 393. Viz problematiku vztahů mezi kláštery a biskupem – "Vztah obnoveného pražského arcibiskupství k ženským klášterům v Horní Lužici v 16. a 17. století". *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, ed.: Marek DERWICH. Warszawa 2010, s. 261-275.

správce. Zejména na Moravě, kde zůstal biskupský vliv na rozdíl od ostatních zemí Koruny daleko nejsilnější, biskup vystupoval například v roli ochránce klášterního majetku olomouckých klarisek, a to už od 80. let 16. století. Tehdy se k Stanislavu Pavlovskému utekla abatyše Alžběta Čechlická, když klášterní majetky začala kněžna Kateřina Minsterberská považovat za rodové. Podobná role byla vlastní také pražskému arcibiskupovi Antonínu Brusovi, který se stal – nedlouho po svém nastolení – oporou chebské komunity klarisek ve sporech s tamějším luterským magistrátem. Abatyše se ve stejné věci obracely posléze na Martina Medka a Zbyňka Berku z Dubé, jádrem sporu bylo placení daní městu a pozvolné pronikání magistrátu do klášterního hospodářství. Ve stejném období se na pražské ordináře obracela také představená týnecké komunity, nejen kvůli návštěvám italských řeholníků z pražského konventu sv. Jakuba, ale kvůli zabírání *oulehli* urozeným pánem Voračickým z Pábenic a na Kolovicích. Oporu u biskupů hledala i abatyše krumlovského kláštera Bohunka ze Šternberka a její nástupkyně.¹⁷¹ Biskupskou ochranu lze předpokládat (přes minimum pramenných zmínek) také pro klášter ve Vratislavi zvláště poté, co na čas zanikl konvent františkánů observantů, i proto, že jejich kostel zůstal v radikálně proluterském městě na přelomu 16. a 17. století jeden z mála katolických, a navíc právě tento kostel si pro kazatelskou činnost ve městě vybrali jezuité.¹⁷² Fungování kostela co by bezmála jediného katolického ostrůvku ve Vratislavi by bez podpory tamějšího biskupa zřejmě nebylo vůbec reálné.

Biskupové přijímající v závěru 16. století roli ochránce a patrona v uvedených ženských kláštřech, si zároveň dobře uvědomovali rostoucí zodpovědnost za řeholní klérus a jednotlivé řádové domy ve svých diecézích. Většina z nich proto žádala římskou kongregaci pro biskupy o právo vizitovat kláštery (byť soudobá situace

¹⁷¹ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, opis rozhodnutí Rudolfa II. o opravě klariských statků Kateřinou Minsterberskou z 15. VII. 1581; Mikuláš z Hrádku Pavlovskému 29. XII. 1581; NA, APA, inv. č. 3504, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Cheb, abatyše Anna Beyl Antonínu Brusovi z Mohelnice 24. VIII. 1563 a 26. I. 1565, abatyše Apolonia Funck Antonínu Brusovi z Mohelnice 10. V. 1566, 21. IX. 1566, 12. III. 1567, abatyše Magdalena Lochner Martinu Medkovi 17. IX. 1584 a 20. VIII. 1585 atd.; inv. č. 3505 Klarisky Panenský Týnec, abatyše Anna z Litoměřic doksanskému proboštu Linhartovi 17. XI. 1567, abatyše Kateřina z Kladna 27. VIII. 1597 atd.; *Urkunden- und Regestenbuch*, CLX, 3. V. 1584, s. 268-269; CLXI, 10. I. 1585, s. 269; CLXV, 23. I. 1597, s. 274-275.

¹⁷² Srov. Norman DAVIES – Roger MOORHOUSE, *Mikrokosmos. Portrét jednoho středoevropského města*. Praha 2006, s. 185-186.

mnohonásobně naplňovala podmínku obsaženou v dekretu, totiž, že jsou povoleny kontroly, je-li důvod). Získané právo je však znovu identifikovalo s tridentskou reformou a mělo sloužit také v případě, že by řády či kláštery obhajovaly své exempce a nezávislost na diecézním biskupovi.¹⁷³ Nakonec se ale vizitace v předbělohorském období odehrály pouze v kláštorech klarisek a terciárek na území olomoucké diecéze, vizitacím v pražské arcidiecézi zabránily problémy v jiných oblastech, které si žádaly přítomnost a zásah arcibiskupa, a kontrolu v těchto kláštorech inicioval až kardinál Harrach. Situaci v dolnoslezských kláštorech zachytil na počátku 17. století nuncius Giovanni Stefano Ferreri; v tu chvíli byla laděna do radikálně protibiskupské noty, takže na vizitace asi nebylo možné ani pomyslet.¹⁷⁴

Zdálo by se, že vizitace klášterů klarisek v olomoucké diecézi zahájil Stanislav Pavlovský kolem roku 1580, kdy ostatně máme také první zmínku o jeho starosti o klášterní majetky, jejichž opravu si nárokovali bývalí donátoři. Dle pramenů biskup navštívil znojemský a olomoucký klášter; nikoli zřejmě opavský – snad i s ohledem na nezdařenou Prusinovského vizitaci města roku 1569.¹⁷⁵ O situaci v tomto klášteře nicméně – soudě podle dalších kroků – informován byl. Z roku 1580 pochází datovaná vizitační zpráva z biskupovy návštěvy u znojemských klarisek. Už roku 1573 ale bylo znovu po dlouhé době v olomouckém konventu zavedeno evidování sester, které přijaly profesi. Klariskou skládající tohoto roku řádové sliby byla Dorota Kropáčková z Vrbátek.¹⁷⁶ Mohla snad přítomnost vysokého církevního hodnostáře vést k obnovení

¹⁷³ Viz pozn. 170; Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*. Brno 2011, s. 295-299. Biskupové ovšem hledali oporu také u panovníka a zemských úředníků srov. O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby. Umělecké objednávky biskupů v letech 1553-1598, jejich význam a funkce*. Olomouc 2003, s. 53- 54, 62.

¹⁷⁴ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, nedatovaná vizitační zpráva; inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, vizitační zpráva St. Pavlovského z 15. IV. 1580; Klement BOROŤ, *Martin Medek, arcibiskup pražský: Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1581-1590*. Praha 1877; Václav BARTŮNĚK, "Karel z Lamberka, pražský arcibiskup (1606-1612)". *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 1943/5 [vyd. 1946], s. 174-214; J. KÖHLER, *Das Ringen um die Tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau*, s. 233.

¹⁷⁵ Radek FUKALA, *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*. Opava 2010, s. 91-95. Neznamenalo to úplné přerušení kontaktů, viz ZAO, O, AO, inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, listy abatyše Kateřiny Kotulínské Vilému Prusinovskému z podzimu 1571.

¹⁷⁶ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, vizitační zpráva St. Pavlovského z 15. IV. 1580; MZA, G 12, Cerr. II, inv. č. 288, s. 7-23, *Necrologium Monasterii Virginum ad Sanctam Claram Olomucii*; MZA, E 6 BR, sign. G a 23/2, kart. 300, Klarisky Olomouc, f. 25r-26v, *Catalogus*

těchto záznamů? Bylo by jen logické, kdyby se právě k tomuto roku vztahovala vizitační návštěva a reformní úsilí biskupa Pavlovského.

Nedatovaná, respektive neúplně dochovaná vizitační zpráva olomouckého kláštera klarisek odhalila nevhodné chování sester, ale i všednodenní realitu, v níž bylo podstatným „denním chlebem“ podílení se na zajišťování obživy pro klášter – návštěvy dvorů a dohled nad hospodářstvím. Lékem na stávající situaci byla dle úvah Pavlovského výměna představených. Dorota, která se stala představenou roku 1572, kdy nahradila (zemřelou či rezignovanou?) Margitu Karnovskou, měla odejít k benediktinkám do Pustiměře. Na její místo povolal roku 1574 olomoucký biskup Alžbětu Čechlickou, klarisku z opavského kláštera.¹⁷⁷

Ve znojmském klášteře konal Pavlovský vizitaci roku 1580; tam se setkal s třemi řeholicemi, abatyší Kateřinou Wogenitzkou, Dorotou z Duban, „*kteřáž prve byla v klášteře svatý Kláry v Olomouci a v tom klášteře na sebe hábit vzala a od této panny abatyše že jest vyžádána, že v tomto klášteře v Znojmě ji natřetí rok jest*“,¹⁷⁸ a Annou, původně klášterským sirotkem. Bratr představené, v době vizitace již po smrti, rozvrátil klášterní hospodářství. Kněží z blízkého okolí dosvědčili, že představená opouštěla klášter ve světských šatech, přátelila se úzce s tasovským mlynářem, který „*na gruntu klášterským novokřtěnce chová*“, a že (abatyše Kateřina) „*heretikům bejvá při křtech*“.¹⁷⁹

Přesunutí klarisky Doroty z olomouckého do znojmského kláštera svědčí o tom, že Pavlovský v průběhu 70. let věřil v obnovu obou klášterů. Teprve na místě byl konfrontován s realitou – kterou konstatoval během svých vizitačních cest už papežský

Venerabilium Virginum Professorum Olomucii in celeberrimo Monasterio D. Clarae Ord[inis] S. Francisci ab Anno Reparatae Salutis 1573.

¹⁷⁷ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, nedatovaná vizitační zpráva; *E 41 Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*, sest. Mojmír ŠVÁBENSKÝ. Inventář fondu. Brno 1977, s. XXII.

¹⁷⁸ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, vizitační zpráva St. Pavlovského z 15. IV. 1580; tj. namísto pustiměřského určeného k zrušení byla Dorota z Duban poslána ke znojmským klariskám.

¹⁷⁹ Ibid.

vizitátor Felicián Ninguarda.¹⁸⁰ Ninguarda přitom navštěvoval znojenské klarisky opakovaně a zasazoval se o sesazení abatyše Kateřiny Wogenitzké. Ninguarda klariskám nařizoval, aby v klášteře nechaly vybudovat rotu a vsadily do oken mříže. Vytýkal jim sváření se sousedními františkány, odpírání almužen, dozor nad pracemi v hospodářství, otevírání klášterní fortny při kdejaké příležitosti, přijímání četných návštěv a především chování abatyše, které bylo neslučitelné s řeholním způsobem života.¹⁸¹ Pavlovského závěr, který učinil na základě vizitace, neznáme; protože však se po své návštěvě nikterak nepokoušel konvent sester pohnout k obnově, souhlasil zřejmě nakonec s navrhovaným zrušením.¹⁸²

Svůj zájem soustředil Stanislav Pavlovský na ostatní kláštery. Podle Ninguardy totiž nechaly olomoucké klarisky obnovit klauzuru a za své předchozí skutky ochotně činily pokání.¹⁸³ Pavlovský přeložil dosavadní abatyši olomouckého konventu Alžbětu Čechlickou roku 1586 zpět do opavského kláštera a do čela konventu povolal Ester Šavlovou z Litoměřic. Klariskám pravděpodobně téhož roku předložil konstituce, o jejichž textu zřejmě vyjednával či se do jeho tvorby zapojil. Odrážely totiž i spirituální zvyklosti komunity, jako bylo například přijímání podobojí.¹⁸⁴ Nebyla to jediná reforma, iniciovaná biskupem. Mnohem náročnější obnovu komunity uskutečnil v první čtvrtině 17. století kardinál Dietrichstein. Dříve než se tak stalo, vzal Pavlovský na vědomí další trvání znojenských klarisek a s velkou pravděpodobností stál u volby další představené u klarisek v Olomouci.¹⁸⁵

¹⁸⁰ K jeho osobě srov. např. *Feliciano Ninguarda riformatore cattolico*, eds.: Giulio PEROTTI – Saverio XERES. Sondrio 1999.

¹⁸¹ Karl SCHELLHASS, *Der Dominikaner Felician Ninguarda und die Gegenreformation in Süddeutschland und Österreich 1560-1583. Bd. I. Felician Ninguarda als Apostolischer Komissar 1560-1578*. Rom 1930, s. 154, 279; "Akten zur Reformtätigkeit Felician Ninguarda's insbesondere in Bayern und Oesterreich während der Jahre 1572 bis 1577", ed.: K. SCHELLHASS. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, Bd 1. Rom 1898, s. 39-108, 204-260; Bd. 2. Rom 1899, s. 41-115, 223-284, zde především Bd. 1., s. 224 a 231. (Schellhass na s. 231 zmiňuje identické úsilí františkánského komisaře Michaela Alvareze o sesazení abatyše; uvádí františkánův dopis z 20. V. 1579.)

¹⁸² *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 774.

¹⁸³ K. SCHELLHASS, *Akten zur Reformtätigkeit*. Bd. 1., s. 98 a 225.

¹⁸⁴ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, Constitutiones; *E 41 Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. XXII.

¹⁸⁵ *Ibid.*

Kardinál František z Dietrichsteinu navázal na mnohé počiny svého předchůdce. Vymohl si na papeži právo vizitace všech klášterů v diecézi.¹⁸⁶ V rámci starostí o kláštery jej nezajímala jenom obnova a náprava (pověštinou) pohoršlivého života, ale také věrnost novým církevním předpisům a právní legitimita. Zajišťoval proto dispenzy pro kláštery, které nebyly schopné dostat zpřísněným, resp. obnoveným, normám (například postním). Jiným podmínky upravoval tak, aby na legitimitu dosáhly.¹⁸⁷ To byl případ reformy brněnské komunity řeholních terciářek.

Komunita františkánských terciářek v Brně vznikla kolem roku 1486 jako reakce na návštěvu Jana Kapistrána. Markéta Goldschmiedová, vdova po zlatníkovi, tehdy přijala z rukou provinciála observantů Pavla z Moravy roucho terciářů. Podle pozdějšího podání příslušely terciářky zpočátku k farnímu kostelu sv. Tomáše a teprve později se připojily pod správu observantského konventu. Společenství pozvolna nabíralo rysy klášterní komunity; ke společnému bydlení byly přidány řeholní předpisy roku 1525, byla volena představená a bylo možné složit některé sliby.¹⁸⁸ Podobných terciářských skupin, které si zvolily společný život, bylo v 15. století mnoho. Většina z nich padla za oběť reformaci.¹⁸⁹ Některé skupiny se ale dokázaly udržet i v nepříznivých podmínkách, nejlépe ze všech brněnská, jak to ostatně dokumentuje i Ninguarda – který se o ní, navštívil ji roku 1576, vyjádřil pochvalně.¹⁹⁰ Proto se ji o celé čtvrtstoletí později Dietrichstein rozhodl obnovit podle norem Tridentina.

Úmysl reformovat brněnské terciářky pojal kardinál Dietrichstein už roku 1612. Jeho záměrem nebylo pouze poskytnout impulsy k nápravě života, jako to udělal Pavlovský. Reforma spočívala v tom, že bylo nutno dosud poměrně volné společenství uzavřít

¹⁸⁶ K. VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis*, s. 25; T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 295-299.

¹⁸⁷ T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 348. Dietrichsteinova snaha dodržet nové normy konstatována např. na s. 293.

¹⁸⁸ VKOL, M II 166, Regeln der Schwestern des dritten Ordens des hl. Franziskus in Brünn; NA, AFP, inv. č. 3109, kart. 184, De conventu Brunensi sancti-monialium Divo Josepho Sacro; *ibid.*, Kurtzer Inhalt, nepag.; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 455.

¹⁸⁹ Viz pozn. 90.

¹⁹⁰ K. SCHELLHASS, *Der Dominikaner Felician Ninguarda*, s. 232; *týž*, *Akten zur Reformtätigkeit*. Bd. 1, s. 228.

do kláštera a vytvořit mu podmínky pro klauzurovaný styl života. Svou představu tehdy konzultoval Dietrichstein s jezuitou Řehořem Breinigerem a dobrým výsledkem si byl natolik jist, že do zprávy *Ad limina* popsal reformu v minulém čase – jako by ji už byl uskutečnil. Následovalo fundování nového kláštera, jeho stavba a zajištění odpovídajících příjmů. Roku 1616 se podařilo v Brně před Židovskou branou nedaleko kláštera františkánů zajistit vhodný pozemek. Tady nechal Dietrichstein z rodových financí panství Mikulov sestřám vystavět klášteřík s kostelem a připojil k němu příjmy. Nechal napsat sestřám regule, v nichž byl stanoven charakter nového způsobu života, včetně pravidel klauzury (tzv. aktivní klauzura, která zakazovala řeholnicím opustit klášter) a řeholní disciplíny. Konstituce nechal potvrdit papežem Pavlem V. Později pozval také několik sester augustiniánek z vídeňského kláštera Porta Coeli, které přestoupily k nové řeholi, aby pomohly terciářkám v praktikování nového způsobu života. Stavba kláštera byla dokončena roku 1617.¹⁹¹

Seznam zemřelých sester dává nahlédnout ještě hlouběji do kardinálovy reformy. V prvním desetiletí po obnovení kláštera byly přijímány ženy z Vyškova, Holešova, Mikulova či dalších míst, které doplňovaly původní brněnskou komunitu, vedenou představenou (již staříčkou) Zuzanou Krammerin, v nově postaveném klášteře.¹⁹² Některé zprávy hovořící o tom, že tři vídeňské augustiniánky se při své cestě do Brna ubytovaly v domku komunity terciářek v Mikulově,¹⁹³ mohou naznačovat ne zcela

¹⁹¹ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, Dietrichstein Řehoři Breinigerovi, SJ 5. VII. 1612; Dietrichstein generálnímu komisaři františkánů 19. XI. 1616; Dietrichstein Columbanu 17. III. 1617; fundanční listina z 23. IV. 1617 atd.; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 455; *Absonderliche alte Statuten für die, so in dem Kloster St. Joseph In Brünn wohnen und Gott dienen; Gemeine alte Statuten, Regeln Deß Jungfräulichen Klosters St. Josephs in Brünn*, nepag.; NA, AFP, inv. č. 3109, kart. 184, Kurtzer Inhalt, nepag.; MZA, E 21 Františkáni Dačice, kn. č. 3, ARCHIVUM CONVENTUS BRUNENSIS, s. 1031-1032; T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 347-348.

Názor Tomáše Parmy ohledně reformy terciářek po vzoru klarisek kapucínek je nesmírně zajímavý, avšak zřejmě nelze aktivitu Františka z Dietrichsteina přisuzovat této komunitě. Zde, jak je patrné z konstitucí, které nezaváděly pasivní klauzuru, totiž neměl kardinál v úmyslu vytvořit komunitu zcela uzavřenou světu.

K cestě terciářek ke kvazireholnímu způsobu života a k jejich reformě srov. U. STRASSER, "Bones of Contention"; táž, "Cloistering Women's Past"; k přišedším augustiniánkám srov. Alfons ŽÁK, "Das Frauenkloster Himmelpforte in Wien". *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 6, 1907 (Wien 1908), s. 95-187, zde s. 137.

¹⁹² NA, AFP, inv. č. 3112, kart. 184, CATALOGVS; MZA, E 66 Voršilky Brno, kn. č. 2, kart. 1, Úmrtní kniha domu sv. Josefa patřícího sestřám řádu sv. Voršily Brno, od f. 6r.

¹⁹³ Informaci uvádí s odkazem na archiválie D. Stehlíková, srov. *V zrcadle stínů*, s. 279; ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, k přijetí tří vídeňských augustiniánek Dietrichstein 14. IV. 1622, Dietrichstein generálnímu komisaři františkánů Jeronýmu Strasserovi 31. V. 1622

nepravděpodobnou domněnku, že Dietrichstein zamýšlel shromáždit stávající terciářky z různých stran diecéze do jednoho reformovaného kláštera. Další informace, které by ozřejmily situaci, však schází. Tak či onak, reformu Dietrichstein „precizoval“ právě v 1. polovině 20. let 17. století: nově příšle augustiniánky nejprve pověřil, aby brněnské sestry učily kontemplativnímu životu, potom jednu z nich – Františku von Rappach – učinil představenou.¹⁹⁴ Vedle toho byl stále v kontaktu s provinciálky české františkánské provincie; v mnoha věcech přejaly terciářky řádové zvyklosti. Také správa kláštera a duchovní péče o sestry náležela – s výjimkou duchovních cvičení, která vedl Dietrichstein – právě františkánům.¹⁹⁵

MOC A AUTORITA PŘEDSTAVENÝCH

Dietrichsteinova reforma brněnských terciářek probíhala v kooperaci s provinčními autoritami. Řádovou jurisdikci (snad zpočátku ne tolik výraznou) podtrhla změna konstitucí, která se odehrála už roku 1627 – za kardinálova života. Ačkoliv změna statut nebyla primárně vedena za účelem vyzkoušení autority provincie, informuje nás přesto o skutečném převzetí odpovědnosti a jurisdikce nad klášterem ze strany františkánů a přijetí tohoto členkami kláštera.¹⁹⁶ Podobný radikální krok nebyl typický jen pro františkány; hned po obnovení české minoritské provincie nechal tehdejší provinciál Michael Mansella z Drepana převést komunitu klarisek z Panenského Týnce do Prahy a také jim svěřil nové konstituce. I tady hrál tamější biskup, kardinál Harrach, stejně podpůrnou roli, když převedení sester podpořil a zaštil.¹⁹⁷ Současně biskupové

a 16. VI. 1622; další údaje k nim také MZA, E 66 Voršilky Brno, kn. č. 2, kart. 1, Úmrtní kniha domu sv. Josefa, patřícího sestrám sv. Voršily, f. 6v, 8r-8v.

¹⁹⁴ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 464.

¹⁹⁵ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, Dietrichstein provinciálovi 3. IX. 1619; Dietrichstein brněnskému kvardiánu 25. IV. 1622; Dietrichstein provinciálovi Václavu Záleskému 30. IV. 1622; Dietrichstein generálnímu komisaři Strasserovi 31. V. 1622 a 16. VI. 1622; Dietrichsteinovi 25. X. 1617 (opis bez uvedení odesílatele).

¹⁹⁶ Ibid.; Statuta, der Hochwüridigen Vätter F. Antonij a Galbiato; vnd F. Michaëlis Kumer, deß Ordens deß Heiligen Francisci der Reformirten / General Commissarien über alle Kayserliche Provintzen / gestellet vor die Schwestern bey St. Joseph in Brünn.

¹⁹⁷ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 283-284; NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Extract aus dem Regl der heyl[igen] Jungff[rau] Clarae.

prováděli vizitace, především v těch kláštorech, kam se v období před Bílou horou nedostali. Roku 1632 vyslal například kardinál Harrach svého spolupracovníka barnabitu Floriána z Cremony do klariských klášterů v Krumlově a Praze. Výsledkem bylo povzbuzení řádových představených k provedení reformy a svěření jí jim do rukou; kardinál nechal krumlovskému klášteru zprostředkovat znění tridentských textů o klauzuře.¹⁹⁸ Naproti tomu biskupové, resp. administrátoři olomoucké diecéze a generální vikáři se stále snažili ponechat si vliv během volby abatyše v olomouckém klášteře.¹⁹⁹ Jen v malé míře lze přitom najít biskupy účastníky se zkoušek novicek – jak jim to předepisoval koncil. Jednotliví biskupové zaštiťovali nejrůznější kroky představených, které směřovaly k reformě či k opětovnému naplnění prázdných konventů, stejně jako si ponechávali určité pravomoci nad rámcem dekretu Tridentina o řeholních řádech v některých kláštorech, jež reformovali. Míra moci a autority nad ženskými kláštory tak byla díky této situaci až poslední čtvrtiny 17. století poměrně rozkolísaná a nepřehledná. Neobvyklé nebyly spory mezi autoritami řádu a biskupy – když navštívil v polovině 17. století v rámci vizitace Chebska (1653-1659) řezenský biskup klášter klarisek, františkáni jej ostře napadli pro obsazení svých práv.²⁰⁰ Vliv biskupů sílil v 16. a v 1. polovině 17. století v důsledku chybějící řádové struktury, biskupové drželi kompetence, které náležely představeným, a naopak se příliš neangažovali v těch úkolech, které svěřil koncil právě jim.²⁰¹

V obnovovaných provinciích přebírali představení z řad menších bratří kláštery a svou moc; součástí těchto provincií se stávaly opět i ženské kláštery. Jak si jejich zapojení představovaly provinční autority, je patrné například pohledem do kronik. Kronika

¹⁹⁸ Pobídku k reformě krumlovských klarisek adresoval Harrach krumlovskému vikáři Jiřímu Kleeblatovi a kvardiánu minoritského kláštera Fr. Aemiliovi, srov. NA, APA, inv. č. 3506, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Krumlov, list kardinála Harracha „*circa reformationem Monialium Crumloviensis*“ datovaný r. 1632; Harrachův list vysvětlující zpřísněné normy z 27. XI. 1632 (ten také odkazuje na Cremonovu vizitaci). Vizitace Floriána Cremony u pražských klarisek viz NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, vizitační zpráva z 3. XII. 1632.

¹⁹⁹ MZK, Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ, s. 389; srov. také poměrně krátká funkční období představených v obou kláštorech – MZA, G 12, Cerr. II, inv. č. 288, s. 7-23, Necrologium Monasterii Virginum ad Sanctam Claram Olomucii; *ibid.*, inv. č. 289, Verzeichnus; MZA, E 41 Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790). Inventář fondu, s. XXII-XXIV.

²⁰⁰ BZAR, Ordinariatsakten Egrana, Nr. 92, Vizitace Chebska a obzvláště chebského kláštera.

²⁰¹ J. ZDICHYNEC, „Vztah obnoveného pražského arcibiskupství k ženským klášterům“.

mužského kláštera – který byl spojen s klášteřem ženským – zpravidla obsahovala mimo předepsaných kapitol o dějinách, donátorech, listinách a závazcích vůči laikům také (zpravidla až na samém konci) kapitolu či jen několik řádek o ženském klášteři. Tím bylo řečeno, že konvent sester je součástí provincie, vždy tam patřil, ale nijak zvlášť ji neutváří.²⁰²

Zatímco řada mužských řádů (v čele s benediktiny, premonstráty a cisterciáky) spravující řeholnice disponovala úřadem probošta, delegovaného do ženského kláštera, aby tam obstarával duchovní, hospodářské i právní záležitosti (vedle dalších kněží ve funkcích kaplanů a zpovědníků),²⁰³ žebravé řády takovou strukturu neměly. Ženské kláštery tak rovnou spadaly pod moc provinciála a provinční kapituly (kongregace), resp. definitoria. Spojení mezi klášteřem a řádem zajišťoval sám provinciál (nebo jeho delegát), který navštěvoval klášter kvůli přijímání slibů sester, a také vizitátor, který ženské kláštery vizitoval – přitom však nikterak nemusel být vyslancem provinciála (v některých případech naopak přebíral provinciál úřad vizitátora). Tak jako ve středověku zůstával klášter spravován pomocí externí a interní hierarchie²⁰⁴ – ty byly vzájemně oddělené, moc abatyše, která byla na vrcholu samotného konventu, byla odvislá od moci provinciála.

Abatyše byla v řádu přirovnávána k hospodyni v domácnosti nebo k městskému magistrátu, tedy k těm, kteří třímali na úrovni svých společenstev plnou moc („*einheimische und civilische Gewalt*“), přitom jim byla ale delegována, mohla jim být odňata, případně jim byl některý krok přímo nařízen. Představená tak měla plnou moc k administraci sester i ke správě statků, musela však současně být poslušná řehole,

²⁰² Viz pozn. 12; podobně strukturovány i katalogy, srov. například MZK, Mn 48, *Catalogus Religiosorum Patrum, Fratrum, et Sororum Sacri ac Seraphici Ordinis S. Patris Francisci Minorum Conventualium Almae Provinciae Moraviae Secundum Nomen, Cognomen, Patriam, Affiliationem, Professionem, Sacerdotium, Gradum, Conditionem, usque ad Obitum. Ab Anno Separationis 1732*; kde jsou seznamy klarisek ve dvou klášteřích provincie uvedeny až na závěr, na f. 125r-130r a 138v-139r, *Venerabiles Virgines ad Sanctam Claram Oppaviae degentes tam Choraes, quam Conversae*; na f. 141r-147v a 154v-155r, *Venerabiles Virgines Olomucii degentes tam Choraes, quam Conversae*; M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 17.

²⁰³ Srov. např. J. ZDICHYNEC, *Ženské kláštery Horní Lužice*, např. s. 300-307, 366-368; *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 46.

²⁰⁴ Viz pozn. 92; C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 66.

statut, rozhodnutí a příkazů *der Oberen*.²⁰⁵ Tento model správy kláštera poskytoval široký prostor pro vyjednávání moci a autonomie v konkrétních záležitostech mezi představenou a I. řádem;²⁰⁶ modifikovat směrem k většímu podílu na správě kláštera I. řádem jej mělo tzv. tříletí.

Generální kapituly vyzývaly jednotlivé provincie k zavedení triennia (omezení doživotního postu abatyše) už v první polovině 17. století,²⁰⁷ nicméně čeští minorité se o něj poprvé pokusili v kláštorech v Praze, Krumlově a Vratislavi v roce 1656. Tříletí ale přijal jen pražský klášter (oslabený nedávným skandálem, který vyšetřoval arcibiskupský soud), krumlovský se spojil se svými patrony – u nichž dosáhl confirmace představené až do její smrti, a vratislavský klášter změnu neakceptoval vůbec.²⁰⁸ Představení české františkánské provincie čekali až do roku 1675, aby prosadili totéž ve svých kláštorech ve Znojmě i v Brně; respektive pravidelným předáváním moci provinciálem abatyši při vizitacích, které doprovázelo hlasování sester, se snažili představit v klášteře znojenských klarisek také tento model. Komunita vždy potvrdila stávající představenou v jejím úřadě.²⁰⁹ Ovšem provinciál Bernard Sannig narazil v brněnském klášteře ještě roku 1675 na tvrdé odmítnutí spojené se žalobou podanou patrony kláštera. Jen s velkým nasazením se mu podařilo situaci zvrátit; takže se v obou kláštorech mohly konat volby abatyší na tři léta současně.²¹⁰ Ještě daleko později se to podařilo františkánské provincii, která

²⁰⁵ NA, AFP, inv. č. 3119, kart. 185, Von dem Recht und Gewalt einer Abbtissin (včetně citace v tomtéž odstavci).

²⁰⁶ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 58-73.

²⁰⁷ K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 497.

²⁰⁸ NA, LZK, Řkl Sv. Anežka, potvrzení volby L. Kozlové provinciálem Františkem Zeilnerem z 14. VI. 1656; *Urkunden- und Regestenbuch*, CCIV, 6. VI. 1656, s. 328; CCV, 26. VI. 1656, s. 328-329; OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 329. Srov. posloupnost ve vratislavském klášteře, T. PIETSCH, *Zur Geschichte*, s. 13-14.

²⁰⁹ MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. P II; K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 66, 1925, č. 2, s. 131.

²¹⁰ NA, AFP, inv. č. 3111, kart. 184, volby představených; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 460-463; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 17-18; K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 498-501. Pro Znojmo, *ibid.* 66, 1925, č. 2, s. 131.

spravovala chebský klášter.²¹¹ V olomouckém klášteře, který patřil k rakouské minoritské provincii, pak díky tříletí prosazovanému biskupy, bylo nutno zavést opačný trend. Jenom na „doživotí“ volená představená totiž výrazněji eliminovala jinak pravidelné tříleté ordinářovo určování, kdo má stanout v čele konventu. První představená, již správa patřila déle jak tři roky, byla volena za účasti provinciála roku 1688.²¹²

Se zavedením tříletí souvisela ještě jedna změna. Úřad abatyše totiž nebyl zdaleka jediným postem. Celá komunita byla protkána sítí úkolů, za jednotlivé činnosti vždy zodpovídala některá sestra. Představená byla obklopena zhruba šesti sestrami, s kterými diskutovala a rozhodovala jednotlivé kroky; byly označovány jako tzv. poradní (*Discrettin*). V některých klášterech patřily do poradního sboru ty sestry, které držely nejváženější úřady v komunitě – magistry novicек a mladých sester, převorka a další. Do všech těchto úřadů od převorky přes magistry, kantorky, písařku, šafářku, sakristiánku až po kuchařky, švadlenu a sestry starající se o sklad byly dlouho voleny sestry dle vůle komunity.²¹³

Zatímco před reformou úřadu představené svědčí volební protokoly o tom, že o obsazení jednotlivých postů rozhodovala celá komunita, po reformě nejenže tyto materiály zmizely, na změnu upozorňují i konstituce. V těch statutech, která byla vydána po prosazení tříletí, se obsazování konventních úřadů popisuje slovesným tvarem „*soll bestellt*“ (bez specifikování, kdo je osobou s takovou mocí).²¹⁴ To je změna oproti volebním zápisům, které se dochovaly například ze znojemského kláštera z let 1650-1678, jež dosvědčují, že *volbou* konventu byly ustanoveny také *Rathschwestern, Chormaisterin, Jungen Maisterin, Novitzen Maisterin, Thormeisterin, Winden Maisterin, Sacristianin, Werkh Maisterin, Khellnerin, Schafferin* a další; zápisy

²¹¹ *Das Salbuch der Egerer Klarissinnen v. J. 1476 im Egerer Stadtarchiv*, ed.: Karl SIEGL. Praha 1905, s. 20.

²¹² MZK, Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ, s. 389; MZA, E 41 *Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. XXV.

²¹³ MZA, E 43 *Klarisky Znojmo*, sign. P II; srov. také J. KAŠPÁRKOVÁ, *Ženské kláštery v české františkánské provincii v raném novověku*, Olomouc 2010. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, s. 80-81.

²¹⁴ *STATUTA und Ordnungen*, kap. XXVI-XXXV, s. 118-135.

zcela zřetelně užívaly slov *erwöhlen* a na volební účast komunity ukazuje i zapisování hlasů.²¹⁵

Od doby zavedení triennia lze nalézt v pramenech toliko záznamy o volbě představené; jakékoliv další zápisy o volbách do dalších úřadů chybí.²¹⁶ Texty v konstitucích popisující jednotlivé úřady jsou velmi podrobné a konkrétní. Jsou to jistě pravidla zrcadlící ideál, určená řeholnici pověřené daným úkolem. Vedle toho je vždy zdůrazněno, že žádná sestra se nemá protivit, pokud jí abatyše nebo provinciál daný úřad zase odejme.²¹⁷ Současně tak lze předpokládat, že popisy osob vhodných pro konventní úřady jsou adresovány také představeným (abatyši, provinciálovi), neboť kdo má moc úřad odejmout, může mít moc rovněž jej udělit. Pak by bylo obsazování postů nově doménou představené, protože provinciál neměl možnost dostatečně jednotlivé sestry poznat. Nově měl tak konvent sester volit pouze abatyši, sestry se sliby kromě toho společně hlasovaly ohledně přijetí kandidátky (ve vratislavském klášteře například za pomoci černých a bílých fazolí)²¹⁸. O obsazení dalších úřadů už společenství sester nerozhodovalo. Ode dne, kdy provinciál ustanovil abatyši, nabyly moci i jí vybrané sestry k vykonávání daných úřadů. Pokud by provinciál představenou odvolal, ztratilo svou podstatu vykonávání všech ostatních postů. Ovšem když tříletí na jedné straně oslabilo moc představené; vyvažovala ji určitým způsobem tato pravomoc určovat sestry do dalších úkolů.

Dopad tříletí ve skutečnosti dost omezovala možnost několikrát funkční období představené prodloužit. Tak sama Anna Marta Hötlin, která se stala první představenou ve znojenském klášteře po zavedení tříletí roku 1675, spravovala klarisky celkem dvakrát v letech 1675-1678 a 1681-1684. V mezidobí byla vystřídána předchozí představenou Jenofévou Ludmilou Hiligin, která byla nucena kvůli reformě správy představených odstoupit. Podobné střídání, ale i navazování jednotlivých trienníí provázelo správu konventu až do jeho zrušení. Renata Benedikta Tschepin

²¹⁵ MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. P II.

²¹⁶ Ve vratislavském klášteře zavedeno triennium nebylo, do všech úřadů dále volily sestry. Srov. BUWr IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 20v-22r.

²¹⁷ Viz pozn. 214.

²¹⁸ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 5v-6r.

byla představenou v letech 1687-1690. Getruda z Lodronu vládla krátce před ní mezi roky 1684-1687 a následně v třech dalších obdobích 1690-1693, 1693-1696 a 1696-1700. Anna Eleonora z Schallenbergu pokryla následující dobu až do roku 1718, když se střídala společně s Marií Bernardou z Schaumburgu. Do roku 1745 převzaly štafetu Anna Polyxena Jezovská z Lubu a Marie Rosálie z Kunitz a Wiesenburgu.²¹⁹ Úplně stejně se k třiletí postavily také brněnské terciářky. Poté, co na krátkou dobu (1675-1678) převzala vedení Leopoldina Schmidin, vystřídaly se až do roku 1697 na postu představené dvě ženy – Marie Josefa Otislavová z Kopenic (1681-1684, 1687-1690, 1693-1697) a Beatrix Rostauscherin (1678-1681, 1685-1687, 1690-1693). Po smrti Beatrix pak terciářky střídavě volily spolu s Marií Josefou Otislavovou z Kopenic (1700-1703, 1703-1706) Marii Patricii Pospíšilovou z Heildelsdorfu (1697-1700, 1706-1709, 1709-1712, 1718). Dále klášter spravovala Marie Klára Romin (1718-1721, 1724-1727), Marie Barbara Schwarzin (1715-1718, 1721-1724, 1727-1730) a Marie Gabriela Amaxin (1730-1733, 1733-1736, 1739-1742).²²⁰ Roku 1687 bylo navrženo, aby funkční období čítalo místo tří let šest; přičemž by mohla být abatyše volena dvakrát, nejvíce třikrát po sobě – se zvláštním svolením kongregace kardinálů (tj. kongregace pro řeholníky). Na kongregacích v letech 1696 a 1697 byl opět prosazován názor, aby představené vládly pouze tři roky (s možností maximálně tří možných bezprostředně po sobě jdoucích volebních období).²²¹ Přehled představených v provinčních materiálech ukazuje, že se situace ustálila v jakémsi kompromisu. Na jedné straně přetrvávalo třiletí, na straně druhé nebylo výjimkou třetí, ba i čtvrté funkční období.²²² V chebském klášteře klarisek bylo třiletí ještě formálnější – poprvé bylo akceptováno během správy kláštera Bernardinou Vetterle von Wildebrunn, která po patnáctileté správě kláštera (1688-1703) formálně odstoupila na tři roky a předala otěže správy do rukou Salomeny Mühlwenzel (1703-1707), aby poté klášter spravovala do své smrti v roce 1723.²²³ Statuta z roku 1729 pak stanovila funkční období představených nikoli

²¹⁹ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 452-453; NA, AFP, inv. č. 706, kn. č. 313, SchwesterBuch, nepag.

²²⁰ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 463-466.

²²¹ K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 69, 1928, č. 10, s. 1047; *ibid.* 71, 1930, č. 3-4, s. 173.

²²² *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 452-453, 463-466.

²²³ *Das Salbuch der Egerer Klarissinnen*, s. 20.

na tři, ale na devět let,²²⁴ a i toto pravidlo dodržoval konvent také spíše jen formálně; zdá se, že platilo bez výhrad pouze pro Angelu Friesel (1723-1731), protože Praxedis Brusch (1731-1741), M. Kateřina Nonner (1741-1768) a M. Lucie Zemsch (1768-1782) vždy spravovaly klášter o něco déle, než jen zmiňovaných devět let.²²⁵ Delší časová období zaznamenáme také v pražském klášteře.²²⁶ Tříletí pak uplatněno nebylo v klášteře olomouckém; všechny abatyše počínaje přinejmenším Klárou Barborou Stanskin (1688-1703) držely svůj úřad až do smrti.²²⁷

Proces ustavení i samo fungování triennia přibližuje, že postavení klášterů v provincii se jen pomalu posouvalo k ideálu pevné zakotvenosti v provincii. Dokladem je nadále trvající snaha po zintenzivnění správy; představení zohledňující postupný proces zavádění tříletí hledali, jak „obsadit“ všechny roviny správy (duchovní, hospodářskou i právní) úřadem (případně úřady), které by spravovali zástupci I. řádu, klarisky jim v tom na první pohled vycházely vstříc, když se snažily využít svých kontaktů, aby měly zastoupení na kongregaci.

Zpovědník sester se těšil mimořádným pravomocím. V dobách válek či jiných obtíží zůstával řeholnicím nablízku, při útěcích z klášterů s nimi odcházel pryč, při přestavbě konventu byl důležitým hlasem. Pomáhal vykládat normy přicházející z řádového ústředí a byl zřejmě významným komunikačním „kanálem.“²²⁸ Pro jeho úlohu však zřejmě nebylo možné jej přímo považovat za plnohodnotného člena provinční kongregace.²²⁹

²²⁴ *Erneuerte Satzungen*, s. 39.

²²⁵ Srov. *Das Salbuch der Egerer Klarissinnen*, s. 20.

²²⁶ NA, LZK, Řkl Sv. Anežka, listiny s potvrzeními zvolených abatyší; NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Electiones priorissarum.

²²⁷ MZA, E 41 *Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. XXV-XXVII.

²²⁸ NKP, Cheb MS.46/261(141), *De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae*, s. 151-153; SOKA Olomouc, AMO, M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek], s. 165-170. O důležitosti zpovědníků svědčí například zaznamenaná úmrtí v nekrologiu sester – MZA, G 12, Cerr. II, inv. č. 289, Verzeichnus.

²²⁹ To ale neznamená, že nebyl váženým členem řádu; jednalo se o exprovinciály, ale také např. kvardiány, srov. úplnou řadu zpovědníků pro chebské klarisky – *Analecta Franciscana*, Tom. VIII., s. 346.

Během 17. a 18. století vzniklo několik nových úřadů, které měly napomoci překonat toto vágní jurisdikční klima. Patrně nejdále „došli“ minorité: ti totiž považovali za nutné, aby i sliby sester byly přijímány do rukou zástupců I. řádu.²³⁰ Z toho důvodu provinciál ustanovil úřad komisaře klarisek, jehož povinností bylo účastnit se (namísto provinciála nebo generálního komisaře) slavností obláček a profesí, zasedat u příležitosti volby představené a při některých příležitostech také vizitovat klášter. Roku 1740 svěřil úřad komisaře krumlovských klarisek (*Commisario Sacri-monialium Crumloviense*) provinciál Mathias Kollnberger P. Hyacintu Sperlovi.²³¹ Ten roku 1742 přijal obláčku M. Mathiae Schlesingerin a sliby dalších dvou sester. O této slavnosti se dozvídáme z kroniky mužského kláštera v Krumlově, v níž je dopsán i další z Sperlových úřadů – byl současně kvardiánem zdejšího kláštera. Sperl přijímal kandidátky roku 1743 i roku 1744, tentokrát už jako provinciál. Úřad komisaře klarisek si ale ponechal i jako provinciál; neboť při volbě abatyše roku 1746 byl současně titulován jako *specialiter delegati comissarius*. V novém funkčním období provinciála Cesaria Sedmihradského působil Sperl dále v roli komisaře klarisek. Přitom se vrátil na post kvardiána krumlovských minoritů a jako komisař klarisek a kvardián kláštera menších bratří přijímal například profesi Gabriely Irowetz roku 1748. Později Sperl přijímal sliby Aloisie Jacobi (r. 1751) a Konstancie Stetzel (r. 1752), při nichž už nebyl v zápisech uváděn jako kvardián, nýbrž jako exprovinciál; ne vždy přitom bylo zdůrazněno, že je nositelem úřadu komisaře klarisek.²³²

Zdůrazňování držení dalších úřadů komisaře klarisek v kronice *Liber magistralis*, která byla citována (tedy „jen“ historiografickém materiálu), ukazuje na ne zcela ukotvený post, který napomáhal spravovat ženský klášter, ale jehož zavedení bylo poměrně

²³⁰ Srov. NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, *Professio Virginum Clarissarum; REGULA, Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwestern S. CLARAE*, s. 5. (Komentář upozorňuje na úpravu samotné řehole – „*Jetzige Zeit die H[eilige] Profession in die Hände deß Provincials in Beysitzung der Abbtissin abgeleget*“.)

²³¹ SOA Třeboň, odd. Třeboň, MK, inv. č. 273, kart. 19, aprobace komisaře klarisek z 9. VIII. 1740.

²³² SOA Třeboň, odd. Třeboň, MK, sign. A 1A, inv. č. 151, kart. 1, s. 15-16, soupis kvardiánů minoritského kláštera; *Urkunden- und Regestenbuch*, CCLXXII, 29. X. 1742, s. 401; CCLXXIII, 24. II. 1743, s. 402; CCLXXII, 7. X. 1744, s. 406; CCLXXXV, 9. V. 1746, s. 407; CCXC, 29. VI. 1748, s. 411-412; CCXCIII, 29. VI. 1749, s. 412-413; CCCII, 27. IV. 1751, s. 422; CCCV, 17. IV. 1752, s. 423; sign. K2a, inv. č. 145, kn. č. 51, *Liber magistralis*, s. 482; 495; 536; 598; sign. K2a, inv. č. 146, kn. č. 52, *Liber magistralis*, s. 16; 68, 110, 123.

problematické. Proto roku 1754 (kdy ostatně Sperl zemřel) provedl oblačku M. Hortulany Široké, M. Zuzany Thamové, M. Ludmily Zaumbayerin a sliby M. Konstancie Steltzlin generální komisař řádu Vavřinec Püschel, a proto roku 1759 složily Anděla Steltzlin, Judita Obermillerin a Tekla Wallnerin sliby do rukou kvardiána Andělína Pavlíčka. Žádný z nich však současně nedisponoval autoritou komisaře klarisek.²³³ Tento úřad byl dočasným pokusem, který ani nevyústil do výsledku v podobě delegování kvardiána co by přijímatele slibů. Nadále při těchto příležitostech klášter navštěvoval generální komisař, případně provinciál.²³⁴

Podobně jako museli představení minoritských provincií reagovat na nedostatek autorit, které by mohly přijímat sliby, pokud se I. řád nehodlal vzdát tohoto privilegia, františkáni se potýkali (možná poněkud paradoxně) s problematikou hospodářské správy statků sester (sliby přijímaly představené)²³⁵. Františkáni přitom stáli o almužny ženského kláštera²³⁶ a přitom museli ponechat jejich správu ve výlučně světských rukou – neboť sestry omezovala přísná klauzura. V souvislosti s pobytem exprovinciála Bernarda Sanniga ve znojenském klášteře se zrodila myšlenka zřídit úřad hospodářského komisaře statků.

Podle kroniky znojenských klarisek vzešel prvotní impuls od abatyše R. Tschepin, která roku 1687 vyslala prosbu ke kongregaci v Jindřichově Hradci, aby kapitula ustanovila Sanniga za asistenta k správě jejich statků. Provinciál Amand Hermann tomuto požadavku vyhověl. Sannig se měl stát rádcem ve všech hospodářských záležitostech, které obvykle spadají pod moc provinciála; nesměl však řídit statky osobně, natož aby přejímal práva nad poddanými. Už o rok později kapitula konaná v Olomouci posunula ne bez nátlaku sester záležitost dál směrem od dočasnosti k ustanovení pravidelného postu s vymezenými úkoly i pravomocemi. Olomoucká

²³³ *Urkunden- und Regestenbuch*, CCCXV, 19. VI. 1754, s. 433; CCCXXIX, 23. X. 1759, s. 438; SOA Třeboň, odd. Třeboň, MK, sign. K2a, inv. č. 146, kn. č. 52, Liber magistralis, s. 153, 173.

²³⁴ *Urkunden- und Regestenbuch*, CCCXXXI, 1. VI. 1761, s. 438nn; SOA Třeboň, odd. Třeboň, MK, sign. K2a, inv. č. 146, kn. č. 52, Liber magistralis, s. 167nn.

²³⁵ *Formular Büchl*, s. 57. Bylo ovšem předepsáno, aby u slibů byl přítomen provinciál nebo jeho zástupce, srov. K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 71, 1930, č. 3-4, s. 180. Srov. také NA, AFP, inv. č. 706, kn. č. 313, *SchwesterBuch*, nepag.

²³⁶ M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 17; K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 498.

kongregace tak roku 1688 stanovila, že každoročně bude kapitula obsazovat post ekonomického poradce znojemského kláštera některým členem řádu, aby výnosy hospodářství byly stabilní a statky prosperovaly. Na téže kongregaci byl v úřadu komisaře potvrzen Sannig.²³⁷

Jakkoli lze spatřovat právě v této oblasti za Sannigova působení (které se „protáhlo“ až do jeho smrti roku 1704) výborné výsledky – došlo k obnovení všech dvorů a výraznému nárůstu příjmů²³⁸ – po Sannigově smrti úřad zanikl. Oba zmíněné úřady komisařů, byť se každý orientoval na jiné pole působnosti, byly krátkodobou záležitostí. Dočasnost můžeme částečně přičíst snaze klarisek ovlivňovat kapitulu či provinciála ohledně personálního obsazení úřadu.

Právě sem směřovala snaha abatyše znojemského kláštera Benedikty Renaty Tschepin. Nejenže vznik úřadu hospodářského správce podporovala a navrhla na něj právě Sanniga, hned o rok později „obešla“ provinciála s žádostí, aby Sannig setrval v úřadu, a požádala císaře Leopolda, aby reskriptem ustanovil Sanniga rádcem na další rok on. Když se tak stalo – a olomoucká kongregace konaná roku 1688 vyjádřila souhlas s císařovým rozhodnutím – převorka Gertruda z Lodronu vyzvala vlivné osoby, aby požádaly císaře Leopolda o prodloužení reskriptu na celé období Sannigova života. Nová kapitula sešlá v Nise roku 1689 byla nucena s panovníkovým rozhodnutím souhlasit.²³⁹ Ještě roku 1690 potvrdil provinciál Hartmann Sanniga v úřadu hospodářského správce, spolu s přesně vymezenými právy a povinnostmi. Úřad mu byl ponechán až do smrti.²⁴⁰ Jeho smrtí však post zanikl.

²³⁷ K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 71, 1930, č. 1-2, s. 41-43; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, *Cronick oder Archiw-Buch*, s. 32-33, 45-48.

²³⁸ NA, AFP, kn. č. 55, *ARCHIVUM VEN[erabilis] CONVENTUS ZNOYMENSIS*, s. 453-456; editovaný dokument o Sannigově hospodářské činnosti srov. M. ELBEL – J. KAŠPÁRKOVÁ, „Continuity and Reform: The Znojmo Poor Clares and the Bohemian Franciscan Province in the Early Modern Period“. *AFH* 105, 2012, č. 1-4, s. 165-195, zde 193-195; K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 71, 1930, č. 1-2, s. 46; *ibid.*, č. 3-4, s. 174-175.

²³⁹ K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 71, 1930, č. 1-2, s. 43-44; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, *Cronick oder Archiw-Buch*, s. 45-48.

²⁴⁰ K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 71, 1930, č. 1-2, s. 44-46; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, *Cronick oder Archiw-Buch*, s. 32-33.

Zásahy do rozhodování provinčních kapitul demonstrovaly členům řádu zasedajícím v kongregaci, že by se obsazování nových úřadů mohlo stát doménou abatyší. Delegování některých pravomocí provinciála nebo kongregace do rukou dalších osob by mohlo „skončit“ i jejich popřením, byť bez tohoto delegování zůstávala některá rozhodnutí provinciála nebo kongregace jen „na papíře.“

Postavení ženských klášterů tak zůstávalo určitým způsobem na provinčních autoritách nezávislé; kláštery (zpravidla) respektovaly, pokud jim provinciál předkládal nová statuta nebo jejich úpravu, a přijímaly vizitátorovy pokyny, přičemž je nutno zdůraznit, že tyto vizitace probíhaly relativně pravidelně.²⁴¹ I tak poměrně omezeně překračovaly zdi klauzury další záležitosti, kterými provinciál upravoval klášterní zvyklosti, nebo které abatyše předkládala ke schválení. Ze shrnutí privilegií pro pamětní knihu znojemského kláštera psanou roku 1757; která ovšem uváděla především privilegia důležitá pro současnost komunity, vyplývá, že mezi rozhodnutí, která schvalovali provinční představení, patřilo povolení rozšířit chór kvůli většímu počtu klarisek (r. 1652), schválení anniversaria za kněžnu Dorotheu z Liechtensteinu (r. 1677), konfirmace konstitucí (r. 1685) či povolení vystavět kryptu v klášterním kostele (r. 1685). Také definitorium se na abatyši a její konvent obracelo jen zřídka – roku 1719 jim nařizovalo zpívat výhradně gregoriánský chorál a roku 1741 jim připomínalo pravidla klauzury (pokyn ovšem vydalo biskupství, reagující na konstituci Benedikta XIV.).²⁴²

Tři ze šesti zmíněných privilegií navíc upravovala vztah mezi klášteřem klarisek a sousedním klášteřem františkánů. Chór byl totiž rozšiřován na úkor kostela, který byl považován za doménu bratří, povinnosti anniversaria pomáhali klariskám naplňovat oni a rovněž místo pro kryptu sester bylo podmíněno souhlasem františkánské komunity.²⁴³ Ačkoliv byly klarisky podřízeny provinciálovi, zmíněná nařízení dokumentují existenci užšího vztahu mezi klariskami a františkány v rámci tzv. sdružených klášterů. Oba kláštery se vzájemně podporovaly a ovlivňovaly.

²⁴¹ Např. *Urkunden- und Regestenbuch*, CCLXXXIX, 6. V. 1748, s. 411; CCCIII, 24. VI. 1751, s. 422; CCCXIX, 2. I. 1757, s. 435 atd.

²⁴² MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, I, PROTOCOLLUM, s. 99-101.

²⁴³ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 449-450; NA, AFP, kn. č. 55, ARCHIVUM VEN[erabilis] CONVENTUS ZNOYMENSIS, s. 442-448.

OLOMOUČTÍ BISKUPOVÉ A KLÁŠTERY KLARISEK V 17. A 18. STOLETÍ

Obnovování autority provincií nad ženskými kláštery neproběhlo všude snadno. Hlohovský klášter se poté, co se roku 1617 poddal biskupovi co by novému představenému, do provincie františkánů nikdy nevrátil.²⁴⁴ Dohled biskupa (patrona) nad olomouckým klášterem mj. dokumentují žádosti abatyší, v nichž požadují ještě během první poloviny 17. století a i těsně po skončení třicetileté války souhlas s zamýšlenými kroky, které hodlají učinit v hospodářství a správě poddaných.²⁴⁵ Oba kláštery ale sotva omezoval jenom biskupský dohled na statky; od té doby, co Stanislav Pavlovský povolal Alžbětu Čechlickou od opavských klarisek, aby ji učinil abatyší v Olomouci, vměšovali se biskupové znovu a znovu do obsazování nejvyššího postu především v olomouckém klášteře. A když úzké spojení mezi biskupem a olomouckými klariskami přetrhla švédská okupace Olomouce,²⁴⁶ bylo podle záznamů provincie oživeno hned roku 1650.²⁴⁷

I když není možné kvůli torzovité pramenné základně rekonstruovat úplně celou posloupnost olomouckých abatyší, žádná z představených mezi reformou biskupa Stanislava Pavlovského a nabytím „*plenissimae auctoritae*“ rakouské provincie (datované kronikou do roku 1688) nedržela moc nad klášterem déle jak jedno desetiletí (anebo pokud ano, nebylo to do smrti). Opakované volby jedné ženy – jako se to stalo

²⁴⁴ M. KONOPNICKA-SZATARSKA, "Klaryski Głogowskie", s. 96nn; M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 17.

²⁴⁵ MZA, E 41 Klarisky Olomouc, inv. č. 179, sign. P 2/1, kart. 4, 17. IV. 1622; ZAO, O, AO, inv. č. 2127, Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, Klára Glotzerin kanovníku Eliáši Františku Castellimu 16. V. 1658 a 16. V. 1661.

²⁴⁶ Abatyše klarisek Uršula Korovna se pokusila klášter převést pod jurisdikci františkánů, jak uvedl minorita Zackowicz. Srov. výpisy z kroniky tohoto minority – snad vytvořené přímo pro olomoucké klarisky? MZA, G 1 Bočkova sbírka, sign. 5323, Extract auß einer Beschreibung der eroberten Königl[ichen] Haupt Stadt Ollnitz in Mähren von den Schwedischen General Leonardo Torstensohn. Was sich von A[nn]o: 1642 bis A[nn]o: 1650 mit den Jungfräulichen Closter Sct. Clarae merkwürdiges zugetragen, nepag. Srov. také MZK, Mn 45, OLOMUCIUM MORAVORUM Seu Brevis Annotatio omnium Quae Moraviae Metropolis per novem annos a Svecis obsessa, et capta perpeti debuit. Descripta ab [...] PAULINO ZAČKOWITZ DE GNIAŽDOW [...] toto illo Novennio ad S: Jacobum Guardiano Ord[inis] Minorum S. Francisci Conventualium; srov. také "Chronik des Minoritenguardians des St. Jakobklosters in Olmütz, P. Paulus Zaczkowic, über die Schwedenherrschaft in Olmütz von 1642 bis 1650", ed. Beda DUDÍK. AÖG, 1881, č. 62, II, s. 451-624; Lucie ŠAFRÁNKOVÁ, *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642-1650*. Olomouc 1999. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.

²⁴⁷ MZK, Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ, s. 389.

v případě Anny Zichovny, která byla představenou olomouckým klariskám v letech 1635-1639 a znovu 1650-1654, navíc svědčí o tom, že omezení funkčního období přetrvávalo, ba co víc, fungovalo i po Dietrichsteinově episkopátu za jeho nástupců.²⁴⁸

Teprve roku 1688 nechal olomoucký biskup Karel z Liechtensteinu-Casterlcorna proběhnout volbu olomoucké abatyše, aniž by do ní vstupoval. Klára Barbora Stanskin byla zvolena jako „*independenter ab Episcopo*“ a svůj úřad držela až do smrti.²⁴⁹ Zajímavé je, že kronika rakouské provincie vkládá podobné ovlivňování voleb (a jeho zánik) také do dějin opavského kláštera.²⁵⁰

Starostí biskupa Karla z Liechtensteinu-Casterlcorna bylo totiž spíše nastavit své pravomoci podle dekretu Tridentina (jak se neváhal vyjádřit roku 1675, když se na něj obrátil, hledaje záštitu, provinciál Sannig ohledně prosazení tříletí u brněnských terciářek).²⁵¹ Už z roku 1666 se zachovala první zpráva ze znojemského kláštera o biskupské zkoušce kandidátky před profesí, dokonce ještě o něco málo starší je žádost představené brněnských terciářek Kateřiny z Eintzigu, aby biskup rozhodl, zda mohou přijmout kandidátku Barboru Kateřinu z Trautmannsdorfu, která byla dána ve čtyř letech do kláštera a jejíž příbuzní se odmítli starat o její budoucnost, aniž by ji ovšem vybavili věnem. První oficiální *examen* tady proběhlo roku 1667.²⁵² O to více je snad možno předpokládat obdobné zkoušky pro olomoucké klarisky – silně spjaté

²⁴⁸ Citace viz *ibid.*; MZA, E 41 *Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. XXIII-XXIV.

²⁴⁹ *SAECULUM QUINTUM*, s. 42; MZK, Mn 60, *MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ*, s. 389; MZA, E 41 *Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. XXV.

²⁵⁰ Viz *SAECULUM QUINTUM*, s. 46; nakolik lze vyčíst z posloupnosti abatyší, kterou vytvořil Prasek podle dochovaných pramenů, zdá se, že se představené už během 17. století střídaly pravidelně – to ovšem ještě neimplikuje zásahy biskupů či konzistoře do voleb. Kronika prov. Christa však podobné informace jako *Saeculum quintum* neuvádí. Srov. V. PRASEK, „Kláster sv. Kláry v Opavě“, s. 20-34; MZK, Mn 60, *MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ*, s. 395.

²⁵¹ K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 498.

²⁵² ZAO, O, AO, inv. č. 2129, Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, abatyše Ludmila Hiligin Karlu z Liechtensteinu-Castelcornu 17. IV. 1666; inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, abatyše Eintzig Karlu z Liechtensteinu-Castelcornu 27. I. 1665; Barbora Kateřina z Trautmannsdorfu biskupovi 29. I. 1665; další vyměňená korespondence 31. I. 1665 a 24. II. 1665; 6. VII. 1667 žádost o examen novicky biskupem, 17. VI. 1668 totéž; zápisy z examen (pěti kandidátek) z 28. XI. 1669.

s osobou biskupa – přinejmenším pro období do roku 1688, zvláště když na rozdíl od ostatních klášterů respektovaly pravděpodobně už od konce 16. století noviciát.²⁵³

V každém případě biskupská pravomoc postupně prosakovala do dalších oblastí; od roku 1675 aproboval biskup Karel z Liechtensteinu-Casterlcorna každé tři roky klášterům zpovědníky, v letech 1677 a 1693 udělil kněžně z Fürsternbergu a hraběnce z Scherffenbergu dispenz od aktivní klauzury.²⁵⁴ Roku 1684 si vyžádal od všech klášterů seznam členů a soupis jejich příjmů;²⁵⁵ jeho žádost souvisela s odpovědností, kterou měl při *de facto* přijímání kandidátek (jeho hlas při *examen* byl důležitý). V té době do klášterů rozhodně nepřicházelo málo dívek a z příjmů kláštera musely být uživeny všechny členky. Zajímaly ho proto také majetkové transakce; a o změnách majetkové základny se jednak nechal informovat; jednak se stával důležitým přímluvcem, který získával povolení o prodeji nebo nákupu majetků (statků a vesnic) od císaře.²⁵⁶

Při obraně observance, ale i vlastních pravomocí, neváhal jít biskup také do konfliktu. Roku 1692 přispěl znojenskému klášteru klarisek částkou šest tisíc zlatých příbuzný tehdejší abatyše Gertrudy z Lodronu hrabě Jan Pavel Walderode z Eckhausen. Kapitula provincie konaná v Kladsku povolila sestrám dar přijmout a světila donátorovi čestný titul konfundátora kláštera. Tak se Walderode připojoval svými zásluhami k samému zakladateli kláštera, Přemyslu Otakaru II. Hrabě přijal také nabídku být nablízku duchovnímu prostředí řádu a nechal se téhož roku ve znojenském

²⁵³ MZA, G 12, Cerr. II, inv. č. 288, s. 7-23, Necrologium Monasterii Virginum ad Sanctam Claram Olomucii; E 6 BR, sign. G a 23/2, kart. 300, Klarisky Olomouc, f. 25r-26v, Catalogus Venerabilium Virginum Professorum.

²⁵⁴ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, aprobace zpovědníků z 13. IX. 1675; 1. XII. 1680; 4. XII. 1684 a následující; dispenz pro vstup do klauzury pro kněžnu z Fürsternbergu z 10. III. 1677; inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, korespondence K. z Liechtensteinu-Castelcorna ohledně dispensy pro Sidonii Eleonoru ze Scherffenbergu z 4. X. 1692, 4. IV. 1693, 7. VI. 1693, Approbatio pro Herula Eleonora Sidonia comitissa de Scherffenberg.

²⁵⁵ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, soupis příjmů vyhotovený Annou Magdalenou Skočovskou 27. XI. 1684; inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, soupis příjmů vyhotovený abatyší Annou Uršulou Meisingerovou z Grzymaly 10. XI. 1684; inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, soupis příjmů vyhotovený abatyší Gertrudou z Lodronu 7. I. 1685; inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, soupis příjmů vyhotovený abatyší Beatrix Rostauscherin 22. XII. 1684.

²⁵⁶ ZAO, O, AO, inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, abatyše Terezie Deffetterin von Deffeter Karlu z Liechtensteinu-Castelcorna 11. VIII. 1692.

františkánském kostele obléci do terciářského roucha. Slavnosti předsedal P. Bernard Sannig. Walderode pak vzápětí přesídlil do domu hospodářského správce klarisek, jehož část si pronajal, aby mohl sledovat přístavbu kláštera financovanou z jeho daru. Účastnil se modliteb ve františkánském klášteře a jako nositel titulu konfundátora využíval prastarého práva: vstupovat do klauzury sester. Provincie byla nadšena bohatým donátorem, starší bratři jej doprovázeli při jeho návštěvách v klášteře (resp. klauzuře) a roku 1693 mohla být dokonce představená Gertruda z Lodronu potřetí zvolena abatýší právě s ohledem na své příbuzenství s hrabětem z Eckhausen – který přinesl klášteru taková dobra – jak odůvodnila generální kapitula řádu udělovanou dispenzi.²⁵⁷ Změna nastala v okamžiku, kdy byl o situaci informován olomoucký biskup. Oznamovatelem byl loucký premonstrát a děkan znojenského kostela Augustin Keindl, který měl nedlouho předtím spor s klariskami.²⁵⁸ Biskup ostře vyčetl klášteru i provincii ztrátu observance a zpovědníku klarisek Hugolinu Antoschovi neudělil schválení, aby mohl zpovídat dál. Antosche obvinil také u římské kongregace ze špatného formování svědomí svěřených sester. Spor po obhajobě, kterou vedla abatýše, utichl; Walderode při klášteře zůstal až do své smrti.²⁵⁹

Bylo ironií osudu, že spor – v němž musely autority provincie ustoupit a klarisky pozbyly svého dosavadního zpovědníka – byl jedním z posledních biskupových činů ve vztahu ke klášterům a rozhodně nadlouho jakýmkoliv jednáním olomouckých biskupů vůči řeholním institucím. Roku 1695 totiž Karel z Liechtensteinu-Casterlcorna zemřel a v čele biskupství stanul nedlouho předtím kapitulou vybraný koadjutor Karel Lotrinský, synovec císaře Leopolda.²⁶⁰

²⁵⁷ NA, AFP, inv. č. 3125, kart. 185, nadace a odkazy; ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, dispenz pro volbu hraběnky z Lodronu udělená 9. I. 1693; K. MINAŘÍK, *Provinciál P. Bernard Sannig*, ČKD 71, 1930, č. 3-4, s. 178-179.

²⁵⁸ NA, AFP, inv. č. 3123, kart. 185, spor klarisek s opatem kláštera v Louce; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 447-448.

²⁵⁹ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, listy mezi biskupem (konzistoři) a abatýší 19. VII. 1694, 20. IX. 1694, 22. IX. 1694; K. Liechtenstein-Castelcorn kongregaci řeholníků 31. I. 1695; K. Liechtenstein-Castelcorn provinciálu Janu Evangelistu Fritschovi 17. II. 1695; NA, AFP, inv. č. 3125, kart. 185, nadace a odkazy; K. MINAŘÍK, *Provinciál P. Bernard Sannig*, ČKD 71, 1930, č. 3-4, s. 178-179.

²⁶⁰ R. ZUBER, *Osudy moravské církve*. I. díl, s. 91-93.

Biskupovy kroky zazněly v diecézi jen několikrát, poprvé roku 1698, když přijel do Kroměříže u příležitosti dosažení plné vlády na temporáliemi biskupství; pak na jaře roku 1701, roku 1705, 1707 a naposled roku 1710, kdy už byl zvolen biskupem v Trevíru. Většinou pobýval v Osnabrücku, nebo jinde podle posláních, která plnil v záležitostech Habsburků.²⁶¹ Zřídka korespondenci kláštery adresovaly jeho zástupcům.²⁶²

S biskupem Schrattenbachem, který zaujal biskupské křeslo poté, co Karel Lotrinský odešel do Trevíru, zůstala situace zhusta stejná. Ani pro něj nebylo setrvávání v diecézi prvořadé. Úkoly ve službě Karlu VI. jej zavedly do Říma a později do Neapole a v diecézi se octl až ve dvacátých letech. Tehdy jej brněnské terciářky požádaly, aby mohly „*in sacello sanctae Mariae Magdalenae situ in claustro horto*“ poslouchat mše celebrowané jejich zpovědníkem.²⁶³ Roku 1725 žádaly znojenské klarisky povolení, aby směly v kryptě pohřbit tělo hraběnky Kateřiny Alžběty Tabernack, čímž by vyhověly jejímu testamentu, přestože mrtvé tělo již odpočívalo v rodinné hrobce, a také by dosáhly na odkaz deseti tisíc zlatých.²⁶⁴ V závěru jeho působení žádal provinciál Wrbczanský kardinála o confirmaci zpovědníků pro brněnské terciářky a znojenské klarisky.²⁶⁵

Sotva sedmileté působení biskupa Jakuba Arnošta z Liechtsteinu, třebaže se neorientovalo na evropskou prohabsburskou politiku a biskup nebyl povinen

²⁶¹ Ibid., s. 94-104; K. VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis*, s. 29.

²⁶² ZAO, O, AO, inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, Helena Josefa Bärtkin von Pein administrátoru biskupských statků 13. III. 1709. (Jednalo se o problémy s vypořádáním majetkových vztahů před blížící se oblačkou.)

²⁶³ R. ZUBER, *Osudy moravské církve*. I. díl, s. 105-129; ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, [s.d.] 1722; Schrattenbach děkanu brněnské kapituly Františku de Mayerswaldovi 2. IV. 1723; Schrattenbach kongregaci koncilu 20. IV. 1723; Mayerswald Schrattenbachovi 20. IV. 1723; NA, AFP, inv. č. 3113, kart. 184, abatyše provinčnímu komisaři 3. IV. 1723. K raně barokní kapli v zahradě kláštera B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska* 1. A-I., s. 207.

²⁶⁴ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, de Cantellmo abatyši Anně Jezovské z Lubu 24. IV. 1724; abatyše Anna Leopoldina Jezovská z Lubu z listopadu 1725; konzistoř 3. I. 1726 a následující listy z r. 1726 a 1737.

²⁶⁵ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, Wrbczanský Schrattenbachovi 4. IX. 1732; ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, Wrbczanský Schrattenbachovi 21. XII. 1732.

podnikat posláním ve prospěch rakouské říše, nezměnilo nic na chabých vazbách mezi biskupem a kláštery. Je příznačné, že při své návštěvě Znojma biskup „*in dem Parlatorium besuchen zu werden, undt die Bischöfliche Benediction zu empfangen*“²⁶⁶. Teprve za jeho nástupců Troyera, Ecgha a Hamiltona se znovu objevují spíše drobnější zprávy o potvrzování zpovědníků (1757 a 1771 pro olomoucký klášter), žádosti o dispenze od klauzury (1762 hraběnka z Hodic),²⁶⁷ zatímco k rukám biskupa přicházely záznamy o volbách představených, na nichž jej nejspíše některý z pověřených prelátů zastupoval (žádost o účast na volbě abatyše pro brněnský klášter je například adresována kardinálu Schrattenbachovi i konzistoři).²⁶⁸

Slibně fungující vztah mezi biskupem a kláštery přetrhlo obsazování biskupských stolců druhorozenými syny členů habsburské rodiny, případně dalších aristokratických rodin. Ztrácející se dohled nad situací v diecézi vyvažovala jistě částečně postupně sílící konzistoř;²⁶⁹ mohl ale generální vikář spolu s dalšími úředníky kurie zastat všechny povinnosti biskupů nad kláštery? Opětovný výskyt žádostí o schválení zpovědníků do rukou biskupů v druhé polovině 18. století ukazuje, že konzistoř hrála v předchozím období jistou, i když spíše menší roli,²⁷⁰ a existovala tak jistá kontinuita, na kterou biskupové později navázali. Ta fungovala také při volbách abatyše; od roku 1700 jim byli přítomni v některých kláštěrech biskupští komisaři.²⁷¹

²⁶⁶ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, z nestránkované části knihy (respektuji započatou novodobou paginaci tužkou), s. 89; R. ZUBER, *Osudy moravské církve*. I. díl, s. 130-143.

²⁶⁷ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, žádosti o potvrzení zpovědníků adresované Ferdinandu Juliu Troyerovi 1. X. 1757 a Maxmiliánu z Hamiltonu 13. I. 1772; inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, Marie Anna z Hodic Maxmiliánu z Hamiltonu 4. I. 1762; udělená dispenz z 9. I. 1762; R. ZUBER, *Osudy moravské církve*. I. díl, s. 144-179.

²⁶⁸ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, Wrbczanský Schrattenbachovi 31. VIII. 1733; Wrbczanský konzistoři 5. IX. 1733.

²⁶⁹ K. VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis*; R. ZUBER, *Osudy moravské církve*. I. díl, s. 37-40.

²⁷⁰ Viz např. potvrzování zpovědníků konzistoři v 1. pol. 18. století – MZK, Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ, s. 389.

²⁷¹ Ibid.; MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. P II.

Navzdory tomu, že pražští arcibiskupové nebyli voleni kapitulou a jejich úřad nebyl vyhledáván syny Habsburků ani aristokracií, nelze ani v případě jejich trvalé přítomnosti na stolci najít důsledné vyžadování všech pravomocí a vykonávání všech úkolů, které jim dal koncil. Jejich malý vliv byl způsoben postupně oslabující pozicí biskupa, jehož ne vždy v jeho snahách podporoval císař a jehož pozici ne vždy respektovala šlechta nebo exemptní řády.²⁷² Avšak užší spolupráce s konzistoří napomáhala tomu, aby biskupové byli informováni o situaci v kláštorech a mohli zde prosazovat svá práva. Tak řešili roku 1708 úředníci kurie oprávněnost osobního dohledu představené pražských klarisek nad jejich hospodářstvím na statcích v Týnci; protože jednou za rok abatyše opouštěla klášter a trávila několik dní kontrolou klášterních majetků.²⁷³ A i na základě těchto zjištění mohl arcibiskup Kühnberg rozhodnout o vizitaci kláštera a klariskám ostře vytknout, že jej nezdají ke zkouškám, i další prohřešky proti disciplíně.²⁷⁴ Ovšem přinejmenším od roku 1686 byli posílání zástupci konzistoře k volbám abatyší do Krumlova.²⁷⁵ Ani pražský biskup však nestrávil ještě v první polovině 18. století všechna svá práva. Když totiž roku 1753 pražská konzistoř zastupující arcibiskupa Jana Mořice Gustava z Manderscheid-Blankenheimu svolila k profesi jedné krumlovské klarisky, upozornila, že je třeba vykonat obvyklou zkoušku: jak ale obvyklá byla, pokud jí bylo nutno připomínat?²⁷⁶ Ještě daleko komplikovanější přítom byla situace ve vřatislavském biskupství; kde byli sice biskupové pány hlohovského kláštera, zároveň museli akceptovat ve své diecézi i luterské vyznání, což jednoznačně omezovalo jejich moc.²⁷⁷

²⁷² Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008.

²⁷³ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, abatyše Rosálie Mušková konzistoří 11. VIII. 1708 a 11. IX. 1708; konzistoř abatyši Muškové 18. VII. 1708; abatyše Mušková biskupu Janu Josefu Breunerovi 14. VII. 1708; příloha Litera A, Litera B; abatyše Mušková generálnímu vikáři 7. VII. 1708; biskup Breuner konzistoří 30. VII. 1708; kaplan klarisek biskupu Breunerovi 7. IX. 1708; přílohy v podobě citací z normativních pramenů; abatyše Mušková biskupu Breunerovi 29. VIII. 1708.

²⁷⁴ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Visitaciones (vizitace z 12. IV. 1714).

²⁷⁵ *Urkunden- und Regestenbuch*, CCXXXI, 5. IV. 1686, s. 343.

²⁷⁶ *Ibid.*, CCCX, 29. V. 1753, s. 425-426.

²⁷⁷ Werner MARSCHALL, *Geschichte der Bistums Breslau*. Stuttgart 1980, s. 59-112; Franz Xaver SEPPELT, *Das Bistum Breslau im Wandel der Jahrhunderte*. Würzburg 1948, s. 23-27.

III. POSVÁTNY PROSTOR KLAUZURY

Autorita nad konventem sester a správa každodenních záležitostí byla v rukou představené. Její povinností bylo „*Ihrem Convent fleissig und emsig vorstellen*“.²⁷⁸ Podle statut to znamenalo dodržovat řeholi a řídit se konstitucemi, svolat každý pátek kapitolu, svěřeným sestrám poskytovat veškerou péči a bdít nad jejich morálkou a jednotou celého společenství. Její pravomoci se dále zvláště vztahovaly na hranici klauzury a okolního světa; představená dovozovala ostatním sestrám, aby mohly přijmout u mřížky v hovorně návštěvu, a byla za tuto hranici a její kontrolu zodpovědná. Její moc však nebyla ohraničená klauzurou či prostorem jen některé části klášterního komplexu: abatyše byla odpovědná za celý klášter (včetně budov, které obývali a v nichž pracovali laici)²⁷⁹, za laiky zde žijící²⁸⁰ a rovněž klášterní majetky, jejich správu, rozvoj a za své poddané: [sie] „*soll Gewalt haben, ausserhalb dem Kloster zu regieren*“.²⁸¹

Úřad představené, řeholnice žijící v klauzuře, jejíž autorita a rozhodování toto „omezení“ překračovalo, byl proto vybaven patřičnou mocí. Představené slavnostně žehnaly jídlu o některých velkých slavnostech a svátcích (navzdory tomu, že veřejné požehnání bylo obvykle v rukou svěcených osob) a v některých kláštorech přijímaly

²⁷⁸ STATUTA und Ordnungen, kap. XXI, s. 97-105 (povinnosti představené), citace na s. 98-99.

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ NA, AFP, inv. č. 3118, kart. 184 [soupis znojenských klarisek z roku 1718]. Soupis obyvatel kláštera uvádí kromě 32 chórových a 11 laických sester také sedm tzv. *Kostfrauen*. Čtyři z nich bydlely v domě pro hosty, jako vdovy, které chtěly žít v blízkosti kláštera, tři z nich byly mladé dívky, které zde byly k výchově a vzdělání. Tento seznam končil prostým součtem všech osob, jichž bylo celkem 50, bez zmínky o jakékoliv fyzické či alespoň symbolické hranici.

²⁸¹ Srov. NA, AFP, inv. č. 3119, kart. 185, Von dem Recht und Gewalt einer Abbtissin. Soupis práv a povinností představené, který zhotovil provinciál Sannig roku 1675 pro představené brněnského kláštera terciářek poté, co se uzavřel spor ohledně volby abatyše na jednotlivá tříletí. Smyslem Sannigova nařízení bylo usměrnit pravomoci abatyše; i v době disciplinace představené jí však přiznal toto právo prosazovat moc za hranici klauzury. K abatyši a monastické hierarchii srov. C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 59-73.

sliby novicek a profesek.²⁸² Konečně i sama etymologie slova abatyše (*abbas*)²⁸³ poukazovala na to, že oba dva úřady měly leccos společného. Velmi výstižně vliv a postavení představené znázorňuje elogium na zemřelou abatyši krumlovského kláštera Beatrix Vintířovou († 1728), které bylo zapsáno v kronice krumlovských františkánů *Liber magistralis conventus Boëmo-Crumloviensis* a které mísilo obojí působení abatyše (obě sféry moci) do jednoho chvalozpěvu:

„... neboť byla... milovanou matkou svých dcer,
představenou nejpokornější,
učitelkou nejdiskrétnější,
rádkyní nejpřívětivější,
řeholnicí nej příkladnější,
bratřím přející,
k poddaným nejpřívětivější,
k chudým nejmilosrdnější,
k cizincům nejochotnější.“²⁸⁴

Nejrůznější role představené kláštera nebyly jen životopisnou konstrukcí, byly jí přiznávány právem; o tom svědčí především zřetelné vykonávání autority nad tzv. *Kostfrauen*. Abatyše jim například určovala, kdy a jakým způsobem navštěvovat hovornu, a požadovala, aby ani tyto ženy nevycházely z kláštera ven.²⁸⁵

²⁸² *STATUTA und Ordnungen*, s. 102; *Formular Büchl*, s. 57; NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Professio Virginum Clarissarum.

²⁸³ Prvopočátečně *otec*; zde máme na mysli sekundární význam, který nabylo slovo později – opat. Ve všech kláštèrech klarisek, v jakékoliv provincii se důsledně používalo „Abbtisin“, resp. „Äbttissin“ či jiné formy téhož.

²⁸⁴ „[...] matrem filiabus dilectissimam, superiorem plane humillimam, moderatricem discretissimam, consororem affabilissimam, religiosam exemplarissimam, fratribus faventissimam, subditis benignissimam, egenis misericordissimam, extraneis suavissimam.“ *Urkunden- und Regestenbuch*, CCLIII, 17. II. 1728, s. 382.

Je nutno uvést, že abatyše bývala charakterizována také prostřednictvím maskulinní identity: „*Femina prudens, et masculum in corde gerensaniam*“. Srov. NKP, Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae, s. 152; nebo „*votorum suorum tenacissimam*“ srov. *Urkunden- und Regestenbuch*, CCLIII, 17. II. 1728, s. 382. Viz C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 62 a 64.

²⁸⁵ Zůstaneme-li nejdříve u osob bezprostředně bydlicích při klauzuře (v ostatních prostorách kláštera), zjistíme, že se na ně vztahovala povinnost respektovat určitá pravidla typická pro řeholnice. Vyplyvá to např. ze stížnosti *Kostfrau* Anežského kláštera Henriky Sybily z Redsdorfu, kterou adresovala roku 1723 pražské konzistoři; vadilo jí, že byla nucena hovořit s ostatními lidmi jen v hodiny stanovené představenou a že z kláštera nemohla volně vycházet, jak chtěla. NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Miscellanea. Jako výraznou separaci nevnímala klauzuru jiná z dam, ubytovaná při znojenském kláštère, Anna Lucie Clauin, která si žádala jednu laickou sestru co by posluhovačku a projevila přání navštívit klarisky, ať budou v chóru, kláštère (tj. klauzuře) či na zahradě.

V přísně klauzurovaném klášteře tak byla abatyše v dvojí roli – jako řeholnice jí byla „omezenou“, jako představená jí dennodenně (byť ne fyzicky) překračovala. Právě tato skutečnost ukazuje, že klauzurní pravidla nefungovala a ani neměla fungovat beze zbytku ve smyslu naprosté (tedy nejen fyzické) absence představené či řeholnic v blízkém či vzdáleném okolí kláštera, resp. že byla druhotná. Pravidla napomáhala vytvářet prostor, který zakládal autoritu a svatost těchto žen, resp. specifické podmínky „světa, který se ze světa stáhl“.²⁸⁶ Klauzura zdaleka nebyla jenom souborem pravidel.

VÝZNAM A SMYSL KLAUZURY

Klauzura znamenala už od zrodu mnišského života část spirituality, byla způsobem života zaměřeného na hledání Boha a měla zajišťovat patřičnou atmosféru duchovnímu úsilí a pomáhat zachovat zvolený životní styl. Řeholník i způsobem života zdůrazňoval, že je *oddělen*, že přerušil kontakt s laickým světem a rezignoval na kontakt s opačným pohlavím. Na základě tohoto uchopení vznikl zvyk vytvářet vyhrazené místo pro řeholní osoby (materiální význam), které teprve později doplnil soubor církevních předpisů zakazujících vstup a opuštění daného místa (formální smysl).²⁸⁷ Pro obé se však vžil jediný termín – klauzura.

Každý klášter, ať mužský či ženský, byl ohraničeným prostorem, aby přinášel nutné soustředění a eliminoval rozptylování. Pravidla, která určovala užívání tohoto prostoru, se objevovala už v prvních řeholích pro mnišky (například v 6. století u Caesaria z Arles). Toto pravidlo, velmi variantní, bylo roku 1298 papežem Bonifácem VIII.

NA, AFP, inv. č. 3125, kart. 185, nadace a dokazy; NA, AFP, kn. č. 55, ARCHIVUM VEN[erabilis] CONVENTUS ZNOYMENSIS, s. 464-467. Nárok na péči deklarovala také Alžběta z Pöttingu, která doufala, že ji klarisky nechají dožít při svém klášteře. Srov. Josef VÁVRA, „Alžběta Konstancie z Pöttingu, dobrodějka klášterů“. *SHK* 9, 1908, s. 57-63, zde s. 62. Představené v reakci na podobné žádosti zdůraznily linii klauzury, nicméně povolovaly těmto ženám posluhu laickou sestrou, pokud neměla jiné zásadnější povinnosti.

²⁸⁶ J. ZDICHYNEC, „Přístupy k výzkumu“, s. 97.

²⁸⁷ Marian ZAWADA, „Klauzura v kláštorech: historické, teologické a psychologické prvky“. *Řeholní formace*, ed.: Jerzy GOGOLA. Olomouc 2002, s. 739-804, zde s. 740.

vyhlášeno bulou *Periculoso* jako globální.²⁸⁸ Papežovo nařízení, které se ovšem týkalo pouze aktivní klauzury (předpis zakazoval opuštění prostoru řeholnicí) a navíc nebylo ve středověku příliš dodržováno, se stalo zdrojem inspirace koncilních otců ustanovujících (či obnovujících) na koncilu v Tridentu přísnou klauzuru, nyní už aktivní i pasivní (pravidlo zakazující komukoliv vstup do odděleného prostoru).²⁸⁹ Protože se ale nařízení dostávalo do rozporu s jinými články o návratu k původním řeholím, pro některé terciářské komunity či nově vzniklé řády bylo nutno pravidlo klauzury ještě upřesnit. Krátce po koncilu spatřily světlo světa doplňující dekrety papežů Pia V. a Řehoře XIII., které určovaly, že klauzura je závazná také pro terciářky žijící ve společných domech, platí i pro sestry pocházející z vysokých vrstev společnosti; zopakovaly trest exkomunikace pro všechny, kteří poruší klauzuru, a vypočítaly legitimní podklady pro opuštění kláštera sestrami; nově se dovolení vztahovalo pouze na přímá ohrožení, jako byl požár nebo malomocenství. Konečně byla zrušena také všechna dříve vydaná povolení a dispenzy.²⁹⁰

Dějiny klauzury bývají v historiografii popsány nejčastěji právě takto, prostřednictvím jednotlivých papežských nařízení, která dále „prosakovala“ do ostatních předpisů.²⁹¹ Věnujeme-li se však jednomu aspektu klauzury na úkor druhého, je možné sklouznout do řady nepřesností. Klauzura je totiž v části odborné literatury chápána výlučně jako systém předpisů a na tomto podkladě interpretována.

²⁸⁸ Barbara WOSHINSKY, *Imagining Women's Conventual Spaces in France, 1600-1800: The Cloister Disclosed*. Farnham 2010, s. 6-8; Elizabeth MAKOWSKI, *Canon Law and Cloistered Women: Periculoso and Its Commentators, 1298-1545*. Washington 1997; E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 106-108.

²⁸⁹ *The Canons and Decrees*, kap. V, s. 220-221.

²⁹⁰ Konstituce *Circa pastoralis* (1566), *Decorum et honestatis* (1568) viz *MAGNUM BVLLARIVM ROMANVM a PIO QUARTO VSQVE AD INNOCENTIVM IX. [...] TOMVS SECVNDVS*. Lugduni 1673, s. 183-185; *Lubricum vitae genus* (1568) na s. 272; *De Sacris Virginibus* (1572) na s. 368-370; *Ubi gratiae* (1575) a *Dubiis* (1581) na s. 393-394.

J. ZDICHYNEC, „*Quia sic fert consuetudo?* Die Klausur in den Zisterzienserinnenklöstern“, s. 37-68, zde s. 46-47; Elizabeth RAPPLEY, *The Dévotes: Women and Church in Seventeenth-Century France*. Montreal 1990, s. 26; E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 175; C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 44-45; G. MUSCHIOL, „Die Reformation, das Konzil von Trient“, s. 193.

²⁹¹ Ani to však nelze chápat takto jednostranně. Velmi přísnou klauzuru zaváděly některé řády, provincie či kláštery v době reforem; zejména v 15. a na počátku 16. století. Papežská nařízení tedy ovlivňovala život v kláštrech, současně však ideály žité v jednotlivých domech byly stimulem k těmto všeobecným nařízením. M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 21-22; *Religious Orders of the Catholic Reformation*, ed.: Richard L. DEMOLEN. New York 1994.

KLAUZURA A HISTORIOGRAFIE

Klauzura je pro historiografii zabývající se raně novověkým ženským řeholním životem zdaleka nejvýznamnějším tématem. Soudobý zájem o tento fenomén, u jehož zrodu stála před více jak pětadvaceti lety studie Kathryn Norberg, si tak zasluhuje pozornost.^{292 293}

Klauzura (v podstatě staré monastické pravidlo)²⁹⁴ je chápána jako nedílná součást procesu společenské disciplinace. Je genderově specifická²⁹⁵ a jako taková měla být vyprovokována maskulinní povahou procesu protireformace.²⁹⁶ Až k nejzazším vyjádřením ohledně této skutečnosti dospěly badatelky hlásící se k feministické historiografii. Přílišný důraz na systém předpisů pak vedl především tento historiografický směr k závěrům o markantní závislosti klášterů na církevních autoritách. Díky postupům poststrukturalistické literární teorie je klauzura viděna jako mechanismus patriarchální dominance (odrážející se v diskurzu oficiálních řádových a klášterních kronik);²⁹⁷ podle řady badatelek omezovala autonomii kláštera a přinášela větší sepětí s představenými.²⁹⁸ Klauzura vedla k podobnosti obsahů a forem řeholního

²⁹² K. NORBERG, "The Counter-Reformation and Women". Studie se jako jedna z prvních orientovala na deficit bádání o klauzuře a (ne)porozumění pojmu; součástí byl i přehled historiografie o tomto tématu. Dál viz – F. MEDIOLI, "A Unequal Law: The Enforcement of Clausura"; M. BRENNAN, "Enclosure: Institutionalising the Invisibility of Women in Ecclesiastical Communities".

²⁹³ Mnohdy protichůdné názory historiografie ohledně klauzura, jimž je níže věnována pozornost, velmi přehledně shrnula například C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 46-50; podobný souhrn má také A. LEONARD, "Female Religious Orders"; historiografii prochází rovněž J. ZDICHYNEC, "Přístupy k výzkumu", s. 114-116.

²⁹⁴ Tridentská reforma byla návratem do minulosti; snaha ubránit dosavadní *status quo*. Koncil se snažil o obnovu velkých, tradičních řeholí středověku a potírání semireligiozních uskupení: E. RAPLEY, *The Dévotes*, s. 23-28.

²⁹⁵ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 46-47; E. LEHFELDT, "Spatial Discipline and its Limits: Nuns and the Built Environment in Early Modern Spain". *Architecture and the Politics of Gender in Early Modern Europe*, ed. H. HILLS. Aldershot 2003, s. 131-149.

²⁹⁶ M. E. WIESNER, *Women and Gender*, s. 195; Jo Ann Kay MCNAMARA, *Sisters in Arms: Catholic Nuns through Two Millennia*. Cambridge – London 1996, s. 489.

²⁹⁷ U. STRASSER, "Bones of Contention"; táž, "Cloistering Women's Past", zvl. s. 222; J. ZDICHYNEC, "Přístupy k výzkumu", s. 115.

²⁹⁸ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 48; J. A. K. MCNAMARA, *Sisters in Arms*, s. 461; G. ZARRI, "Gender, Religious Institutions", s. 210; J. ZDICHYNEC, "Přístupy k výzkumu", na s. 112 také upozorňuje na předchozí titul.

života.²⁹⁹ V době misijního vzepětí církve limitovala apoštolát řeholnic na modlitbu.³⁰⁰ Při prosazování se pak měla setkávat především s negativními reakcemi sester.³⁰¹

Co se důsledků zavedení klauzury a její praxe týká, někteří badatelé se shodli na tom, že klauzura vedla k velkým ekonomickým problémům klášterů, k chudobě a sociálním obtížím. Klauzura rozbila po staletí budované vazby. Řeholnice se už neangažovaly v službě společnosti a bylo pro ně obtížné nacházet dobrodince. Limitovala tedy nejenom dosavadní příjmy a ekonomickou stabilitu,³⁰² ale také společenskou viditelnost a vykonávání moci.³⁰³ Navzdory tomu jiní prohlašují, že právě klauzura vedla ke zvýšenému zájmu o kláštery. Zajišťovala totiž řeholnicím kýžený společenský status. Společnost jim prokazovala respekt. Nezbytným důsledkem bylo pak finanční zajištění. Klauzurovaná komunita představovala místo čistoty, svatosti a modlitby a chránila celou širokou laickou komunitu.³⁰⁴ Tak by mohla být nahlížena jako nařízení, na jehož prosazení měla zájem spíše společnost, resp. šlechta a aristokracie, než samotná církev; nebo samy řeholnice.³⁰⁵

²⁹⁹ J. ZDICHYNEC, "Přístupy k výzkumu", s. 109-110, kde je to konstatováno už pro období středověku.

³⁰⁰ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 47, 131-132.

³⁰¹ S. EVANGELISTI, "We do not have it, and we do not want it: Women, Power, and Convent Reform in Florence." *SCJ XXXIV*, 2003, č. 3, s. 677-700; U. STRASSER, "Bones of Contention"; E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 181, 186; M. E. WIESNER, *Women and Gender*, s. 195.

³⁰² C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 48, 86; A. LEONARD, "Female Religious Orders", s. 241; E. LEHFELDT, "Spatial Discipline", s. 137.

³⁰³ U. STRASSER, "Bones of Contention"; E. LEHFELDT, "Spatial Discipline", s. 137, s odkazem na Jane TIBBETTS SCHULENBURG, "Strict Active Enclosure and Its Effects on Female Monastic Experience (ca. 500-1000)", *Distant Echoes: Medieval Religious Women*, vol. 1, eds.: John NICHOLS – Lillian Thomas SHANK. Kalamazoo 1984, s. 51-86, zde s. 77.

³⁰⁴ A. LEONARD, "Female Religious Orders", s. 242; C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 49-50 s odkazem na G. ZARRI, "From Prophecy to Discipline, 1450-1650". *Women and Faith. Catholic Religious Life in Italy from Late Antiquity to the Present*, eds.: G. ZARRI – L. SCARAFFIA. Cambridge 1999, s. 83-112, zde 106-107 a na Jutta G. SPERLING, *Convents and the Body Politic in Late Renaissance Venice*. Chicago 1999, s. 12-14, 102-108.

³⁰⁵ M. LAVEN, *Virgins of Venice*, zejm. s. 22-42; S. EVANGELISTI, "Wives, Widows, and Brides of Christ: Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy". *The Historical Journal*, 43, 2000, č. 1, s. 233-247; J. G. SPERLING, *Convents and the Body Politic*; C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 49; E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 182 s odkazem na Andrea G. PEARSON, "Nuns, Images, and the Ideals of Women's Monasticism: Two Paintings from the Cistercian Convent of Flines", *Renaissance Quarterly* 54, 2001, č. 4.2, s. 1356-1402, ukazující komunitu, která se prostřednictvím klauzury identifikovala s ideály církve. Nejlepším a vůbec nejcitovanějším příkladem zájmu řeholnic o klauzuru je Terezie z Avily. Srov. J. BILINKOFF, *The Avila of Saint Teresa*.

Na řadu historiografických děl navazovaly četné diskuse a komentáře. Především se ukázalo jako mylné předpokládat, že se podařilo klauzuru do klášterů implementovat zcela, a bylo vyvráceno přesvědčení těch, kteří považovali klauzuru za negativní opatření.³⁰⁶ Proces zavádění klauzury byl charakterizován jako značně flexibilní, vždy ovlivněný lokálními podmínkami.³⁰⁷ Také se znovu zdůraznila velká variabilita způsobů života ženských komunit (aktivně i kontemplativně zaměřených) v pozdním středověku; takže koncil neznamenal výrazné změny pouze pro kláštery aktivních řádů, jak se na první pohled mohlo zdát.³⁰⁸ Bylo konstatováno, že klauzura byla pro kláštery velmi důležitá, tvořila jejich konstitutivní prvek; zároveň ale neznamenal hermetickou nepropustnost hranic kláštera a světa.³⁰⁹

Někteří badatelé vyvracející svrchu uvedené radikální názory ohledně negativních dopadů klauzury a příčin jejího uvalení, zkoumali klauzuru v její prostorové dimenzi.³¹⁰ Jejich práce ukazují, že druhý význam klauzury byl velmi dlouhou dobu neprávem opomíjen. Vyhrazené místo v klášteře, jeho charakter, který byl ovlivňován životem sester a sám jej napomáhal utvářet, v historiografii získává své místo teprve postupně. Domnívám se, že prostorová dimenze klauzury musí být reflektována stejně pozorně jako normy (ta totiž pomáhá ozřejmit příčiny konstatované „propustnosti“ hranic mezi klášterem a světem“).³¹¹

Prostor není místem umístěným kdekoli na „mapě“ světa, ale má také svou sociální a subjektivní dimenzi. Prostor je rovněž mentální strukturou a je vytvářen lidským vnímáním a aktivitou (toto chápání implikuje vždy někoho uvnitř a vně tohoto

³⁰⁶ Srov. A. LEONARD, „Female Religious Orders“, s. 241.

³⁰⁷ Ibid., s. 242; *Female Monasticism in Early Modern Europe*, s. 7 s odkazem na v knize publikované studie H. Hills, C. Baade, C. Walker a Ch. Woodford.

³⁰⁸ A. LEONARD, „Female Religious Orders“, s. 238-239; totéž rozdělení je ale obtížné hledat i po Tridentinu, viz C. HARLINE, „Actives and Contemplatives: The Female Religious of the Low Countries Before and After Trent“, CHR 81, 1995, č. 4, s. 541-567.

³⁰⁹ C. WALKER, *Gender and Politics*; E. LEHFELDT, *Religious Women; Between Revival and Uncertainty. Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century*.

³¹⁰ B. WOSHINSKY, *Imagining Women's Conventual Spaces*, s. 2.

³¹¹ K normám srov. I. kapitolu; jinak se totiž pouze definuje rozpor mezi teorií a praxí.

prostoru).³¹² Zpřísněné klauzurní podmínky – které klášterům dávaly za úkol postavit (či obnovit) vyšší zdi, dát do oken mříže a k fortně instalovat rotu, rezonovaly s celospolečenským procesem odlišování jednotlivých sfér, separací mezi posvátným a profánním prostorem.³¹³ Uzavíráním klauzury se zdůraznil vnitřní prostor kláštera jako liminální, kde koexistovalo nebeské a pozemské. Regulování a restrikce za pomoci architektury napomáhaly tomu, aby kláštery byly vnímány stejně jako po staletí co místa svatosti.³¹⁴ Kláštery v českých provinciích klauzuru obnovovaly v rámci zapojení do různých proudů reformy, kterou se navzájem od sebe odlišovali menší bratři; sotva by však mohla fungovat pouze na základě jednotlivých, byť každoročních, vizitací; přísná nařízení vytvářela v očích klarisek prostor pro žití jejich každodennosti, prostor, v němž neustále docházelo ke kontaktům mezi člověkem a Bohem, prostor svatý.

UTVÁŘENÍ PROSTORU

Obnova posvátného prostoru klauzury byla jednou z výrazných činností, kterým se věnovalo osazenstvo klášterů během obrody řeholního života na počátku 17. století. Roku 1630 přispěli na obnovu znojemského kláštera, kde řádil požár, císař Ferdinand II. se svou chotí částkou 2 000 zlatých. Jeho příkladu následoval Maxmilián

³¹² B. WOSHINSKY, *Imagining Women's Conventual Spaces*, s. 10-24. Woshinsky navazuje na zajímavé práce Roberty GILCHRIST, zejména *Gender and Material Culture: the Archaeology of Religious Women*. London – New York 1994.

³¹³ E. LEHFELDT, "Spatial Discipline", s. 131-149, zde s. 140. Badatelé vždy odkazují na Mircea ELIADE, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York 1959.

³¹⁴ Velmi výrazně se to odehrávalo ve středověku, viz June L. MECHAM, *Sacred Communities, Shared Devotions. Gender, Material Culture, and Monasticism in Late Medieval Germany*, eds.: Alison BEACH – Constance BERMAN – Lisa BITEL. Turnhout 2014; J. L. MECHAM, "A Northern Jerusalem: the Transformation of Space at the Convent of Wienhausen". *Defining the Holy: Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*, eds.: Andrew SPICER – Sarah HAMILTON. Aldershot 2006, s. 139-160, srov. především s. 140-141: „Throughout the Middle Ages, the architectural control of space played an important role in dividing the sacred from the profane and directing an individual's thoughts toward the eschatological. Nowhere was this more evident than within the confines of the monastic enclosure. Historians of medieval monasticism have placed great emphasis on the restrictive and negative aspects of claustration, particularly with regard to female communities. However, claustration did not function merely to discipline; it also reinforced the unique and sacral nature of the convent. Stricter enclosure emphasized the interior cloister as a liminal space where the earthly and the heavenly might combine and coexist.“

z Liechtensteinu s darem 3 000 zlatých. Svůj dar podmínili obnovou kláštera. Peníze byly určeny na obnovu klášterních zdí; krátce předtím přitom navštívil Antonio Galbiati a klášteru předal nové konstituce.³¹⁵ Tato situace, kdy se adekvátně k normám měnil prostor a obě změny probíhaly společně (a vzájemně se ovlivňovaly), byla poměrně ojedinělá. Jen necelých třináct let před událostí (re)konstrukce znojemského konventu vznikl klášter brněnských terciárek. Jeho podobu dnes neznáme. Zde stavba zdí, jež můžeme předpokládat – neboť Dietrichstein dával volnému společenství striktnější podobu – předběhla přísná pravidla o vcházení a vycházení a pravidlo klauzury bylo definováno velmi lapidárně: „žádná sestra nesmí udělat ani krok z klauzury“.³¹⁶ Dříve než byl s to kardinál Harrach v první čtvrtině 17. století předat pražským klariskám závěry Tridentina, samy podotkly, že zdi bránící jejich klášter jsou nedostačující; v klášteře bylo vidět a slyšet světské lidi.³¹⁷ Branka před klášterem chebských klarisek, oddělující tzv. Nonnenplatz od veřejného prostranství, byla na jejich žádost postavena roku 1675.³¹⁸ Roku 1722 nechala představená znojemských klarisek zvýšit klauzurní zeď při vstupních dveřích do vnitřního kláštera.³¹⁹ Žádné z těchto rozhodnutí nebylo iniciováno na základě psané normy. Oddělování posvátného a profánního prostoru, byť bylo povzbuzeno tridentským koncilem, nebylo rozhodně na normách Tridentina zcela závislé. Zdá se, že bez ohledu na Tridentinum, počítávaly klarisky soulad mezi vlastní praxí a nároky řehole.³²⁰

³¹⁵ MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, II, Wohlthäter Buch, s. 140-141; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 12-13; NA, AFP, inv. č. 3119, kart. 185, Ordnung vnd Statuta Welche von Allen Schwestern der Statt Znaymb S. Clarae sollen gehalten werden.

³¹⁶ Absonderliche alte Statuten für die, so in dem Kloster St. Joseph In Brünn wohnen und Gott dienen.

³¹⁷ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, vizitační zpráva z 2. XII. 1632; NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, vizitační zpráva z 3. XII. 1632; H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 285.

³¹⁸ SOKA Cheb, AMCh, sign. A-3033, fasc. 490, kart. 362, list abatyše Cecílie Walther magistrátu z 6. V. 1675. Důvody vysvětlila abatyše „...wir in unserer Ordensandacht desto ruhiger bleiben möchten.“

³¹⁹ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 63.

³²⁰ Srov. Elizabeth A. JONES, *Convent Spaces and Religious Women. A Look at Seventeenth-Century Dichotomy*. Ohio 2008. Dissertation. The College of Fine Arts, Ohio University, zejm. s. 13-22, 79-130. Dostupné: https://etd.ohiolink.edu/ap/10?0::NO:10:P10_ACCESSION_NUM:ohiou1197995026. Citováno 15. 6. 2013.

Klášter sám byl přitom utvářen klauzurovanými i neklauzurovanými prostorami. Nacházel se přímo uvnitř města, často v těsné blízkosti mužského kláštera. Jeho součástí byly prostory, v nichž bydleli a pracovali laici. Budovy kláštera ne vždy kopírovaly kvadraturu, a tedy uzavíraly se směrem do čtyřhranného dvora. Před barokními přestavbami (někdy ale i díky nim) tomu bylo i naopak a klášterní budovy tvořily složitější komplex. Klauzura napohled vypadala jako malý, nepříliš důležitý prostor, „schovaný“ mezi hospodářskými, provozními budovami a obytnými budovami personálu.³²¹ Hranice prostoru však existovaly a byly viditelné. Byly chápány jako jasná hranice, pevná zeď. Roku 1650, když byla zničena zeď kolem kláštera ve Znojmě, která objímala klášter, se klarisky rozhodly požádat biskupa o příspěvek na její opravu a takto „*unsere Clausur wieder zugemacht*“.³²² Pevné objetí klauzury vytvářené architekturou zdůraznil i kronikář chebských klarisek, když po přestavbách poznamenal, že „*conventus ista clarissarum cum Ecclesia et Domo oeconomica adaequata et completa clausurasit cinctus*“.³²³ Patrně je to i na Sannigovu popisu znojmského kláštera.

Sannig, pořadatel archivu znojmských klarisek a autor jejich kroniky, se popisu kláštera věnoval v rámci úvodního nástinu nejdůležitějších historických událostí. Tento výklad přerušil ve chvíli, kdy se představenou stala Jenovéfa Hiligin (1650-1675, 1678-1681). Jedním z jejích počínů bylo i několik stavebních úprav kláštera, souvisejících zejména s přivedením vody do kláštera. Tak se nabízelo zařadit i popis kláštera, který navíc již odpovídal podobě, jakou znal pisatel, a současně podobě, kterou považoval – vzhledem k dříve popsáním reformám – za ideální.

Klášter leží uvnitř města Znojma na západní straně, kde se připojuje ke kostelu našich otců františkánů. Na jižní straně leží nedaleko od starého královského

³²¹ Mimo klauzuru stály: dům hospodářského správce, obydlí pro poddané, stáje, dřevník, velká brána (s rotou), pekárna atd. Srov. např. půdorys kláštera – *Kunst in Eger. Stadt und Land*, ed.: Lorenz SCHREINER. Stuttgart 2000, s. 155. Plán pochází ze sbírek BZAR, Ordinariatsakten Egrana, Nr. 95, Lageplan der Klarissenkirche. Příp. snad také rekonstruovanou podobu znojmského dvojklášteří viz *Ideální pohled na klášter v době zrušení*, dostupný na stránkách Jihomoravského muzea ve Znojmě – http://www.znojmuz.cz/mk/mk_2.pdf; citováno 1.11.2014.

³²² ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, abatyše Hiligin biskupu Leopoldu Vilémovi 30. III. 1650. O klauzurních zdech se přitom abatyše vyjádřila takto: „...*Maur, welchen das Kloster umbfange*“.

³²³ NKP, Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae, s. 154.

hradu a je oddělen náměstím, kouskem hřbitova a zahrady otců. Na východní straně je oddělen šafářstvím (a městem). Na severu jej ohraničuje městská hradba. Jeho podoba čtverhranná, refektář je postaven od jihu k severu na východní straně první křížové chodby, která leží vedle kostela. Naproti refektáři na východní straně je zřízen dormitář: opatství (ale) je zřízeno v prvním patře naproti šafářství a velké bráně do klauzury. Pokoje pro nemocné sestry (ale) leží na severu při samém konci kláštera, pod ním je prádelna, pod refektářem je noviciát, sakristie a jiné místnosti. Pod dormitářem jsou zimní sklady pro bylinky a spížirna. Kuchyně je naproti hradu a na východní straně je také dvorek a kurník spolu s kotelnou, sušárnou a dřevníkem. Pod opatstvím a rotou je velmi pěkný sklep. Další je pod refektářem a pod pokojem pro novicky.³²⁴

Stálým setrváváním při hranicích klauzury a nikoliv popsáním vlastního vnitřního kláštera tyto hranice Sannig vlastně velmi zdůraznil – přestože se v některých případech nejednalo o úplné vymezení se vůči uzavřenému prostoru, ale spíše o popsání viditelných prvků.

ŽIVOT V KLAUZUŘE A VYJEDNÁVÁNÍ POSVÁTNA

Teologové rádi hovořili o klauzurovaném klášteře jako o pozemském ráji, kde neexistovalo nic zlého.³²⁵ Kazatelé klášter hodnotili přímo jako místo svaté.³²⁶ Podle

³²⁴ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 16.

„Dieses Closter ligt innerhalb der Stadt Znaym gegen Vntergang der Sonnen, alwo es vnnsere Vätter der Franciscaner Kirchen anhenget. Gegen Mittag ligt es nicht weith von der alten Königlichen Burg, vnnd wirdt mit einen Platz, Stück Kirch Hoff, vnnd Stück Gartten der Vätter von solcher vnnderscheiden. Gegen den Auffgang wirdt es mit der Pflegerey vnnd Stadt abgeshiden. Gegen Mitternacht beschlisset solches die Stadtmaur. Sein Figur ist glichsam vierecket, das Refectorium ist von Mittag gegen Mitternacht erbauet gleich in der Orientalischen Seitten des ersten Creutz Gärttel, so neben der Kirchen ligt. Dem Refent gerad yber gegen Orient ist das Schlaffhaus Triangulariter auffgerichtet: die Abtey aber ist in dem Stock gegen Pflegerey vnnd grossen Claußur Thor auffgerichtet. Die Krancken Zimmer aber ligen gegen Mitternacht zum Endte deß Closters: vnnd darunter daß Washhaus, vnnder dem Refent ist der Novitiat, Sacristey Gewelb, vnnd andere Gewelber. Vnnder dem Schlaffhause sein die Winter Einsatze vor die Kreitel, vnnd Speiß-Gewelb. Die Küchel stehet gegen der Burg: vnnd darneben gegen Orient, oder der Pflegerey ist ein Höffel, vnnd Haus vor das Fligelwerck, sambt einer Rauchkam[m]er, Dörkam[m]er vnnd Holtz Gewelbe vnnder der Abtey vnnd eisseren Winden ist ein schöner Keller, gehet vnnder der Pflegerey. Item ein anderer vnnder dem Refent. So ist auch ein schöner Brun mitten vnnder den Schlaffhauße: vnnd ein anderer bey der Apoteken: der Eingang in den Winden Keller ist zu Ende des Ganges vnnder der Abtey. In den andern aber ist er gleich bey der Thür, wo mann in das grosse Creutz Gärtel gehet, oder von der Novitz Stuben, die vnnder den kurtzen Schlaffhaus ist.“

³²⁵ *Kunst und Weiß, wie eine Kloster-Jungfrau allezeit könne in der Zufriedenheit und wohlgetröst leben. In etwelche ihrem Beruff gleichförmige Grundsatz gebracht von Augustino Lombardelli [...].* Einsidlen 1699, s. 60.

³²⁶ *DOMUS SAPIENTIAE Oder Das von einer wahren Gottgefälligen Weißheit Erbaute Hauß; Das ist: das auff einem festen Grund deren Tugenden vor Fünff Hundert Jahren gestifftte Geistliche und*

prvních posvátno prostoru utvářely především klarisky svým svatým životem. Ti druzí hlásali, že svatost přivodilo už samo oddělení od světa, který je nenapravitelně špatný. Určení toho, co působilo jinakost prostoru, ovšem ve skutečnosti nebylo podstatnou otázkou; důležitá byla praxe, připomínání – konstruování – posvátna.³²⁷

Každé uzavření klauzury provázela benedikce; daná církevní tradicí. Tak byla například požehnána klauzura v chebském klášteře po zřízení nového chóru roku 1693 P. Wilhelmem Fesenmayerem, zpovědníkem sester.³²⁸ K této obvyklé církevní tradici přidávaly řeholnice vlastní konání: třeba roku 1695, kdy byla znojemskými klariskami zakoupená část parkánu na hranicích mezi klášterními a okolními pozemky inkorporována do klauzury, autor kroniky zaznamenal, že toto včlenění do posvátného prostoru mělo i další formu: „so ... *Creutzen an der Mauer bezeichnet [sind]*“.³²⁹

Podobně konstruovalo svaté a požehnané místo každé konání sester, které neslo duchovní rozměr a překračovalo hranice obvyklého jednání. Příkladem může být uplatňování vztahů sesterství v nové rodině, resp. každé konání, které zdůrazňovalo status řeholnice – Nevěsty Kristovy.

Ideál komunity založený na sesterství ovšem hned na první pohled rozbíjela existence dvojího druhu sester, která příliš upomínala na strukturu světa; vedle chórových sester věnujících se modlitbě zde byly ještě sestry laické. Tzv. sestry konvršky (*Conversen*) měly na starost chod kláštera, starost o úklid a pomáhaly také v kuchyni. Jejich rozsáhlým službám v klášteře i mimo klauzuru ale učinilo konec Tridentinum, a v raném novověku byly i tyto sestry podřízeny přísné klauzuře. Statuta jim proto také určovala některé duchovní úkoly – nad rámec obvyklých povinností, které stanovovala šestá

Jungfräuliche Closter Bey S. CLARA in Ollmütz, welches Bey feyerlicher Begängnuß Deß Fünfften Saeculi oder Jubel-Jahrs In einer Lob-Red vorgestellt worden von JOSEPHO FRIDERICO MAULLER [...]. Troppau 1751.

³²⁷ J. L. MECHAM, "A Northern Jerusalem".

³²⁸ NKP, Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae, s. 153-154.

³²⁹ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 49. „Anno 1695 hat gemeldte Mutter Abtissin durch Beyhilfe gemeldten Patris ein Stück Statt Zwinger von der Clausur an bis an den Runden Thurn zu ewigen Gebrauch des Klosters durch ein schriftliche Donation von dem löbl[ichen] Magistrat Znaym erhalten, [...] so mit Creutzen an der Mauer bezeichnet seyn, und solchen Zwinger der Clausur incorporiret.“

kapitola Urbanovy řehole.³³⁰ Co se jejich počtu týká, pohledy do katalogů sester ozřejmují, že asi čtvrtinu (někdy až třetinu) konventu tvořily tyto služebné sestry.³³¹

Předpisy Tridentina o přísné klauzuře tak přiblížily komunitu sester k ideálu svaté Kláry, která si přála, aby si sestry ve společenství byly rovny,³³² jen částečně. To, že vizitační zprávy kritizovaly stále se vytvářející skupinky uvnitř konventu, svědčí o tom, že se do klášterů vždy znovu promítaly společenské poměry fungující vně klauzury.³³³ Do jisté míry však záleželo na abatyších, aby duchovní vazby převážily ty světské.

Přinejmenším v jednom případě existovalo rozhodnutí představených, které mělo vést k tomu, aby veškerá hierarchie uvnitř konventu byla nazírána z duchovní stránky. Pocházelo od představené brněnských terciárek, která založila tradici zobrazování abatyší, jejichž poslušnost měla vždy znovu sestrám uvnitř kláštera připomínat starobylost a kontinuitu jejich kláštera. Abatyše však nebyly zobrazeny po vzoru světských nositelů moci jen s odznaky svého majestátu – nýbrž na smrtelné posteli, totiž v předvečer naplnění svých slibů v nebi.³³⁴ Dokazovaly tak, že si nad své postavení cení spojení s Kristem prostřednictvím slibů, které ale současně po profesi „vlastnila“ každá sestra, i ta nejposlednější pomocnice.³³⁵

³³⁰ Řehole Urbana IV. o laických sestrách srov. *REGULA, Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwestern S. CLARAE*, s. 9-10, 29-31; *STATUTA und Ordnungen*, kap. XXXVI, s. 135-138.

³³¹ 11 laických sester z 43 členného znojemského konventu uvádí NA, AFP, inv. č. 3118, kart. 184 [soupis znojemských klarisek z roku 1718]; šest laických sester obývalo společně s 20 chórovými Anežský klášter k roku 1737; ve stejném roce bylo ve vratlavském klášteře pět laických a 23 chórových sester a u krumlovských klarisek tvořilo komunitu šest služebných sester a 15 chórových. Viz *SYNOPSIS PROVINČIAE BOHEMIAE F.F. MINORUM CONVENTUALIUM SANCTI PATRIS FRANCISCI [...]. Pro Anno M. DCC. XXXVI. [...] SUB GUBERNIO ADMODUM REVERENDI ac EXIMII IN CHRISTO PATRIS, P. HYACINTHI SPERL [...]. Vetro-Pragae 1736, nepag.*

³³² “Řehole svaté Kláry”. *Spisy sv. Františka a sv. Kláry. Františkánské prameny I.*, ed. Jiří Bonaventura ŠTIVAR. Velehrad 2001, s. 181-195, zde s. 185, 190; E. KUSTATSCHER, “Die Welt (in) der Klausur”, s. 146, 151.

³³³ NA, AFP, inv. č. 3118, kart. 184, vizitační zpráva F. Huebera z 22. IX. 1701; B. WOSHINSKY, *Imagining Women's Conventual Spaces*, s. 3.

³³⁴ B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A-I.*, s. 208.

³³⁵ Velmi dobře vysvětluje konotace a důsledky těchto představ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 57-59. Ke konstruování prostoru jednáním srov. B. WOSHINSKY, *Imagining Women's Conventual Spaces*, s. 24-27.

O vědomí a zdůrazňování posvátného prostoru nakonec svědčí instalování nekonekvaných oltářů, stavění kaplí a vytváření dalších míst zbožnost uvnitř klauzury. Během pouhých patnácti let na počátku 18. století byla například ve znojenském klášteře klarisek v klauzuře zbudována řada posvátných prostor: roku 1710 ve vnitřním chóru oltář zasvěcený sv. Michaelovi a oltář Ecce Homo s částčkami svatého Kříže a s drobnou relikvií *der Lantzen Christi*. Tento oltář byl zbudován díky daru sestry Jany Závišové z Osenice. Roku 1719 vznikla malá kaple u pokoje pro nemocné sestry, o rok později ve vnějším chóru oltář sv. Matky Anny díky almužně sestry Godefridy. Roku 1721 byl zbudován nový oltář v kapli svatého Josefa a opraveny Svaté schody, obnoven oltář sv. Kláry, roku 1723 zřízen oltář Panny Marie Bolestné a v roce 1724 oltář v chóru zasvěcený sv. Michaelovi, Antonínovi a Jakubovi.³³⁶ Nejednalo se zdaleka o místa, která by fundovali dobrodinci klarisek, bylo tomu právě naopak. Mnohá vznikla donací sester.³³⁷ Právě angažovanost řeholnic ukazuje, nakolik byla pro ně tato místa důležitá. Na mnohé z oltářů se pochopitelně vztahovaly odpustky, které vyjednali františkáni; oltáře byly nazývány „*Indulgentiae statorum*“, jejich zprostředkovatele tato činnost jasně usvědčuje z toho, že i pro ně měla klauzura tentýž význam.³³⁸

³³⁶ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 55, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 66. Oltář Panny Marie Bolestné je spojován s milostným obrazem.

³³⁷ Na tomto místě je vhodné poznamenat, že navzdory slibu chudoby byla donace obvyklým jevem. Na novostavbu kláštera olomouckých klarisek přispěly všechny sestry, s výjimkou laických. SOKA Olomouc, AMO, M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek], s. 148-150. Text vydán edičně jako příloha článku V. BURIANA, „Stavební počátky hlavní budovy olomouckého muzea“. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1960, č. 92, s. 225-230, zde s. 228-230. Zdrojem financí však byly nejčastěji almužny, které konkrétní sestry od dobrodinců přijímaly. Viz předchozí poznámka.

³³⁸ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 450; MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. Q 9, listina z 23. IX. 1716; sign. U 4/1, listina z 15. I. 1741; sign. U 9/4, listina z 10. I. 1780. Jednalo se o privilegia papežů udělující řeholnicím tytéž plnomocné odpustky, které byly udělovány poutníkům navštívivším sedm římských bazilik (nejdůležitějších křesťanských kostelů), zavítají-li se zbožností a modlitbou do sedmi kaplí, oratoří či oltářů v klášteře. Jejich platnost v klášterech zároveň odsouhlasovala, že v pozemském světě neexistoval žádný prostor, kterého by se nedalo „imaginativně“ v klauzuře dosáhnout. Viz také J. L. MECHAM, „A Northern Jerusalem“.

MÍSTA POSVĚCENÍ – KLAUZURA „PROPUSTNÁ“

Posvátná místa vždy přitahovala. Také klauzura, byla-li svatou prostorou, musela být nutně nahlížena stejně. Za vlastním posvěcením mohli vstupovat do prostoru klauzury několikrát za rok také laici. Například do klauzury znojemského kláštera klarisek mohli vkročit jako na půdu poutního místa věřící na základě několika papežských privilegií. Indult papeže Benedikta XIII. vydaný v prosinci roku 1726 uděloval odpustky všem, kteří ve stanovené svátky navštívili oltář Ecce Homo v klauzuře kláštera sv. Kláry a pomodlili se tam. Jen o rok později byli lidé pozváni k modlitbě v klauzuře opět, odpustky se vztahovaly na všechny, kteří během čtyř významných svátků (sv. Cyril a Metoděj, sv. Josef, sv. Máří Magdalena a sv. Andělé strážní) vystoupili po Svatých schodech v klauzuře na kolenou a vykonali zde modlitby. Jak dokazují další listiny, privilegií bylo daleko více a byla pravidelně obnovována.³³⁹

Zdaleka nejsilnější však byla touha laiků nechat se pohřbít do krypty sester. Kryptou pod klauzurou nebo pod kostelem disponovaly všechny kláštery klarisek. Za novou hrobku vybudovanou roku 1686 (mezi oltářem Panny Marie Pasovské a oltářem sv. Antonína) pod františkánským kostelem byly ochotny znojemské klarisky františkánům ročně odvádět 12 sudů piva a sud vína. Hned roku 1691 zde spočinulo tělo Jany Kateřiny Alžběty Závíšové z Osenice, jejímž přáním bylo nechat se pohřbít v hábitu sester. Roku 1715 pak byla do krypty pohřbena *Kostfrau* Sidonie Alžběta hraběnka z Proskau, která v klášteře „wegen Ihren blöden Vernufft“ trávila celý svůj život. V kryptě sester si přála být pochována i Marie Anna Josefa von Tavenath – jež složila z všech pohřbených asi největší donaci jako symbol vděku i jako závazek pro modlitby sester; klášteru totiž odkázala 10 000 zlatých.³⁴⁰

³³⁹ MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. U 3/3, privilegium 20. XII. 1726; sign. Z 6, privilegium z 5. VI. 1727; MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, I, PROTOCOLLUM, s. 69-70.

³⁴⁰ K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, ČKD 66, 1925, č. 2, s. 133; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 28; MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, I, PROTOCOLLUM, s. 56. S výší daru zemřelé hraběnky korespondovala neochota příbuzných nechat mrtvé tělo pohřbít v kryptě klarisek; proto bylo tělo nejprve pohřbeno v rodinné hrobce a teprve na nátlak klarisek došlo k exhumaci a tím i ke splnění podmínek v závěti spojených s vyplácením fundace. MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, I, PROTOCOLLUM, s. 56.

Posvátný prostor byl prostorem s jasnými hranicemi, nikoli však s tak striktními pravidly, že by stála proti charakteru zasvěceného života a neumožňovala vyloučit plody modlitby, které se od života řeholnic očekávaly. Proto se dveře do klauzury otevíraly, aby zde mohli vejít laici. Stejně tak se v klauzure setkávali společně se sestrami členové františkánského řádu. Událost zlaté profese sestry Konstancie od Sedmiboletné Panny Marie, která se konala v klášteře znojemských klarisek roku 1754, doprovázela velká oslava spojená s kázáním a návštěvou mnoha předních otců provincie. Mezi pozvanými byl exprovinciál Benvenutus Peter, Řehoř Kocken, Wolfgang Bönisch, dřívější zpovědník kláštera Hyacint Bohold i kvardián znojemských bratří Aurelián Efferle, nechyběl ovšem ani prelát z blízkého premonstrátského kláštera v Louce Johann Zaur. Ti všichni se po skončení slavnosti přesunuli do klauzury, do blízkosti „*Eisern Thor*“ u křížové chodby, kde byl instalován triumfální oblouk, ozdobený obrazy a květinami, a kde bylo slavnostním procesím oslaveno výročí slibů řeholnice a bývalé představené.³⁴¹ Podobně se celebrowala mše svatá na chóru při obláčkách v krumlovském klášteře, jako se to stalo při slavnostní ceremonii roku 1763, kdy obláčku Josefy Pláničkové a Terezie Wägerin vykonal P. Andělín Pavlíčko, provinciál.³⁴² V prostoru před kryptou se v klášteře chebských klarisek odehrávaly závěrečné pohřební obřady; tehdy se u rakve zemřelé klarisky shromáždil spolu s knězem, jáhnem a akolytou zbylý konvent sester.³⁴³ Tuto praxi neohrozily ani kontroly, které prověřovaly vzdálenosti budov klášterů klarisek a františkánů a zjišťovaly, zda nemůže dojít ke vzájemnému kontaktu vinou blízkosti klauzur; jedna z nich proběhla například v chebském klášteře klarisek v polovině 18. století.³⁴⁴

³⁴¹ NA, AFP, inv. č. 705, kn. č. 312, Continuation der Cronick oder Archiv-Buchs, nepag.

³⁴² *Urkunden- und Regestenbuch*, CCCXXXV, 19. X. 1763, s. 440.

³⁴³ NKP, Cheb MS. 156, Confessarius Clarissarum Caeremoniis, f. 29r, s. 43. Viz obr. č. 1.

³⁴⁴ *Kunst in Eger. Stadt und Land*, s. 154-155.

IV. KLÁŠTER A SVĚT

Oddělování posvátného prostoru od profánního zasáhlo ženské kláštery silně. Velkou pozornost věnovali představení budování fyzické i mentální hranice. Klauzura byla chápána jako zeď, oddělující konvent od světa. Pro řeholnice existovaly (kromě zákazu překročit klauzuru) předpisy, které je zavazovaly k časté kontrole klauzury, vyhýbání se místům styku se světem, velmi omezeným návštěvám hovorny, a zvyšovaly tak povědomí o odlišeném prostoru.³⁴⁵ Znalosti ale existovaly i na straně laiků; například prostřednictvím kázání. Při slavnostních příležitostech (obláčkách nebo slibech) nechali duchovní zaznít obrazy kláštera, který už není místem ve světě, a řeholnic, které se spíše podobají andělům než lidem.³⁴⁶ Dokonalý život totiž nebylo možné ve světě žít, a proto ti, jež se rozhodli být svatými, museli ze světa odejít. Klášter a svět tak byly na obou stranách klauzury pojímány jako protiklady.

Touhu po oddělení kláštera od světa však nejlépe vystihuje tlak představených na vlastnictví majetku. Zřetel k této skutečnosti se odrazil nejen v nejrozšířenější řeholi pro řád z pera papeže Urbana IV., rezonoval už daleko dřív v řeholích, které pro řád napsali Řehoř IX. a Inocenc IV.³⁴⁷ *Privilegium paupertatis*, o které usilovala svatá Klára a které se stalo základem jí napsané řehole, bylo udělováno jen jako výjimka.³⁴⁸

³⁴⁵ Viz např. *Erneuerte Satzungen*, s. 68-78.

³⁴⁶ Např. *LJDU-MJLA Aby byla BOHU-MJLA, Totiž Výsoce Urozená Slečna Marya Lidmila Antonya z Ržjčan Staw swúg swětský změnic w Staw duchownj w Chrámné Páně S. Panny Anyžssky Mučednice Při Klássteře Panenským S. Panny Matky Kláry w Starém Městě Pražském w Den Oblačenj swého 17. Měsýce Czerwna Kázanjm sprostým wyobrazena Skrze Kněze MIChaLa PeLIsshottI RžáDV SWatłho Frantłsska Bratj menssých Conventualnjch Na ten čas Kazatele Nedělnjho v Swatého Jakuba Aposstola w Starém Městě Pražském. V Praze 1720.*

³⁴⁷ *REGULA, Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwestern S. CLARAE*; M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 99-110.

³⁴⁸ J. MUELLER, *The Privilege of Poverty. Clare of Assisi, Agnes of Prague, and the Struggle for a Franciscan Rule for Women*. Park 2006; Bert ROEST, *Order and Disorder: The Poor Clares between Foundation and Reform*. Boston 2013.

Majetek jako vhodný pro chod ženského kláštera potvrdily také závěry Tridentina.³⁴⁹ Církevní praxe jej dokonce považovala za nutný.³⁵⁰ Hmotné statky zbavovaly řeholnice potřeby žebrať nebo se účastnit lokálních trhů a obchodů. Naopak jako problematické se nejevilo samo spravování majetků a jejich kontrola, zodpovědnost za poddané a povinnosti patrona při kostelích.

Darovaný majetek však zavazoval klášter k duchovním povinnostem, řeholnice byly povinny se modlit za dárce a jeho rodinu. Toto spojení zakládalo (trvalou) paměť na obou stranách. S každým novým darem se tak rozšiřovala síť kláštera. S každým darem „vstupoval“ také donátor do řady rozhodnutí v klášteře.³⁵¹ Patronace byla nejvitálnější a nejčastějším spojením kláštera a světa.³⁵² Charakter těchto vazeb je nesmírně zajímavým fenoménem; důsledkem těchto vztahů bylo (byť třeba ne fyzické) překročení klauzury. Některým aspektům donátorské sítě se věnuje tato kapitola.

„OCHRANA“ ŽENSKÝCH KLÁŠTERŮ V 16. STOLETÍ

Přemyslovské královské fundace – díky nimž byla založena řada klariských klášterů (pražský, olomoucký, opavský, znojemský, chebský)³⁵³ – vytvářely v pozdním

³⁴⁹ *The Canons and Decrees*, kap. III, s. 219.

³⁵⁰ Co se klarisek týká, srov. např. Ute STRÖBELE, „Gelebte Armut? Zur materiellen Lebenswirklichkeit franziskanischer Frauenklöster in der Zeit der Aufklärung“. *Gelobte Armut. Armutskonzepte der franziskanischen Ordensfamilie vom Mittelalter bis in die Gegenwart*, eds.: Heinz-Dieter HEIMANN – Angelica HILSEBEIN – Bernd SCHMIES – Christoph STIEGEMANN. Paderborn – München – Wien – Zurich 2012, s. 503-524.

³⁵¹ Různé aspekty patronace byly popsány už mnohokrát, srov. např. E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 15-46; táž, „Discipline, Vocation, and Patronage: Spanish Religious Women in a Tridentine Microclimate“. *SCJ XXX*, 1999, č. 4, s. 1009-1030; Joanne BAKER, „Female Monasticism and Family Strategy. The Guises and Saint Pierre de Reims“. *SCJ XXVIII*, 1997, č. 4, s. 1091-1108; C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 102-115; H. HILLS, „Cities and Virgins“.

³⁵² Srov. E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 17 s odkazem na Constance BRITAIN BOUCHARD, „*Strong of Body, Brave and Noble*“: *Chivalry and Society in Medieval France*. Ithaca – London 1998, s. 163.

³⁵³ Případně se jednalo o podíl na fundaci; otázce zakládání klášterů klarisek (s výjimkou pražského – viz H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 47-51nn) nebyla věnována dostatečná pozornost. K založení chebského kláštera viz Vilém KNOLL, „Paulsdorfové a chebské klarisky. Příspěvek k nejstarším dějinám Dřenic a Klášterního Dvora“. *Minulostí Západočeského kraje* 42, 2007, č. 1, s. 7-51. Při zakládání olomouckého kláštera klarisek se zřejmě podíleli na fundaci také Šternberkové, srov. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 485; pro opavské klarisky byla důležitá podpora Václava II. a Václava III., dále opavských vévodů, zejména Mikuláše, srov. *ibid.* s. 552; Iwona PIETRZYK, „Klasztor

středověku klima jisté nezávislosti kláštera na světě. K darovaným majetkům se vázala jednak řada privilegií, jednak – přestože byly kláštery chápány jako komora krále – jejich faktické využití nebo čerpání z jednou darovaných majetků bylo sporé.³⁵⁴ Příčinou byla v konečném důsledku jen málo pocíťovaná prestiž klášterů, které sice ještě ve 13. století přijaly královské dcery, případně dcery prvních šlechticů země, avšak již v následujícím století palčivě vnímaly jistou nevýhodu ve srovnání s královskými založeními benediktinek či cisterciáček. Jasným signálem je například poměrně brzké opuštění královského, resp. šlechtického pohřebiště v pražském a v Bratislavském klášteře, byť byly zakladatelkami vytvářeny nikoli jen pro jednu generaci panovníků,³⁵⁵ či v 15. století éra abatyší měšťanek, resp. osob veskrze místních (například Anna Fuxová (1417-1429), Klára ze Znojma (1429-1444), Agáta ze Znojma (1444-1450) a mnohé další).³⁵⁶ Vztah mezi fundátorem a klášteřem tak ožíval jen při komemorativních příležitostech a klášter byl obklopen sítí drobnějších lokálních vztahů. Silnější vazby mezi klášteřem a donátorem lze pozorovat v případech

Klarysek w Opawie i jego znaczenie w średniowieczu“. *Sanctimoniales*, s. 353-361; pro znojmský klášter bylo podstatné úsilí Přemysla Otakara II., srov. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 771 a 772. Při zakládání v Bratislavského konventu se výrazně angažovala kněžna Anna Bratislavská. A. SUTOWICZ, „Fundacja klasztoru klarysek wrocławskich“.

K problematice dále srov. Tomáš BOROVSÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005; týž, „Formy a funkce klášterního patronátu v době posledních Přemyslovců“. *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21-24 września 2006 roku*, ed.: Józef DOBOSZ. Poznań 2009, s. 275-284.

³⁵⁴ Winter připomíná pouze ne příliš časté ubytování vdov nebo příbuzných po královských úřednících, tzv. provision, srov. Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století I-II*, Praha 1895-1896, s. 724.

³⁵⁵ K této problematice srov. H. SOUKUPOVÁ-BENÁKOVÁ, „Přemyslovské mauzoleum v klášteře blahoslavené Anežky na Františku“. *Umění* 24, 1976, s. 193-215, zejm. 205-207, od s. 208 otázka přenesení stavebního programu do dalších klariských klášterů; H. SOUKUPOVÁ, „Anežčin stavební a duchovní počin – klášter na Františku (k 750. výročí založení královského pohřebiště)“. *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, eds.: Miroslav ŠMIED – František ZÁRUBA. Praha 2013, s. 135-150; H. SOUKUPOVÁ, „Přemysl Otakar II. a program jeho pražského pohřebiště“. *Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě*. Praha 1998, s. 203-216; táž, „Náhrobky v klášteře sv. Anežky a erbovní deska diplomata a biskupa Petra Filarga (minority a od roku 1409 papeže Alexandra V.) z roku 1396“. *Epigraphica & Sepulcralia. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i., v letech 2008-2010*, ed.: Jiří ROHÁČEK. Praha 2011, s. 433-464.

K pohřebišti v klášteře klarisek ve Vratislavi T. PIETSCH, *Zur Geschichte*, s. 35-40; Janusz St. KĘBŁOWSKI, *Das Ursulinenstift Kloster, Kirche und Mausoleum der breslauer Piasten*. Wrocław 1998; Markéta JAROŠOVÁ, „Klášterní kostely minoritů a klarisek ve Vratislavi“. *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, s. 233-247.

³⁵⁶ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 451.

šlechtických založení;³⁵⁷ vztahy a podobu majetku však následně výrazně ovlivnily husitské války a další události 15. a 16. století.

Nástup radikálního husitismu v hlavním městě Českého království způsobil zánik kláštera sv. Anežky v Praze; ten byl vypleněn již 1. září 1419 a podruhé znovu 3. června 1420, poté byly sestry nuceny klášter zcela opustit; utekly se do nejbližšího konventu – v Panenském Týnci.³⁵⁸ Téměř před zánikem stál vratislavský klášter, příčinou však bylo i špatné hospodaření a neuváživé plýtvání s majetkem.³⁵⁹ Ani další kláštery se neubránily plenění a ztrátám na majetku;³⁶⁰ přesto mnohé zůstávaly co se majetku týče i dále v 15. a 16. století zajímavé. Pozvolna se vynořovaly ze starých archivů listiny, které naznačovaly (reálný i smyšlený) právní nárok na majetky darované předky, či byly voleny jiné cesty; společným jmenovatelem byla vždy touha hospodařit na klášterních majetcích.

„Obětí“ krumlovských pánů se stal klášter zdejších klarisek; jako oprávcí se páni jmenují například v listině z 2. srpna 1502,³⁶¹ to už ovšem měli za sebou výrazná zcizení majetku z dřívějšího období, která během 16. století již nenásledovali. Během 16. století sáhli po majetku týneckých klarisek Lobkovicové, dědici žirotínské fundace. Jiří Popel z Lobkovic hájící roku 1525 právo soudit poddané týneckých klarisek uvedl jako argument, že je fundátorem a oprávcem kláštera.³⁶² Lobkovicové si nechali roku 1549 zapsat majetek týneckého kláštera do zemských desk.³⁶³

Roku 1526 se pokusil získat Jan z Drahotuš chabičovský statek opavských klarisek. Když se mu to nepovedlo, obrátil svou pozornost na ves Štěpánkovice, které získal

³⁵⁷ Srov. např. H. SOUKUPOVÁ, „Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově“, s. 78-83.

³⁵⁸ Táž, *Anežský klášter*, s. 255. Roku 1435 se klarisky vrátily zpět do pobořeného Anežského kláštera a usadily se v něm znovu.

³⁵⁹ T. PIETSCH, *Zur Geschichte*, s. 34.

³⁶⁰ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 4-6.

³⁶¹ *Urkunden- und Regestenbuch*, LXXXVIII, 2. IX. 1502, s. 169-171.

³⁶² Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 210.

³⁶³ František ŠTĚDRÝ, „Týnec Panenský“. *SHK VIII*, 1907, s. 65-73, zde 66.

hned příštího roku.³⁶⁴ Po krátké odmlce pokračovali ve zcizování majetku opavských sester také Tvorkovští z Kravař. Ti se nejprve nechali prohlásit za fundátory minoritského kláštera a hned roku 1571 se proti vůli abatyše Kateřiny Kotulínské pokusil Jiřík Tvorkovský vyměnit jejich chlebičovský statek za svůj, který byl v Útěchovicích.³⁶⁵ Roku 1595 jsou Mikuláš a Pertolt Tvorkovští jmenováni zakladateli kláštera, a to u příležitosti rozsouzení sporu mezi abatyší Alenou Mozgovnou z Cyřijovic a některými sousedy. Fundátory jsou jmenováni i jinde.³⁶⁶

Od roku 1581 začala Kateřina Minsterberská, dědička šternberské fundace, považovat za své statky olomouckých klarisek a požádala o schválení opravy nad těmito statky císaře Rudolfa II. Její žádosti bylo vyhověno.³⁶⁷

Oprávcí volili nejrůznější strategie jak majetky získat, vydávali falza, dovolávali se starých svědectví. Za zmínku stojí napětí, kterého jsme svědky v závěru 16. století. Před obyvatelkami konventu a především představenou již stály nároky zpřísněných norem (zejména klauzury) a současně prastarý zvyk – kontrolovat vlastní hospodářství – nutně nabýval na intenzitě, neboť nebylo neobvyklé, že zcizitel si majetek přivlastnil například osetím či zoráním pole; resp. i takto dokládal svůj nárok.³⁶⁸ Mezi oprávcí byli zástupci různých vyznání. Mállokterý z nich usiloval o v daném okamžiku naprosté (i v právu ukotvené) uchvácení majetku, například zapsané do zemských desk. Většina patronů volila pouze instituci opravy.³⁶⁹ Zatímco v očích krále i zemských úřadů, které instituci potvrzovaly, se tato praxe jevila po dlouhou dobu jako náležité řešení; po roce 1620 už opodstatnění nenacházela – nyní, ale vlastně i v předchozí době v rámci obnovování klášterů se rozeběhlo navracení majetku, a to se zajímavými důsledky.

³⁶⁴ V. PRASEK, "Klášter sv. Kláry v Opavě", s. 17-19.

³⁶⁵ Ibid., s. 18-19, 21, 23, 25; ZAO, O, AO, inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, nedat. zpráva pro Viléma Prusinovského o vynucované směně statků.

³⁶⁶ V. PRASEK, "Klášter sv. Kláry v Opavě", s. 27, 29.

³⁶⁷ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, listina Rudolfa II. udělující opravu kněžně z Minsterbergu z 15. VII. 1581.

³⁶⁸ NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, abatyše Kateřina Tachovská pražskému arcibiskupovi Zbyňku Berkovi z Dubé 27. VIII. 1597.

³⁶⁹ Velmi přehledně J. MACEK, *Víra a zbožnost*, s. 200-222.

RESTITUCE JAKO DRUHÉ „ZALOŽENÍ“

Chebský magistrát byl během 16. století zájemcem o majetky a práva kláštera, který se nacházel na území města. Kláštery, a to i ženské, totiž držely často patronátní práva k farním kostelům, a pak samozřejmě také řadu výnosných pozemků v blízkosti města. Městské rady naopak měly svou představu o mravním chodu kláštera i jeho využití v rámci městské populace. Kláštery však především bývaly často vyňaty z povinností platit daně a další poplatky a jejich snahou bylo distancovat se (jako místo, kdy se často sdružovaly šlechtičny) od ostatního městského obyvatelstva. Ztrátou vlivu kláštera – která přicházela ruku v ruce s měnícím se náboženským vyznáním obyvatel – získával magistrát možnost naplnit své představy. Klášter nebyl určen k likvidaci, ale k začlenění do charakteru a poplatků města.

Chebský magistrát na toto užší propojení naléhal už jistou dobu. Listina krále Vladislava z roku 1505 udělující klášteru právo samostatně hospodařit, nikomu se nezodpovídat z vedení svých účtů a právo nikomu neodvádět daně a poplatky, bezpochyby reagovala na nátlak města.³⁷⁰ Napětí mezi oběma institucemi potvrzuje i další královská listina hned z následujícího roku – již Vladislav odvolal předchozí privilegium.³⁷¹ Obě strany však i nadále trvaly na svých požadavcích; chebské klarisky hájily svou suverenitu, magistrát právo zasahovat do klášterních záležitostí. Roku 1525 reagoval magistrát na ignorování Vladislavovy listiny vysláním biřců, kteří klášter napadli, odnesli cennosti a privilegia. Ferdinand I., ačkoliv odsoudil nátlak magistrátu, potvrdil oběma stranám platnost druhého Vladislavova rozhodnutí. Klášter byl ze svého majetku povinen odvádět daň městu.³⁷² Po dalších pokusech abatyše o zvrácení situace byla nakonec za přispění prostředníků (hraběte Šlika) roku 1534 sepsána smlouva mezi klášterem, vedeným mezitím již abatyší Uršulou Šlikovou, a městem o výši daní.³⁷³

³⁷⁰ A. HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*, s. 8-9.

³⁷¹ SOKA Cheb, AMCh, sign. A-3020, fasc. 488, kart. 360, 27. V. 1506; *Das Salbuch der Egerer Klarissinnen*, s. 13-14.

³⁷² A. HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*, s. 9-10.

³⁷³ Ibid.; SOKA Cheb, AMCh, sign. A-3021, fasc. 488, kart. 360, narovnání mezi magistrátem města Chebu a abatyší kláštera klarisek Uršulou Šlikovou.

Požadavek na placení daní byl důsledkem ztrácejícího se původního poměrně nezávislého postavení kláštera v městě, kde postupně nabýval na síle luteranismus. Přitažlivost a novost jeho myšlenek se odrazila také na jednání komunity chebských klarisek. Roku 1558 některé z nich v čele s abatyší Margaretou von Au požádaly svého provinciála, aby je zprostil slibu čistoty.³⁷⁴ Je nasnadě, že tak učinily, aby mohly zůstat ve svém původním prostředí, avšak poplatny novému učení. K tomu je možná nutila také dosavadní finanční situace; roku 1557 zastavila tatáž představená některé majetky městu a bez nutného přizpůsobení se normám luteranismu se zřejmě klarisky obávaly, že svůj dům dále nezachovají. Následně – po zamítavém stanovisku představených – Margareta von Au spolu s dalšími sestrami uprchla.³⁷⁵

K roku 1564 již značná část obyvatel Chebu vyznávala luteránství.³⁷⁶ Ruku v ruce s tím se měnilo také poslání kláštera uvnitř městského organismu. Především, přes snahu nové představené Anny Beyl vymanit majetky ze zástavy městu, rada naopak přebrala takovou část rozhodování nad hospodařením i tolik majetku, že Rudolf II. v konfirmační listině z 25. září 1585 neváhal magistrát označit jako patrona.³⁷⁷ Od roku 1586 magistrát držel také pozemkové knihy a urbáře kláštera a správa fungovala v jeho vlastní režii. Z pozdějšího období pak existuje zpráva, že na radnici byly kromě pozemkových knih také knihy evidence sester; kandidátkám měl dát povolení ke vstupu sám magistrát.³⁷⁸ Klášter byl i v tomto období obýván řeholicemi.

Relativně fungující klášter – tedy osazený sestrami, ale s malou mírou autonomie – nebyl v luterských městech protimluvem. Roku 1551 získal napojení na městskou radu znojemský klášter, který nebyl schopen dostát povinnostem patrona farního kostela sv. Michala a předal jej městu. Magistrát se vzhledem k „darování“ majetku začal chápat jako patron kláštera. Nadiktováním podmínek v předávací listině se sice klášter

³⁷⁴ *Das Salbuch der Egerer Klarissinnen*, s. 18.

³⁷⁵ *Ibid.*

³⁷⁶ A. HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*, s. 17.

³⁷⁷ SOKA Cheb, AMCh, sign. A-3026, fasc. 490, kart. 362, Kaysers Rudolphi confirma[tion] 1585; A. HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*, s. 18.

³⁷⁸ *Das Salbuch der Egerer Klarissinnen*, s. 20.

stavěl do role nezávislého partnera: avšak splnění těchto podmínek (určité majetkové transakce ve prospěch kláštera, dosazení katolického faráře do patronátního kostela a zajištění kázání v českém jazyce) bylo zcela v rukou městské rady.³⁷⁹ Konvent totiž nemohl neuskutečnění těchto závazků nijak postihnout. Klášter existoval, i když do jisté míry závislý na městské radě. Ta ovšem mj. v letech 1584 a 1594 sanovala finanční pomocí obnovu kláštera, který poškodil požár.³⁸⁰

Klášter tedy zůstával přinejmenším trpěnou institucí ve městě, institucí, jejíž ovládnutí (přes katolickou příslušnost, již lze doložit na základě obsahu korespondence s pražskými biskupy)³⁸¹ bylo chápáno jako výhodné. Roku 1586 situace u chebských klarisek vyvrcholila přenesením pozemkových knih na radnici (*in Stadt Canzlei*).³⁸² Vědomí prospěšnosti katolické instituce (která totiž stále mohla být chápána např. pro své spojení s biskupy jako potenciálně nebezpečná) vysvítá z událostí z počátku nového století. Když magistrát města odmítl přispět na náklady stavovského povstání, bylo nápadem direktoria klášter klarisek zrušit a prodat; utrženou částku pak vložit do nákladů povstání. Proti tomu se ostře bránilo město a nakonec tomu předešel císař Matyáš, když v témže roce klášteru potvrdil jeho privilegia a vzal klášter pod ochranu. Magistrát rovněž do hospodářství investoval a poddaným několikrát odpustil povinné platy.³⁸³

Opětovná konverze městské rady nepřinesla zásadních změn pro vztah kláštera a města. Na radnici zůstaly také pozemkové knihy. Proto přistoupila – až po odeznění třicetileté války – abatyše Eufrosina Moser von Öttingen k slavnostnímu aktu vtělení kláštera do provincie. Požádala roku 1664 provincii o slavnostní inkorporaci.³⁸⁴ Ačkoliv

³⁷⁹ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, confirmace dohody Ferdinandem I. z 28. VIII. 1551.

³⁸⁰ Klára BENEŠOVSKÁ, "Klášter minoritů a klarisek ve Znojmě a jeho středověká podoba". *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, s. 217-236, zde především s. 221.

³⁸¹ NA, APA, inv. č. 3504, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Cheb, např. Anna Beyl Antonínu Brusovi z Mohelnice 26. I. 1565; Magdalena Lochner Martinu Medkovi 17. IX. 1584.

³⁸² SOkA Cheb, AMCh, sign. A-3032, fasc. 490, kart. 362, Extract auß denen Protocollen der Stadt Eger (zápisy začínají rokem 1586 a končí rokem 1660).

³⁸³ A. HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*, s. 17-20.

³⁸⁴ NKP, Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae, s. 151.

právně se nic neměnilo – klášter v provincii fungoval už od roku 1607 – symbolicky klášter vyjadřoval zrušení závislosti církevního subjektu na světském. Pro klášter a provincii se nejednalo o žádný přelom ve vzájemných vztazích; cílem bylo odpoutat se od radnice, když již několik let předtím byly navraceny pozemkové knihy do kláštera. Právě představená E. Moser von Öttingen se zasloužila o návrat pozemkových knih a urbářů do kláštera a o spravování majetků v režii kláštera; úředníci konventu teď byli skutečně i klášterními „zaměstnanci“.³⁸⁵ Už roku 1671 ovšem stála nově zvolená abatyše Cecilie Walter znovu před účtem za nezaplacené činže z majetku.³⁸⁶ z čehož je patrné, že každá strana od inkorporace čekala jiné výsledky. Magistrát akcentoval svá práva vůči ženskému klášteru – avšak situace se (opět) přesunula od radikální konfrontace k zajímavé spolupráci.

Kooperace fungovala obzvlášť za následujících abatyší, Joanny Pentz (1679-1688) a zejména Bernardiny Vetterle von Wildebrunn (1668-1703, 1707-1723), dcery chebského purkmistra a sestry abatyše bamberského kláštera klarisek,³⁸⁷ kdy město spolu s konventem sester a jejich představenými nechalo vystavět nový klášter s kostelem.³⁸⁸ Konfrontace číší ze suplikace abatyše Friesel (1723-1731) z roku 1724, jež kritizovala opětné pokusy města klášter k sobě ještě výrazněji připoutat.³⁸⁹ Nic to ovšem nemění na tom, že se situace ustálila kolem roku 1660 a až do roku 1782 se neproměňovala nijak výrazně: pozemkové knihy se vrátily do klášterního spravování, ale magistrát si ponechal soudní pravomoc nad poddanými a majetky ve vlastnictví kláštera chápal jako určitou komoru města. V případě oprav městských budov, mlýnů,

³⁸⁵ Ibid., s. 157-158; SOkA Cheb, AMCh, sign. A-3032, fasc. 490, kart. 362, Extract auß denen Protocollen der Stadt Eger (zápisy začínají rokem 1586 a končí rokem 1660).

³⁸⁶ SOkA Cheb, AMCh, sign. A-3033, fasc. 490, kart. 362, magistrát abatyši Walther 22. X. 1671.

³⁸⁷ *Das Salbuch der Egerer Klarissinnen*, s. 20. Dvě dcery purkmistra Vetterle von Wildebrunn vstoupily do různých konventů, aby tam později dosáhly postu představené. K. SIEGL, *Seznam majitelů měšťanských domů v Chebu. Purkmistři města Chebu v letech 1282-1926 a členové městské rady v letech 1384-1777*. Cheb 2001, s. 119; E. TKOCZ, „Übergänge gestalten. Die Kandidaturphase im Klarissenkloster Bamberg“, s. 224; NKP, Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae, s. 162 (Maria Viktoria byla abatyší od roku 1722).

³⁸⁸ NKP, Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae, s. 153-154. Ke kostelu chebských klarisek viz *Kunst in Eger. Stadt und Land*, s. 148-156.

³⁸⁹ SOkA Cheb, AMCh, sign. A-3036, fasc. 490, kart. 362, „Protestation“ abatyše Anděly Friessel z 5. VIII. 1724; odpověď magistrátu 6. XI. 1724.

hradeb atd. musel klášter vydat požadovaný materiál, zejména kameny a dřevo.³⁹⁰ Magistrát však pokrýval všechny finančně náročnější operace, přispěl na radikální přestavbu kláštera a kostela na přelomu 17. a 18. století; klášter se pak stával místem k životu pro chebské dívky.

Seznamy řeholnic pro 17. století se pro chebský klášter nedochovaly. *LIBELLUS trium* z roku 1771 zachycuje soudobý stav komunity a eviduje celkem 34 sester, z nichž nejstarší, Konstancie Junckerin, vstoupila do kláštera roku 1715 a v klášteře tak žila roku 1771 již více jak 55 let. Mezi sestrami lze najít jen velmi málo těch, které nepocházely z Chebu. V seznamu, který uváděl podobu komunity k roku 1771, pocházelo přímo z Chebu 25 sester, jenom devět bylo odjinud.³⁹¹

Krumlovský klášter klarisek založili Rožmberkové a se zásahy donátorů do majetku se setkal během husitských válek i v pohusitském období. Roku 1502 směnil zboží klarisek se svým „jako oprávně a obránce kláštera“ Vok z Rožmberka, roku 1515 totéž učinil Petr IV. z Rožmberka; teprve roku 1519 Rožmberkové kompenzovali klariskám během husitských válek zcizený majetek.³⁹² I když se klášter podařilo do 50. let 16. století natolik obnovit, že Ferdinand I. požádal abatyši Bohunku ze Šternberka, aby některé sestry doplnily prázdnící se konvent cisterciáček na Starém Brně,³⁹³ majetková základna kolísala stále. Jenom za rožmberského panování následovaly ještě další výměny majetku – roku 1565 a 1606.³⁹⁴

Sekularizace a následná restituce provedená Rožmberky na počátku 16. století podtrhovala vzájemné povědomí o klášteře a jeho vztahu k fundátorovi, ale vyznívala

³⁹⁰ Ibid.; a sign. A-3034, fasc. 490, kart. 362, abatyše Johanna Pentz 9. XI. 1684.

³⁹¹ NKP, Cheb MS.46/142(75) *LIBELLUS Trium Ordinum S. P. Francisci in Provincia Argentina A Capitulo Provinciali Anno 1771 die 19 Maji celebrato Usque ad futurum Capitulum intermedium*, f. 79v-80r; soupis klarisek z doby rušení kláštera (*Verzeichnuß derjenigen Egerischen Exclarisserinen*) je uložen v NA, APA, inv. č. 3504, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Cheb. Podle Minaříka byla stejná situace už v závěru 17. století; roku 1690 žilo v klášteře 24 klarisek, pocházejících z Chebu a okolí. Srov. K. MINAŘIK, „Klarisky v zemích Koruny české“, s. 51.

³⁹² *Urkunden- und Regestenbuch*, LXXXVIII, 2. IX. 1502, s. 169-170; CIV, 2. IV. 1515, s. 198-201; CVII, 9. IX. 1519, s. 203-207.

³⁹³ Ibid., CXXVIII, 18. I. 1554, s. 241; CXXX, 21. IX. 1554, s. 243-245.

³⁹⁴ Ibid., CXL, 25. V. 1565, s. 252-254; CLXXVI, 4. III. 1606, s. 286-289.

(i přes opětovné vzdání se majetku) paradoxně ve prospěch patrona. Vracení jiného majetku, než byl původně zcizen, také dokládalo, že majetková základna se může měnit dle vůle patrona; což v případě krumlovského kláštera platilo dvojnásob, protože totéž se dělo při všech ostatních výměnách majetku. Majetková základna se tak jenom během 16. století změnila opravdu výrazně – roku 1502 vyměnil jako oprávněný kláštera Petr z Rožmberka klášterní majetky Lodhéřov, Drahýšku, Raduňku a některé další za Rychnov nad Malší, Benšice, Všeměřice a Drašov;³⁹⁵ roku 1515 za činže v Nákří přijal klášter činže v Kabšovicích, Malšicích a Loběšicích;³⁹⁶ roku 1519 dostaly klarisky za majetky zcizené Oldřichem II. platy v Benešově, Dyníně, Bošilci, Trhových Svinech, Svinkách, Humelí, Plané, Třebelicích, Dudově a Žabovřeskách;³⁹⁷ načež roku 1531 proběhla další výměna, tentokrát iniciovaná Janem III. z Rožmberka, namísto platů v Litoradicích dostaly platy v Malšicích a Kabšovicích.³⁹⁸ Vilém z Rožmberka pak požadoval roku 1565 vyměnit dvůr ve Višném za jednu z dosavadních luk panství.³⁹⁹ Roku 1606 proběhla poslední výměna majetku, jejímiž iniciátory byli Rožmberkové. Abatyše se vzdala nabytých platů z řady vesnic za pravidelný roční deputát posílaný jí z třeboňského panství.⁴⁰⁰

Další majitelé, kteří vystřídali Rožmberky, tak neměli daleko k výraznému připoutání konventu. Po krátkém intermezzu, kdy krumlovské panství patřilo Habsburkům (ale patronát nad klášterem si ponechal až do své smrti Petr Vok z Rožmberka

³⁹⁵ Jarmila HANSOVÁ, "Klášter klarisek v Českém Krumlově v době jagelonské". *Českokrumlovsko v době jagellonské 1470-1526*. Český Krumlov 1998, s. 83-89, zde 84; *Urkunden- und Regestenbuch, LXXXVIII, 2. IX. 1502*, s. 169-170.

³⁹⁶ *Ibid.*, CIV, 2. IV. 1515, s. 198-201.

³⁹⁷ *Ibid.*, CVII, 9. IX. 1519, s. 203-207.

³⁹⁸ *Ibid.*, CXVI, 21. III. 1531, s. 218-221.

³⁹⁹ *Ibid.*, CXL, 25. V. 1565, s. 252-254.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, CLXXVI, 4. III. 1606, s. 286-289.

Za pozornost stojí, jakým způsobem reflektuje vztah mezi Rožmberky a klášterem kronika provincie z 18. století. Domnívám se, že je značně výmluvné, že nezná častých směn, přesnou dobu navrácení majetku a ani jeho podobu. Provinciál Kollnberger uvádí jedinou rožmberskou donaci, kterou datuje do roku 1597: je pro něj událostí hodnou opěvování (zmiňuje darované vesnice, pole, louky, dvory atd.). Představení už tedy neměli povědomí o zásadních proměnách majetku v 16. století. Srov. OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vincij]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 333-334.

a přešel na rod Švamberků⁴⁰¹, jimi byli od roku 1622 Eggenbergové, kteří tak obnovili vazbu krumlovských pánů nad tamějšími klariskami.⁴⁰² Usnadnily jim to samotné řeholnice, když požádaly roku 1656 své patrony o potvrzení abatyše, která měla poprvé podle rozhodnutí provinciála spravovat klášter pouze tři roky. Tímto způsobem klarisky doufaly v zachování dřívější praxe, kdy představená vykonávala svůj úřad až do smrti.⁴⁰³ Napříště už ale bylo schvalování zvolených představených pány vyžadováno, nevylučovalo ani zásahy do voleb⁴⁰⁴ a nakonec vyústilo v tak těsnou vazbu, že Eggenbergové při potvrzování abatyši udělovali také správu nad konventními temporáliemi.⁴⁰⁵

Knížata se však stala na druhou stranu významnými donátory – přispěla například na stavbu poutního kostela v Rychnově nad Malší.⁴⁰⁶ Roku 1657 byla s finanční pomocí knížecích donátorů nově postavena část kláštera. Roku 1669 byl přestavěn kostel; poté, co předchozího roku vyhořel. Přední část kostela byla stržena a kostel byl rozšířen; tím vznikl také nový chór pro klarisky a dvě oratoria pro knížecí rodinu. Do chóru nechal kníže Jan Kristián umístit oltář Jezulátka.⁴⁰⁷ Další velká přestavba se konala roku 1720. Díky ní bylo původních šest cel, o něž se muselo podělit kolem 24 sester, navýšeno o dalších deset. Několik dalších místností bylo dobudováno roku 1738 a roku 1744 byl postaven nový dormitář a opravena hovorna.⁴⁰⁸

Oboustranný svazek nakonec potvrzovalo i tady přijímání sester. Krumlovský klášter sloužil v 17. a 18. století mj. dívkám z poddanských měst eggenberského, později

⁴⁰¹ *Urkunden- und Regestenbuch*, CLXXIX, 23. IV. 1610, s. 291; CLXXXII, 16. VI. 1613, s. 295.

⁴⁰² První zmínka o nových patronech – *ibid.*, CXCVII, 23. X. 1637, s. 316.

⁴⁰³ *Ibid.*, CCIV, 6. VI. 1656, s. 328.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, CCXII, 29. VI. 1669, s. 332. Další zásahy do voleb a potvrzování: *Ibid.*, CCXVI, 5. III. 1678, s. 334; CCXVIII, 5. III. 1678, s. 334 a diskuse ohledě pravomocí světských pánů při volbě *ibid.*, CCXXVIII, 8. I. 1686, s. 342; *ibid.*, CCXXX, 27. I. 1686, s. 343. Situace se upravila k větší svobodě konventu při volbě na počátku 18. století, *ibid.*, CCIL, 27. VII. 1702, s. 380.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, CCXXVIII, 8. I. 1686, s. 342; diskuse mezi provinciálem Fr. Sebastianem a knížetem Janem Kristiánem o tomto srov. CCXXXIV, 16. VI. 1686, s. 344 a CCXXXV, 27. VII. 1686, s. 344.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, CCII, 18. VI. 1654, s. 327.

⁴⁰⁷ SOA Třeboň, Odd. Krumlov, F. Mareš – J. Sedláček, "Klášter Minoritů a Klarisek", s. 3-4.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, s. 6-7, 31-32; *Urkunden- und Regestenbuch*, CCLXIV, 1738, s. 394-395.

schwarzenberského panství. Ačkoliv toto spojení dokumentují materiály převážně až z 18. století, lze předpokládat, že se od předchozího období ničím neliší, a dokládají rovněž, že jednou uzavřené „spojenectví“ přetrvalo v celé epoše. Nekrologium české provincie sdružuje od roku 1737 všechny zemřelé sestry a je dovedeno až do doby zrušení kláštera. Sestry, které zemřely ve 30. letech 18. století, do kláštera vstupovaly ve století předchozím. Kniha tak postihuje informace o řeholnicích od konce 17. věku po celé 18. století. Do krumlovského kláštera vstupovaly vedle krumlovských rodaček také dcery okolních poddanských měst (z Netolic, Volar či Veselí); zastoupena byla ale také jiná místa: Budějovice, Praha, Litoměřice, Mautthausen, Drážďany, Freistadt; toto zůstalo zachováno, i když Schwarzenbergové od poloviny 18. století nevstupovali v žádný přílišný styk s konventem.⁴⁰⁹ V konventu se nacházelo spíše méně urozených žen; ty obvykle stanuly v čele kláštera, jako např. Eufemia Lausecker roku 1678 nebo Maria Ernestina Doudlebská z Doudleb roku 1734.⁴¹⁰

Vzájemné vazby přetrvaly až do zrušení kláštera a patrné byly i během těchto událostí; tak například některé oltáře, obrazy a ostatky z klášterního kostela chebských klarisek se po roce 1782 slavnostně odvezly do farního chrámu za asistence purkmistra a městské rady.⁴¹¹

BISKUPOVÉ MEZI KLÁŠTERY A ŠLECHTICKÝMI OBRÁNCI

Oprávce klášterů zvýhodňovala slabá provinční i biskupská správa. Klášterům naopak chyběl partner z duchovenské moci, který by je v jejich odolávání světu podpořil. Není náhodou, že chebský i krumlovský klášter se nacházely v Čechách (tedy v lokalitě, kde další z klášterů navíc zanikl už za husitství) – a byť oba spadaly do jiných provincií i do jiných diecézí – leccos měly společného. Obě provincie, česká minoritská i saská observantská, byly zcela v rozkladu, a později se podařilo obnovit jen jednu z nich. Arcibiskupství v Praze se po svém obnovení v roce 1561 potýkalo s vlastními

⁴⁰⁹ ZAO, PMO, inv. č. 1, MONUMENTUM FRATRIBUS, ET SORORIBUS, nepag.

⁴¹⁰ Zpráva o zvolení Eufemie Lauseker viz *Urkunden- und Regestenbuch*, CCXVII, 5. III. 1678, s. 334; zvolení Marie Ernestiny Doudlebské, CCLXII, 1. VIII. 1734, s. 393.

⁴¹¹ A. HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*, s. 31; H. STURM, *Eger*, s. 321.

problémy, a na biskupství v Řezně postupně ztrácel chebský konvent vazbu.⁴¹² Moravské a slezské kláštery naopak s vazbou na biskupa mohly počítat. Biskupové, aktivní prosazovatelé reformy, se tehdy současně angažovali v závěru 16. a na počátku 17. století v obraně klášterního majetku.

Vilém Prusinovský dokázal roku 1571 velmi pregnančně zamezit směně majetků mezi Tvorkovskými a opavským konventem, když páni nabízeli za bohatý statek jen málo výnosnou vesnici. Stanislav Pavlovský, pokud se osobně nevložil do sporu mezi olomouckou abatyší a Kateřinou z Minsterberka, nechal se alespoň o jeho průběhu informovat.⁴¹³ Oba se snažili sledovat pohyb statků a podle možností také zasáhnout, jejich nástupce František kardinál z Dietrichsteinu, dbal nejen na právo při zcizování; aktivně se zapojil do navrácení majetku.

Klíčovými osobami při přesunech majetků byli až do 20. let 17. století oprávcí kláštera; nyní je vystřídal kardinál Dietrichstein. Byla to zřejmě možnost, jak zamezit opětovným „darováním“ majetku ze strany šlechty a případnému pokračování jejich vlivu, stejně jako snaha pomoci klášterům obnovit hospodářskou stabilitu, která navíc mohla otevírat biskupovi pomyslné dveře do vnitřních záležitostí klášterů; vždyť o obnovu duchovní i hmotnou olomouckého kláštera klarisek usiloval Stanislav Pavlovský, když statuta představil po svém protestu proti oprávcům kláštera.⁴¹⁴

Dietrichsteinovo angažmá v hospodářských záležitostech bylo ale mnohem výraznější. Roku 1617 se stal Dietrichstein garantem práv znojemského kláštera proti finančním nárokům sirotka vychovaného sestrami, v roce 1629 pomáhal ke smíru při vyměřování hranic klášterského majetku s hraběnkou z Hodic, o něco později se vložil do sporu

⁴¹² Viz I. kapitola; František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepci habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*. Praha 1969.

⁴¹³ ZAO, O, AO, inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, Vilém Prusinovský císaři Maxmiliánu 4. IX. 1571; reskript císaře Maxmiliána Vilému Prusinovskému potvrzující dosavadní vlastnictví Chlebičova opavskými klariskami vydaný 30. VII. 1571 a další listy z podzimu 1571; V. PRASEK, „Klášter sv. Kláry v Opavě“, s. 25; inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, nařízení Rudolfa II. o opravě klariských statků Kateřinou Minsterberskou 15. VII. 1581; Mikuláš z Hrádku Stanislavu Pavlovskému 29. XII. 1581.

⁴¹⁴ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, Constitutiones.

kláštera s jedním z měšťanů o vedení vody.⁴¹⁵ Ve prospěch brněnského kláštera terciářek kardinál Dietrichstein vystoupil roku 1634, když město Hradiště odmítlo vyplatit povinné úroky z uloženého majetku.⁴¹⁶ Na řádnou správu majetku dbal také v olomouckém klášteře, kde bylo třeba vyjasnit sporné hranice pozemků, stížnost k němu navíc podali poddaní z klariských statků ohledně výše roboty. Majetkovou správu měl Dietrichstein na starosti i v posledním klášteře na území své diecéze, v Opavě.⁴¹⁷ Dietrichsteinovu starost o kláštery lze vyčíst i z pozdějšího chování představených, které očekávaly i po jeho nástupci tutéž starostlivost i finanční pomoc.⁴¹⁸ Ale i Dietrichstein spolu s obnovováním disciplíny přestával hospodářskou stránku klášterů sledovat. Poté, co Galbiati přednesl požadavky na reformu znojenským klariskám a brněnských terciářkám, se zdá, že olomoucký biskup si situace v klášterech nevěšil tak detailně. Kláštery navíc získávaly řadu donací – ve 30. letech přispěl poměrně velkoryse na obnovu znojenského kláštera císař Ferdinand II. a kníže Maxmilián z Liechtensteinu.⁴¹⁹ Odlišná situace panovala pouze u olomouckých klarisek, kde vazba na biskupa zůstávala beze změny.⁴²⁰

Na přelomu 16. a 17. století tak právě biskupové spolurozhodovali o majetkové stabilitě konventů; na Moravě byly protihráči šlechtických zcizitelů. Dlouhodobé zasazování se biskupů o vlastnictví klášterů vedlo k ochraně klášterního majetku, výrazné bylo zejména Dietrichsteinovo angažmá na počátku 17. století. Naopak mj. i absence

⁴¹⁵ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, abatyše Eva Wilimetzká Dietrichsteinovi 3. X. 1617; Dietrichstein hraběnce z Hodic 25. III. 1629; Dietrichstein 20. IX. 1632.

⁴¹⁶ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, Dietrichstein purkmistrovi a radě Uherského Hradiště 22. IX. 1634.

⁴¹⁷ ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, Dietrichstein Kristýně Kniblicherové 30. VII. 1629; Dietrichstein Eufemii Sedlické 10. V. 1632; MZA, E 41 Klarisky Olomouc, inv. č. 179, sign. P 2/1, kart. 4, 17. IV. 1622; ZAO, O, AO, inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, Dietrichstein opavským klariskám 2. IX. 1602, Dietrichstein krnovskému knížeti Janu Jiřímu 24. VI. 1614.

⁴¹⁸ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, žádosti o podporu abatyše Hiligin Leopoldu Vilémovi a následné reakce 30. III. 1650, 12. V. 1650, 20. II. 1655, 3. IV. 1655, 27. IV. 1655, 22. VI. 1655, 29. V. 1655, 16. VIII. 1656, 16. IX. 1656. Biskup je mj. osloven jako „*Herr und Vatter*“.

⁴¹⁹ MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, II, Wohlthäter Buch, s. 140-141.

⁴²⁰ MZK, Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ, s. 389.

biskupa nebo nemožnost převzít na sebe tytéž starosti pak vedly k tomu, že se z původních oprávců stali výluční donátoři.

Ještě v jednom případě přetrval vztah, který se vytvořil během předchozího období. Terciářský brněnský klášter kardinál Dietrichstein fundoval jako majetek rodu. Klášter měl být po jeho smrti, podle znění fundační listiny, nadále spjat s rodinou tohoto olomouckého biskupa.⁴²¹ V polovině 17. století pomohli Dietrichsteinové terciářkám vybudovat nový klášter přímo uvnitř městských zdí; ten nesl viditelně jejich znak.⁴²² Knížata vstupovala do potvrzování vstupů či udělovala souhlas se zvolenou představenou; avšak tento vztah nikdy nepřerostl do symbiózy, jako v předchozích případech.⁴²³

KLÁŠTERY A STRATEGIE PŘEDSTAVENÝCH

Kolem většiny klariských klášterů se z uvedených důvodů počátkem 17. století začala vytvářet síť s novými jmény, novými osobnostmi patronů.⁴²⁴ Žádný z nich neměl vazby k předchozím donacím, ani se je nepokoušel zpochybnit. Po zvratech stavovského povstání přicházeli nejdříve dárci, kteří zastávali radikální obrodný kurs v kláštorech, i proto přispívali častěji na ženské kláštery ve františkánské provincii. Tyto vazby orientující se jen na určité podmínky však byly vždy pouze dočasné.⁴²⁵

⁴²¹ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 456-459. Co se týká jurisdikce, patřila provincii. Viz například potvrzení pravomoci provinciála z generální kapituly v Římě roku 1639 – M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 17.

⁴²² B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A-I.*, s. 207-208; *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 190.

⁴²³ MZA, G 140 Archiv rodu Dietrichsteinů, inv. č. 1911, sign. 850, kart. 447, korespondence Maxmiliána z Dietrichsteina a abatyše Kateřiny Františky z Eintzigu; *ibid.*, kart. 448, kor. M. z Dietrichsteina s Františkou z Rappachu; inv. č. 1918, sign. 860, kart. 461, kor. Ferdinanda z Dietrichsteina s K. F. z Eintzigu; inv. č. 1929, sign. 871, kart. 476, kor. F. z Dietrichsteina s abatyší Otislavovou z Kopenic; inv. č. 1932, sign. 874, kart. 480, kor. F. z Dietrichsteina s abatyší Beatrix Rostauscherin; inv. č. 1934, sign. 876, kart. 483, k. F. z Dietrichsteina s Leopoldou Schmidovou a Maxmiliánou de Spaar. Ferdinand z Dietrichsteinu se angažoval např. ve sporech o triennium mezi abatyší von Spaar a Sannigem, srov. K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 497-501.

⁴²⁴ Důvody, které vedly laiky k zakládání klášterů, potažmo patronaci shrnuje E. LEHFELDT, *Religious Women*, s. 16-46.

⁴²⁵ MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, II, Wohlthäter Buch, s. 140.

Neměl-li klášter vlastního patrona, bylo třeba svazku s podporovateli věnovat velkou pozornost. Bylo nutno vytvořit strategii, která přitáhne budoucí dárce – nejlépe významné a urozené donátory. Zde je namístě poznamenat, že klášterům klarisek byl připisován nižší společenský status než byl přičten některým benediktinským a dalším ženským klášterům; a to (byť ne výlučně) i díky pozapomenutí na minulost, kdy přemyslovská fundace (co do majetku a prestiže) měla velkou váhu.⁴²⁶ Jako v zrcadle se navíc charakter františkánského řádu a ostatně i původ bratří odrážely na vnímání řádu klarisek.

Řád mající na starosti *cura monialium*, minorité nebo františkáni, spoluvytvářel (v tomto případě především nezáměrně) image klarisek. Mendikanté, nutně zaměřeni na městskou společnost, mezi jejichž členy byly často osoby pocházející z téhož místa, v němž byl konvent menších bratří,⁴²⁷ kvůli duchovní a jurisdikční správě ženského kláštera, do jisté míry prezentovali také II. řád. Současně si ale představení sester přáli prostřednictvím jejich klášterů oslovovat rovněž vyšší vrstvy.⁴²⁸ Mezi strategie získávání donátorů proto patřilo také formování prestižní minulosti i přítomnosti konventu. Proklamovaný věhlas měl vést ke vstupu dcer šlechtických rodin a takto motivovat jejich rodiny, aby podporovaly klášter.⁴²⁹

Na slávu kláštera upomínala historiografie.⁴³⁰ Představení v kronikách upozorňovali na důstojnost a slávu od založení kláštera a konventní historie měla především uchovávat paměť na slavnou minulost. Připamatovávaly se a znovu zaváděly tituly dle založení a prepisy uchovávaly i dávná středověká privilegia jako symbol postavení.⁴³¹

⁴²⁶ V. Čapská připomíná ("Misionářky mikrokosmu", s. 199), že jedním z dokladů je i výše věna, která byla daleko příznivější v kláštorech ženské mendikantské větve než v domech tradičních mnišských řádů, s odkazem na E. RAPLEY, "Women and the Religious Vocation in Seventeenth-Century France", *French Historical Studies* [FHS] 18, 1994, č. 3, s. 613-631.

⁴²⁷ M. ELBEL, *Bohemia Franciscana*, s. 50.

⁴²⁸ Ibid., s. 17.

⁴²⁹ Rodinná spojení byla tradičně vůbec častá; srov. např. C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 75; M. LAVEN, *Virgins of Venice*; H. HILLS, "Cities and Virgins".

⁴³⁰ S. BENZ, "Lob und Gedächtnis".

⁴³¹ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch deß Königlichen Bestiffts Ordens St. Clarae der Reformirten Parfüsserin in Znaym; viz také ibid. 4-5; dále srov. *SPIRITUALE VIATICUM*,

Nakolik představení využívali minulost a snažili se zatraktivnit jeho postavení v současnosti, ukazuje starobylý klášter znojenských klarisek, klášter, v němž nabyli jistého vlivu a patřil k důležitým v provincii. Řádové autority věnovaly mnoho prostoru a úsilí kronikám znojenských sester, prostřednictvím řádového centra získávaly klariskám ostatky svatých, ale i četná papežská privilegia.⁴³² Dá se uvažovat o tom, že někteří věhlasní členové řádu osobně duchovně doprovázeli vznešené klarisky a věnovali jim duchovní spisy.⁴³³ Naopak téměř programové opomínání vložit totéž úsilí do brněnského terciářského kláštera, druhého ženského kláštera v provincii, lze chápat jistě tak, že se františkanky od svatého Josefa nemohly opřít o tak slavnou minulost, anebo i tak – že měly svého patrona, a nebylo nutno se v této věci tolik angažovat.⁴³⁴

Klášter (s významnou historií) totiž mohl být místem rodové reprezentace. Ovšem, jak bylo obvyklé, příslušníci šlechty se významnějšími fundátory stávali, až se některá jejich příbuzná ocitla v některém váženějším konventním úřadu.⁴³⁵ Dorota z Liechtensteinu, sestra abatyše Gertrudy z Lodronu, věnovala znojenským klariskám roku 1666 celkem 4 tisíce zlatých a řadu dalších cenností; Marianna Aichbüchel přispěla vlastními prostředky na stavbu Loretánské kaple v době, kdy byla

SEU DEVOTAE MEDITATIONES, Quae Illustrissimae Herulae ELISABETHAE LUDMILLAE Ex-Marchionibus de SAVONA, COMITISSAE CARRETO DE MILLESIMO, Post agnitam & spretam mundi vanitatem, proficiscenti, Sacrum S. Clarae strictiorem Ordinem, in Regio Conventu S. Clarae Znoymensi ingressutae, dedicatae sunt a F.S.S.F. Neo-Pragae 1695 [zvýraznění J.K.]; NA, AFP, inv. č. 3117, kart. 184, opisy privilegii; NUCLEUS MINORITICUS; s. 440-444.

⁴³² MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, I, PROTOCOLLUM, s. 69-72.

⁴³³ *Geistes-Stärkung Oder Geheim-Betrachtliches Geschpräch der einsamen verschlossenen Seele; SPIRITUALE VIATICUM, SEU DEVOTAE MEDITATIONES.* Přičemž se autor, Sebastian Schambogen, označil na s. 6 jako „*humilis Confessarius*“.

⁴³⁴ Brněnskému klášteru terciářek pak podobná pozornost věnována nebyla; klášter měl svého patrona a františkáni se zde tolik neangažovali. Srov. ale z toho vyplývající zajímavé konotace – v letech 1667 a 1668 vstoupilo celkem šest dívek, tři urozené dívky bez věna, dvě chudé měšťanky a dívka nedávno propuštěná z poddanství. Jedna z nich pak dokonce neměla ani oněch sto zlatých (a nebyla to ona dcera poddaných rodičů – ta se stávala laickou sestrou a ceremonie zřejmě nebyly tak nákladné), aby pokryla výlohy obláčky. ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Bno, examen (pěti kandidátek) z 28. XI. 1669. Nižší společenský status kláštera se pak odrážel v mnoha oblastech; typická byla poměrně volná vazba k nemovitému majetku: klášter tak postupně hospodářství, vesnice a panství získaná prostřednictvím věn prodával, stržené peníze ukládal a fungoval pouze z přijímaných úroků. Srov. také pozn. 482.

⁴³⁵ Srov. také vazby mezi rodinami a kláštery – M. LAVEN, *Virgins of Venice*, s. 22-43 a 99-113; ke zkoumání této problematiky také J. KAŠPÁRKOVÁ, *Ženské kláštery v české františkánské provincii v raném novověku*. DP, s. 82-86.

představenou její sestra Bernarda ze Schaumburgu. Větší částkou pamatovala na znojemský konvent i matka představené Anny Polyxeny Jezovské z Lubu.⁴³⁶ A podobně to platilo i v dalších kláštorech; donace Sidonie z Weckerlingu z roku 1741 směřovala do olomouckého kláštera díky její příbuzné, abatyši Liborii.⁴³⁷ V opavském klášteře byli důležitými donátory páni Bockové z Burgvic, příbuzní převorky a později abatyše Marie Kláry; ti klášteru kromě finančního daru poskytli možnost koupě jejich vsi Štítiny.⁴³⁸ Velkým donátorem byl i hrabě Walderode, stavebník nového dormitáře znojemským klariskám, jehož donace dosáhla 12 tisíc zlatých; ten byl blízkým příbuzným abatyše Gertrudy z Lodronu.⁴³⁹

Budování bohatého a prestižního konventu tak naráželo i na to, že výsostné postavení si mohl vždy přivlastnit de facto jediný rod. Navíc i v této oblasti potřebovali představení klarisek uskutečnit jistou modifikaci – omezení úřadu představené na tříletá období. Ta totiž napomáhala se správou konventu. Odpovídala také střídání představených v celé provincii a upevňovala jejich vlastní jurisdikci. Současně ale s sebou nesla pokles prestiže dříve stabilního úřadu. Tuto značně delikátní změnu bylo třeba s ohledem na očekávané důsledky provést velmi opatrně. Navíc byla tříletní správa konventu v prostředí ženských klášterů v raném novověku naprostou novinkou. Ještě tridentský koncil o ní docela mlčí, stačí mu, aby představené byly ženami vyzrálými, 40 let staré a delší dobu po slibech. Teprve později kongregace koncilu doporučila, aby se představené pravidelně střídaly. Generální kapitula františkánského řádu potvrdila představeným české provincie roku 1639, že mohou tříletí po kláštorech vyžadovat.⁴⁴⁰

⁴³⁶ MZA, G 12, Cerr. II, kn. č. 67, I, PROTOCOLLUM, s. 55-57; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 53, 62, 66.

⁴³⁷ MZA, E 41 Klarisky Olomouc, inv. č. 31, sign. B 6, kart. 1, donace S. z Weckerlingu z 12. V. 1741.

⁴³⁸ ZAO, O, AO, inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky Opava, smlouva o nákupu vesnice Štítina mezi opavskými klariskami a hrabětem Josefem Bockem z Burgvic z 4. VII. 1729; ZAO, Klarisky v Opavě, inv. č. 55, sign. B11, kart. 1, fundace 1000 zlatých svob. pána z Bocku a Burkvic roku 1729.

⁴³⁹ ZAO, O, AO, inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky Znojmo, dispens pro volbu G. z Lodronu z 9. I. 1693.

⁴⁴⁰ *The Canons and Decrees*, kap. VII, s. 222; K. MINAŘIK, "P. Provinciál Bernard Sannig", ČKD 65, 1924, č. 7-8, s. 497-498.

Poprvé se o trienium v ženských kláštěrech pokusili velmi nesměle františkáni české provincie, když od roku 1649 konali při vizitaci jakési potvrzení představené konventem sester. Nešlo o volbu provedenou kanonickým způsobem, jen o krátké předání insignií konventu do rukou provinciála a následně zpět stávající abatyši – o jejíž vhodnosti se ale předtím hlasovalo. Bratři se tedy v podstatě ještě nebránili volení jedné a téže osoby opakovaně až do dne její smrti, zvláště když sestry jednaly v duchu tradiční kontinuity úřadů a nehodlaly ani teoreticky zvážit změnu na nejvyšším klášterním postu.⁴⁴¹ V téže době se o totéž pokusili zástupci české minoritské provincie.

Jestliže ve Znojmě odmítaly řeholnice označit za představenou jinou sestru – protože lpěly na tradičních řádových zvycích, v Krumlově k tomuto nesouhlasu přidaly sestry ještě jeden krok. Když minorité roku 1656 iniciovali po tříletém období Anny Kristýny Pöperlin novou volbu, sestry nejenže zvolily tutéž sestru do svého čela, ale požádaly patrona kláštera, krumlovské pány, o confirmaci abatyše pro celé období jejího života. Moc patrona řádové autority zpochybnit nedokázaly a nová volba se znovu konala až po smrti Anny Kristýny. Teprve roku 1665 se při nové volbě mohli představení pokusit o nové prosazení tříletí; potvrzování abatyše ze strany krumlovských pánů zrušit už nedokázali. Confirmace navíc nebyla pouze formálním aktem; abatyši zvolenou roku 1668, Kláru Greising, kníže Jan Kristián potvrdit odmítl, a o rok později byl konvent nucen vykonat novou volbu.⁴⁴²

Vida tuto situaci, upustili představení natrvalo od prosazování triennia ve vratislavském kláštěře; kde se zřejmě také o tento krok nejprve pokusili a zvláště tady v prostředí oživané tradice piastovského kláštera mohly být důsledky ještě fatálnější než

⁴⁴¹ MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. P II, volby abatyši.

⁴⁴² *Urkunden- und Regestenbuch*, CCIV, 6. VI. 1656, s. 328; CCXII, 29. VI. 1669, s. 332; CCXVI, 5. III. 1678, s. 334; CCXVII, 5. III. 1678, s. 334; CCXVIII, 5. III. 1678, s. 334-335; CCXXI, 15. IV. 1681, s. 336; CCXXVIII, 8. I. 1686, s. 342; CCXXIX, 17. I. 1686, s. 342-343; CCXXXI, 5. IV. 1686, s. 343; CCXXXIII, 9. V. 1686, s. 344; CCXXXIV, 16. VI. 1686, s. 344; CCXXXV, 27. VII. 1686, s. 344; CCXL, 29. VII. 1689, s. 346.

v Krumlově.⁴⁴³ Jedině u pražských klarisek bylo možné přistoupit k prosazení tříletí; to se pak skutečně datuje do roku 1656.⁴⁴⁴

Od předávání insignií ve znojemském klášteře k prosazení skutečného tříletí se pokusily řádové autority přejít až v 70. letech 17. století – zatímco znojemské klarisky změnu přijaly, brněnská abatyše Maxmiliána von Sparr dokázala přimět Ferdinanda z Dietrichsteinu, aby proti zásahu omezující její postavení bojoval. Tříletí bylo prosazeno pouze díky tehdejším Sannigovým argumentům, který jasně ukázal, že patronova práva budou nedotčena; zda se omezí moc abatyše a jejích příbuzných pro knížete Dietrichsteina (vzhledem k jeho vnímání kláštera) nebylo podstatné.⁴⁴⁵

Opatrní byli ovšem i představení u olomouckých klarisek, kde volba probíhala zpočátku v součinnosti s biskupem. K rozvolnění tohoto svazku došlo až v období Karla Liechtensteina Castelcornu – a to snad i z jeho popudu. Protože však biskupové od doby Dietrichsteina preferovali triennium; bylo nasnadě, že abatyše zaujaly post vyměřený na dobu celého jejich života.⁴⁴⁶

Snahy představených zvyšovat věhlas konventu zcela jistě nesly plody; i tak kláštery klarisek a terciářek nebyly výrazným mostem mezi řádem menších bratří a šlechtou. Katalogy a nekrologia ukazují, že kláštery II. a III. řádu vyhledávaly po celé období baroka dcery z bohatších vrstev městské společnosti a dcery převážně z nižších šlechtických rodů. Mezi rody, z nichž pocházely klarisky, navíc převažovaly původní domácí rytířské, vladyské a nově nobilitované nebo rodiny nově do země příchozí. Nejúplnější seznam sester se zachoval pro klášter klarisek ve Znojmě; přitom – protože je zapsán v *Schwesterbuch*, založené právě na údajích o původu a informacích o obláčce a slibech, lze předpokládat, že právě zde se svazkům se šlechtou dařilo více než v jiných domech – vznikla tak tendence tato spojení

⁴⁴³ OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 329; popisování vazeb i na dalších stranách 330, 331. Pohřby příslušníků rodu ještě na počátku 18. století – T. PIETSCH, *Zur Geschichte*, s. 38-39.

⁴⁴⁴ A. SCHUBERT, *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven*, s. 180-181.

⁴⁴⁵ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 460-463; K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 497-501.

⁴⁴⁶ MZA, E 41 *Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. XXI-XXVIII.

zachycovat. Nelze jej tedy považovat za průměrný dům, podle něhož by bylo možné posuzovat ostatní. *Schwesterbuch* založil klášteru B. Sannig, množství písařských rukou po roce 1700 naznačuje, že kniha byla doplňována průběžně; zápisy ukazují, že se tak dělo s dosti velkou pečlivostí. I díky tomuto přístupu lze poměrně dobře odlišit urozené kandidátky; na základě těchto záznamů jich lze pro roky 1600-1782 určit 55. O něco menší pozornost je věnována klariskám z městských vrstev; záznamy uvádí buď místo, z něhož pocházely, nebo jmenují jejich rodiče; případně jsou kombinovány oba přístupy. Z této skupiny obyvatelstva se rekrutovalo necelých 70 sester. Společně s laickými sestrami (ne všechny pocházely z venkova) napočítáme od roku 1600 až do zrušení kláštera asi sto sester, které nebyly šlechticemi – tedy dvakrát více než urozených klarisek.⁴⁴⁷ Klášter v Olomouci od roku 1580 do svého zrušení měl ve svých řadách velké množství měšťanek, pocházely z Olomouce a dále často z dalších moravských měst, kde byly konventy menších bratří, z Uničova, Kroměříže, Moravské Třebové, Uherského Brodu, Vyškova, Kladska, Brna. Navíc právě v tomto klášteře byly rovněž představené městského původu, ačkoliv obvykle na tento post dosahovaly urozené ženy. Podobně lze původ sester charakterizovat pro klášter klarisek v Praze.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ **TABULKA č. 1, původ znojemských klarisek (1600-1782)***
(NA, AFP, inv. č. 706, kn. č. 313, *SchwesterBuch*, nepag.)

šlechtický původ	městský původ	identifikace jménem rodičů*	laické sestry**	žádné identifikační údaje
55	41	28	30	20
119				

* Rozdělení bylo vytvořeno výlučně na základě informací v *Schwesterbuch*. Šlechtický původ je tam vždy zdůrazněn.

** Předpokládám, že zapsání jmen rodičů a opomenutí místa původu mohlo být způsobeno už existujícím vztahem mezi klášteřem a danou rodinou; to pak nevyžadovalo obšírnější záznam; jména zároveň vylučují, že by se jednalo o urozené osoby.

*** Laické sestry se rekrutovaly také z žen městského původu – avšak ženy pocházející z venkova se na postu chórových sester neobjevovaly. Zvolením odlišné kategorie v tabulce chci poukázat na odlišný status těchto sester v komunitě.

⁴⁴⁸ MZA, G 12, Cerr. II, inv. č. 288, s. 7-23, *Necrologium Monasterii Virginum ad Sanctam Claram Ollomucii*; *ibid.*, inv. č. 289, *Verzeichnus*; ZAO, PMO, inv. č. 1, *MONUMENTUM FRATRIBUS, ET SORORIBUS*, nepag.; BUWr, IV Q 198b, *Nomina defunctorum fratrum et sororum ab anno novitiatis 1729 fratris Gaudentij Keil Ordinis Minorum S[anc]ti Patris Francisci Conventualium*. Lze spatřovat samozřejmě i jinde, srov. H. KUCHAROVÁ, "Klášter premonstrátek v Doksanech", s. 210-211.

„RADIX ET MATER CLARISSARUM“ V BAROKU?

Paradoxem dějin zůstává, že někdejší první klášter klarisek, pražský, nedokázal své původní postavení nejvýznamnějšího klariského konventu v českých zemích během 16.-18. století obnovit, naopak zůstával domem chudým a opomíjeným.⁴⁴⁹

Z rozhodnutí provincie Anežský klášter osadily těsně před koncem 20. let 17. století týnecké klarisky; pražský klášter tehdy totiž opouštěli dominikáni, usazení zde od roku 1556 (kdy u sv. Klimenta zakotvili jezuité). Klášter svaté Anežky tak fungoval poměrně dlouho bez sester; ty se totiž ještě vypuzeny husitským pleněním dokázaly roku 1435 do svého kláštera vrátit, nicméně o něco později jej musely kvůli nedostatku povolání opustit. Na počátku 16. století tak znovu zakotvily pražské klarisky v Týnci a když se pokusily roku 1553 Anežský klášter získat zpátky, nepodařilo se jim to. Od té doby až do roku 1627 nehrál Anežský klášter v životě klarisek v Panenském Týnci žádnou roli.⁴⁵⁰

Převedení sester do Prahy bylo výlučně přáním minoritské provincie a jejího představeného, P. Michaela Manselly. Tehdejší abatyše klarisek Anna Klára Stanická však zdůraznila, že klarisky nemohou týnecký klášter opustit, protože jsou vázány povinností modlit se za spásu duší svých zakladatelů. Věrnost svému povolání prokázaly i v předchozích nelehkých dobách rebelie, kdy se dokonce ukrývaly v lesích.⁴⁵¹ Aby mohly setrvat v klášteře, požádala abatyše o podporu několik vlivných osob.⁴⁵² Krátce před převedením se roku 1628 v klášteře vystřídalo několik osob z řad minoritského řádu – vizitátor Joannes Fernando, provinciál Joannes Sanctig i generální komisař Jeroným Lapsius, kteří věnovali svou pozornost stavu komunity, jež podle nich

⁴⁴⁹ Tuto kapitolu zpracovala Soukupová zde – *Anežský klášter*, s. 283-303.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, s. 255-283.

⁴⁵¹ *Ibid.*, s. 283; NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, ned. list abatyše Harrachovi.

⁴⁵² MAW, Karton Mähren, abatyše Anna Klára Stanická Václavu Vratislavu z Mitrovic 7. XII. 1628.

měla obnovit kdysi slavné kapitoly Anežského kláštera.⁴⁵³ Přes protesty představené i jejích poradkyň se ocitly klarisky roku 1629 v pražském Anežském klášteře.

Po nejnútnejších úpravách, které zdaleka nevytvářely z kláštera prostor vhodný pro život kontemplativní komunity, provinciál uvedl klarisky do kláštera.⁴⁵⁴ Otázka majetku přivtěleného ke konventu nepřišla zřejmě na přetřes; po svém příchodu klarisky zjistily, že při klášteře nejsou žádné důchody.

Pochopitelně nikdo neočekával návrat kdysi ztracených platů, které patřily ke klášteru před husitským pleněním.⁴⁵⁵ Avšak dominikáni zajistili klášteru poměrně slušnou hospodářskou základnu; ta vznikla na základě zřejmě už ve středověku fungujícího postranního práva Svaté Anežky. Odprodejem klášterních pozemků z neobnoveného kláštera menších bratří Na Františku tento prostor dominikáni značně rozšířili. Roku 1610 založený *Pořádek domův a gruntův* uvádí 71 domů náležejících Anežské jurisdikci. Jen málo z nich se znovu proměnilo v součást ženského kláštera.⁴⁵⁶ Ostatní tvořily bezprostřední okolí – avšak práva nad nimi přešla do rukou minoritů od svatého Jakuba.

Dokladů o tom, že právě minorité z centrálního kláštera provincie spravovali tuto jurisdikci, území v blízkosti kláštera vyňaté ze správy města a podřízené klášteru, je několik. Nejpřesvědčivější je *Liber memorabilium*, které eviduje majetkové i jiné změny, které potvrzoval svým podpisem provinciál minoritů od svatého Jakuba, na vlastnictví ale upozorňuje také provinční kronika.⁴⁵⁷

⁴⁵³ NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, ned. list abatyše Harrachovi.

⁴⁵⁴ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 285.

⁴⁵⁵ Např. *ibid.*, s. 256.

⁴⁵⁶ Miluše SVOBODOVÁ-LADOVÁ, "Zvláštní místní práva v Praze". *Pražský sborník historický* 8, 1973, s. 95-179, především 124-125, 133-134, 144; Archiv města Prahy [AMP], inv. č. 7411, rkp. 2242, *Liber memorabilium*; H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 283-284.

⁴⁵⁷ AMP, inv. č. 7411, rkp. 2242, *Liber memorabilium*; OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 326; NA, Řmi, fasc. 89-90, kart. 19, Právo sv. Anežky (1558-1800).

Stížnosti, které zazněly z úst klarisek hned při první vizitaci v červnu roku 1630, poukazyvaly na špatný a nevhodný stav kláštera, současně ale zpravovaly arcibiskupa o absenci příjmů. Ukázalo se, že konventní budovy jsou vlhké, zchátralé a není zde pitné vody, ale také, že klarisky jsou nuceny žebrať a žít z almužen, protože „*patres Franciscanos possidere bona ipsorum*“; kvůli těmto špatným podmínkám je jen za tento krátký čas opustily dvě novicky a odešly do kláštera v Českém Krumlově.⁴⁵⁸

Harrachova srpnová odpověď na přednesené stížnosti byla zcela v souladu s postupem vizitací ženských klášterů, které hodlal podnikat zanedlouho. Protože se všechny kláštery měly cítit vázány nařízeními tridentského koncilu, neměly klarisky ani pomyslet na návrat do Panenského Týnce, kláštera „*ven z města ležícího, a snadno zlých lidí kořistí neb mnohému nebezpečnosti vystaveného*“. Klarisky přísně napomenul, aby respektovaly klauzuru a Tridentinum vůbec, přestaly rozesílat suplikace, a odňal jim naději na návrat, avšak přislíbil pomoci „*od vašich potřeb a nedostatkův*“.⁴⁵⁹

V prosinci roku 1632 shodně s vizitacemi dalších klášterů nařízených kardinálem Harrachem navštívil pražské klarisky Florián z Cremony v doprovodu vikáře arcibiskupské konzistoře P. Viléma. Tato vizitace zaměřená na kontrolu klauzury odhalila řadu dalších problémů – do kláštera doléhal hluk minoritů hrajících karty, okna z řady domků hleděla přímo do zahrady klarisek, mimo to do ní vedly čtyři brány, takže zahrada a tím i klášter byly dosti přístupné.⁴⁶⁰

Přesto teprve až o čtyři roky později, roku 1636, Harrach souhlasil s návratem klarisek (slovy představené Anny Kláry Stanické) „*ex ipsius loci riunoso*“ zpět do Týnce. Tak se

⁴⁵⁸ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, vizitace z 19. VII. 1630.

⁴⁵⁹ Ibid., Harrach abatyši Stanické v srpnu 1630.

Ačkoliv se to v dochované argumentaci neobjevilo, představení zřejmě také hodnotili negativně, že týnecký kostel nebyl dokončen; bez ohledu na klauzuru se nutně sestry i laici setkávali v jednom prostoru, klášterní kapli. Kaple ještě do poloviny 18. století sloužila týneckým farníkům. Krátce shrnuje např. Anna PAVLÍČKOVÁ, *Kostel v Panenském Týnci – nástin stavební technologie*. České Budějovice 2013. Bakalářská diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ústav dějin umění, s. 4-6.

⁴⁶⁰ NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, vizitační zpráva z 3. XII. 1632.

sestry vracely nejen do svého dřívějšího konventu, ale také k hospodářství na svých statcích.⁴⁶¹

V Panenském Týnci klarisky ale setrvaly pouhých sedm let. Poté, co byl jejich klášter vypleněn švédskými vojsky, obrátily se zpět do Prahy. I během této krátké doby obnovily svůj klášterní život, protože během tohoto období po delším čase opět přijímaly kandidátky.⁴⁶² Roku 1643 se klarisky znovu ocitly v pražském Anežském klášteře. Vzhledem k poničení týneckého kláštera již nepředpokládaly, že bude jejich pobyt krátkodobou záležitostí; hospodářské statky patřící ke klášteru v Týnci za 200 kop pronajaly a na základě smlouvy s provinciálem Františkem Vejhubou jim „v klášteře svaté panny Anyžky byt byl propůjčen jest“.⁴⁶³

Ve stejném roce se klarisky pokusily navázat na proroctví litoměřického probošta Jana Papouška, podle jehož slov měl nastat pokoj a mír tehdy, až bude nalezeno tělo sv. Anežky. Intenzivní hledání hrobu, které do kláštera přivedlo nejen arcibiskupskou komisi,⁴⁶⁴ ale také vzbudilo pozornost okolních řádů a zájem ostatních věřících, se snoubilo s vydáním legendy. Pravděpodobně péčí jezuity Jiřího Plachého vyšel roku 1643 *Život svaté Anežky* (vycházející z českého překladu legendy *Candor lucis eterne*).⁴⁶⁵ Ve stejné době klarisky svědčily o řadě zázraků na přímluvu světice.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, 23. IV. 1636; ke všem vizitacím srov. H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 285.

⁴⁶² NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Moniales ad S. Agnetem, [soudpis komunity z 18. IX. 1651].

⁴⁶³ NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, Anna Klára Stanická děkanu svatovítské kapituly 28. XI. 1643.

⁴⁶⁴ NKP, I. D. 40, Monasterium S. Agnetis sacrarum virginum Clarissarum, § XX.

⁴⁶⁵ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 285-287; úvodní Sládkova studie v *Jan František Beckovský: Milá choť*, s. 25-31; Petr KUBÍN, "Anežčina posmrtná pouť za svatozáří". *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, s. 61-68, zde s. 66 s odkazem na Josef BERAN, *Blahoslavená Anežka Česká*. Řím 1974, s. 210-211 a Martin SVATOŠ, "Středověká "dcera královská" v rouše barokní světice". *Septuaginta Paolo Spunar oblata (70+2)*, ed.: J. KROUPA. Praha 2000, s. 561-570, zde s. 563-564; Ch.-F. FELSKAU, *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage*. Bd. 2, s. 876-878.

⁴⁶⁶ NKP, I. D. 40, Monasterium S. Agnetis sacrarum virginum Clarissarum, § XX.

Stejně tak zdůrazňovaly, že se za lidi, jež se na Anežku obrátí, světičky přimlouvá a vyprošuje zázraky.⁴⁶⁷

Ačkoliv byly klarisky recipientkami Kláštiny řehole, kterou jim vymohla právě Anežka Přemyslovna,⁴⁶⁸ nedokázaly pojmenovat vlastní identitu, jedinečnost a specifičnost, ba ani představit Anežku slovem nebo obrazem. V jejich zpočátku titěrné komunitě, čítající v 50. letech 17. století sotva deset sester, se nenašla žádná, která by opsala či nechala znovu vytisknout Anežčinu legendu, chyběly i finance na zadání tisku či na zhotovení obrazu či sochy, které by mohly upozorňovat na oživení kultu.⁴⁶⁹ Klarisky – jak vyplývá z jejich zápisů pořizovaných na obranu hospodářství – dokonce nedokázaly recipovat ani vydávané legendy. V jejich očích byla Anežka tou samou ženou, jaká vystupovala v Hájkově *Kronice české*. Hájek světičky ve svém díle považoval za dceru Přemysla Otakara II.; tím ji ale nemohl spojit se zakládáním klariského kláštera. I pro klarisky tak byla Anežka jednou z sester vstoupivších v 13. století do kláštera, kde svatě žila a byla pochovaná.⁴⁷⁰ Je to zřejmé z následujících slov, jejichž pisatelkou byla nástupkyně Anny Klára Stanické, abatyše Ludmila Kozlová, roku 1667:

„Věděti přísluší, že klášter svatě Anýžky jmenuje se, ne od svatě Anýžky panny a mučednice, jakoby ke cti a chvále její byl vystaven, a nebo posvěcen, ale od blahoslaveně Anýžky Ottogarovy dcery Přemyslava Ottogara českého krále, a Constanciae manželky jeho, kterážto v tom klášteře téměř přes 30 let svatý život vedla, a svatě umřela v léthu 1295. Kdežto také jest i pohřbena. Od provopočátků jmenován sice byl týž klášter S. Františka, nebo ke cti a slávě téhož svatého byl vystavěný v létu 1250 od Václava Přemyslava Ottogarového syna a sester (kterýžto také v tom klášteře podruhý korunován byl) a v němž bratři svat. Františka přebývali. [...] Když pak předpověděna blahoslavená Anýžka Ottogara řádu svatě Kláry, jakož předpovědino jest, svatě z tohoto světa vykročila, množství lidu k hrobu jejímu se scházelo, takže odtud víceji klášter svatě Anýžky, než by S. Františka počal jest se nazývati.“⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Srov. úvodní Sládkovu studii v *Jan František Beckovský: Milá choť*, s. 54-55.

⁴⁶⁸ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 1201/4, kart. 2107, [Klářina řehole udělená klášteru Alexandrem IV].

⁴⁶⁹ Ibid., Moniales ad S. Agnetem, [soupis komunity z 18. IX. 1651]. Uvádí celkem 11 jmen podle doby uplynulé od slibů; protože poslední záznam zmiňuje roční profesku, lze předpokládat, že soupis je úplný.

⁴⁷⁰ K Hájkově Anežce srov. úvodní studii M. Sládka v *Jan František Beckovský: Milá choť*, s. 9-11; o Hájkovi také Ch-F. FELSKAU, *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage*. Bd. 2, s. 862-864.

⁴⁷¹ NKP, XV. E. 11., Kniha tato manualní, f. 55v. (Citát transkribován.) Jako svůj zdroj uvádí Kozlová Hájkovu kroniku na f. 56r-56v.

Pomíjení kláštera – který se snažil vstoupit do povědomí a získat donátory – je již poměrně známé. Zatímco rostla úcta ke svaté Anežce; byla svěřice spojována spíše s jezuity a křížovníky, kteří šířili její kult, než s Anežským kláštelem. Roku 1666 byl znovu vydán, zřejmě opět Plachým, další text pod názvem *Život blahoslavené Anýžky*;⁴⁷² ve stejné době připravili edice latinských legend o Anežce jezuité Jan Tanner a Jiří Krugerius. Obě se staly součástí třetího svazku Bollandovy sbírky *Acta sanctorum*.⁴⁷³ Vizuálně pak Anežčin život zpracoval například Jan Jiří Heinsch pro pražský kostel křížovníků.⁴⁷⁴ Naproti tomu sestřám se v téže době nepodařilo prosadit (ve spojení s františkány) ani hodinky k její cti.⁴⁷⁵ Oslava kláštera, kterou se dočteme v kronice provincie z pera M. Kollnbergera, byla více stylistickým chvalozpěvem než skutečností. Stejně jako pojmenování kláštera, „*Radix et Mater Clarissarum*“, které jistě mělo svou váhu ve 13. století, ale později již nikoliv.⁴⁷⁶ Donátorů se kláštelem nedostávalo ještě na počátku 18. století; zřetelně to pochopila abatyše Ludmila Kozlová, když roku 1667 nechala znovu sepsat veškerý týnecký majetek, zrušila dohodu s minority o pronájmu týneckých statků a věnovala se hospodaření.⁴⁷⁷ Stejný důraz na týnecké hospodářství kladly všechny další představené; jednak si vymohly právo jednou ročně navštěvovat tamější majetky, jednak si podržely funkci abatyše týneckého kláštera.⁴⁷⁸

⁴⁷² H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 288; úvodní Sládkova studie v *Jan František Beckovský: Milá choť*, s. 33-36; P. KUBÍN, „Anežčina posmrtná pouť za svatozáří“, s. 66.

⁴⁷³ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 288-290; úvodní Sládkova studie v *Jan František Beckovský: Milá choť*, s. 37-44; P. KUBÍN, „Anežčina posmrtná pouť za svatozáří“, s. 66. Oba upozorňují na Kalivodovy rozbor – Jan KALIVODA, „Rukopisná tradice anežské legendy Candor lucis aeternae“, *Listy filologické* 127, 2004, s. 19-36; a týž, „Rari nantes in gurgite vasto“ Anežská hagiografie ve víru staletí“, *Církev, žena a společnost ve středověku*, s. 153-171, zejm. s. 169-170.

⁴⁷⁴ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 290-291.

⁴⁷⁵ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 290, s odkazem na Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Blahoslavená Anežka česká. Kulturní obraz svěřice 13. století*. Praha 1933, s. 305-307; P. KUBÍN, „Anežčina posmrtná pouť za svatozáří“, s. 66-67; týž, „Neúspěšný pokus o povolení veřejného kultu sv. Anežky České z roku 1679“. *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, s. 303-318.

Z dalších textů nelze opomenout *Milou choť* od J. F. Beckovského – viz pozn. 27.

⁴⁷⁶ OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vincij]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 321.

⁴⁷⁷ NKP, XV. E. 11., *Knihata tato manualní*.

⁴⁷⁸ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, korespondence představené s konzistoří r. 1708; NKP, XVII. E. 45., Fr. Balthasara Kocibia, provinciála řádu bratří menších

Klásteru se výraznější majetkové základny dostalo až kolem poloviny 18. století; větší obnova kláštera se odehrála po tzv. francouzském požáru Starého Města. Ovšem to už nic nezměnilo na tom, že Anežský klášter byl jedním z mnoha uprostřed Prahy, navíc čím dál méně spjatý (v povědomí lidí) se svou zakladatelkou.⁴⁷⁹

sv. Františka, Potvrzení nově zvolené abatyše klarisek klášterů Týneckého a sv. Anežky v Starém městě Pražském Anastasie Korbelyusky, dat. 13. října [1743] [zvýraznění J.K.]; A. SCHUBERT, *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven*, s. 181.

⁴⁷⁹ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 292-297; Vít VLNAS, "Osudy Anežčina kláštera od 15. století do současnosti". *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, s. 29-35, zde 31-32.

V. ZBOŽNOST A DUCHOVNÍ PATRONÁT

Kláštéry klarisek se nacházely ve městech; obklopeny tamějším obyvatelstvem, z něhož pocházela řada sester a také dobrodinců. Dary a donacemi lidé podporovali chod řeholního domu, prostřednictvím rodinných či jiných spojení řeholnice uplatňovaly svůj vliv a naopak laici zasahovali do vnitřních záležitostí konventu. Jestliže mezi klášterem a světem existovala vždy řada vazeb; v případě klášterů klarisek uvnitř městského organismu byly obzvláště těsné. Přesto sestry nebyly pouze příjemci časných dober a trpitelky vnějších zásahů, nebyly pouze závislým článkem v patronační síti.⁴⁸⁰

Ženské kláštéry třímaly řadu práv na majetcích, které klášter vlastnil. Jasnou a nezpochybnitelnou oblastí patronátu kláštera byly vlastní hospodářské majetky: městečka, vsi a statky, někdy doplněné o podací právo k místnímu kostelu. Vazby se zdejšími lidmi, poddanými kláštera, však byly poměrně volné. Zpřísnění klauzury – které bylo v jiných oblastech předmětem kompromisu – hospodaření kláštera zasáhlo poměrně podstatně. Znamenalo absenci osobní kontroly statků představenou, běžnou ve středověku, a přinášelo nahrazení přítomnosti abatyše klášterními úředníky.⁴⁸¹ Poddaní neměli hlubší vazbu na řeholnice a klášter (klášter ve městě navštěvovali jen výjimečně), nové a nové generace sester měly o majetcích kláštera jen představu zprostředkovanou svými podřízenými. Zatímco v majetkových záležitostech zastupoval představenou kláštera šafář a místní rychtář, farní záležitosti spravoval dosazený farář.

⁴⁸⁰ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 104.

⁴⁸¹ Osobní kontrola hospodářství byla běžná ještě v 16. století, jak vyplývá z některých zpráv představených; například list týnecké abatyše Kateřiny z Kladna arcibiskupu pražskému Zbyňku Berkovi z Dubé – NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, 27. VIII. 1597. Správce hospodářství měl po zpřísnění klauzury větší moc, nezřídka využíval hospodářství také pro svůj užitek, srov. K. MINAŘÍK, "Provinciál P. Bernard Sannig", *ČKD* 66, 1925, č. 2, s. 131. Pro olomoucký klášter existuje úplný soupis osob stojících na špičce konventního hospodářství, díky němuž lze sledovat snahu představených obsazovat úřad svými příbuznými, srov. MZA, E 41 *Klarisky Olomouc 1289-1781* (1790). Inventář fondu, s. XXVIII.

Aktivita představených se někdy „vyčerpala“ určením zodpovědných osob.^{482 483} Kláštery lze ostatně vidět jako poměrně slabé hráče v lokálním prostředí: závislé na dobovém establishmentu. Týnecká abatyše například na počátku 17. století nedokázala proti vůli místních prosadit na faru katolického faráře, tím spíše, že o majetek se dělila s kališnickým pánem; naopak od 20. let 17. století se představené zasazovaly za rychlou rekatolizaci včetně vynášení trestů a pokut.⁴⁸⁴ Hlubší zájem o život v poddanských lokalitách v klášteře nastal až ve chvíli, kdy se tam odehrál nějaký zázrak a místo se stávalo centrem nového kultu. Terciářkám v Brně byla svěřena soška Panny Marie „v trní“ z jim patřících Tuřan, vždy když hrozilo obyvatelům nějaké nebezpečí (a to i přesto, že farnost spravovali brněnští jezuité).⁴⁸⁵ Klarisky v Olomouci, jež postavily v Jednově kapli k úctě Panně Marii, která se tam podle svědectví místních zjevovala a ochraňovala je, také nechaly přenést alespoň nakrátko její dřevěnou sošku do svého kláštera, aby ji mohly ozdobit a uctít.⁴⁸⁶

Právě v těchto událostech distance od běžného chodu vrchnostenských majetků a naopak poměrně velké činorodosti při vytrysknutí nějakého kultu lze spatřit vnímání řeholnic jako autorit, spíše s mocí duchovní než světskou: ochotných rozvíjet tu první

⁴⁸² To ovšem neznamená, že by bylo hospodářství zanedbáváno; záleželo na osobě představené. Některé věnovaly těmto záležitostem mnoho času (viz např. NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiv-Buch); jiné měly tendence nabyté majetky prodávat. Věno Anny Schmidové z Freudenhofu, která vstoupila r. 1628 k brněnským terciářkám, bylo tvořeno panstvím Kunštát a dalšími vesnicemi bystrického a lišického panství. Tyto majetky byly zapsány sice r. 1673 klášteru do zemských desk, ale už roku 1678 prodaly terciářky panství Kunštát hraběti Janu z Lamberka a utržené peníze uložily. Srov. K. MINAŘIK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 496-497. Olomoucký klášter byl kvůli špatné ekonomické situaci předčasně zrušen, srov. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 487; MZA, E 41 *Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. VIII-XI.

⁴⁸³ K prezentacím kněží srov. např. ZAO, O, AO, inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky Olomouc, Anna Zichowna Františku z Dietrichsteinu 20. IV. 1635; Klára Gloczerin generálnímu vikáři Klaudiu Svobodovi 23. X. 1655 a další listy; pro týneckou kolaturu NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, patronátní práva pražských klarisek a obsazování týnecké farnosti. Připomeňme, že menší bratři neměli spravovat farnosti co by ustanovení správci; byli faráři ve farnostech ženských klášterů toliko krátce po třicetileté válce, v době všeobecného nedostatku kněží.

⁴⁸⁴ NA, APA, inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Panenský Týnec, Uršula Tachovská Gothardu Floriánovi Žďárskému ze Žďáru a na Červeném Újezdě 19. VI. 1602; Uršula Tachovská Zbyňku Berkovi z Dubé 22. VII. 1602 a 30. I. 1603 atd.; *Urkunden- und Regestenbuch*, CXCII, 27. II. 1625, s. 309 (abatyše kláštera Markéta Lambertová zplnomocňuje Kašpara Lausekera, aby potrestal v řadách měšťanů Rychnova všechny heretiky).

⁴⁸⁵ NA, AFP, inv. č. 3109, kart. 184, Kurtzer Inhalt, nepag.; MZA, E 25 Jezuité Brno, sign. 121 B; obsah dokládá mj. starost obou řeholních komunit o Tuřany a tuřanské poddané.

⁴⁸⁶ SOkA Olomouc, AMO, M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek], s. 193-196.

z nich a opomíjet tu druhou. Toto povědomí duchovní autority vyplývající z řeholních slibů a zasvěcení se Bohu zprostředkovalo sestřám také jistou moc, takže samy nabízely patronát zejména v duchovní sféře a rozdávaly duchovní dobra.⁴⁸⁷ Neovládaly tak zdroje obvyklé pro světské patrony (a ani se jimi nijak zvlášť nezabývaly), byly daleko více činné v duchovní oblasti.

MODLITBA A KLAUZURA

Základním posláním ženských klášterů v potridentské době byla modlitba.⁴⁸⁸ Její nejvlastnější část, chórová modlitba, strukturovala každý den: byla rozdělena do sedmi setkání v chóru. K tomu patřilo každý den osobní rozjímání, zpívaná jitřní mše a další bohoslužba. Ve sváteční dny nebo dny zvolené představenou se přidávaly další pobožnosti, a klášter rozvíjel ještě řadu kultů, k nimž se úcta vyjadřovala modlitbou i nejrůznějšími zbožnými skutky.⁴⁸⁹

Ústředním místem zbožnosti sester byl chór: situovaný nejčastěji na empoře kostela. Ačkoliv se nacházel v chrámovém prostoru, jeho místo bylo současně v klauzuře kláštera: byl přístupný z prvního patra kláštera, od okolního prostředí jej oddělovala mřížka. Stejná mřížka byla i o poschodí níž; tou se sestřám podávala Eucharistie. Lokaci chóru v kostele „zamlčovala“ i statuta a distanci dotvářela nejenom neviditelnost sester, ale (ovšem jen zčásti) latina, jazyk, jímž sestry modlitbu breviáře pronášely.⁴⁹⁰

Přesto byl každý akt modlitby s laiky žijícími ve světě spojen – a to prostřednictvím úmyslu: každá modlitba byla pronášena jako přímůva. Tato přímůva směřovala jak za celou církev, tak také za konkrétní jednotlivce. Právě na tento úkol se měly Kristovy nevěsty podle církevních představitelů specializovat, čisté a svaté osoby měly možnost

⁴⁸⁷ Srov. C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 5, 105. C. Walker mezi jinými upozorňuje na modlitební úsilí jisté mnichovské klarisky, srov. U. STRASSER, „Clara Hortulana of Embach or How to Suffer Martyrdom in the Cloister“, *Female Monasticism in Early Modern Europe*, s. 39-58, zde zvlášť 46-48.

⁴⁸⁸ Srov. C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 87, 131-134.

⁴⁸⁹ Popis povinností nebývá úplně běžný – protože se jednalo o něco, co zapsat třeba nebylo. Nejlépe *STATUTA und Ordnungen*, kap. VIII, s. 42-48.

⁴⁹⁰ Za upozornění na rámcové rozumění latinským (i breviářovým) modlitbám laiky děkuji Janě Opeltové.

vyprosít nejvíc. Zvláště „centrum“ všech modliteb, modlitba breviáře, distanci sester od světa zcela popírala: Carlo Andrea Basso i další raně novověcí teologové ji chápali jako *veřejný akt*, modlitbu, která je pronášena jménem celé církve a za celou církev.⁴⁹¹

Taková modlitba kladla na sestry řadu požadavků. Poznámky k jejímu provedení dokonce ve statutech předcházely odstavcům o klauzuře a dalším reformním kapitolám. Existovalo naučení o podobě modlitby, její rychlosti, výšce a modulaci hlasu, gestech i pořadí sester.⁴⁹² Účinnost modlitby zvyšovala skutečnost, že modlící se osoba byla posvěcena slibů pronesenými před Bohem, byla Kristovou nevěstou, přímluvkyní nejbližší Božímu srdci.⁴⁹³

Přes zacílení modlitby na svět není zřejmé, zda v časech modliteb přicházeli do kostelů laici, aby tuto modlitbu vyslechli a případně vztáhli na sebe. Chybějící konkrétní úmysl však mohl způsobit, že návštěvníci kostela to tímto způsobem nechápali. Účast na dalších pobožnostech, kterými klášter dával najevo, že se za lidi v okruhu kláštera přimlouvá, jejich počty a rozmanitost, do jisté míry napovídá, že chórová modlitba nepatřila mezi zvláště navštěvované „bohoslužby“ a že se klášter snažil svou přímluvnou funkci dát najevo jinými, zřetelnějšími, způsoby.

Oba „světy“ spojoval především charakter zbožnosti. Mezi její hlavní znaky patřila v raném novověku úcta k Eucharistii, Panně Marii a svatým.⁴⁹⁴ Různým způsobem vyjadřovaná zbožná praxe, která ještě v 16. století vymezovala příslušnost ke katolické konfesi a pomáhala tak definovat nauku víry během konfesionalizace, zdomácněla –

⁴⁹¹ „Das göttliche Officium ist ein allgemeines Gebett, welches von etlichen darzue best [...] Persohnen an statt der gantzen Catholischen Kirchen geschiedet“. Viz *Vollkommene Klosterfrau, Das ist Wahre Tugend-Form Für alle der Geistlichen Vollkom[m]enheit begirig und beflissene Seelen [...] von CAROLO ANDREA BASSO [...]*. München 1700, s. 199. Basso uváděl řadu dalších důvodů, aby dosvědčil naprostou výjimečnost chórové modlitby (připojení se k církvi bojující, podobnost s modlitbou andělů v nebi) viz *ibid.*, s. 190-216. Srov. také Marilyn DUNN, „Invisibilia per Visibilia: Roman Nuns, Art Patronage, and the Construction of Identity“. *Wives, Widows, Mistresses, and Nuns*, s. 181-206, zejména s. 184-188; parafráze A. Bassa ohledně modlitby hodinek viz s. 185.

⁴⁹² *Erneuerte Satzungen*, s. 19-29.

⁴⁹³ M. DUNN, „Invisibilia per Visibilia“, zde především s. 184.

⁴⁹⁴ R. ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, II. díl, k vyd. přípr. Vojtěch CEKOTA – Miloš KOUŘIL. Olomouc 2003, s. 207-220; k problematice zbožnosti na obou stranách klauzury recentně: O. M. PRZYBYŁOWICZ, „Stabilisation and Continuity. The Nunnery of the Order of St. Clare in Stary Sącz“.

a vyjadřovala touhu lidí po dotyku transcendentna.⁴⁹⁵ V kláštorech navíc vytvářela spojení mezi řeholnicemi a laiky, mezi chórem a kostelem. V každém klášteře existoval milostný obraz či socha, k nimž se vztahovala celá řada zázraků. Laici i řeholnice uctívali tytéž kulty – lidé přicházející do kostela se modlili sami, stejně jako nechávali zaznít modlitbu ústy klauzurovaných sester.

Tak jako chórovou modlitbu sestry pronášely samy i úcta k obrazům znázorňujícím svaté či k ostatkům často pramenila na chóru. Obraz Panny Marie uctíváný ve znojemském kostele františkánů a klarisek byl trvale umístěn v chóru, u něj začínala vždy nově zvolená abatyše období správy konventu, a to modlitbou a ozdobením drahými kameny a zlatem, u něj se klášter modlil v obtížných okamžicích, pouze o sobotách pak byl obraz přenesen do kostela.⁴⁹⁶ Podobně se dělo i s ostatky svatých: některé z nich byly v kostelích instalovány pouze ve výroční den světce, jiné byly vystavovány častěji.⁴⁹⁷ Řada předmětů dokonce své místo na chóru ani neopouštěla, laici například pouze vytvořili donaci k danému kultu. Ať už se jednalo o jakýkoli kult, bylo na řeholnice nahlíženo jako na správkyně, na ty, kdo vyprošuje milosti a dary lépe než kterýkoliv smrtelník. Klarisky si to uvědomovaly velmi dobře.

Znojemský obraz představující Pannu Marii s Ježíškem se do konventu dostal roku 1666. Ve svém testamentu jej klášteru darovala sestra příští abatyše Gertrudy z Lodronu, Dorota z Liechtensteinu. Obraz doprovázelo několik svědectví o zázracích uskutečněných na přímlovu Panny Marie. Právě proto – a nebylo to nikterak neobvyklé – byl obraz směřován do řeholního domu.⁴⁹⁸ O mimořádných událostech okolo tohoto obrazu byly klarisky informovány už dřív; za velké znamení se považovalo zejména, že při jisté události bylo možné na onom obraze pozorovat slzu kanoucí Panně Marii

⁴⁹⁵ M. ELBEL, "Utváření katolické konfesijní identity v Olomouci". *Olomoucké baroko I.*, s. 189-196, zejména s. 192-193.

⁴⁹⁶ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiv-Buch, s. 55, 58, 63, 64, 67, z nestránkované části knihy (respektuji započatou novodobou paginaci tužkou) s. 70-74, 84, 86, 90; inv. č. 705, kn. č. 312, Continuation der Cronick oder Archiv-Buchs, nepag.; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 450.

⁴⁹⁷ *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 450; Zdeňka PROKOPOVÁ, "Barokní kult světců z katakomb na příkladu sv. Reparáta z kláštera minoritů v Českém Krumlově". *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, ed.: Martin GAŽI. České Budějovice 2010, s. 527-566.

⁴⁹⁸ Marie-Elizabeth DUCREUX, "Několik úvah o barokní zbožnosti a o rekatolizaci Čech". *FHB*, 2006, č. 22, s. 143-177.

po tváři. Především ale už před předáním obrazu připisovaly klarisky ze znojmského kláštera Panně Marii vyobrazené na tomto obrazu uzdravující moc.⁴⁹⁹ Klášter byl tedy pro kněžnu také místem, kde hledala oporu pro svou zbožnost, radu, jak postupovat v úctě, i místo, o němž byla přesvědčena, že poskytne Panně Marii trvalý respekt; klarisky naopak činily vlastní zkušenosti s milostí, která proudila prostřednictvím tohoto kultu.

Místo klášterního kostela – kde by úctu mohli vzdávat také laici, se obraz ocitl v chóru sester. Kromě toho obraz putoval po celách sester, býval také vystavován u nemocných řeholnic. Přimo uvnitř klauzury se rozšiřoval také seznam zázraků. Další svědectví o uzdravení vydala například sestra Margareta od sv. Jáchyma nebo sestra Sidonie. Panně Marii však řeholnice předkládaly i prosby přicházející „zvenku“, jak o tom svědčí zápis o uzdravení hraběte z Aichbüchlu, blízkého příbuzného jedné z řeholnic a pozdější představené Bernardy z Schaumburgu, z roku 1673.⁵⁰⁰

Nová etapa úcty spojující klarisky i laiky vytryskla s počátkem nového století. Po řadě zázraků požádaly klarisky roku 1728 provinciála o svolení modlit se po Velikonocích pobožnost k sedmi radostem Panny Marie a začaly uvažovat o knize, která by s jejich kultem seznámila ještě širší okruh laiků. Úctě k takto zobrazené Panně Marii se dostalo církevního schválení. Každou sobotu a mariánský svátek proto nechaly „*diese gnaderische Mutter Gottes in die Kirchen der P. P. Franciskaner außgesetzt*“, kde byla celebrována mše svatá s intencí směřovanou na samotné společenství sester – za pokoj a jednotu v klášteře. Jenom v letech 1727-1730 tak bylo odslouženo před obrazem přes 100 mší svatých.⁵⁰¹ Po zbytek týdne byl uctíván obraz v chóru sester;

⁴⁹⁹ MZA Brno, E 43 Klarisky Znojmo, sign. U 12, Svědectví uzdravených lidí, list kardinálu Harrachovi z 4. IX. 1653; svědectví sestry Johanny z 30. I. 1655; *Kurtze Beschreibung Von dem Gnaden-reichen Miracul-Bild*, s. 8, 15-16.

⁵⁰⁰ MZA Brno, E 43 Klarisky Znojmo, sign. U 12, Svědectví uzdravených lidí, svědectví s. Margarety od sv. Jáchyma [s.d.]; svědectví s. Sidonie od Marie, Ježíšovy Matky, z 17. VIII. 1716; svědectví abatyše o uzdravení hraběte z Aichbüchlu z 18. II. 1673 (navazuje na list hraběte zaslaný abatyši r. 1673); *Kurtze Beschreibung Von dem Gnaden-reichen Miracul-Bild*, s. 17.

⁵⁰¹ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 72-73.

jež si byly dobře vědomy výlučnosti své služby. Kniha popisující zázraky Panny Marie byla vydána nakonec až roku 1743.⁵⁰²

Mezi pobožnostmi, které sestry vykonávaly, se nabízelo místo pro adresování konkrétní přimluvy. I proto byly jiné pobožnosti a především mše mnohem více vyhledávanými ze strany světa než chórová modlitba, svým založením obecná a přimlouvající se za celý svět (nebylo tedy možno ji žádným jiným konkrétním úmyslem již zatížit). Se svými úmysly přicházeli laici a nabízeli za ně nejrůznější dary, kterými chtěli podpořit fungování kláštera. Nejednalo se však o „obchod“ s duchovními a světskými statky, jak by se na první pohled zdálo, neboť chórová modlitba byla odtud vyňata, přičemž právě ona vytvářela téměř „celodenní program“. Laici prosili zejména o obětování zpívané mše ve výroční den smrti, o tzv. *anniversarium*.⁵⁰³ Bohoslužbu sloužil kněz u některého z oltářů, řeholnice se připojovaly modlitbou. Bohoslužby v kostelích ženských klášterů nikdy nedosahovaly za rok počtu několika tisíc, jak to bylo běžné v chrámech při mužských řádech.⁵⁰⁴ Tam se v průběhu dne jak v kostele, tak v klášterních prostorách, odehrálo mnohonásobně více bohoslužeb, než se mohlo sloužit v klášterním kostele řeholnic. Nadace směřovaná do kláštera sester však zohledňovala onen status Božích nevěst, panen a potenciálních světic i sílu celého velkého společenství sester, které se v ten okamžik modlilo.

Anniversaria zakládali nejenom laici z blízkého okolí, velmi častými donátory byli příbuzní sester. Členka jejich rodiny – byť díky slibům především sestra s vazbami na řeholní komunitu⁵⁰⁵ – podle jejich představ napomáhala ke spáse duší celého příbuzenstva.⁵⁰⁶ Proto se zrodily další možnosti, které zesilovaly účinek její modlitby za

⁵⁰² *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 450; *Kurtze Beschreibung Von dem Gnaden-reichen Miracul-Bild*. Kromě spisku distribuován také devoční obrázek viz MZK, ST1- 0876.053, Gnadenbild der H. Mutter Gottes im Jungfrau Kloster Ord. S. Clarae zu Znaim.

⁵⁰³ Přesto někteří badatelé mluví o funkční reciprocitě, srov. např. C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 87-91.

⁵⁰⁴ Srov. např. Cheb MS. 156, *Confessarius Clarissarum Caeremoniis*, f. 8r-27v, s. 8-40; MZA, G 12, Cerr II, kn. č. 67, I. PROTOCOLLUM, s. 55-58.

⁵⁰⁵ M. LAVEN, *Virgins of Venice*, s. 23.

⁵⁰⁶ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 87, s odkazem na Sally THOMPSON, *Women Religious: The Founding of English Nunneries after the Norman Conquest*. Oxford 1991, s. 169, 171, 174, 181-182.

rodinu, pohřby v kryptách kláštera či pobyty především žen v blízkosti kláštera. Toto tradiční (již ve středověku obvyklé) „nabalování“ laiků (ať už rodinných příslušníků či dalších) na každou řeholní komunitu nenarušila ani zpřísněná klauzura. Naopak, a navíc zvláště díky interakci klášterů klarisek s městským prostředím (odkud mnoho řeholnic pocházelo a odkud tedy pramenila řada donací), existovalo v raném novověku ještě širší spektrum určité služby laikům, která přesahovala bezprostřední zdi klauzury.

VNĚ KLÁŠTERNÍCH ZDÍ

V každém klášteře tak existovaly i přes zpřísněné podmínky klauzury určité možnosti, využívané už ve středověku. V konventu tradičně nacházely azyl osoby trpící určitým nedostatkem či poutníci, ale také lidé toužící zemřít na posvátném a zbožném místě a především mladé dívky, které zde měly být vzdělány. Potridentská klauzura přinesla jistá omezení především v organizaci prostoru; například domy pro hosty nebyly chápány jako součást klauzury a dívky měly být vyučovány pouze jednou sestrou s omezenou možností potkat kohokoliv jiného ze společenství.⁵⁰⁷ Avšak zprávy o posluze sester starším ženám (a jejich vděk zhmotněný do velkých odkazů) svědčí o tom, že raně novověká praxe nebyla zřejmě tolik vzdálená té z předchozího období.⁵⁰⁸ Podobně skutečnost, že v mladých dívkách existoval také budoucí dorost kláštera, zřejmě vedla k tomu, že nebyly z komunity nijak zvlášť vydělovány. Ostatně zprávy o chodu kláštera, které se posílaly například biskupovi, často uvádí počty sester a tzv. *Kostfrauen* dohromady – jako jedno číslo obývající jeden prostor.⁵⁰⁹ I to svědčí o určitém tradičním praktikování klauzury.

Na druhou stranu, řádoví představení i vizitátoři z biskupství měli k této praxi jisté výhrady. I když kláštery pokračovaly ve středověkém chápání této služby laikům,

⁵⁰⁷ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 11v.

⁵⁰⁸ J. VÁVRA, „Alžběta Konstancie z Pöttingu“; V. VLNAS, „Osudy Anežčina kláštera“, s. 32.

⁵⁰⁹ NA, AFP, inv. č. 3118, kart. 184, [sopis znojemských klarisek z roku 1718]; k těmto osobám při kláštěrech také C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 93-96.

nesetkávalo se to jen s příznivými pohledy jejich autorit.⁵¹⁰ Přesto by bylo iluzorní domnívat se, že podobné výtky vedly k postupnému opuštění praxe vzdělávání a ubytování žen při kláštorech. I když docházelo k jasnějšímu vymezení klauzury, rovněž existovala řada dalších způsobů, prostřednictvím kterých řeholnice duchovně pomáhaly lidem okolo – vedle velmi těžko pramenně postihnutelného duchovního doprovázení (které se ale odehrávalo většinou při respektu ke klauzuře), osobních rozhovorů na duchovní témata,⁵¹¹ ženské františkánské kláštery „vstupovaly“ i do prostorů, které tradičně považujeme pouze za působení mužských řádů.⁵¹²

Jednou z těchto možností byly konfraternity. V období baroka představovala náboženská bratrstva fenomén, který se dotýkal všech katolických oblastí. Lze je definovat jako dobrovolná, převážně laická sdružení za účelem vykonávání určitého kultu, a tedy i prohloubení vlastní zbožnosti. Pro konfraternity byla charakteristická péče o důstojný pohřeb; později se důraz přesunul k zádušním modlitbám. Bratrstva fungovala u farních i klášterních chrámů; jejich počet narostl výrazně okolo přelomu 17. a 18. století a zejména v prvních třiceti letech po roce 1700. Příslušnost k bratrstvu byla známkou určité sociální prestiže, ale obnášela řadu milostí a výhod.⁵¹³

Právě pohřby do klášterních krypt, o které byl v ženských kláštorech poměrně velký zájem, ale i duchovní doprovázení laiček bydlících v domech pro hosty, mohl vést klarisky k založení bratrstev. Vždyť rodiny řeholnic vytvářely kolem kláštera poměrně zajímavou a někdy i dost hustou síť – a k vzájemnému vztahu patřilo také poučení

⁵¹⁰ Tendence udržovat klauzuru „uzavřenou“ viz např. MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. O/10/8, Napomenutí provinciála Wrbczanského z 23. IX. 1741 kvůli vpouštění světských žen do klauzury.

⁵¹¹ O spirituálním doprovázení, radách sester laikům se např. zmiňuje ibid., s. 105 a C. HARLINE, „Actives and Contemplatives“, s. 564-565.

⁵¹² Viz např. Kaspar von GREYERZ, *Religion und Kultur. Europa 1500-1800*. Göttingen 2000; *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*, eds.: Alexandra BAMJI – Geert H. JANSSEN – Mary LAVEN. Ashgate 2013 (zejména Simon DITCHFIELD, *Tridentine Catholicism*, s. 15-32); R. PO-CHIA HSIA, *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*. Cambridge 1998; H. Outram EVENNETT, *The Spirit of the Counter-Reformation*. South Bend 1970; *Religious Orders of the Catholic Reformation*.

⁵¹³ *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*, eds.: Vladimír MAŇAS – Zdeněk ORLITA – Martina POTŮČKOVÁ. Olomouc 2010, s. 7; srov. dále Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha 2000; srov. také Tomáš MALÝ – V. MAŇAS – Z. ORLITA, *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*. Brno 2010; Rupert KLIEBER, *Bruderschaften und Liebesbünde nach Trient. Ihr Totendienst, Zuspruch und Stellenwert im kirchlichen und gessellschaftlichen Leben am Beispiel Salzburg (1600-1950)*. Frankfurt am Main – Wien 1999.

v duchovních věcech či příprava na smrt. Touha těchto lidí z okolí kláštera po bohatém duchovním programu a částečně imitaci řeholního života vyústila do vzniku konfraternit při konventech klarisek.

Bratrstva vedená řeholnicemi nebyla výjimkou ani v prostředí českých zemí. Konfraternitu *Jména Panny Marie* vedly pražské alžbětky,⁵¹⁴ bratrstvo sv. *Voršily* existovalo v raném novověku při klášteře voršilek v Praze.⁵¹⁵ Avšak obě řeholní společenství byla kongregacemi, která jim umožňovala širší prostor a větší pastorační možnosti.⁵¹⁶ Mimoto měla jasně dána cíl své činnosti a je pravděpodobné, že voršilské bratrstvo sdružovalo klášterní chovanky. Bez zajímavosti také není, vzhledem k datu založení obou pražských domů, že využívaly řadu dostupných prostředků proto, aby klášter i kongregaci etablovaly mezi ostatními kláštery majícími třeba i dlouhou tradici; tak v prostředí voršilek i alžbětinek v českých zemích najdeme daleko víc kázání pronesených při vstupech kandidátek do řádu.⁵¹⁷ Existovala také bratrstva, do nichž vstupovaly řeholnice – ty jim pomáhaly dosáhnout na tradiční odpustková privilegia. Tyto konfraternity byly pak tvořeny řeholnicemi nebo i celými ženskými komunitami.⁵¹⁸ Bratrstva vedená klariskami však nespádají ani do jedné z těchto kategorií.

Bratrstva neexistovala u všech klariských klášterů, ačkoliv se nám nemusely střídmé zmínky dochovat; existovala při kláštorech minoritských klarisek, kde byla klauzura spojena s určitými dispensi, a současně při kláštorech, které nebyly stavěny jako sdružené – kde měli františkáni i klarisky svůj vlastní kostel. Současně však platí, že konvent klarisek o stejných charakteristikách mohl najít i jiný způsob zbožné interakce s laiky – a o založení konfraternity neměl zájem.

⁵¹⁴ NA, Náboženská bratrstva [NB], inv. č. 637, sign. XVII/37, kart. 129.

⁵¹⁵ NA, NB, inv. č. 640, sign. CVII/40, kart. 129.

⁵¹⁶ A. CONRAD, *Zwischen Kloster und Welt*; táž, *Mit Klugheit, Mut und Zuversicht*.

⁵¹⁷ V. ČAPSKÁ, "Misionářky mikrokosmu"; táž, "Sestry alžbětky v konfesně odlišných mikrosvětích českých korunních zemí".

⁵¹⁸ Srov. bratrstvo sv. Uršuly při salzburském klášteře voršilek – R. KLIEBER, *Bruderschaften und Liebesbünde nach Trient*, s. 433-435. (Do tohoto bratrstva patřily kromě voršilské komunity např. klarisky v Ofen.)

Bratrstva při klášterech klarisek byla zakládána v „největší vlně“; až po určitém zdomácnění této formy zbožnosti. Vznikala tedy až po počátku 18. století. Nejdříve, roku 1709 vzniklo bratrstvo *Nejsvětějšího Srdce Ježíšova* při pražském klášteře klarisek, následované bratrstvem stejného zasvěcení u opavského konventu sester – roku 1712 dal Ferdinand z Eichendorfu klášteru 300 zlatých určených k zřízení oltáře pro toto bratrstvo. O patnáct let později vznikla při téže klášteře další konfraternita, tentokrát se zasvěcením *Panny Marie Bolesné* a roku 1728 bylo schváleno bratrstvo *Neposkvrněného srdce Panny Marie* vzniklé při klášteře klarisek v Olomouci.⁵¹⁹ O dalších bratrstvech, pokud existovala, nevíme. Prameny k těmto čtyřem korporacím jsou minimální – proto bude prostor věnován pražskému bratrstvu, které bylo založeno jako první, a lze je chápat jako určitý typ. I když se ostatní bratrstva určitě neinspirovala pražským, nelze předpokládat, že by se korporace výrazně lišily; při čím dál víc unifikovanějším charakteru bratrstev lze s jistou dávkou analogie počítat.

Toto bratrstvo bylo založeno roku 1709, po schválení vydaném papežem Klementem IX.⁵²⁰ Po vyřízení všech formalit byla zahájena jeho činnost. Kázání pronesené při kvatembrové pobožnosti o rok později – vydané tiskem v němčině – znázorňuje prvotní zájem klarisek. Soustředily se tehdy zřejmě na příznivce konventu a ty obyvatele Starého města Pražského, kteří hovořili německy. V čele bratrstva jako čestný donátor, rektor, stanul hrabě František Antonín Špork. Zřízení bratrstva doprovázelo přání, aby se rozšířila prestiž konventu; zdá se, že vedle nově uctívaného kultu Srdce Ježíšova, to byl právě Špork, o nějž se opírala prestiž i ochota ostatních tvořit toto společenství.⁵²¹ Po Šporkově smrti roku 1738 bratrstvo zaniklo – jestliže

⁵¹⁹ NA, NB, inv. č. 619, sign. XVII/18, kart. 126, Bratrstvo Srdce Ježíšova při bývalém klášteře blahoslavené Anežky; ZAO, Klarisky v Opavě, sign. B4, Nadace 300 fl. Ferdinanda svob. pána z Eichendorfu Bratrstvu srdce Ježíšova při kostele klarisek v Opavě na výdaje pro zřízení oltáře (r. 1712) [t. č. chybí]; ZAO, O, Archiepiscopalis Curia Olomucensis [ACO], kn. č. 81, s. 299-300; kn. č. 80, s. 797; ZAO, O, AO, inv. č. 1968, sign. Ava63/6, 18. l. 1772, Kvardián minoritů u sv. Ducha Protis Stříbrný podává statuta bratrstva Nejsvětějšího srdce Ježíšova a Panny Marie u ženského kláštera sv. Kláry.

⁵²⁰ *Sýlny Lásky BOžj Magnet, To gest: Neyswětégssý Srdce Pána Gežjsse, Srdce Człowěka k Lásce tahnaucý dlé Slow Pjsma Sw. [...]. Wssem wěrným obzwłásstě PP. Sodalům předstawený při Renovacy neb Obnowě prwnj Weleslawného Arcy-Bratrstwa pod Tytulem Srdce Pána Gežjsse [...] od kněze Basilidesa Swobody.* Praha 1753; OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 327.

⁵²¹ *Herzlicher Kauff oder Tausch: Herz für Herz. Bey gewöhnlichen Quatember-Andacht der löblichen Bruderschafft von Herzen JESU Bey S. Agnes zu Prag, In kurzer Anredung vor- und angetragen 1710.* Alt Stadt Prag 1710.

nebyl ihned zvolen nový rektor, je možné uvažovat o tom, že konfraternita již delší dobu živořila, nepodporována novými a ochotnými „oudy“.⁵²²

O prvních letech fungování bratrstva není mnoho informací – z přerušení činnosti lze vyčíst nesnadné počátky a poměrně malý zájem laiků; pravděpodobně však také ne příliš velkou podporu ze strany církevních autorit. Jestliže lze na jedné straně vidět minority od sv. Jakuba či provinční představené jako osoby, které klariskám nejpravděpodobněji zajistili papežské schválení, pražský arcibiskup se mohl od bratrstva distancovat a považovat jej za nemístnou aktivitu. Za iniciátorku ze strany klarisek lze označit téměř jistě tehdejší abatyši, Rosálii Muškovou, ženu těšící se již poměrně vysokému věku, avšak poctěnou důvěrou svého konventu. Nebyla totiž ve svém úřadě poprvé; naopak byla volena byla po jednotlivých trienách už od roku 1690. Byla to právě tato žena, která před konzistoří obhajovala roku 1708 privilegia pražských klarisek každoročně navštěvovat hospodářství v Panenském Týnci a která, stejně jako její předchůdkyně, důsledně toto privilegium naplňovala. Stanovy z roku 1629, o které se opírala, dovolovaly klariskám, aby opustily klauzuru vždy, když jim to povolí provinciál.⁵²³ A toto možná abatyše aplikovala také v případě vznikajícího bratrstva. Klášter se totiž v provincii těšil značnému uznání – vizitátor po jednom z volebních období abatyše Rosálie prohlásil, „*dle mé povinnosti a podle s. našich konstitucí, vizitýroval jsem tento velebný panenský klášter a raduji se velmi z toho, že jsem nic takového nenalezl, co by odporovalo Reguly Svatý a Svatému Serafinskému Řádu*“ – a provincie tedy ponechávala klarisky jednat, jak uznaly za vhodné.⁵²⁴ Tuto chválu nesdíleli členové konzistoře vyslaní arcibiskupem na vizitaci jen o pár let později – roku 1714. Museli konstatovat nejen, že klarisky skládají slavné sliby bez toho, aniž by je měl biskup možnost přezkoušet, ale některé z nich navíc žijí dlouhá léta bez profese. Komunita trpí také nedodržováním klauzury, laické ženy

⁵²² *Sýlny Lásky BOžj Magnet.*

⁵²³ NA, LZK, Řkl sv. Anežka, potvrzení volby z 21. X. 1690, 18. X. 1693, 9. XI. 1696, 28. X. 1705; NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Electiones Priorissarum; ibid., inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, 29. VIII. 1708 a další srov. pozn. 273. Stanovy viz problematika konventuálních klarisek v I. kap.

⁵²⁴ SOA Třeboň, odd. Třeboň, MK, inv. č. 294, kart. 21, volba abatyše klarisek v Krumlově (špatně zařazeno, týká se vizitace a voleb v pražském klášteře). Citace transkribována.

vstupovaly do cel a někdy zde i přespávaly.⁵²⁵ Bratrstvo tedy nevznikalo nutně u domů s perfektní disciplínou, jako spíše u domů, které byly obklopeny laiky – což se podle návštěv, o nichž hovoří vizitace z roku 1714, o konventu pražských klarisek dá říci. Současně biskupská pozornost (a frekvence vizitací) právě kolem roku 1708 – vizitace v témže roce a další po šesti letech – svědčí o tom, že na rozdíl od minoritské provincie, představitel diecéze považoval aktivitu sester za určité porušení konvencí té doby.

Až do roku 1738 však bratrstvo rozvíjelo svoji činnost, orientující se postupně také na jazykově české obyvatele. Z kázání, které pronesl roku 1734 cisterciák Evžen Rádl, lze nahlédnout jednu z „funkcí“ klarisek v bratrstvu. Klarisky byly po celou dobu účastny promluvě na chóru, byly kazatelem oslovovány: „s dovolením vaším, velebný a duchovní panny“ a byly představeny jako vzor pro všechny, kteří uctívají Ježíšovo srdce: „duchovní panny a dcery týž svatý Panny, tvý nejsvětější srdce sobě zde oblíbily a všechny zdejší duchovní panny skrze svou učiněnou profesi své srdce k tvému srdci složily a s Tebou je sjednocené mají“. Zároveň bylo zřejmé, že klarisky se nestávaly členkami bratrstva, nepotřebovaly to: „umřely světu zdejší duchovní panny“.⁵²⁶ Pouze doprovázely své bližní. Když ale byli všichni členové bratrstva povzbuzeni k tomu, aby při následující mši svaté přijali Eucharistii – jednalo se snad o výroční svátek bratrstva, svátek Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, šly jim klarisky zřejmě příkladem. Koordinaci těchto aktivit měla na starosti prefekta, již byla zvolena Anastázie Korbeliušková.⁵²⁷ Její osoba dokazuje, že bratrstvo – ať jej provázelo zpočátku pravděpodobně obtížnější období a po třiceti letech jeho činnost načas ustala – si mezi sestrami vydobylo jistou prestiž; sestra Anastázie byla později zvolena abatyší kláštera.⁵²⁸

⁵²⁵ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Visitationes, zpráva z 12. IV. 1714.

⁵²⁶ *Ohniwý Plamen Neskončené Lasky Božské, Aneb: Newyslowitedlné Sgednocenj Hořjčyho Srdce Božské Welebnosti Umučeného Krysta Gežjsse, S Srdcem Lidským. Který W Chrámu Páně Sw. Panny Anyžky Mučednice, při Panenským Klássteře Welebných, a Duchownjch Pannen Ržádu Sw. Panny Kláry w Králowském Starém Městě Pražském. Skrze Kázání [...] představil kněz Ewgenyus Rádl. V Praze [s.d.]. Citace transkribovány.*

⁵²⁷ SYNOPSIS PROVINCIAE BOHEMIAE [...] P. HYACINTHI SPERL, nepag.

⁵²⁸ NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, Electiones Priorissarum.

Po Šporkově smrti se činnost bratrstva na určitý čas utlumila. Obnova nastala až roku 1753, v souvislosti s další sympatizantkou bratrstva, abatyší Ludvíkou Schertzerin. Novým rektorem bratrstva se toho roku stal František Adam ze Šternberka. Osloveno bylo jazykově české obyvatelstvo – nižšího sociálního původu – „*Všem z nižšího stavu přivtěleným oudům*“, tedy i prakticky nejbližší okolí kláštera (tzv. Anežská jurisdikce).⁵²⁹ Byla ustavena nová prefekta konfraternity, jíž se stala chórová sestra Růžena Cizerin. Tato již zasloužilá řeholnice, která své sliby slavila někdy před rokem 1740 (kdy figuruje jako sestra s volebním právem), podržela tuto funkci až do své smrti v roce 1759.⁵³⁰ Jestliže hrabě ze Šternberka zaštiťoval jako rektor činnost bratrstva více méně formálně, prefekta konfraternity spravovala bratrstvo prakticky – jednala o pobožnostech, duchovním programu, procesích a kázáních, spravovala matriku a přijímala nové členy. Avšak není jisté, zda vycházela z klauzury k privilegovanému oltáři. O bohoslužby i další slavení svátostí zřejmě klarisky požádaly minoritské řeholníky; bratrstva tedy utužovala vzájemnou potřebu mužského i ženského konventu. Růženu Cizerin nahradila po její smrti Michaela Rittin (v seznamu z roku 1764 uvedena, bližší údaje známy nejsou), která podržela tuto úlohu až do zrušení kláštera v roce 1782.⁵³¹ V čele bratrstva stála celkem 23 let. Za dlouhou dobu své existence bratrstvo shromáždilo úctyhodný arzenál bohoslužebného náčiní a dalšího majetku.⁵³² Mnohé z toho nejpravděpodobněji pocházelo z dílny klarisek.⁵³³

⁵²⁹ *Sýlny Lásky BOžj Magnet.*

⁵³⁰ ZAO, PMO, inv. č. 1, MONUMENTUM FRATRIBUS, ET SORORIBUS, nepag.

⁵³¹ *SYNOPSIS PROVINCIAE BOHEMIAE F. F. MINORUM CONVENTUALIUM SANCTI PATRIS FRANCISCI EXHIBENS, et REFERENS. Nomina, Cognomina, Characterem, Patriam [...] PRO ANNO M. D. CC. LXIV. SUB GUBERNIO ADMODUM [...] PATRIS P. M. ANGELINI PAVLICZKO.* Vetero Pragae 1764, nepag; M. Rittin jako prefektka bratrstva zmiňuje totiž i materiály vzniklé kvůli zrušení bratrstva, srov. např. NA, NB, inv. č. 619, sign. XVII/18, kart. 126, list býv. sekretářky kláštera klarisek M. Kláry Widersperg magistrátu hl. m. Prahy z 6. VI. 1786.

⁵³² NA, NB, inv. č. 619, sign. XVII/18, kart. 126, Auszug aus den Kirchen Inventario sub Lit B: des aufgehobenen Clarisserinnen Klosters bey St. Agnes zu Prag auf der Altstadt deren der Bruderschaft Herz Jesu zugehörig gewisten Geld, Capitalien, und übrigen Gerätschafften.

⁵³³ Srov. obrovský záběr tzv. *Nonnenarbeit*. V každém klášteře byly tzv. „dílny“, v nichž vytvářela řada sester paramenta, liturgická roucha, ale i drobné devocionálie, nebo zde byly zdobeny a upravovány ostatky svatých. Srov. Herta ARNOLD, „Gesammelt, bewahrt: Handwerk und Kunst im „Klosterle“ der Dominikanerinnen in Lienz. Themenspaziergänge durch Kloster und Inventar“. *Frauenklöster im Alpenraum*, s. 247-270; Jeffrey F. HAMBURGER, *Nuns as Artists: The Visual Culture of a Medieval Convent*. Berkeley – Los Angeles 1997. Z tohoto úhlu pohledu je pozoruhodnou postavou brněnská

Dalším bratrstvům jistě nechyběly podobné osudy; lze však předpokládat odlišná sociální zaměření. Především v případě opavského konventu, kde existovala bratrstva dvě, lze uvažovat o tom, že konfraternity zviditelňovaly různé sítě okolo kláštera. Jak síť drobných dárců a chudších okolních obyvatel (jako tomu bylo v případě pražských klarisek), tak zřejmě i bohaté příbuzné sester a další vážené donátory. Fundační listiny, které by mohly tuto hypotézu ozřejmit, však dnes mezi archivními materiály chybí.⁵³⁴

K formě konfraternit se blížily členky III. laického řádu, nejčastěji starší vdovy, které často přicházely do klášterů jak kvůli svému pokročilému věku a z toho vyplývajícího zajištění, tak také kvůli své zbožnosti, ale pravděpodobně neměly tolik prostředků, aby si mohly dovolit vést život tzv. *Kostfrauen*. Tyto terciářky nacházíme jako věrné služebnice klarisek, vykonávající práce na rozmezí mezi laickými a chórovými sestrami. Nebyly už zatěžovány těžkými pracemi, avšak pracovaly de facto na pomezí mezi klášteřem a světem: velmi často obsluhovaly například rotu nebo vrata. Roku 1730 zemřela v chebském klášteře Anna Uršula Habenkornerin, terciářka, označovaná jako „*devota virgo et ancilla fidelissima*“, která při rotě byla 30 let. Roku 1736 zemřela laická terciářka Terezie Grünwaldtin, která Annu Uršulu při rotě nahradila. Ačkoliv jsou v konventních pramenech nazvány jako služky, sloužené *exequie*, a především zápis o nich v knize, která se týkala liturgie a vnitřního chodu kláštera, nasvědčuje tomu, že se jednalo o osoby se služebným zaměřením, ale také větším vztahem ke komunitě, než u obvyklých zaměstnanců bývalo zvykem (ti měli také například pohřeb v klášterním kostele, ale bez této „publicity“ a vzpomínek).⁵³⁵ V závěru 18. století, kdy pomíjelo striktní odmítání nepanenských žadatelek, tedy vdov, požádalo několik laických terciářek o vstup mezi klarisky. I v tomto případě ale byly přijaty pouze tehdy, odpovídaly-li dalším požadavkům kladeným na novicky, včetně určitého společenského zázemí a tomu odpovídajícímu věnu. Mezi opavskými klariskami lze najít bývalou laickou terciářku Marii Terezii hraběnku z Oppersdorffu, která zemřela

terciářka M. Tekla Bittnerin. Viz A. HUSSEINIOVÁ, *Ite ad Joseph: sakrální výšivka v umění vrcholného baroka*; D. Stehlíková, katalogové číslo k antependiím viz *V zrcadle stínů*, s. 279-280.

⁵³⁴ ZAO, Klarisky v Opavě, sign. B4; sign. B7; sign. B8 [toho času chybí]; *Klarisky v Opavě (1289-1782)*, sest. Jaroslav DONÁT. Zemský archiv v Opavě. Inventář fondu. Opava 1965, s. 28.

⁵³⁵ NKP, Cheb MS. 156, Confessarius Clarissarum Caeremoniis, f. 31v-32r, s. 48-49 a f. 50r, s. 37; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 477-478, dohoda mezi abatyší znojemského kláštera a znojemského děkana ohledně pohřbů „zaměstnanců“ kláštera ubytovaných v domě šafáře.

v klášteře roku 1779 ve věku 63 let; v klášteře však byla sotva deset let. Předtím žila 33 let jako terciářka laička.⁵³⁶ Klasický třetí řád však u ženských klášterů vzniknout nemohl.

Klarisky ale měly řadu dalších možností, díky nimž se podílely na duchovním směřování laiků. Patřilo mezi ně také budování dalších sakrálních prostorů se specifickým liturgickým provozem anebo nabídkou řady zvláštních milostí. Mezi poměrně významný projekt patřilo vybudování a následná správa poutního místa Svatý Kámen krumlovskými klariskami.⁵³⁷

Úcta na tomto poutním místě byla spojena s zjevením Panny Marie už někdy okolo roku 1500. Takto to bylo alespoň zpětně viděno po zázračném uzdravení dcerky zdejšího usedlíka, Šimona Stepingera, v 30. letech 17. století, který vzýval v bezvýchodné situaci Pannu Marii, jež se dříve u Svatého Kamene zjevila. Etapu pozvolna obnovující se úcty umocnilo vytrysknutí pramene na svátek svatého Františka – 4. října roku 1652.⁵³⁸

Místo, na němž se tyto události odehrávaly, patřilo klariskám; respektive bylo místem náležejícím do katastru jejich poddanského městečka Českého Rychnova. Ačkoliv sestry nemohly žádným způsobem prověřit věrohodnost zpráv, které se k nim dostávaly, byly zřejmě jedny z prvních, které věděly, že na toto zalesněné místo nad městečkem pokryté několika většími kameny, začali přicházet lidé. Brzy na to zahájily klarisky budování kostela ke cti Panny Marie.⁵³⁹

Žehnání základního kamene se odehrálo v květnu 1653. Do tří let pak byl kostel vystavěn, když hned roku 1654 přispěla Anna Marie z Eggenbergu darem 500 zlatých. Zajímavým gestem pak byl dar půdy okolo kostela rychnovskými radními klášteru

⁵³⁶ MZA, G 12, Cerr. II, inv. č. 289, Verzeichnus, nepag.; k dalším terciářkám, které byly přijaty do komunit řeholnic, srov. např. *Urkunden- und Regestenbuch*, CCCXXVII, 25. V. 1759, s. 437.

⁵³⁷ Jiří ČERNÝ, *Poutní místa Českokobudějovicka a Novohradsko. Českokobudějovicko, Hlubočko, Lišovsko, Novohradsko, Trhosvinensko, Vltavotýnsko*. České Budějovice 2004, s. 145-150.

⁵³⁸ Martin WEIS, *Jihočeské Ave. Duchovní průvodce po poutních místech českokobudějovického biskupství*. Praha 2001, s. 115.

⁵³⁹ *Urkunden- und Regestenbuch*, CCII, 18. VIII. 1654, s. 327.

klarisek.⁵⁴⁰ Již kolem roku 1656 získali krumlovští minorité od kardinála Harracha právo přivádět první poutníky na toto místo a věnovat jim zde pastorační péči.⁵⁴¹ Právě oni zřejmě počítali s tradičním modelem, resp. klasickým rozdělením kompetencí – v němž ženský klášter pastorační péči zaštil finančně a minorité realizovali duchovní stránku. Lze se domnívat, že místní bratrstvo Neposkvrněného Početí Panny Marie bylo spravováno právě krumlovskými minority.⁵⁴² Rozpor nastal ve chvíli, kdy se klarisky rozhodly instalovat ke kostelíku kaplana.

Kolem roku 1700 byl již počet poutníků tak velký, že vyžadoval vlastní kaplanskou správu. V témže roce bylo rozhodnuto také o rozšíření kostela.⁵⁴³ Abatyše krumlovských klarisek povolala (v rozporu s představami minoritů) ke kaplanské správě P. Gotfrieda Luxe, cisterciáka ze Zlaté Koruny. Ještě téhož roku zaplavily pražskou biskupskou konzistoř protesty faráře blízkého městečka Rychnova, krumlovského děkana Jakuba Bukovského i dalších prelátů z okolí. Právo nominovat kaplany však tehdejší abatyše Beatrix Vintířová uhájila.⁵⁴⁴ Roku 1708 jsme například svědky Luxovy žádosti o obnovu dřív tryskajícího uzdravujícího pramene, při obnově byla postavena nad pramenem kaple.⁵⁴⁵ Možnost kdykoliv vystoupit se změnou osoby kaplana pravděpodobně poskytovalo klariskám větší manévrovací prostor pro vlastní představy o chodu místa.

Po roce 1753, kdy došlo k výraznému rozšíření chrámu, klarisky na pražské konzistoři uplatnily i pastorační změnu; kaplana nahradil při kostele stále fungující kněz a klarisky zvětšily dosavadní fundaci na jeho obživu. Po schválení tohoto návrhu konzistoři

⁵⁴⁰ Ibid., CCI, 17. V. 1653, s. 325-326; CCIII, 14. I. 1655, s. 328.

⁵⁴¹ Ibid., CCVI, 26. VIII. 1656, s. 329.

⁵⁴² Udělení plnomocných odpustků viz ibid., CCIX, 19. V. 1665, s. 331.

⁵⁴³ Ibid., CCXLVII, 9. VIII. 1700, s. 379; CCXLVIII, 6. II. 1701, s. 379-380.

⁵⁴⁴ NA, APA, inv. č. 3506, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Krumlov, krumlovský děkan Jiří Jakub Bukovský generálnímu vikáři 6. VI. 1701, abatyše Beatrix Vintířová rychnovskému faráři Stiglitzovi 28. IX. [s.a.]; kaplický děkan Lenz generálnímu vikáři 25. XI. 1701; rychnovský farář Stiglitz krumlovskému děkanu Bukovskému 23. III. 1701; Bukovský konzistoři 8. IV. 1701; abatyše Vintířová arcibiskupovi Janu Josefu Breunerovi [s.d.]; Stiglitz abatyši Vintířové 6. II. 1701; Johann Wolfgang Carl 7. I. 1701 atd.

⁵⁴⁵ *Urkunden- und Regestenbuch*, CCL, 20. VIII. 1708, s. 380-381; M. WEIS, *Jihočeské Ave*, s. 116.

přistoupila představená Marie Otýlie Haagerin ke specifikaci jeho povinností.⁵⁴⁶ Starost o poutní místo tak náležela po celou dobu jeho existence mezi podstatné starosti krumlovských abatyší. Byly to právě klarisky, které rovněž například obstaraly v závěru 18. století pro poutní místo ostatky sv. Concordie.⁵⁴⁷ Zhruba stopadesátiletý rozvoj poutního místa – jež sdílelo s klariskami i zrušení roku 1782 – svědčí o schopnosti řeholnic spravovat z klauzury poutní místo.

Přestože místní kultury v poddanských místech vzbuzovaly velký zájem klarisek, nikde jinde už nedošlo k vynětí z místní duchovní správy a k podílu klarisek na fungování místa. Běžnější bylo spíše zřizování malých kostelíků či kaplí při klášterních zdech – kde mohly být laici také velmi blízko životu a zbožnosti klarisek. Jednalo se například o kapli svaté Kláry ve Znojmě, vystavěnou roku 1729, nebo kapli svaté Máří Magdaleny při brněnském klášteře terciárek.⁵⁴⁸ Laici se zde mohli věnovat tichým modlitbám, ale i pobožnostem, k nimž dávaly podnět klarisky, jako byly například novény k světcům, jimž patřilo patrocinium, a které byly nadány odpustky.

Ať už šlo o místa blízká či vzdálená klášteru, stojí za pozornost nejen ona pastorační starost, ale také touha připojit se k úctě světce, který byl na tom kterém místě uctíván, či případně hledat tam ochranu. Olomoucké klarisky nechaly roku 1729 postavit kapli v Čelechovicích⁵⁴⁹ a o kapli v Jednově (Suchdolu u Olomouce), vystavěné nad pramenem vody, o němž se říkalo, že uzdravuje, se taktéž staraly.⁵⁵⁰ V době pruské okupace města roku 1758 se totiž většina klarisek z rozhodnutí abatyše Anežky Schreyerin utekla nedříve na nedaleký ptenský zámek do blízkosti čelechovské kaple a po plenění blízkého okolí do Suchdolu; tedy na místa, která jim jednak patřila, ale také kde, jak věřily, se mohly svěřit ochraně Panny Marie. Později zaznamenaly, že nebylo přirozené, že nepřítel (pruské vojsko) ač řádící v okolí, se ke kapli vůbec nepřiblížil.

⁵⁴⁶ *Urkunden- und Regestenbuch*, CCCXI, 22. IX. 1753, s. 426-429; CCCXII, 27. X. 1753, s. 429.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, CCCLXXII, 10.-12. IX. 1778, s. 459.

⁵⁴⁸ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, abatyše Marie Barbora Schwartzin Schratzenbachovi [s. d. et m.] 1722; NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 63, 75, 78; *NUCLEUS MINORITICUS*, s. 450.

⁵⁴⁹ MZK, Mn 60, *MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ*, s. 389.

⁵⁵⁰ SOkA Olomouc, AMO, M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek], s. 193-196.

Roku 1763 byl místo kaple v Suchdolu postaven kostel a o dva roky později znovu instalován obraz Panny Marie Bolestné a nakonec zde bylo vytvořeno klariskami beneficium pro kaplana.⁵⁵¹

⁵⁵¹ Ibid., s. 172 a 175. Ke kapli v Suchdolu ibid., s. 193-196. Viz také totožný popis událostí *Anfängliche Verzeichnus Von der Marianischen Bildnuß der Schmerzhafften Mutter Gottes unweit Sugdol St. Clarae gehörig* uveřejněný objevující se v pamětní knize tohoto poutního místa; dokazuje provázanost kláštera a kostelíka v Suchdolu. Srov. český překlad dostupný na stránkách farnosti Suchdol u Prostějova <http://www.farnostsuchdol.eu/k1765.html>, citováno 28. 9. 2014.

VI. VE STOPÁCH SVATÉ KLÁRY.

ŘÁDOVÁ IDENTITA

V raném novověku ztělesňovala každá řeholnice Kristovu nevěstu. Prostřednictvím slibů a odříkavého života se připravovala na okamžik smrti, v němž bude moci naplnit svůj svazek. Tuto spiritualitu sdílely všechny středověké ženské řády. Ona sama představovala život v neustálém očekávání.⁵⁵² Tyto představy jsou patrné v řadě duchovních a formačních spisů, které řeholnicím předkládali jejich představení a zpovědníci,⁵⁵³ a zastoupeny jsou i v kratičkých životopisných pasážích provinčních kronik.

Umírající Jenofévě Hiligin, která zachránila mnoho duší z očištění, přišly tyto spasené duše naproti. Při skonu Anny Febronie Caronet bylo zjevné, že dokázala poručit své duši, aby vyšla vstříc svému Ženichovi. Smrt Anny Ludovíky Adlerin provázelo zacelení ran způsobených těžkou kožní nemocí a její tělo, dlouhá léta odpuzující pachem choroby, začalo vydávat příjemnou vůni. Některé řeholnice předpověděly datum své smrti, jiné v poslední dny přijímaly pouze Eucharistii jako pokrm na cestu.⁵⁵⁴

Zpřísněná klauzura ústící do kontemplativního stylu života v každém klášteře podpořila tradované vnímání každé řeholnice co by nevěsty Kristovy.⁵⁵⁵ Tato představa byla silná uvnitř i vně kláštera. Obláčka i profese byly plné aluzí a symbolů, které zpřítomňovaly tento svazek. Každé kázání při těchto příležitostech opěvovalo čistou a bezvýhradnou

⁵⁵² „*Ego autem meo Sponso dante Deo in coelo secundas primitias celebrabo.*“ SAECULUM QUINTUM, s. 42. Po Tridentinu, v souvislosti s klauzurací, kladen daleko větší důraz na duchovní život – C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 132, 147-172.

⁵⁵³ *Geistes-Stärkung Oder Geheim-Betrachtliches Gespräch der einsamen verschlossenen Seele; SPIRITUALE VIATICUM, SEU DEVOTAE MEDITATIONES.*

⁵⁵⁴ NUCLEUS MINORITICUS, s. 454-455, 468-469; SAECULUM QUINTUM, s. 42; NKP, Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae, s. 155-156.

⁵⁵⁵ C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 57-58.

lásku nové členky kláštera.⁵⁵⁶ Současně však každý řád rozvíjel svou spiritualitu – jisté prvky křesťanského života byly důležitější než jiné. Řád klarisek byl kontemplativním řádem uvnitř františkánského hnutí⁵⁵⁷ zaměřeného na chudobu, pokoru, kajícnost a lásku k trpícímu Kristu. Jejich zakladatelka se snažila následovat sv. Františka v dokonalé chudobě a vyvinula značné úsilí, aby františkánské ideály vtiskla do způsobu života klauzurovaných sester. Řehole nejvíc rozšířená mezi kláštery tuto snahu naopak pomíjela. V 15. století během obnovy řádu se znovu dostala do popředí otázka následování tzv. I. řehole. Jaká byla identita klariských klášterů v českých zemích? Jaký vzor života ztělesňovala svatá Klára pro své následovnice v raném novověku?⁵⁵⁸ A jak měly klarisky naplňovat výzvu – „*in vitae et post obitum clarae*“⁵⁵⁹, která skrývala aluzi na jméno jejich zakladatelky?

NA ROZHRANÍ SPIRITUALIT

Od svého vzniku řád klarisek osciloval mezi věrností františkánským zásadám a spiritualitou zavedených řeholních řádů. Řád povstával z několika tradic a v těsné blízkosti situaci sledujících papežů. Snaha přímo si podřídit množství rychle vznikajících klášterů prostřednictvím komunity ve svatém Damiánu vedla papeže k pozornosti vůči textům, kterými se mělo nové hnutí řídit. První řehole vznikla z pera kardinála Hugolina, pozdějšího papeže Řehoře IX., roku 1219. Hugolin považoval Klářinu komunitu za výjimečnou, ale pro kláštery připojující se k ní se rozhodl vytvořit text kopírující zvyklosti benediktinských domů. Respekt k poslušnosti, vzdání se

⁵⁵⁶ *Formular Büchl*, s. 32-50, 51-60; NKP, Cheb MS.46/257(137), NVPTIAE AGNI. Das ist, schuldigste Lob- vnnnd Ehren Predig ýber die geistliche, geist-erfreuende vnd Jungfreuliche Ehrtruung des him[m]lishen Seelen Freüers Christi Jesu; *LJDU-MJLA Aby byla BOHU-MJLA, Totiž Výsoce Urozená Slečna Marya Lidmila Antonya z Ržičan Staw swúg swětský změníc w Staw duchownj*. Viz také V. ČAPSKÁ, “Misionářky mikrokosmu”.

⁵⁵⁷ L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 157.

⁵⁵⁸ L. S. Knox klarisky definuje klarisky jako kontemplativní řád uvnitř františkánství (viz výše); zkoumá, kým měly být klarisky v observantském hnutí podle svých představených a jak viděly svou identitu ony samy, na základě komentářů k I. řeholi, nově vytvářených legend a duchovních spisů. Viz *Creating Clare of Assisi*, s. 123-190. Těmito otázkami i způsobem práce se inspirovala následující kapitola; zkoumající klarisky spravované minority i františkány, a to v potridentské době. K následování ideálů sv. Kláry viz dále E. KUSTATSCHER, “Die Welt (in) der Klausur”.

⁵⁵⁹ OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vincij]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 318.

osobního majetku a přísná klauzura byly prvky, které zdůraznil papež Inocenc IV. v nově napsané řeholi z roku 1247, kterou především klarisky připojoval k františkánskému hnutí. Kvůli absenci pravidla absolutní chudoby nebyla svatou Klárou přijata a ona sama vytvořila pro své sestry vlastní text, který získal schválení roku 1253. Mezitím však vznikly problémy v řadě klášterů kvůli přísným postním předpisům, na něž zareagoval novou řeholí papež Alexandr IV. S touhou vyřešit zmatek vznikla z iniciativy papeže Urbana IV. roku 1263 nová řehole, vracející se silně k textu Řehoře IX.; tato řehole poprvé označila celý řád jménem svaté Kláry (kanonizované roku 1255) a pro všechny nově vznikající kláštery se měla stát závaznou.⁵⁶⁰

Nevznikla však natolik rychle, aby se jí mohly spravovat všechny kláštery počítající se k řádu klarisek. Krom toho nejenom v Assisi probíhal boj o řeholi s františkánskou identitou. Také Anežka Přemyslovna usilovala o řeholní pravidla, která dal svého času svatý František Kláře, jak to vyplývá z papežem zamítnuté žádosti z 11. května 1238. Rovněž list Inocence IV. z roku 1243 obsahuje stvrzení Hugolinovy řehole pro Anežčin klášter jako jediné platné. Teprve v době pontifikátu Alexandra IV. došlo k završení Anežčiných snah, papež 4. května 1260 potvrdil jejímu klášteru řeholi svaté Kláry sepsanou roku 1253.⁵⁶¹ Nová řehole podnítila Anežku k jejímu šíření i do dalších – z pražského centra založených klášterů. Roku 1256 došlo k založení kláštera klarisek ve Vratislavi, jehož iniciátorkou byla Anežčina sestra Anna, vratislavská kněžna. Už roku 1257 poslala Anežka do Vratislavi některé sestry ze svého kláštera, mezi nimi i

⁵⁶⁰ M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 99-110.

K používané terminologii a pojmenování řeholí: díky složitému vzniku řádu bylo následovnicím svaté Kláry předloženo hned několik řeholí, jen podle některých ale kláštery damianitek nebo klarisek žily. Jsou to řehole sv. Kláry a řehole Urbana IV. Proto se pro ně vžilo nejen pojmenování podle autorů (resp. žadatelky, neboť se v raném novověku předpokládalo, že autorem řehole schválené roku 1253 je sv. František), ale také bývají označovány podle pořadí. Řehole potvrzená roku 1253 Inocencem IV. se nazývá tedy tzv. *I. řeholí* (protože podle dvou předcházejících žádné řeholní společenství nežilo) a Klářinou řeholí. Řehole Urbana IV. se pak nesla také označení *II. řehole (andere Regel)*. Jak je patrné, z výčtu byla vyloučena řehole napsaná pro klarisky v Longschamp; jednalo se o text, který se prosadil v klášteřech velmi zřídka.

⁵⁶¹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, VI/1, eds.: Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ. Praha 1974, č. 223, s. 345-346; viz Zdeňka HLEDÍKOVÁ, "Listiny k nejstarším dějinám kláštera a špitálu sv. Františka v Praze". *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, s. 126-135, zejm. s. 135; H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 137, 376 v pozn. 217. Řehole viz NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 1201/4, kart. 2107, [Kláštní řehole udělená klášteru Alexandrem IV.]. Opis listiny Alexandra IV. potvrzující řeholi svaté Kláry Anežskému klášteru viz také NKP, I. D. 40, Monasterium S. Agnetis sacrarum virginum Clarissarum, f. 17v-18v (§ VII).

budoucí první abatysi vratislavského kláštera Vriderunis (klarisku původem z některého kláštera v Itálii). Během několikaletého ustavování vratislavské komunity došlo roku 1260 k papežské aprobaci řehole svaté Kláry pro tento klášter.⁵⁶² K novému založení z pražského kláštera mohlo dojít ještě kolem roku 1280, kdy vznikl klášter v těsné blízkosti Prahy, v Panenském Týnci, iniciativou Plichty ze Žerotína. Plichtova snacha, Scholastika ze Šternberka, měla být podle legendy spřátelena s Anežkou Přemyslovou. Tyto a některé další indicie (zejména pozdní majetkové nadání) vedou k domněnce, že Panenský Týnec se mohl stát v dalším klášteřem s řeholí svaté Kláry.⁵⁶³

Jakkoli byl vliv pražského kláštera silný, další kláštery klarisek založené v českých zemích po Anežčině smrti již dostaly řeholi papeže Urbana IV., a to bez ohledu na to, že zakladatelský akt náležel Přemyslovcům. Klášter ve Znojmě měl být podle barokní dějepisné konstrukce založen přímo z Assisi; cílem vyprávění o historii kláštera ale bylo především doložit, že klášter a jeho sestry vždy tíhly k observantní linii a přísnému životu.⁵⁶⁴ Otázce případné pražské filiace by bylo třeba ještě věnovat výzkum (závislost na stavebním typu konstatovat můžeme).⁵⁶⁵ Rychle po sobě vznikajícím klášterům v Olomouci a Opavě však už asi nelze přisuzovat pražskou filiaci; a to i proto, že by pravděpodobně personálně pražskou komunitu vyčerpaly. Nicméně zdá se, že alespoň do chebského kláštera snad několik pražských klarisek (ještě za života Anežky Přemyslovny) připutovalo.⁵⁶⁶ Naopak dvě šlechtická založení, realizovaná v Krumlově a v Hlohově již neměla důvod inspirovat se příkladem pražského kláštera. Hlohovský kníže Jiří zvolil pro svůj klášter Urbanovu řeholi,⁵⁶⁷ klášter klarisek v Krumlově

⁵⁶² BUWr, IV Q 202, text. j. I., Bestaetigung der Regel Papst Alexanders IV. fuer das Breslauer Klarenstift; text. j. II., Forma vitae ordinis sororum pauperum, quam beatus Franciscus instituit; text. j. III., Legenda s. Clarae; A. SUTOWICZ, "Fundacja klasztoru klarysek wrocławskich", zejména s. 132 a 138; Marie PRZYWECKA-SAMECKA, *Z dziejów wrocławskich konwentów klarysek i urszulanek*. Wrocław 1996, s. 10-11.

⁵⁶³ K. MINAŘÍK, "Klarisky v zemích Koruny české", s. 50-51.

⁵⁶⁴ NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 3a.

⁵⁶⁵ K. BENEŠOVSKÁ, "Klášter minoritů a klarisek ve Znojmě", s. 219.

⁵⁶⁶ V. KNOLL, "Paulsdorfové a chebské klarisky", s. 7-51, zde především s. 8.

⁵⁶⁷ O. M. PRZYBYŁOWICZ, "Pro remedio anime? Fundacja klarysek w Głogowie". *Sobótka*, 2009, č. 4, s. 655-684, zejména s. 663.

založený v polovině 14. století Rožmberky dostal řeholi Alexandra IV. určenou původně pro klarisky z Longschamp.⁵⁶⁸

Snaha papežů o to, aby se řád řídil pouze jedinou řeholí, byla naplněna, jak vyplývá z událostí na půdě českých zemí, jen zčásti. Ještě v polovině 14. století bylo možné nechat si schválit pro klášter i jinou než Urbanovu řeholi. Navíc je zřejmé, že do kláštera ji přinesly nejspíše klarisky z ne příliš vzdálené oblasti, odkud byl klášter osazen. Klášterní tradice krumlovských klarisek považovala za svůj „mateřský klášter“ dům sester v Opavě a důsledně připisovala klariskám z Opavy dar drobné sošky Jezulátka, které uctívaly na oltáři v chóru.⁵⁶⁹ To by ovšem znamenalo, že také opavské klarisky se řídily (přinejmenším ve středověku) řeholí klarisek z Longschamp – a tak mozaika řeholí v českých zemích mohla být skutečně více než pestrá.⁵⁷⁰

Období observantských reforem v 15. století nepřineslo v českých zemích návrat k textu řehole svaté Kláry, jako tomu bylo v zejména v západní Evropě, a to ani přesto, že byl právě Jan Kapistrán šířitelem původních františkánských idejí i v ženském řeholním hnutí. Dříve než napsal *Vysvětlení První řehole svaté Kláry* (1445), byl roku 1437 papežem pověřen reformou kláštera klarisek v Mantově. Roku 1442 se stal papežským legátem, od roku 1443 byl generálním vikářem, který měl pravomoci zahrnout do observantské správy všechny klarisky „de observantia“ – tedy ty, které se navrátí k řeholi svaté Kláry. Řehole svaté Kláry byla přijímána zejména v Itálii a ve Francii, díky reformě šířené Kateřinou z Boloně a Koletou Boylet.⁵⁷¹ Zmínky o Klářině řeholi v době Kapistránovy protihusitské mise v českých zemích, která se odehrála v letech 1451, 1452 a 1454, však hledáme velmi nesnadno. Kapistrán se vedle kazatelské činnosti soustředil na vznik mužských observantských klášterů a vedle toho

⁵⁶⁸ SOA Třeboň, Odd. Třeboň, MK, kn. č. 54, REGL und Leben; „Isabella von Longschamp. Regel der eingeschlossenen Minderen Schwestern“. *Klara-Quellen*, s. 531-533 (zde odkazy na edice).

⁵⁶⁹ *Urkunden- und Regestenbuch*, s. VI.

⁵⁷⁰ První dochovaný legislativní dokument pro opavské klarisky je až řehole z roku 1737. *REGULA, Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwester S. CLARAE*.

⁵⁷¹ N. BEN-ARYEH DEBBY, „St. Clare Expelling the Saracens“, s. 659; L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 127-136; H. HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order*, s. 434-437.

silně podporoval františkánská laická hnutí.⁵⁷² Ta i tak vznikla až o řadu let později. Naopak klarisky napojené na minoritské kláštery neměl pravomoc napomínat a povzbuzovat k větší observanci. Krom toho si zřejmě uvědomoval nároky observantských (žebravých) klášterů, jimž se materiálních potřeb mohlo dostat od laických příslušnic III. řádu, i nutnost podporovat prostřednictvím třetího řádu víru laiků, kteří se mohli dostávat do kontaktu s utrakvismem. Tuto Kapistránovu opatrnost zřejmě „zdedili“ i observanté v 16. století, když přijali do provincie klášter ve Vratislavi, Hlohově a Znojmě.

Přestože nedošlo v 15. století v českých zemích k reformě ženských františkánských klášterů po vzoru I. řehole, sluší se doplnit k jinde probíhající reformě několik poznámek. V celém řádě od doby, kdy zemřeli svědci Klářina života, až do chvíle než byl na počátku 20. století objeven rukopis s akty kanonizačního procesu, panovalo jednoznačné přesvědčení, že autorem I. řehole byl svatý František a nikoli svatá Klára. Autor prvního Klářina životopisu (*Legenda sanctae Clarae virginis*), který věnoval velký prostor návštěvě Inocence IV. v assiském klášteře, jež se odehrála jen několik dní před Klářinou smrtí, zamlčel, že tehdy došlo ke schválení jejího textu. Ani v popisu předchozích událostí se nezmínil o tom, že Klára tento text psala – zejména poté, co odmítla řeholi, kterou napsal právě Inocenc IV. roku 1247. Cílem pisatele bylo nepropagovat řeholi, která se evidentně nezamlouvala papeži, objednavateli legendy.⁵⁷³ Čí však byl text, který měl schválení Inocence IV. z roku 1253? Historikové řádu měli při odpovědi na tuto otázku vlastně jen jedinou možnost. Klára se pod svou řeholi nepodepsala. Ta začínala slovy, „*způsob života Chudých sester, jehož původcem je svatý František*“.⁵⁷⁴ Bula Inocence IV., již byla tato řehole potvrzena, pak sdělovala že předložený a jím schválený text obsahuje „*způsob života, který vás naučil*

⁵⁷² M. ELBEL, „Kult sv. Jana Kapistrána v českých zemích“. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Philosophica – Aesthetica* 16. Olomouc 1998, s. 81-100, zde především s. 82.

⁵⁷³ M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 30-35, 143; L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 44-55. Knox ovšem tvrdí, že klarisky v 15. století pracovaly i s akty procesu svatořečení Kláry z Assisi. Srov. *ibid.*, s. 174. Tradičně se autorství legendy připisuje Tomáši z Celana, jak však upozornilo novější bádání, jméno Tomáše z Celana se poprvé objevilo až v anonymní kompilaci v 15. století. Srov. M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 30.

⁵⁷⁴ „Řehole svaté Kláry“, s. 183; resp. „Regula“. *Claire D'Assise ÉCRITS*, eds.: Marie-France BECKER – Jean-François GODET – Thaddée MATURA. Paris 1985, s. 120-165, zde s. 124.

blažený František“.⁵⁷⁵ Raně novověcí historiografové proto uváděli, že už Hugolinovy konstituce obsahovaly řeholi, kterou dal Kláře svatý František. Tato řehole byla odvolána Inocencem IV. roku 1245, ve chvíli, kdy předkládal vlastní text, a jím znovu aprobována roku 1253.⁵⁷⁶ Kromě těchto informací začal být do životopisu vkládán také text I. řehole, a sice už nikoli na samý závěr (I. řehole by samozřejmě patřila chronologicky až na konec vyprávění), ale do první půle textu: protože se předpokládalo, že podle textu I. řehole žilo celé společenství ve svatém Damiánu nejpozději od roku 1224.⁵⁷⁷

Další vývoj v ženských kláštorech v českých zemích skýtal řadu dramatických okolností. Mnohé kláštery se v průběhu 16. století dostaly na samé dno své existence. Řehole a další texty pro ně tehdy znamenaly přece jen určitý opěrný bod v nejistotě doby a byly pečlivě opatrovány. Klarisky z komunity v Anežském klášteře si text této řehole dokázaly uchovat i během mimořádně nepříznivých podmínek: nejdříve jejich klášter roku 1420 vydrancovali husité a ony se musely spasit útekem do kláštera v Panenském Týnci. Podruhé kláštery opouštěly v první třetině 16. století a zpět do Prahy se vracely natrvalo až roku 1643 (předtím byly v tomto klášteře krátce v letech 1627-1636; snaha o znovuzískání kláštera roku 1553 bylo neúspěšná).⁵⁷⁸ V době druhého pobytu v Panenském Týnci zemřely všechny řeholnice, které si pamatovaly na pražský klášter, a samotné texty byly – chyběla-li paměť – v poměrně velkém ohrožení. V tomto případě nemuselo dojít přímo k zapomenutí na I. řeholi, protože se jí mohly spravovat i klarisky v Týnci. Ohroženy spíše byly další významné texty: schválení papeže Alexandra IV., povolující, aby se I. řeholí spravoval pražský

⁵⁷⁵ Srov. text apoštolské confirmace Kláštny řehole Inocencem IV., „Řehole svaté Kláry“, s. 182; a *Claire D'Assise ÉCRITS*, s. 120-122.

⁵⁷⁶ *Clares Himmels-Liecht*, s. 19-20; *Dreyfache Cronickh*, s. 1049; *BERNARDI SANNIG Vollkommene CRONICK Der drey Orden S. FRANCISCI, II. Theil, III. Buch*. Neustadt Prag 1691, s. 116. Toto chápání bylo obvyklé, rozšířené – L. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 129.

⁵⁷⁷ Srov. např. *Der Cronick der Eingesetzten Orden deß Heyligen Vatters Francisci, II. Theil, V. Buch*, s. 272-284; *Tugent-Spiegel, Das ist: Kurtze Beschreibung, Nit allein deß Lebens der heiligen Mutter CLARAE, Sondern auch Mehr als Dreyhundert und Fünfftzig anderer, welche unter der Ersten und Andern S. CLARAE Regl Oder In dem dritten Orden S. FRANCISCI GOTT eyferig gedienet [...]* von P. ANTONIO STÖCKLER [...]. Wien 1675, s. 19-26; *BERNARDI SANNIG Vollkommene CRONICK, II. Theil, III. Buch*, s. 116-122.

⁵⁷⁸ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 255-256, 283-285.

klášter. Zachovalo se v těchto nepříznivých dobách a později jej použil pro svůj spis Jan Florián Hammerschmidt.⁵⁷⁹ Stejně tak se uchovávaly vzpomínky například na předměty, které svatá Klára Anežce poslala na důkaz úcty i podpory a které zmínil v kronice provincie provinciál minoritů Kollnberger.⁵⁸⁰ Ještě silněji vedla řehole klarisky ve Vratislavi. Text I. řehole byl pro sestry důležitý například během jurisdikčního vakua na počátku 17. století, kdy odmítly, aby byly spravovány vratislavským biskupem, a pozvaly do Vratislavi minority. Bratři však svou pozici ve městě získávali jen nesnadno a klariskám se věnovali poměrně málo. V této situaci se představená Hedvika Gomolintzkin (1627-1642) rozhodla při obnově života v klášteře inspirovat textem řehole. Jedním z jejích kroků byl návrat k šedému oděvu, který měl připomínat chudobu sester.⁵⁸¹

Také postupná obnova jednotlivých klášterů skýtala značný prostor k proměně či úpravě základních legislativních textů; ani tehdy nedošlo k žádným změnám. Dopršily se pouze přeměny organizačního rázu, které byly započaty už v předchozím století, kdy došlo k definitivnímu rozdělení řádu. Na počátku 17. století bylo tak možné pozorovat poměrně paradoxní situaci – kláštery s přísnou, tedy Klářinou, řeholí byly spravovány bez výjimky minority, zatímco uvnitř františkánských provincií se všechny kláštery řídily řeholí Urbana IV.

KOMENTOVANÝ TEXT ŘEHOLE

Texty obou pro klarisky důležitých řeholí – Klářiny i Urbanovy – zohledňovaly různé tradice. Vedle pečlivého uchování samotného textu byla nicméně důležitá jeho

⁵⁷⁹ NKP, I. D. 40, Monasterium S. Agnetis sacrarum virginum Clarissarum, f. 17v-18v (§ VII); raně novověký opis řehole, jež si na počátku 18. století vyžádala konzistoř, NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 1201/4, kart. 2107, [Klářina řehole udělená klášteru Alexandrem IV].

⁵⁸⁰ OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 319.

⁵⁸¹ Srov. marginální poznámku vepsanou do tisku BUWr, sign. 459195, *Psalterium Davidis cum hymnis et originali haud modica diligentia emendatum*. Liptzyk 1511. Citováno podle A. MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary*, s. 63. K událostem zakotvení klášterů ve Vratislavi srov. Ch. REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*, s. 88nn.

interpretace. Klíčem ke čtení řehole byly konstituce a nejrůznější normativní i narativní (minulost interpretující) komentáře.⁵⁸²

Konstituce – soubor závazných článků – mohly být psány různou formou. Jedním z velmi obvyklých způsobů bylo dodržet členění řehole a komentář k danému paragrafu vložit přímo na jeho místo. Takto napsané konstituce na I. řeholi pro vřatislavský klášter z roku 1677 (opisované ještě roku 1760)⁵⁸³ věrně odrážely, jakým způsobem měla být vytvářena řádová identita uvnitř kláštera. Textu I. řehole o celkem 12 kapitolách odpovídal text konstitucí rozdělený zrovna tak. Rozpracovanější a obsáhlé kapitoly lze chápat jako prioritní pro řádové představené – jimž záleželo na tom, aby sestry články uchopily právě popsaným způsobem; kapitoly téměř pomínuté mohly být chápány jako méně důležité.⁵⁸⁴ Jakkoli konstituce dodržely původní název řádu – který mu vtiskla svatá Klára („*Způsob života chudých sester*“),⁵⁸⁵ bezkonkurečně nejkratším komentářem byl výklad šesté kapitoly, kapitoly o chudobě.⁵⁸⁶

⁵⁸² L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 136-143 sleduje vazbu mezi podstatnými prvky Kláříny řehole a komentářem na řeholi J. Kapistrána; podstatné prvky I. řehole – chudoba, služebné postavení abatyše atd. využity pro následující zkoumání.

⁵⁸³ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES; BUWr, IV Q 204, Regul des Ordens der armen Schwestern St. Clara, na f. 16v-41r opis těchto konstitucí pořízený roku 1760 klariskou Marií Michaelou Güntzelin.

⁵⁸⁴ Viz Kapistránovu práci na výkladu řehole – L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 139.

⁵⁸⁵ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 2r; „Řehole svaté Kláry“, s. 183; v následujícím textu přihlížím také k „Regula“, *Claire D’Assise ÉCRITS*, s. 120-165.

⁵⁸⁶ **TABULKA č. 2. Srovnání titulů kapitol řehole svaté Kláry s články konstitucí vřatislavských klarisek z roku 1677**

řehole		jednotlivé články v konstitucích BUWr, IV F 231
I	Způsob života chudých sester	Von dem Ordenß Titul der heyligen Clarae; von der Regel deß Ordenß der heyligen Clarae; von den Einsetzung[en] und Ordnungen; Vom Gehorsam in Gemein; Von deß Höchsten Bischoffs, daß ist deß Pabsts gehorsamb; Von Gehorsam deß Ministri Generalis deß heyl. Francisci Ordenß der Conventualn; Vom Gehorsamb deß Ministri Provincialis; Vom Gehorsamb der Abbtissin

Komentář, který vysvětloval kapitolu o chudobě celého společenství sester, po níž toužila Klára,⁵⁸⁷ byl nazván „*O vlastnění majetku*“ a obsahoval jen čtyři kratičké věty: vlastnictví majetku se řídí požadavky Tridentina; do konventu se nesmí přijímat více sester, než které je možné uživit; každá sestra má mít svou vlastní celu; v klášteře nemají být chováni psi ani jiná zvířata.⁵⁸⁸ Klášter měl nemalý pozemkový majetek: v řádu desítek vesnic.⁵⁸⁹ Chudobu svatá Klára připomínala i v druhé kapitole: sestry at' nosí chudý, všední oděv. V komentáři proto představení zakázali barvení oděvů, čepic

II	O vstupu sester do kláštera	Von an und auffnehmung der Novitien; Von dem Examen undt erforschung so vor auf und annehmung geschehen soll; Von Condition undt Bedingung derer, so auff undt angenohmen werden sollen; Von annehmung derer Jenigen gütter so In diesen Orden Tretten; Von auferziehung der Novitien; Von der Magistra der Novitien; Von der Layen Novitien aufnehmung; Wann Sie Sollen die Geliebte Thun; Wie undt auff waß Weyse die Gelübte geschehen; Die Form der Profession; Von Erziehung der Kost Kinder; Von Bekleidung der Schwestern
III	O posvátném oficiu, postu, zpovědi a o svatém přijímání	Von dem Göttlichen Ambt, vom Heyl. Sacrament deß Altars; Von der Beicht undt Com[m]union; von Bethen für die abgestorbene Schwestern; Von dem Fasten; Vom gemeinen Tisch
IV	O volbě a úřadu abatyše, o kapitule, o sestrách rádkyních a zastávajících úřad	Zu erwählung der Abbtissin; Von Erwehlung des Convent Beambten
V	O mlčení, hovorně a mříži	Von Stillschweigen undt Weyse zur reden; Von zutritt des Gatters oder Sprachfenster; Von der Clausur
VI	Prísliby blaženého Františka a o slibu chudoby	Von Besizung der Gütter
VII	O způsobu práce	Von der Weise zu arbeithen
VIII	Že si sestry nemají nic přivlastňovat, o sbírání almužen a o nemocných sestrách	Von der Armuth ingemein; Von dem Deposito und eingelegten Gutt; Von der Cassa oder Aerario; Von Verwaltung zeitlicher Gütter; Von weltlichen Beambten; Von denen Krancken undt Ihren Zimmer
IX	O pokání, které třeba uložit hřešícím sestrách, a o sestrách sloužících mimo klášter	Von der Poënitentz, welche den Schwestern so gesündiget haben sol auferleget werden soll; Von den Jenigen welche dieseß Convents Reformation verachten undt außslachen; Von denen so gegen die Abbtissin nicht Ehrerbittig sein; Von dem Friedenß Stöhrerin; Von der Offenbahrerin deß Convents Heimlichkeiten; Von Weltlicher manns Persohnen einlassung inß Convent
X	O napominání a napravování sester	
XI	O zachovávání klauzury	odkaz na kap. V.
XII	O vizitátorovi, kaplanovi a kardinálovi ochránci	Von der Visitation

⁵⁸⁷ Srov. L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 138.

⁵⁸⁸ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 24r.

⁵⁸⁹ T. PIETSCH, *Zur Geschichte*, s. 27-35. Stojí pozornost, že se už ve výkladu řehole nezmiňuje privilegium vlastnit majetky, které dal klášteru v bule Urban IV. 24. IV. 1263, srov. *ibid.*, s. 28.

v jiné barvě než v jaké byl hábit (tj. v šedé) a také bílých bot.⁵⁹⁰ Naopak v souvislosti s povolením vlastnění společného majetku – které ostatně nebylo nikterak nové, pramenilo v případě vratislavských klarisek již ve středověku – narostla kapitola, kam bylo možné zahrnout příkazy a informace o tom, jak majetek spravovat. Taková se překvapivě našla pod číslem 8. V textu řehole nesla název „*O tom, že si sestry nemají nic přivlastňovat a o almužnách*“. V komentáři se skrývala pod titulem „*O chudobě*“. Zdůrazňovala totiž na první místě zákaz osobního vlastnictví a nařizovala odevzdání všeho zlata a dalších cenností do společného majetku. Tam, kde svatá Klára přirovnávala své sestry k poutníkům a cizincům, kteří často neměli vůbec nic, bylo v komentáři místo pro rozdělení pravomocí pro šafářku i světského správce, pro popis toho, jak má být spravována pokladna a sklad.⁵⁹¹ Na místě, kde pak svatá Klára zmiňovala, že v klášteře nemá bydlet nikdo další, kdo nebude přijat „*podle formule našeho slibu*“, uváděly konstituce celý soudobý slib.⁵⁹²

Řád jako takový se ovšem svého názvu (*chudé sestry*) nezříkal.⁵⁹³ Na začátku konstitucí bylo zmíněno, že sestry byly povolány následovat Krista tak jako svatá Klára – v čistotě těla a v nejvyšší chudobě; a že „*řád svaté Kláry je spojený s chudobou*“. Chudobu (ducha) projevily klarisky vždy, když se oblékaly jednoduše a čistě a vnější sukničičky nosily nach „*geistlichen Arth*“. Dále měly klarisky uvnitř svého společenství opustit světské tituly a „*jejich dědičným podílem*“ byla pokora.⁵⁹⁴

S chudobou a pokorou úzce korespondovalo v Kláříně podání postavení abatyše.⁵⁹⁵ Konstituce zakazovaly, aby sestry titulovaly představenou „*Její milost a milostivá paní*“; jediný titul, který byl povolen, zněl ctěná matka abatyše. Mimo klášter však mohla

⁵⁹⁰ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 12r-12v; „Řehole svaté Kláry“, s. 185.

⁵⁹¹ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 24v-26v; „Řehole svaté Kláry“, s. 183, 190-191.

⁵⁹² BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 11r-v; „Řehole svaté Kláry“, s. 185.

⁵⁹³ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 2r. Tentýž titul se uváděl i jinde; jak vidno klarisky na názvu lpěly a byl zaužívaný, např. OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vincij]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 330.

⁵⁹⁴ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 1r, 12r.

⁵⁹⁵ L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 141.

vyžadovat tituly, „*wie es Ihnen gefällig*“.⁵⁹⁶ Kapitola o úřadu abatyše v řeholi dále hovořila o její rovnosti s ostatními sestrami a o společném životě. Výklad řehole se však zastavil jen na bodech, které osvětlovaly volby, a zbytek pomíjel.⁵⁹⁷ O úzkém společenství ani mluvit nemohl – velkoryse pojaté přestavby klášterů počítaly se samostatnými pokoji pro představené, či rovnou se samostatnými trakty; nazývanými opatství.⁵⁹⁸ Postavení abatyše rovněž znázorňovaly další symboly. Například atributy, které představené příslušely. Představená klarisek neměla právo na pastorál, nebyla totiž slavnostně investována; odznaky její moci byl pouze klíč a pečeť.⁵⁹⁹ Tento symbol byl nicméně hojně využíván na vyobrazeních jejich zakladatelky. Motiv pastorálu odkazoval v první řadě na Klášřin význam co by zakladatelky řádu a také na ochranu, kterou řádu poskytovala. Situování těchto vyobrazení, nejčastěji soch, u vstupních prostor kláštera, na místech vně domu, jako to bylo například ve vřatislavském kláštere klarisek ale také naznačuje, že i tímto způsobem probíhala komunikace mezi klášterem a světem: zohledňující nárok na moc a prestiž.⁶⁰⁰

Tak byly postupně autentické a originální body Klášřiny řehole interpretovány odlišně – zmiňme ještě například chórový způsob recitace hodinek, který uváděly konstituce, oproti původnímu příkazu pouhé recitace.⁶⁰¹ Příklon k tradičnímu mnišskému způsobu života a odklon od vši novosti Klášřiny řehole dokumentuje zřetelně záměna zásadního sdělení řehole, které upozorňovalo, co je středem života sester ve Svatém Damiánu:

⁵⁹⁶ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 1v.

⁵⁹⁷ Ibid., f. 20r-v; „Řehole svaté Kláry“, s. 186-188.

⁵⁹⁸ Srov. popis kláštera B. Sanniga v kronice znojenských klarisek – NA, AFP, inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch, s. 15-16. K existenci letního a zimního pokoje pro představenou a jejich interiéru v kláštere chebských klarisek srov. NA, České gubernium – Publicum, inv. č. 1334, sign. F 2/21/4, kart. 674, Inventarium über die in denen Cellen deren Closter Jungfrauen Stae. Clarae in Eger Mobilien, und Effecten.

⁵⁹⁹ H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 300. Soukupová přitom odkazuje na NA, APA, inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klarisky Praha, 4. XII. 1782.

⁶⁰⁰ A. MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary*, obr. příloha ilustrace č. 1, Postava svaté Kláry s monstřancí a pastorálem na barokním portále kláštera klarisek ve Vřatislavi (1693-1701).

⁶⁰¹ BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 14r; „Řehole svaté Kláry“, s. 185.

namísto „*způsob života je zachovávat Svaté evangelium*“, komentář uváděl, že „*tato řehole má tři základní a podstatné rysy: poslušnost, chudobu a čistotu*“.⁶⁰²

Důraz na tyto rysy – řeholní sliby – v komentářích k řeholi Urbana IV. být nemusel. Řehole na nich byla postavena více než explicitně, neboť v úvodu hlásala, že ti, kdo se rozhodli opustit marnosti světa, mají žít chudě, čistě a poslušně. Krom toho díky orientování se na kontemplativní život, přinášela velmi přísné pojetí klauzury, rozpracované v několika samostatných kapitolách. Kromě téměř úvodní kapitoly vysvětlující význam klauzury byla klauzurní pravidla detailně rozpracována ještě několika dalšími články.⁶⁰³ Co naopak chybělo zde, byla Klářina „přítomnost“, potvrzení toho, že text souzní s aspirací zakladatelky řádu, resp. *Františkovy sazeničky* – neboť takové bylo skutečně Klářino místo v řádu.

Komentářů, které tvrdily, že řehole papeže Urbana IV. s řeholí svatého Františka [tedy s tzv. I. řeholí z roku 1253] souzní, byla celá řada a bylo je možné najít v konstitucích, kronikách řádu i soupisech svatých. Díky složitému formování řádu bylo možné vést interpretaci různými směry. Texty směřované jak sestřám, tak františkánským terciářům – tedy spíše všeobecnému publiku, nesdělovaly detaily ohledně složitého formování řádu a existenci různých řeholí. Orientovaly se na sdělení, že Františkova *forma vitae* mohla být důležitou směrnicí řeholníkům, řeholnicím i laikům – takže to vypadalo tak, že také Urban IV. konfirmoval roku 1263 řeholi svatého Františka.⁶⁰⁴ Jindy se odkazovalo na papežovy kompetence, „*jež má k tomu [aby předložil jinou řeholi] jako Kristův místopřítomník moc*“.⁶⁰⁵ Existovaly ale také přesné analogie mezi životem svaté Kláry a požadavky Urbanovy řehole.

⁶⁰² „Řehole svaté Kláry“, s. 183; BUWr, IV F 231, CONSTITUTIONES, f. 2r.

⁶⁰³ *REGULA, Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwestern S. CLARAE*, s. 1-3, 21-31; edice srov. „Urban IV. Regel der Schwestern der hl. Klara“. *Klara-Quellen*, s. 505-529.

⁶⁰⁴ Příkladem může být grafika – sv. Františkovi je podáván text řehole, kolem něj jsou shromážděni příslušníci menších bratří, klarisek i terciářů – na frontispisu tisku *Blumen und Früchte deß Seraphischen Gartens. Das ist Heilige und Seelige mit Tugenden und WunderWerck leuchtende, deren drey Orden deß Seraphischen Vatters Francisci von welchen heutiges Tags 1707. die Franciscaner nach Zulassung deß Päbstlichen Stuhls in der gantzen Welt das Göttliche Ampt und Tagzeiten halten. An Tag gegeben durch P. F. SEBASTIANUM SCHAMBOGEN [...]. Alt Stadt Prag 1707.*

⁶⁰⁵ *Clares Himmels-Liecht*, s. 92.

Řehole Urbana IV. se soustředila na přísnou klauzuru jako na zdroj pro kontemplativní život. Nebylo možné, aby ji Klára v první řeholi pominula. V nejméně sledovaném bodu ženského řeholního života tedy podle Kiliána Kazenbergera panovala shoda. Klarisky podle Urbanovy řehole následovaly svatou Kláru v dodržování přísné klauzury – která se díky akcentu Tridentina stala výrazným rysem kontemplativního života. Jestliže se tak dělo ještě před vydáním buly *Periculoso* Bonifáce VIII. roku 1298, muselo to být jedním z nejvýraznějších charismat řádu.⁶⁰⁶ To se snažili historikové řádu dokládat i tvrzeními, že v době vzniku řádu jedni nazývali Kláru a její družky podle kláštera Sv. Damiána *Damianitkami*, jiní jim – podle přísné klauzury – říkaly *Uzavřené (Versperten, Inclusae)*.⁶⁰⁷

Fortunatus Hueber v řádové kronice důsledně nazýval I. řeholi „*první a přísnou řeholí*“, zatímco řeholi Urbana IV. označil za „*klariskami milovanou*“.⁶⁰⁸ Při svém výkladu neváhal využít citaci z textu I. řehole, krátký text, který klariskám napsal *blažený Otec*. V kontextu řehole Františkova slova sloužila jako povzbuzení klariskám, které se cítily vyčerpané náročností františkánského stylu života.

„Protože z Božího vnuknutí jste se staly dcerami a služebnicemi nejvyššího a svrchovaného Krále, nebeského Otce, a zaslíbily jste se Duchu svatému tím, že jste si zvolily život podle dokonalosti svatého Evangelia: chci a slibuji za sebe i za své bratry, že o vás vždy budu horlivě pečovat a zvláště se starat, tak jako o ně.“⁶⁰⁹

Hueber jej ale použil jinak. Protože tento krátký text končil slibem sv. Františka, že klarisky nikdy nebudou opuštěny svými bratry, kteří se o ně duchovně postarají – interpretoval jej jako doklad počáteční správy klarisek řádem menších bratří. Poté se krátce zastavil u plnění tohoto příslibu a popsal zejména odmítavé stanovisko generála

⁶⁰⁶ „Gleichwie es den Clarisserinnen zum ewigen Ruhm gereicht, daß sie die erste aus allen Closter-Frauen gewesen, welche in der Kirchen Gottes den Beschluß angefangen, und sich mit einem sonderbaren Gelübt Gott darzu verbunden haben, und nicht erwartet haben das Kirchen-Gebott, welches erst ergangen unter Pabst Bonifacio dem Achten Anno 1295 in seiner Bullen: *Periculoso* [...] sintemal die erste Regel S. Clara die andere und dritte, schon lang zuvor von denen Päbsten Gregorio dem Neunten, Innocentio dem Vierdten und Urbano dem Vierdten seynd bestätigt worden.“ Srov. *Clares Himmels-Liecht*, s. 108.

⁶⁰⁷ *Dreyfache Cronickh*, s. 1047-1048.

⁶⁰⁸ *Ibid.*, s. 1048 a 1051.

⁶⁰⁹ *Ibid.*, s. 1051; citace podle „Řehole svaté Kláry“, s. 189.

řádu Bonaventury z kapituly v roce 1265 i pozdější rozhodnutí kardinálů Kajetána a Jana, po jejichž zásahu byla klariskám opět poskytována duchovní péče. Skutečnost, že někteří synové svatého Františka po jeho smrti zpochybní povinnost starat se duchovně o klarisky, předvíдалa podle něj pouze Urbanova řehole, která tak ukotvila jednu z důležitých tužeb svaté Kláry, *aby „klarisky nebyly jako stádečko bez pastýře, bez otce, bez soudce a mistra, protože samy se pást nemohly“*.⁶¹⁰

UVNITŘ MENDIKANTSKÉHO ŘÁDU – NEZÁMĚRNÉ VYTVÁŘENÍ IDENTITY?

Klauzurované klarisky a terciářky měly, jak naznačil i předešlý text, více společného s ostatními mniškami než s ideály řádu menších bratří.⁶¹¹ Současně byly jurisdikčně spravovány tímto řádem – který neopomíjel vyzdvihnout, že to bylo Klářiným vroucím přáním. V souladu s jurisdikcí byly ženské kláštery nazývány v některých dokumentech a spisech totožně jako jejich představení; někdy se i pro ně užívalo označení *klášter řádu sv. Františka*.⁶¹²

Sdružený klášter, tedy často dva kláštery (mužský a ženský) obklopující z obou stran společný kostel, k tomuto vnímání přímo vybízel. Vzorem pro sdružené kláštery byl konvent Na Františku, kde se k Anežskému klášteru připojil iniciativou zakladatelky mužský františkánský klášter sv. Barbory. Takto fungovaly i ostatní kláštery všude tam, kde se klášter klarisek přidružil k mužskému klášteru dostatečně brzy a zaplnil tak volnou plochu naproti tomuto klášteru: byly to konventy ve Znojmě, Českém Krumlově a Chebu. I tam, kde se to nepodařilo nebo to nebyl přímo záměr fundátora, se nacházely mužský i ženský klášter v blízkosti (byly to domy ve Vratislavi, Olomouci,

⁶¹⁰ *Dreyfache Cronickh*, s. 1052-1053.

⁶¹¹ K blízkosti ženských mnišských řádů v potridentské době srov. J. ZDICHYNEC, “Přístupy k výzkumu“, s. 109-110.

⁶¹² Např. NKP, I. D. 40, *Monasterium S. Agnetis sacrarum virginum Clarissarum ordinis S. Francisci Vetero-Pragae*; MZA, E 6 BR, sign. G a 23/2, kart. 300, Klarisky Olomouc, f. 25r-26v, *Catalogus Venerabilium Virginum Professorum Olomucii in celeberrimo Monasterio D. Clarae Ord[inis] S. Francisci ab Anno Reparatae Salutis 1573* [Zvýraznění J.K.].

Opavě, Brně) – a to i tehdy, pokud se domy přesouvaly po 30. leté válce z předměstí do městských hradeb.⁶¹³

Brněnské terciářky si svůj první dům vystavěly někdy na počátku 16. století „na předměstí u židovské brány při kostele františkánském“.⁶¹⁴ Tehdy byly ještě laickým sdružením, což jim dovolovalo využívat kostela bratří. O zhruba sto let později inicioval na stejném místě kardinál Dietrichstein novostavbu kláštera, k níž z důvodů klauzury již přiléhá také kostel. Získání pozemku pro stavbu nového kostela však bylo nesmírně obtížné. Úspěch v jednání s městskou radou slavil tento vysoký církevní hodnostář až roku 1616. Kostel sv. Josefa byl slavnostně vysvěcen o rok později.⁶¹⁵ Nové hledání pozemku nastalo ještě v témže století. Nově vybudovaný klášter ale nakonec nesloužil dlouho. Když se totiž roku 1643 blížili k Brnu Švédové, rozhodli se Brněnští budovy strhnout, aby se nemohly stát oporou cizímu vojsku. Sotva františkáni našli útočiště vně městských hradeb, a sice roku 1645, kdy byli městskou radou uvedeni ke kostelíku sv. Máří Magdaleny, řeholní terciářky vedeny stále ještě abatyší von Rappach udělaly totéž. Novou klášterní budovu postavily opět v bezprostřední blízkosti bratří (na rozhraní dnešní ulice Josefské a Orlí) i přesto, že byly nuceny za odkup jim nevyhovujících domů zaplatit sumu 15 tisíc zlatých, a teprve následně vybudovat kostel s klášterem. Záměr usadit se uvnitř městských hradeb navíc zpočátku zamítla městská rada. Oba kostely – opravený sv. Maří Magdaleny i nově vystavěný sv. Josefa byly vysvěceny ve stejný rok – roku 1673; a tyto budovy stejně jako oba kláštery již sloužily řeholníkům až do josefinských reforem na konci 18. století.⁶¹⁶

⁶¹³ Srov. H. SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter*, s. 85, 91, 114nn; táž, „Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově“, s. 69nn; táž, „Klášter klarisek v Olomouci“, zejména s. 168; K. BENEŠOVSKÁ, „Klášter minoritů a klarisek ve Znojmě“, s. 218-219; *Encyklopedie českých klášterů*, s. 46, 244; *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 46.

⁶¹⁴ NA, AFP, inv. č. 3109, kart. 184, Kurtzer Inhalt, nepag.

⁶¹⁵ Ibid.; K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 495-496; T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 347-348.

⁶¹⁶ NA, AFP, inv. č. 3109, kart. 184, Kurtzer Inhalt, nepag.; K. MINAŘÍK, „Provinciál P. Bernard Sannig“, *ČKD* 65, 1924, č. 7-8, s. 495-496; J. KAŠPÁRKOVÁ, *Ženské kláštery v české františkánské provincii v raném novověku*. Olomouc 2008. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, s. 44-45.

V kostelích klarisek či v chrámech, které měly obě komunity společné, působili představitelé I. řádu. Františkáni zde sloužili bohoslužby a kázali; mimo to organizovali oslavy velkých svátků, procesí a další liturgické slavnosti. Na oslavách kanonizace františkánské terciářky Markéty z Kortony, která se uskutečnila v kostele brněnských řeholnic roku 1728, se podíleli františkáni v čele se zpovědníkem sester Václavem Doudlebským.⁶¹⁷ Olomoučtí minorité roky pořádali procesí na Boží tělo, které vycházelo z kostela klarisek sv. Jana Křtitele, než roku 1744 průvod zakázal generální vikář Kašpar Florentin.⁶¹⁸ Slavnostní procesí městem s ostatky svatého Maxentia z chebského kláštera klarisek organizovali tamější františkáni.⁶¹⁹ Stejně tak se menší bratři účastnili slavností přímo na místě klarisek; například při svěcení základních kamenů kláštera či při jiných příležitostech a takto je zastupovali.⁶²⁰

Roku 1740 byla mezi olomouckým klášteřem klarisek a zdejšími minority obnovena smlouva o vykonávání duchovních funkcí v kostele sv. Jana Křtitele. Samotná listina se nedochovala. Vedle úkolů, které bratřím klarisky stanovily, zde snad byla specifikována i výše odměny.⁶²¹ Almužny, které zahrnovaly odměnu za liturgický provoz v kostele i duchovní správu samotných klarisek, byly františkánům darovány ve všech kláštěrech. Například krumlovské klarisky mimo anniversaria za zemřelé sestry (například roku

⁶¹⁷ ZAO, O, AO, inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Terciářky Brno, V. Doudlebský biskupovi 2. a 4. V. 1729; 5. V. 1729 povolení, které vydal františkánu V. Doudlebskému Schratzenbach a které líčí podobu slavnosti; dále srov. např. kázání *Untugendliche Jugent, Bussfertiges Leben, endliche Heiligkeit; Oder Kurtzer Lebens-Begrieff Der Heiligen und Wunder-grossen Büsserin Margaritae Von Cortona, Dess dritten Ordens dess Heiligen Francisci der Büssenden, Welche von Benedicto XIII [...] im Jahr 1728 den 16. May, der Zahl der Heiligen [...] ist zugezehlet worden. Aussgezogen meistens ex Compendio Vitae, so gegeben ex Secretaria Congregationis Sacrorum Rituum Romae typis Rev. Camerae Apostolicae. Diese Hochfeyerliche Begångnuss ist abermahl in der Königlichen Stadt Brünn in der Kirchen [...] bey S. Joseph im Jahr 1729 den 15. May, und durch die gantze Octav mit öffentlicher Kirchen-Solennität gehalten, und celebriert worden [...].* Brünn [1729.]. Srov. také A. HUSSEINIOVÁ, *Ite ad Joseph: sakrální výšivka v umění vrcholného baroka*, s. 74.

⁶¹⁸ MZA, E 41 Klarisky Olomouc, inv. č. 194, sign. T 1/6, kart. 4, memoriál abatýše klarisek olomouckému biskupu J. A. z Liechtensteinu o tomto zákazu.

⁶¹⁹ NKP, Cheb 11/046, *Kurtze Andachts-Ubungen zu Verehrung des heiligen und gloreichen Martyrers MAXENTII, dessen heiliger Leib in dem Gottes-Hauß der Wohl-Ehrwürdigen Jungfrauen S. Clara in Eger den 28. October 1738 feyerlichst beygesetzt worden.* Eger [1738].

⁶²⁰ SOkA Olomouc, AMO, M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek], s. 154.

⁶²¹ MZA, E 41 Klarisky Olomouc, sign. Q 6 [toho času chybí]. Srov. *E 41 Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*. Inventář fondu, s. 76.

1742 v hodnotě 100 zlatých)⁶²² darovaly v 18. století minoritům následující hmotné a finanční dary: roku 1732 na přání abatyše Marie Aloisie Stötzel kompletní ložní prádlo pro celý konvent a dar 140 rýnských zlatých. O dva roky později knihy a oděvy v hodnotě 100 zlatých. Od roku 1766 si nechávali zdarma bratři péct v pekárně klarisek chléb pro celý konvent. Mimo tyto jednotlivé dary pak rok co rok klarisky podporovaly mužský klášter darem 60 zlatých (30 z toho však bylo za pronájem pole Mönchs-Acker a louky Schwester-Wiesen), tři zlaté a k tomu zákusek zvaný *Heyligen Strützl* darovaly okolo svátku Všech svatých, čtyři zlaté a jednu velkou nebo dvě malé svině *circa bacchanalia*, tři zlaté o svatoštěpánské koledě, oběd i s vínem na svátek svaté Kláry a také o pohřbu každé sestry. Klarisky rovněž nechávaly pravidelně čistit kostelní nádoby a připravovaly svíce pro velikonoční vigílii.⁶²³ Almužny snad byly opláceny plněním požadavků kláštera – např. co se organizování procesí či dalších náboženských slavností týká.

Důsledkem zastupování klarisek františkány zejména v oblasti pastorače byla také „viditelnost“ klarisek prostřednictvím bratří. Reprezentace I. řádem byla tím silnější, čím striktnější klauzurou byl klášter klarisek a terciářek obklopen. Kláštery byly nuceny upustit zvláště od tradičních slavnostních momentů a už nebylo možné, aby se abatyše osobně účastnily jednání ohledně konventních záležitostí na zemských soudech, u zemských úředníků či samotných panovníků.⁶²⁴ Menší bratři tedy také vytvářeli *image* řeholnic.⁶²⁵ Klariskám byly přisuzovány v 17. a 18. století v daleko větší míře než ve středověku některé atributy, které charakterizovaly mendikanty: prostota a blízkost i nižším vrstvám obyvatel, vazby k lokálnímu prostředí; očekávalo se nižší věno než

⁶²² *Urkunden- und Regestenbuch*, CCLXXI, závěr července 1742, s. 401.

⁶²³ *Ibid.*, CCLIX, 20. VI. 1732, s. 391-392; CCLX, 1732, s. 392-393; CCCXLIV, 1766, s. 445; CCLXV, 1738, s. 397-398, Verzeichnis der Pflichten des Klarissinnen-Klosters in Krummau gegenüber dem Minoriten-Kloster daselbst.

⁶²⁴ Viz normy v I. kap.; výjimečně ještě na poč. 17. století – srov. jednání představené vratislavských klarisek s českým panovníkem Rudolfem II. v Praze ohledně příchodu minoritů do Vratislavi, Ch. REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*, s. 88. Viz také V. PRASEK, „Klášter sv. Kláry v Opavě“, s. 33-34.

⁶²⁵ Způsob života františkánů byl přitom velmi čitelný; srov. např. M. ELBEL, „Dva světy? Konfesijní hranice za švédské okupace Olomouce, 1642-1650“. *Historická Olomouc. Konec švédské okupace a poválečná obnova ve 2. polovině 17. století*. Olomouc 2002, s. 99-105, zde zvláště 102-103.

u tradičních řádů.⁶²⁶ Dokladem funkčnosti těchto představ je sociální původ přijímaných sester.⁶²⁷ Na základě toho byly klarisky poměrně dobře integrovány do městského (lokálního) prostředí.

SVATÁ KLÁRA

Svatá Klára byla pro formování ženského řádu klarisek nesmírně důležitá. Jakou jinou formou než prostřednictvím jejího obrazu měl být podpořen tehdejší náhled na řeholní život, který se konkretizoval v raně novověkých komentářích k řeholím? Svata Klára a její život měl přenášet tyto ideje k posluchačkám v klášteře.⁶²⁸ Připomeňme, že tento proces zdaleka nebyl jednosměrný; už první Klářin životopis, který vznikl po kanonizaci na objednávku papeže Alexandra IV., přinášel obraz svěťice, skryté a kontemplující mnišky.⁶²⁹

Klára byla v Alexandrově kanonizační bule *Clara claris praeclara* z roku 1255 (která naznačovala, jakým směrem se má životopisec dát) označena jako světlo, které zazářilo díky životu žitému ve skrytosti: „*Lux secretis inclusa claustralibus*“. Tento obraz světla, skrytého a přece osvětlujícího svět, zůstal primárním na dlouhá staletí.⁶³⁰ Rozvíjení a variování tohoto obrazu ukazuje, kterých rysů obraz svaté Kláry nakonec nabyl.⁶³¹

⁶²⁶ NA, APA, inv. č. 3603, sign. C 121/5, kart. 2115, Klarisky Znojmo, roku 1636 kard. Harrachovi Anna M. Schwaroschin; viz pozn. 426.

⁶²⁷ Viz tab. č. 1., s. 113.

⁶²⁸ K úloze světců v řádech srov. M. ELBEL, *On the Side of the Angels*, s. 341; J. KAŠPÁRKOVÁ, „Kanonizované klarisky a terciářky očima řádových životopisců v českých zemích v raném novověku“. *Theatrum historiae* 2013, č. 12, s. 7-20.

⁶²⁹ M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 34.

⁶³⁰ „Alexander IV. *Clara claris praeclara* (18./26. September 1255) – Die Heiligsprechungsbulle der hl. Klara“. *Klara-Quellen*, s. 260-275, především s. 266; M. BARTOLI, *Svatá Klára*, s. 29; J. WOOD, *Women, Art, and Spirituality*, s. 5-7; Anna WELCH, „Presence and Absence: Reading Clare of Assisi in Franciscan Liturgy and Community“. *Gender, Catholicism and Spirituality*, s. 19-37.

⁶³¹ A. MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary*, s. 26-36.

Díky etymologii svého jména i stylu života byla Klára přirovnávána k moudré panně z Evangelia. Ta měla v lampě dostatek oleje, aby mohla Ženicha doprovodit na svatební hostinu. Kláře ale nestačilo, aby svého Ženicha vyhlížela s hořící lampou své zbožnosti, kdyby nebyla svázána řeholními sliby a regulemi.⁶³² Jindy byla Klára nazývaná měsícem, a to proto, že ke slunci a jeho jasnému svitu byl přirovnáván František.⁶³³

Světlo, které se rozlévalo, bylo nejprve jemné a málo zřetelné. S každou novou světicí řádu se však rozšířilo stále více. V kázání při příležitosti oslav pětisetletého výročí olomouckého kláštera označil František Holzenberger Kláru toliko za ranní červánky, jednu z představených zemřelou v pověsti svatosti (Annu Opavskou †1650) přirovnal k měsíci, další klarisku Kláru Andresin, která zesnula krátce před započatím oslav, jež iniciovala, ke slunci.⁶³⁴ Protože svatá Klára „přinesla“ ctnost na svět a teprve následující generace sester tyto ctnosti naplňovaly a ve svém odkaze zvěčnily. V dějinách řádu v českých zemích se toto vztahovalo snad ještě více na Anežku Přemyslovnu, o níž se psalo, že byla „*in vitae et post obitum miraculis clara*“.⁶³⁵

Všechno, co se skrývalo za metaforou světla, bylo velmi důležité – Klára byla vykreslena jako kontemplativní řeholnice, v jejímž životě bylo nejdůležitější naplňovat sliby. Svatý František Kláru převyšoval a na jeho místo byli stavěni františkánští představení. A konečně; velkým úkolem pro každou klarisku bylo Kláru následovat v její svatosti. Tyto představy odrážely životopisy vydávané v raném novověku: byla

⁶³² *Himmels-Cron, Das ist Gantz andächtige Gebett zu allen lieben heiligen Gottes und ihre getrewe Hülf und Fürbitt, sonderlich in letsten Zeiten und Sterbstündlein zuerlangen vor dem Thron Gottes, gericht auff alle unnd jede Tag deß gantzen Jahrs. II. Theil. [...] München 1668, s. 335-337. Na tento pramen (mj. i v souvislosti s vratslavskými klariskami) upozorňuje A. MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary*, s. 35-36.*

⁶³³ *Stammen-Buch: Oder Ordentliche Vorstellung unnd Jährliche Gedächtnuß aller Heyligen, Seeligen [...] Diener unnd Dienerinnen Gottes, Martyrer, Beichtiger, Jungfrauen, Frauen unnd Büsseren [...] Auß denen dreyen HH. Ordens-Ständen, [...] welche alle der Brünn-Englische H. Groß-Vatter FRANCISCVS von Assisio in Umberland herkommet [...] eingerichtet R. P. FORTUNATUS HUBER [...]. München 1693, s. 380.*

⁶³⁴ *Insterbliche Zierde Des Durch Fünff Hundert Jahr in Olmütz der Königlichen Mährischen Hautb Stadt Wohnhafften Hoch-Löblichen Jungfräulichen Ordens der Heiligen Jungfrau und Seraphischen Mutter CLARAE Denen Menschen ein wundersames Vorbild der Tugend, und Tugends-vollen Beharrlichkeit Gott dem Allerhöchsten aber Als ein herzliches Danck-Opffer vor die empfangene Gnaden, den ertheilten Schutz und Beystand [...] von P. FRANCISCO HOLZENBERGER. Troppau [s.a.].*

⁶³⁵ OMM, rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium], s. 318.

otiskována legenda připisovaná Tomáši z Celana, vydaná například Henricem Seduliem,⁶³⁶ nebo její rozpracování, jak je uveřejnil např. Marcus da Lisboa,⁶³⁷ Bernard Sannig⁶³⁸ nebo Antonius Stöckler.⁶³⁹ Aktivita františkánů ve vydávání těchto tisků byla daleko vyšší než minoritů. Součástí legend vydávaných reformovanými byl rovněž text I. řehole, Závěť sv. Kláry a její Požehnání.⁶⁴⁰

Svatá Klára byla v těchto textech jen výjimečně spojována s františkánskými ideály jako byla absolutní chudoba a prostota života. Daleko více byla směřována pozornost sester na Kláru jako vzor modlitby a kontemplace, či jako vzor pro přísnou klauzuru. Ovšem uvádění textu I. řehole tomuto tvrzení částečně protiřečí a žádá si vysvětlení. Zdá se, že v poslední třetině 17. století otištění těchto textů patřilo spíše k standardům tehdejšího dějepisectví a bylo součástí kánonu textů reformované františkánské větve.⁶⁴¹ Byť byla výrazně umocněna jedna poloha na úkor druhé, zbývá se ještě zeptat, jak se s tímto modelem svaté Kláry ztotožňovaly samy klarisky. Místo pro vyjádření vlastní identity měly řeholnice ve svých spisech popisujících jejich zakladatelku a také v uměleckých dílech, které si objednávaly pro svůj klášter. To byl prostor, do něž bylo možno vložit vlastní chápání světice i sdělení, jak chápou ideály svého řádu.⁶⁴² Většina písemností tohoto charakteru, ale i vizuálního materiálu vzala

⁶³⁶ *HISTORIA SERAPHICA VITAE B. P. FRANCISCI ASSISIATIS, ILLVSTRIVMQ[ue] VIRORVM ET FEMINARVM, QVI EX TRIBVS EIVS ORDINIBVS RELATI SVNT INTER SANCTOS. [...] F. HENRICVS SEDVLIVS, eiusdem Ordinis ac Prouinciae, concinnauit, commentarijs et Notis illustrauit.* Antverpiae 1613, s. 526-541.

⁶³⁷ Srov. jeho kronika přetištěná na konci 17. století v Praze: *Cronick Der drey eingesetzten Orden deß h. Seraphischen Vatters FRANCISCI. II. Theil, V. Buch.* Prag 1693, s. 240-308.

⁶³⁸ *BERNARDI SANNIG Vollkommene CRONICK*, II. Theil, III. Buch, s. 102-148.

⁶³⁹ *Tugent-Spiegel, Das ist: Kurtze Beschreibung*, s. 1-42.

⁶⁴⁰ Srov. pozn. 577; *Cronick Der drey eingesetzten Orden deß h. Seraphischen Vatters FRANCISCI. II Theil, V. Buch*, s. 293-297; *BERNARDI SANNIG Vollkommene CRONICK*, II. Theil, III. Buch, s. 140-141.

⁶⁴¹ K motivacím františkánů srov. také S. BENZ, *Zwischen Tradition und Kritik: katholische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich*. Husum 2003, s. 580; M. ELBEL, "On the Side of the Angels".

⁶⁴² L. S. KNOX, *Creating Clare of Assisi*, s. 157-186; J. WOOD, *Women, Art, and Spirituality*, s. 121-144; k výzdobě veřejných prostor (konventního kostela) odrážejícího identitu řeholnic viz M. DUNN, "Invisibilia per Visibilia"; k dalším strategiím sebe prezentace srov. např. H. HILLS; *Nuns and Relics: Spiritual Authority in Post-Tridentine Naples, Female Monasticism in Early Modern Europe*, s. 11-38.

za své během josefínského rušení klášterů; přesto stojí za to podívat se i na pouhý zlomek dřívějšího.

Vratislavská klariska Anna Friebeľ vytvořila (napsala či posbírala) svou modlitební knihu pro svou komunitu v poměrně pohnutých dobách, v závěru 16. století. Klášter v té době obývalo malé množství sester, navíc byl obklopen luteránským živlem. V této souvislosti muselo mít lpění na řeholním životě velmi dobré základy. Kromě výborné znalosti Písma a žalmů klariska ukazuje, že jí byl velmi důvěrný i životopis svaté Kláry. Možná i proto se obracela k samotným kořenům řádu, kterými pro ni byla svatá Klára. Vytvořila kodex s řadou prosebných modliteb. Každá z nich se obracela na svatou zakladatelku, spojovala meditaci nad určitým úsekem jejího života s konkrétní prosbou. Texty k meditaci se inspirovaly těmito epizodami – modlitba Hortulany, zjevení Děťátka svaté Kláry, vize v noc Božího narození, kontemplace Ukřižovaného a procesí svatých panen, které Maria skryla pod svůj plášť.⁶⁴³ Výběr scén byl zaměřen tak, aby demonstroval úzký vztah mezi Kristem a Klárou.⁶⁴⁴

Představy sester zprostředkovává výtvarné umění. Přestože v raném novověku byla ikonografie již ustálená, poskytovala jistý prostor pro představy abatyše, která objednávala umělecký předmět.⁶⁴⁵ Tento prostor nebyl nejmenší, pohlédneme-li například na ztvárnění Anežky Přemyslovny v raně novověkých kláštorech či kostelech patřících klariskám. Variabilita (zejména co se týká atributů) odráží skutečnost, že do podoby uměleckého díla mohl donátor (případně autor) vtisknout své vlastní vnímání a interpretaci. Anežka Přemyslovna byla v opavském kostele klarisek na jednom z bočních oltářů znázorněna jako řeholnice s beránkem u nohou. V exteriéru pražského kláštera v severní bráně je naopak zobrazena jako řeholnice s dvěma korunami a křížem. Beránek je znázorněn zcela dole u Anežčiných nohou. Na jiných místech je jejím atributem lilie.⁶⁴⁶

⁶⁴³ BUWr, I O 33, Gebetbuch der Anna Friebeľ; srov. A. MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary*, s. 34-35; T. PIETSCH, *Zur Geschichte*, s. 25-26.

⁶⁴⁴ K tomu srov. J. WOOD, *Women, Art, and Spirituality*, s. 121-144.

⁶⁴⁵ O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů*, s. 9, 127-129.

⁶⁴⁶ K vyobrazením Anežky Přemyslovny srov. Petra OULIKOVÁ, "Svatá Anežka Česká v barokním umění". *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, s. 260-275; Jan ROYT, "Ikonografie sv. Anežky České

Ikonografie svaté Kláry byla v baroku již poměrně stabilní. To bylo velkým rozdílem oproti středověkému období, v němž byla svatá Klára zpočátku zobrazována především jako *Schutzmantelheilige*, paní chránící svůj řád. Velmi častým atributem byla hořící lampa, korespondující s Klářiným jménem a i chápáním Kláry jako moudré panny, která připravena vešla na nebeskou hostinu. Toto zobrazení bylo opouštěno poté, co začaly být ve františkánském řádě symboly s plameny připisovány svatému Antonínu Paduánskému a Bernardinu ze Sieny. Hořící rány byly také někdy atributem svatého Františka z Assisi. Svaté Kláře byl proto připisován krucifix, jako symbol její lásky k Ukřižovanému, později také palma, která poukazovala na události prvního setkání se svatým Františkem na Květnou neděli a byla zároveň obecným atributem pro svaté (tj. vítěze). Ve 14. století byla Klára zobrazena s lilí, která byla opět později připsána sv. Antonínovi. Potom, především v čase observantských reforem, s knihou. V 15. století byl atributem také růženec. V raném novověku byla zobrazována s pastorálem, symbolem ryze nefrantiškánským.⁶⁴⁷

Klíčovým atributem se stalo vyobrazení svaté Kláry s monstrancí. Byl vybrán z jedné scény v legendě, kdy Klára vyšla naproti vojsku Saracénů s monstrancí, díky její modlitbě k Pánu byl ochráněn klášter i celé město. Tento symbol se výrazněji objevil v 15. století a nabýval na síle v době tureckých válek, stejně jako později, když luteráni a další reformované církve zpochybňovali reálnou přítomnost Krista v Eucharistii.⁶⁴⁸ Objevoval se už ve středověku – a nebyl ani tehdy nikterak marginalizovaným vyobrazením; *Holztafel* s tímto motivem se nacházela například v krumlovském kostele klarisek a františkánů.⁶⁴⁹ Významně se na rozšíření této ikonografické podoby podílel františkán H. Sedulius.

v průběhu staletí“. *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, s. 37-48; “Malba a grafika”; “Sochařství“. *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, s. 191-225; 226-237, především s. 226; Socha sv. řeholnice (Anežka Česká?). Evidenční list památky NPÚ, ÚOP v Ostravě, KP. č. 90054/38-7369; srov. také M. SCHENKOVÁ – J. OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*, s. 181; *Thesaurus Franciscanus, Nova et Vetera, Virorum et Mulierum Tribus de Ordinibus S. P. Francisci Seraphici [...] opera et studio P. F. GANDULPHI BLANIK. Znomyae 1773, 21. Januarii.*

⁶⁴⁷ *Icones Clarae. Kunst aus dem Brixner Klarissenkloster*, s. 93-95.

⁶⁴⁸ N. BEN-ARYEH DEBBY, “St. Clare Expelling the Saracens”; též, *The Cult of St Clare of Assisi*, s. 111-120; *Lexikon der christlichen Ikonographie*, VII. Bd., ed.: Wolfgang BRAUNFELS. Rom – Freiburg – Basel – Wien 1994, s. 314-315.

⁶⁴⁹ *Icones Clarae. Kunst aus dem Brixner Klarissenkloster*, s. 95.

Motiv Kláry s monstrancí, který se měl napříště stát základním ikonografickým ztvárněním svaté Kláry, publikoval františkán Henricus Sedulius v *Icones Sanctae Clarae* vytištěných roku 1602 – vlastně obrazovém životopise svaté Kláry s rytinami Adriana Collaerta.⁶⁵⁰ Titulní strana vyjadřovala vlastní Seduliovo stanovisko k observanci v řádu klarisek (čtyři postavy klarisek – Kláry z Assisi, Hortulany, Anežky z Assisi a Anežky Přemyslovny doplňoval stejný počet medailonů papežů: Honoria III., Řehoře IX., Incence IV., a Alexandra IV.; Urban IV., jehož řeholi františkáni propagovali, však chyběl).⁶⁵¹ Hned následující strana však přinášela obraz svaté Kláry – zobrazené jako mladičké dívky – která věnuje celý svůj pohled Eucharistii. Výrazná svatozář okolo hlavy upomínala na dřívější vyobrazení, které byly aluzemi na Klářino jméno a jeho význam.⁶⁵² Ve stejném roce publikoval Sedulius dílo *Imagines sanctorum*, v němž svatou Kláru zobrazil se stejným atributem. Světice je zpodobena jako postarší řeholnice v tichém setrvávání před Eucharistií, vložené do monstrance.⁶⁵³ V obou případech je důraz položen na adorující Kláru; scéna s prchajícími Saracény je upozaděna. V díle *Historia seraphica* je motiv rozšířen do podoby Kláry držící vedle monstrance také pastorál a růženec. Identická vyobrazení se šířila v celém řadě nejvíce.⁶⁵⁴

Tato ikonografická podoba, která se rozšířila díky tištěným dílům (nejen) H. Sedulia po celém řádu, byla inspirací i pro sochy a malby. V řadě kostelů klarisek byly bezpochyby oltáře zasvěcené svaté Kláře, v kláštorech se nacházela mnohá zobrazení. Donátorky těchto obrazů vycházejí z této v raném novověku již tradiční ikonografie v obrazech

⁶⁵⁰ Srov. přehled Seduliova díla v databázi *Franciscan Authors, 13th-18th Century: A Catalogue in Progress. Bibliography of Franciscan Authors* od M. van der Heijdena a B. Roesta; přístupné na: <http://users.bart.nl/~roestb/franciscan/franauth.htm#HenricusSedulius>, citováno 27. 9. 2014; *ICONES SANCTAE CLARAE. B. Francisci Assisiatis primigeniae discipulae Vitam, miracula, mortem repraesentantes* [...]. Antuerpiae 1660. Edice viz *Icones sanctae Clarae*, ed.: Servus GIEBEN. Roma 1989.

⁶⁵¹ Ibid., příloha – obr. č. 2.

⁶⁵² Ibid., příloha – obr. č. 3.

⁶⁵³ *Imagines Sanctorum, Francisci, Et Qui Ex Tribus Eius Ordinibus Relati Sunt Inter Divos*. Antverpiae 1602, s. 22-23.

⁶⁵⁴ *HISTORIA SERAPHICA*, s. 521, příloha – obr. č. 4; *Blumen und Früchte Deß Seraphischen Gartens*, č. 21, příloha – obr. č. 5; *Clares Himmels-Liecht*, titulní strana, příloha – obr. č. 6.

přesto zanechaly také svá vlastní chápání identity řádu a svaté Kláry.⁶⁵⁵ K tomuto tvrzení mohou dobře posloužit dva krátce po sobě vzniklé obrazy svaté Kláry vytvořené Janem Kryštofem Handkem pro dva objednavatele v rámci jediné provincie.

Dříve (pravděpodobně roku 1726) vznikl obraz pro kostel opavských minoritů. Dílo o velikosti 216 x 147 cm zobrazuje v neurčitém prostoru lemovaném sloupovím a zeleným závěsem na kupě mračen spočívající světici v tmavém řeholním šatě, jež je podepírána andělem. Za ní se vznášejí další andělé. Před svatou Klárou stojí postava anděla v elegantním postoji, oděného do modrého šatu, červeného pláště, držícího nad hlavou (v triumfálním a zároveň posvátném gestu) monstranci s Eucharistií. Světice se suchou a bledou tvář je v kontrastu s růžolícími, usmívajícími se anděly, věnuje celý svůj pohled Eucharistii. Adoruje a nazírá ji ve vytržení. Také berla a růženec padly pryč.⁶⁵⁶ Scéna vyhnání je tak potlačena či spíše zcela odmítnuta na úkor zobrazení modlitby, adorace a úzkého vztahu s Kristem; mystické jednoty prostřednictvím Eucharistické adorace.⁶⁵⁷

Kolem poloviny 18. století pak obraz se svatou Klárou objednaly u J. K. Handka také olomoucké klarisky. Blížilo se 500. výročí založení kláštera Kunhutou, manželkou legendárního obránce Moravy a vítěze nad Tatary Jaroslava ze Šternberka – jež se tehdy datovalo do roku 1750 – a klarisky se je rozhodly oslavit velkolepou, třídenní

⁶⁵⁵ Pro některé rakouské kláštery klarisek to dokládá L. Andergassen. *Icones Clarae. Kunst aus dem Brixner Klarissenkloster*, především s. 95-100. O různých interpretacích jednoho a téhož motivu se zmiňuje N. BEN-ARYEH DEBBY, *The Cult of St Clare of Assisi*, s. 5. s odvoláním na citát Simona Ditchfielda, „saints were signs or, better, signifiers, whose precise meanings were informed by context so that a single saint could mean different things to different people.“ Srov. S. DITCHFIELD, “Tridentine Worship and the Cult of Saints“, *The Cambridge History of Christianity, Volume VI: Reform and Expansion, 1500-1600*, ed.: R. PO-CHIA HSIA. Cambridge 2007, s. 201-224, zde 222.

⁶⁵⁶ NPÚ, ÚOP v Ostravě, identifikační karta movité pam. č. 90041/38-8243, Svatá Klára z Assisi. Obraz je uložen v konventu minoritů v Opavě. O J. K. Handkem je známo, že pro kostel sv. Ducha zhotovil obraz svaté Kláry roku 1726: je tedy možné, že jde o jeden a tentýž obraz svaté Kláry. Srov. M. SCHENKOVÁ – J. OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*, s. 14-15 a 43. Příloha – obr. č. 7.

Dnes je v minoritském kostele sv. Ducha součástí bočního oltáře sv. Františka z Assisi obraz svaté Kláry zhotovený v 1. čtvrtině 18. století; oltář je KP r. č. 24493/8-1283 (38-249); autor obrazu neznámý. Srov. M. SCHENKOVÁ – J. OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*, s. 117.

⁶⁵⁷ K tomuto motivu srov. Claire RENKIN, “Altera Magdalena? Clare as Sponsa Christi and Mirror Imagery in a German Fifteenth-Century Life of St. Clare“. *Interpreting Francis and Clare of Assisi: from the Middle Ages to the Present*, eds.: Constant J. MEWS – C. RENKIN. Melbourne 2010, s. 255-270, zde 261.

oslavou.⁶⁵⁸ Objednavatelkou obrazu byla abatyše olomouckého konventu Klára Andresin; ten byl určen pro boční oltář v kostele svatého Jana Křtitele. Podoba obrazu je známá pouze z životopisu autora; jenž zmínil, že pro kostel klarisek „*namaloval oltářní obraz znázorňující svatou Kláru, která s řeholními sestrami kráčí s Velebnou svátostí v rukou vstříc nepříteli a ten před ní utíká.*“⁶⁵⁹

Zadáním byla tedy tradiční ikonografická podoba svaté Kláry (známá z tisků). Není proto nepravděpodobné, že ve scéně vyhnání pomocí modlitby svaté Kláry, chtěla abatyše Andresin zakladatelku řádu představit jako ochranitelku a patronku konventu a hovořit obrazem o ochraně kláštera, města a bezprostředního okolí Olomouce; vždyť se sestry ohlížely zpět do své pětisetleté existence a měly za sebou mnohá nebezpečí a protivenství;⁶⁶⁰ na rozdíl od obrazu Kláry kontemplující; který si objednali menší bratři. Tak klarisky potvrzovaly, že přimluvě svaté Kláry vděčil klášter za přežití v neklidných dobách a že svatou Kláru chápou jako ochránkyni široké komunity okolo konventu.

Uvnitř řádu se klarisky, jak to naznačila modlitební kniha Anny Friebel, utíkaly ke Kláře kontemplující, žijící v úzkém vztahu s Kristem. Svatá Klára představená na obrazu

⁶⁵⁸ V souvislosti s oslavami a jako jejich jistá dokumentace vznikla pamětní kniha SOkA Olomouc, AMO, M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek]; k těmto událostem srov. Leoš MLČÁK, "Olomoucká mytologie". *Olomoucké baroko I.*, s. 99-106, především s. 103; a Kateřina DOLEJŠÍ – L. MLČÁK, "Zobrazení legendy o zázračném vítězství Jaroslava ze Šternberka nad Tatary". *Olomoucké baroko I.*, s. 107-113.

⁶⁵⁹ Jan Kryštof Handke, *vlastní životopis 1694-1774*. Olomouc 1994, s. 40.

Obraz se nedochoval; zmiňuje se o něm G. Wolný – *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften: Abt. I., Olmützer Erzdiözese von G. Wolny*. Brünn 1855, s. 293-297; J. KROUPA, "Klášter klarisek a olomoucká architektura", s. 332; motiv obrazu špatně uvádí *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 489.

Lokalizaci obrazu na bočním oltáři dokládá kázání během oslav – *DOMUS SAPIENTIAE Oder Das von einer wahren Gottgefälligen Weißheit Erbaute Hauß*.

⁶⁶⁰ To se prolíná s touhou kláštera být vitálním zdrojem svatosti, čistoty a modlitby, chránící celou širokou laickou komunitu. Srov. C. WALKER, *Gender and Politics*, s. 50 s odkazem na G. ZARRI, "From Prophecy to Discipline", s. 106-107. Motivy ochrany jsou ve všech kázáních pronesených při příležitosti oslav tohoto výročí: *DOMUS SAPIENTIAE Oder Das von einer wahren Gottgefälligen Weißheit Erbaute Hauß; Insterbliche Zierde Des Durch Fünff Hundert Jahr in Olmütz der Königlichen Mährischen Haupt Stadt Wohnhafften Hoch-Löblichen Jungfräulichen Ordens der Heiligen Jungfrau und Seraphischen Mutter CLARAE; Der Rechtschaffene Danck Mit Herz, Mund und That Welchen Das Löbliche Closter-Stift der Wohl-Ehrwürdigen Jungfrauen zu S. CLARA In Olmütz gegen den Grundgüttigen Gott für die so langwierig-barmhertzig Erhaltung bezeugten Wohlthat Als Selbtes das fünffte Saeculum seiner Stiftung, Anno 1750 den 30. Augusti [...]. Vorgetragen Von FRANCISCO WALTER [...]. Troppau 1751.*

umístěném vně klauzury sdělovala poselství o ochraně a přímluvě široké laické komunity. Pouhé dva artefakty však sotva mohou vypovídat hlouběji o tom, zda klarisky považovaly samy sebe za kontemplativní mnišky spojené po vzoru františkánského řádu s městskou komunitou. Teprve poté, co se podaří na základě podrobného archivního výzkumu spojit větší množství vizuálního materiálu zobrazujícího svatou Kláru s jejich objednavatelkami, bude možné nastíněné úvahy dále rozpracovat.

ZÁVĚR

V raně novověkém období fungovalo v českých zemích deset ženských františkánských komunit – osm klariských a dvě františkánských terciářek. Tím se II. a III. františkánský řád stával nejhojněji zastoupeným ženským řádem v tomto prostoru. Zatímco kláštery klarisek psaly na počátku raného novověku již čtvrté století své existence a jejich počet ani lokace se až na malé výjimky neměnily, františkánské terciářky byly novými komunitami, málo spojenými s dřívější etapou, jejichž způsob života nově utvářely požadavky tridentského koncilu. Právě tyto kláštery (klarisky v Chebu, Praze, resp. Panenském Týnci, Českém Krumlově, Olomouci, Opavě, Znojmě, Vratislavi a Hlohově; řeholní terciářky v Brně a Javoru) sledovala předkládaná práce.

Sám termín „řád“ však není zcela přesný a nemá jím být vyjadřována autonomní struktura s vlastní hierarchií. Ženské kláštery byly totiž po celé období raného novověku včleněny do provincií mužského řádu – do provincií františkánů a minoritů. V době ovlivněné tridentskou reformou procházely obnovou i tyto řády. Františkáni i minorité poháněni myšlenkou na vlastní řádová charismata interpretovali jako představení klarisek a řeholních terciářek ženským klášterům požadavky dekretu *De regularibus et monialibus*. Prvky reformy podle toho získávaly různé rysy či na intenzitě. Protože bylo chápáno jako jedno ze zásadních pravidel nařízení klauzurní – františkáni sázející na striktní pravidla klauzuru povýšili na jeden ze slibů, minorité hájili dosavadní privilegia, která naopak nechávala dispenzy také v rukou místních představených. Nejvýrazněji formovaly oba řády normy pro ženské kláštery od poslední třetiny 17. století do poloviny století 18. Klarisky byly tehdy označovány přiléhavými termíny – *reformované bosačky*, resp. *klarisky konventuálky*.

Jakkoli toto utváření charakteru ženských klášterů bylo poměrně dlouhodobé; nebyli provinční představení v jedné z nejobtížnějších dob pro řeholní život oporou klarisek.

Nesnadnou dobou reformace provedli ženské kláštery biskupové; když se nejprve snažili zamezit zcizování majetků klášterů. Následně se stávali nositeli obnovy. V některých kláštorech jejich vliv přetrval za polovinu 17. století, avšak plynule se nepřetransformoval v úkoly, které po biskupech požadoval koncil, a navíc vliv biskupů později výrazně zeslábl.

Poměrně volná řádová struktura umožňovala františkánskému a minoritskému řádu jen povrchní ovládnutí ženských klášterů. Reforma úřadu představené probíhala vcelku dlouhou dobu a odhalovala respekt představených z vlivných laiků podporujících kláštery. Zajímavé pokusy o vytvoření nových úřadů neskončily úspěšně. Každý krok vedoucí k ustanovení nového postu, který by pomáhal spravovat kláštery, ztroskotával na zvycích sester opírat se o vlivné osoby mimo řád. Představení tak dále spravovali kláštery, jsouce odkázáni na tradiční prostředky zavedené ve středověku.

Nejvýraznějším požadavkem koncilu (dle tvrzení historiografie) byla zpřísněná klauzura. Po konstatování rozporu mezi normami (majícími za cíl utvářet charisma řádu a motivující k němu) a možnostmi představených je vyžadovat, je nutno revidovat dosavadní názory zejména feministické historiografie o primární či výlučné disciplinační funkci klauzury, kterou vyžadovala autoritativní církev ze své maskulinní povahy. Klauzuru je nutno sledovat také v její prostorové dimenzi. Přísné oddělování sakrálního a profánního (tolik typické pro raný novověk) vedoucí k hierarchizaci prostoru se projevilo velmi silně právě v kláštorech. Vymezení prostoru a jeho oddělení od okolí napomáhalo chápat jej v rovině specifického prostředí, do něhož nesahá hřích ani zlo. Přísné normy pomáhaly utvářet prostor, v němž bylo možné žít svatý život a který jako místo posvěcení navštěvovali i laici.

Díky tomu klášter přitahoval patrony a donátory. Vztah mezi nimi byl nutný i komplikovaný. Klášter mohl mít vlastního a výlučného patrona, stejně jako mohl být závislý na řadě drobných dárců. První případ byl typický pro středověké období a udržel se tam, kde patroni v období reformace obnovili svou moc nad dříve darovaným majetkem a pozdější restitucí podtrhli svou pozici dárce. Druhá situace nastala všude tam, kde se po sekularizaci majetku anebo během reformace vztahy přerušily a klášter se ocitl bez stabilní podpory. Zvláště za této situace bylo nutné donátory najít. Ženské kláštery nejčastěji podporovaly rodiny a příbuzní sester. Získání bohatých a urozených

kandidátek znamenalo tedy přitáhnutí vhodných donátorů. Vytvářet klášter atraktivní pro významné rody českých zemí však bylo poměrně obtížné. I. řád zaměřený na nižší vrstvy totiž vrhal na kláštery také svůj vlastní obraz. Klarisky byly považovány mnohdy za domy orientované na městské prostředí; to je patrné i na analýze vstupů v průběhu 16.-18. století.

Kláštery se však dokázaly velmi dobře orientovat právě na tyto (městské) společenské vrstvy. Lidem ve svém okolí nabízely přímluvnou modlitbu i podíl na své vlastní zbožnosti. Díky blízkosti městským vrstvám využily i takových dobových možností, které skýtala bratrstva nebo poutní místa. Je třeba zdůraznit i spirituální význam ženských klášterů pro své okolí.

Klarisky nebyly jen kontemplativním společenstvím, jak bývají charakterizovány prakticky všechny potridentské kláštery. Řeholnice čerpaly z odkazu svaté Kláry a dokázaly reflektovat svou zakladatelku nejen jako modlící se mnišku s mystickými dary, ale také jako ochránkyni a pomocnici. „Nutila“ je k tomu i jistá blízkost, kterou pociťovaly ke svému okolí; to samé ostatně nezáměrně vyjadřovali také členové I. řádu, kteří se jako zodpovědní za *cura monialium* nacházeli v jejich těsné blízkosti. K tomuto vnímání jim také pomohlo ikonografické ztvárnění svaté Kláry držící monstranci s Eucharistií jako ochránkyně města Assisi před útočícím vojskem Saracénů. Obrazy se scénami ochrany mohly patřit mezi základní výzdobu jejich kostelů a klarisky i prostřednictvím nich prezentovaly své kláštery jako místa vyprošující milost a ochranu laické komunitě.

Kláštery řeholnic v raně novověkém období máme tendenci chápat prostřednictvím řady stereotypů, z nichž některé pocházejí už z doby osvícenství. Kláštery bývají vnímány jako domy přísně oddělené od společnosti, obývané sestrami většinou nedobrovolně je vyhledavšími. Mým cílem bylo komunity klarisek představit jako živoucí prvky tehdejší společnosti, které s ní byly v zajímavé interakci; kterou je navíc možno sledovat i při poměrně silně limitované pramenné základně, již se bezpochyby všechny ženské kláštery zrušené během josefinských reforem vyznačují. Snaha představit řadu témat z dějin těchto klášterů ovšem omezovala možnost každou problematiku zpracovat naprosto detailně.

PŘÍLOHY

Obr. č. 1, shromáždění františkánů a klarisek z chebského kláštera při pohřebních obřadech

NKP, Cheb MS. 156, Confessarius Caeremoniis Clarissarum, s. 43 (novodobá paginace s. 29).

S laskavým svolením Národní knihovny České republiky

Obr. č. 2, titulní list tisku *ICONES SANCTÆ CLARÆ*

Převzato z E-knihy publikované books.google.com, citováno 13. 2. 2014

Obr. č. 3, S. Clara virgo v ICONES SANCTAE CLARAE

Převzato z E-knihy publikované books.google.com, citováno 13. 2. 2014

Obr. č. 4, sv. Klára na listu uvádějícím její životopis v tisku *Historia seraphica*
Převzato z E-knihy publikované books.google.com, citováno 13. 2. 2014

Obr. č. 5, svatá Klára v tisku *Blumen und Früchte deß Seraphischen Gartens*
S laskavým svolením Národní knihovny České republiky

Die S: Clara hat mit dem Hoch-
würdigsten güte, die Saracener
von Asois, und Threm Closter
vertrieben.

Obr. č. 6, svatá Klára z frontispisu tisku *Clares Himmels-Liecht*
S laskavým svolením Archiv der Tiroler Franziskanerprovinz, Hall in Tirol

Obr. č. 7, J. K. Handke (?), svatá Klára z kostela opavských minoritů
*S laskavým svolením Národního památkového ústavu, odborného pracoviště v Ostravě
a Konventu minoritů v Opavě*

foto: Gabriela Čočková

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

PRAMENY NEVYDANÉ

NÁRODNÍ ARCHIV (NA)

Archiv české františkánské provincie (AFP)

inv. č. 3109-3114, kart. 184, Klášter františkánských terciářek v Brně

inv. č. 3117-3126, kart. 184-185, Klášter klarisek ve Znojmě

inv. č. 3130, kart. 185, Založení rezidence terciářek v Javoru

rukopisy:

inv. č. 403, kn. č. 11, text. j. I., Statuten und klösterliche Satzungen von General Capitl zu Valisoletan 1593; text. j. II., Ordnung klösterlichen Lebens

inv. č. 404, kn. č. 12, Die allgemeine jetzige Regeln Ordens Sanct[ae] Clarae

inv. č. 409, 412, 413, kn. č. 17, 20, 21, Chronica de origine & constitutione Provinciae Bohemiae Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Reformatorum & ejusdem conventuum

inv. č. 448, kn. č. 55, ARCHIVUM VEN[erabilis] CONVENTUS ZNOYMENSIS

inv. č. 451, kn. č. 58, ARCHIVUM CONVENTUS JAVORIENSIS

inv. č. 703, kn. č. 310, Auslegung über die Allgemeine andere Regel deß Ordens S. Clarae

inv. č. 704, kn. č. 311, Cronick oder Archiw-Buch

inv. č. 705, kn. č. 312, Continuation der Cronick oder Archiv-Buchs

inv. č. 706, kn. č. 313, SchwesterBuch

Archiv minoritského kláštera svatého Jakuba v Praze / Minorité – provincialát a konvent Praha (Řmi)

fasc. 89-90, kart. 19, Právo sv. Anežky

Listiny českých zrušených klášterů 1115-1784 (LZK)

fasc. Řkl Krumlov

fasc. Řkl svatá Anežka

fasc. Řkl Cheb

Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.

inv. č. 2756, fasc. 1, kart. 49, Spisy kláštera klarisek ve Starém městě pražském a v Panenském Týnci

inv. č. 2757, fasc. 1, kart. 49, Spisy kláštera klarisek v Chebu

inv. č. 2758, fasc. 1, kart. 49, Spisy kláštera klarisek v Českém Krumlově

České gubernium – Publicum

inv. č. 1334, sign. F 2/21/3, kart. 673, Klarisky v Českém Krumlově

inv. č. 1334, sign. F 2/21/4, kart. 674-675, Klarisky v Chebu

inv. č. 1334, sign. F 2/21/26, kart. 677-678, Klarisky u sv. Anežky v Praze

Arcibiskupství pražské (APA)

Historica,

inv. č. 3492, sign. C 120/4, kart. 2107, Klášter klarisek v Praze

inv. č. 3504, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek v Chebu

inv. č. 3505, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek v Panenském Týnci
 inv. č. 3506, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek v Českém Krumlově
 inv. č. 3603, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek ve Znojmě
 inv. č. 3604, sign. C 121/5, kart. 2115, Klášter klarisek v Opavě
 inv. č. 3709, sign. C 136/6, kart. 2196, Klášter klarisek v Českém Krumlově

Náboženská bratrstva (NB)

inv. č. 619, sign. XVII/18, kart. 126, bratrstvo Nejsvětějšího srdce Ježíšova při Anežském klášteře

MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHIV (MZA)

E 41 Klarisky Olomouc

E 43 Klarisky Znojmo

E 66 Voršilky Brno

E 21 Františkáni Dačice

kn. č. 3, ARCHIVUM CONVENTUS BRUNENSIS

E 25 Jezuité Brno

sign. 121 A, B, C, františkánské terciářky v Brně

G 1 Bočkova sbírka

sign. 5323, Extract auß einer Beschreibung der eroberten König[lichen] Haupt Stadt Ollnitz in Mähren von den Schwedischen General Leonardo Torstensohn. Was sich von A[nn]o: 1642 bis A[nn]o: 1650 mit den Jungfräulichen Closter Sct: Clarae merkwürdiges zugetragen

G 12 Cerroniho sbírka II. (Cerr. II)

kn. č. 67, text. j. I., PROTOCOLLUM; text. j. II., Wohlthäter Buch
 inv. č. 288, s. 7-23, Necrologium Monasterii Virginum ad Sanctam Claram Olomucii
 inv. č. 289, Verzeichnus Aller zu Ollmütz und Troppau seelig in Gott Verschiedenen Hoch- und WohlEhrwürdigen Geistlichen Jungfrauen Schwestern

B 2 Církevní gubernium

sign. F 2/4, Lit. B-H, kart. 27-28, Rušení kláštera klarisek v Olomouci
 sign. F 2/5, A-G, kart. 29, Rušení kláštera klarisek ve Znojmě
 sign. F 2/13, Lit. A-E, kart. 33, Rušení kláštera sv. Josefa v Brně
 sign. F 2/16, Lit. A-C, kart. 36, Rušení kláštera u sv. Kláry v Opavě
 sign. K 20/23, kart. 76, Zrušení brněnského kláštera u sv. Josefa
 sign. K 20/26, kart. 80, Zrušený klášter klarisek v Opavě
 sign. K 20/28, kart. 83, Zrušený klášter klarisek ve Znojmě
 sign. K 20/29, kart. 84, Klarisky v Olomouci

E 6 Benediktini Rajhrad (BR)

sign. G a 23/1, kart. 300, Bonaventura Pitter, Klášter klarisek ve Znojmě
 sign. G a 23/2, kart. 300, B. Pitter, Klášter klarisek v Olomouci
 sign. G a 23/3, kart. 300, B. Pitter, Klášter terciářek u sv. Josefa

G 140 Rodinný archiv Dietrichsteinů

inv. č. 1911, sign. 850, kart. 447-448, korespondence Dietrichsteinů s představenými
brněnských terciářek

inv. č. 1918, sign. 860, kart. 461, "

inv. č. 1929, sign. 871, kart. 476, "

inv. č. 1932, sign. 874, kart. 480, "

inv. č. 1934, sign. 876, kart. 483, "

ZEMSKÝ ARCHIV V OPAVĚ (ZAO)**Klarisky v Opavě****Provinciálát minoritského řádu v Opavě (PMO)**

inv. č. 1, kart. 1, MONUMENTUM FRATRIBUS, ET SORORIBUS ab anno 1737

sign. c, kart. 13, Pravidla volby představených, abatyše klarisek a statuta pro řeholní život,
zlomky materiálu 1771-1870

Archiv města Opavy

inv. č. 756, sign. XV/7, kart. 48, opisy privilegií a konfirmací týkající se majetku klariského
kláštera

ZEMSKÝ ARCHIV V OPAVĚ, POBOČKA OLOMOUC (ZAO, O)**Arcibiskupství olomoucké (AO)**

inv. č. 1968, sign. Ava63/6

inv. č. 2124, sign. Bb142, kart. 449, Řeholní terciářky v Brně u sv. Josefa

inv. č. 2126, sign. Bb144, kart. 449, Jednání o zřízení ženského kláštera františkánek v Jihlavě

inv. č. 2127, sign. Bb145, kart. 450, Klarisky u sv. Kláry v Olomouci

inv. č. 2128, sign. Bb146, kart. 450, Klarisky u sv. Kláry v Opavě

inv. č. 2129, sign. Bb147, kart. 450, Klarisky u sv. Kláry ve Znojmě

Archiepiscopalís Curia Olomucensis (ACO)

kn. č. 80, 81

STÁTNI OKRESNÍ ARCHIV CHEB (SOkA Cheb)**Klarisky Cheb****Archiv města Chebu (AMCh)**

sign. A3015-A3041, fasc. 488-490, kart. 360-362, Klarisky Cheb

STÁTNI OKRESNÍ ARCHIV OLOMOUC (SOkA Olomouc)**Archiv města Olomouce (AMO)**

M1-1, knihy, sign. 241 [pamětnice olomouckých klarisek]

AMO – Zlomky registratur

inv. č. 262, 459, 468, 612, 776, 2116, 2272, 2341, 2735-8, 3667, smlouvy a písemnosti mezi klášteřem a magistrátem města

STÁTNI OBLASTNÍ ARCHIV PLZEŇ

fond č. 215, Velkostatek Svatá Klára Cheb

STÁTNI OBLASTNÍ ARCHIV TŘEBOŇ, ODDĚLENÍ TŘEBOŇ (SOA Třeboň, Odd. Třeboň)**Minorité Krumlov (MK)**

inv. č. 273, kart. 19; inv. č. 294, 295, kart. 21, Klarisky Krumlov

inv. č. 151, sign. A 1A, kart. 1, aktový materiál, na f. 66-100 Historie klášteřa minoritů a klarisek v Českém Krumlově, 1350 – konec 19. století [s.d.]

rukopisy:

č. 22/96, Liber magistralis Con[ven]tus Boëmo Crumloviens[is] Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium inceptus 1687

sign. K2a, inv. č. 145, kn. č. 51, Liber magistralis [...] (1748-1771)

sign. K2a, inv. č. 146, kn. č. 52, Liber magistralis [...] (1771-1793)

kn. č. 54, REGL und Leben deren verschlossenen münderen Schwester Ordens der heyl. Mutter Clarae

SOA TŘEBOŇ, ODDĚLENÍ ČESKÝ KRUMLOV (SOA Třeboň, Odd. Krumlov)

F. Mareš – J. Sedláček, "Klášteř Minoritů a Klarisek s kostelem". *Soupis historických a uměleckých památek v okrese Český Krumlov*, II. díl., s. 1-52, strojopis

ARCHIV MĚSTA PRAHY (AMP)

inv. č. 7411, rkp. 2242, Liber memorabilium

ARCHIWUM PAŃSTWOWE WE WROCLAWIU

Klasztor Klarysek /św. Klary/ we Wrocławiu, Rep. 63

Klasztor Klarysek w Głogowie, Rep. 77

Klasztor Franciszkanek w Jaworze, Rep. 87

ARCHIWUM ARCHIDIECEZALNE WE WROCLAWIU

sign. V C. 5, Klaryski; sign. V C. 6, Franciszkanek

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ZIELONEJ GÓRZE

sb. *Klasztor Klarysek w Głogowie*

MINORITENARCHIV WIEN (MAW)

sign. II/7, Descriptio totius Provinciae Austriae [...] v. P. Andreas Schwellengriegl
 sign. II/8, Annales Provinciae Austriae von P. Andreas Schwellengriegl
 Archiv – Karton Mähren

BISCHÖFLICHES ZENTRALARCHIV REGENSBURG (BZAR)

Bestand Ordinariatsakten Egrana, Nr. 67, 75, 90-101.

NÁRODNÍ KNIHOVNA ČESKÉ REPUBLIKY (NKP)

I. D. 40, Monasterium S. Agnetis Sacrarum Virginum Clarissarum Ordinis Sancti Francisci
 Vetero-Pragae describitur à Joanne Floriano Hammerschmid
 XVI. E. 11., Kniha tato manualní
 XVI. E. 20. [latinský komentář na řeholi Urbana IV.]
 XVII. E. 45. [konfirmace abatyše Anežského kláštera A. Korbeliuškové provinciálem Kocibiem,
 13. X. 1743]
 XVI. G. 24., Meisterbuch
 XVI. G. 34., Clarissinenregel
 XVI. H. I., Widmung zur Glose über die Clarissinenregel, an den Convent zu Eger
 Cheb MS. 156, Confessarius Clarissarum Caeremoniis
 Cheb MS.46/112(44), Sammelhandschrift
 Cheb MS.46/142(75), LIBELLUS Trium Ordinum S. P. Francisci in Provincia Argentina
 A Capitulo Provinciali Anno 1771 die 19 Maji celebrato Usque ad futurum Capitulum
 intermedium
 Cheb MS.46/257(137), NVPTIAE AGNI. Das ist, schuldigste Lob- vnnnd Ehren Predig ýber
 die geistliche, geist-erfreuende vnd Jungfreuliche Ehrtreuung des him[m]lishen
 Seelen Freüers Christi Jesu
 Cheb MS.46/261(141), De ortu et progressu Almae Provinciae Argentinae seu Alemanniae
 ordinis Sancti Francisci fratrum Minorum strictoris observantiae Recollectorum

MORAVSKÁ ZEMSKÁ KNIHOVNA (MZK)

Mn 1, PROTOCOLLUM den Olmützer Convent ad S. Jacobum betreffend
 Mn 35, DIARIUM Omnium
 Mn 45, OLOMUCIUM MORAVORUM
 Mn 48, Catalogus Religiosorum Patrum, Fratrum, et Sororum Sacri ac Seraphici Ordinis
 S. Patris Francisci Minorum Conventualium Almae Provinciae Moraviae
 Mn 60, MANUALE P[at]ris M[a]g[ist]ri Stephani Christ Ordinis Minoru[m] S. P. N. Francisci
 Convent[ualium]
 NŘ 66, Cristoferus de Varisio, Expositio Regulae S. Francisci et S. Clarae
 ST1-0876.053, Gnadenbild der H. Mutter Gottes im Jungfrau Kloster Ord. S. Clarae zu Znaim

VĚDECKÁ KNIHOVNA V OLMOUCI (VKOL)

M II 166, Regeln der Schwestern des dritten Ordens des hl. Franziskus in Brünn

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA WE WROCLAWIU (BUWr)

IV F 230 [opis řehole Inocence IV. pro klášter klarisek z 17. století]
 IV F 231, CONSTITUTIONES Oder Einsetzung undt Ordnungen der Schwestern deß Ordens
 der Heiligen Clarae In Breßlaw

IV F 232, Wahre Abbildung
 I O 33, Gebetbuch der Anna Friebe
 I O 108 [legenda o svaté Hedvice]
 IV Q 176 [antifonář]
 IV Q 198b, Nomina Defunctorum Fratrum ac Sororum ab Anno Novitiatus 1729
 IV Q 204, text. j. I., Regul des Ordens der armen Schwestern St. Clarae so der heilige Vatter Franciscus gegeben. Geschrieben 1760; text. j. II., Constitutiones

OBLASTNÍ MUZEUM MOST (OMM)

rkp. 26, HISTORIA PRO[vinci]AE BOHEMIAE ORD[inis] MIN[orum] CONV[entualium]

STARÉ TISKY

BERNARDI SANNIG Vollkommene CRONICK Der drey Orden S. FRANCISCI. Neustadt Prag 1691.

Die Beschuldigste Denen Peynigern Uberantwortete Treue Unschuld Und Unschuldige Treu. Da Drey Edle, und Tugendreiche Jungfrauen ELEONORA Gebohrne Seemanin Unter dem geistlichen Nahmen MARIA GABRIELA. MARIA ANNA Gebohrne Hilariussin Unter dem geistlichen Nahmen MARIA IGNATIA. TERESIA Gebohrne Kislichin Unter dem geistlichen Nahmen MARIA ROSA. Um weilen sie das göttliche Herz verwundet, bey ihrem ersten Eintritt in den Jungfräulichen Orden der Heiligen und Seraphischen Mutter S. CLARAE. Dominica 21. nach Pffingsten, als den 18. Tag Octobris Anno 1744. zu Ollmütz in der Kirchen besagten Ordens [...]
Von P. GABRIELE POLTZER, Minoriten-Ordens in Mähren Ministro Provinciali [...].
 Troppau [s.a.].

Blumen und Früchte deß Seraphischen Gartens. Das ist Heilige und Seelige mit Tugenden und WunderWerck leuchtende, deren drey Orden deß Seraphischen Vatters Francisci von welchen heutiges Tags 1707. die Franciscaner nach Zulassung deß Päpstlichen Stuhls in der gantzen Welt das Göttliche Ampt und Tagzeiten halten. An Tag gegeben durch P. F. SEBASTIANUM SCHAMBOGEN [...]. Alt Stadt Prag 1707.

Clares Himmels-Liecht, Mit Seinem dreyfachen Glantz die gantze Welt erleuchtend, Das ist Ein Büchlein [...], Von P. F. KILIANO KAZENBERGER [...]. Augsburg 1743.

Die in Clösterlicher Lebens Einödt Vollständig-beglückte Seeligkeit Durch Vorstellung Der Hochwürdigen, Wohl-Edl-Gebohrnen in Gott Geistlichen Jungfrauen BEATRICIS Wintirschin Des Seraphisch-Jungfräulichen Ordens der Heiligen Jungfrauen, und Mutter Clarä, in dem Hoch-Löbl[ichen] Uhralten Closter-Stift zu Crummau in Böheimb bereits durch dreyssig nachgehende Jahr Würdigsten Frauen und ABBTJSSJN Als Selbte nach fröhlichst-erlebten 50. zähligen Jahr-Wechsel von gethaner Ordens-Profession Ihre Clösterliche Gelübde solenniter erneüeret. In schuldigster Ehren-Redt abgeschildert und vorgetragen Von Patre Damaso Walter Ordens des Heiligen Francisci deren Mündern Brüder Conventualen [...]. Neü-Hauß 1726.

CONSTANTIA SOLA EST. Quae laudem et coronam meretur. Beständigkeit Allein verdient das Lob und die Cron. Welches In einer Lob- und Ehren-Predig vorgestellt worden in dem von der gnadenreichen Geburt Christi 1751. Jahr den 7. Monaths-Tag Februarii am Sonntag Septuagesimae. Da MARIA ELISABETH MAULLERIN Unter dem Nahmen MARIA CONSTANTIA Ihr lang bewehrtes Vornehmen durch den feyerlichen Eintritt in das Löbl[ichen] Jungfräulichen Closter-Stift bey St. Clara in Olmütz beherzliget hat. Nunmehr aber Samt der Professions-Predig

*in dem 1751. Jahr herausß gegeben worden von JOSEPHO MAULLER [...].
Troppau 1752.*

*CONSTANTIA TER CORONATA. Oder Die drey Mahl gecrönte Beständigkeit, Welche
in MARIA CONSTANTIA MAULLERIN Bey abgelegter feyerlichen PROFESSION
Oder Geistlichen Ordens-Bekanntnuß in dem Löblichen Jungfräulichen Closter-Stift
Bey S. CLARA zu Ollmütz/ Anno 1752 den 7. Monats-Tag Februarii in einer Lob-
und Ehren-Predig vorgestellt worden von JOSEPHO MAULLER [...]. Troppau
1752.*

Cronick der Eingesetzten Orden deß Heyligen Vatters FRANCISCI. Prag 1693.

*DOMUS SAPIENTIAE Oder Das von einer wahren Gottgefälligen Weißheit Erbaute Hauß; Das
ist: das auff einem festen Grund deren Tugenden vor Fünff Hundert Jahren gestifft
Geistliche und Jungfräuliche Closter Bey S. CLARA in Ollmütz, welches Bey
feyerlicher Begängnuß Deß Fünfften Saeculi oder Jubel-Jahrs In einer Lob-Red
vorgestellt worden von JOSEPHO FRIDERICO MAULLER [...]. Troppau 1751.*

*Drey verliebter Frey beliebter, und Treu verübter Von Göttlicher Justiz geliebter Kirchen-Raub.
Da Drey Wegen beschuldiger unschuldigen Treu Jahr-lang in Clösterlichem Probier-
Hauß Ordens S. CLARAE eingesperrte, und denen Peynigern überantwortete Treü-
verliebene Edle-tugendreiche, und in Gott Geistl[iche] Jungfrauen MARIA
GABRIELA Gebohrne Seemannin, MARIA IGNATIA Gebohrne Hilariussin, MARIA
ROSA Gebohrne Kißlichin, Von wegen in dasigem Gottes-Hauß geraubten Kirchen-
Schatz: Dem Edlest- und Kostbahristen Herten JESU Vom eytel-vergänglichen
Welt-Leben Durch solemne Profession Dieses Heil[igen] Seraphischen, und
Jungfräulichen Ordens-Stand Zum angenehmsten Feuers-Todt Gött[liche] Liebe.
Den 24. Tag Monaths Octobris Anno 1745. zu Ollmütz in der Kirch besagten
Clarisser-Ordens verurtheilet worden Von P. GABRIELE POLTZER. Minoriten-
Ordens der Zeit in Mährischer Provintz Ministro, und Generalis COMmissario.
Troppau [s.a.].*

*Dreyfache Cronickh Von Dem dreyfachen Orden Deß grossen H. Seraphinischen Ordens-
Stifters FRANCISCI, So weith er sich in Ober: und Nider Teutschland, Auch allen
angrenzenden Länderen in seinem Clösteren und Provinzen erstrecket [...]
verfertigt hat R. P. F. FORTUNATUS HVEBER [...]. München 1686.*

*Erneuerte Satzungen Vor unser Hochlöbliches Gottes-Hauß und Jungfräuliches Closter
Der Clarisserinen zu Eger. So in dem Jahr 1729. von Neuem übersehen, Und
zu Augspurg im Closter der Minderen Brüder Recollecten zum H. Grab genant,
in deutlicherer Teutschen Sprach übersetzt, auch allda In dem Provincial-Capitul
von dem Hoch-Wohl-Ehrwürdigen Diffinitorio gutgeheissen und bekräftiget worden.
Augspurg 1729.*

*Formular Büchl, So dem Löblichen Clarisser-Closter Vnser Lieben Frawen Himmelfahrt
in Znaymb auff ewige Zeit zuhalten hat vorgeschrieben der Hochwürdige Vatter
F. Bernardus Sannig [...]. Prag 1685.*

*Geistes-Stärkung Oder Geheim-Betrachtliches Gespräch der einsamen verschlossenen
Seele [...] Dessen in dem löbl[ichen] König[lichen] Stift Znam der strengeren
Clarissen durch das drey viertel jährige Novitiat den 15 Sept als dann in Gott
entschlaffene Schwester MARIA PATIENTIA de Spiritu Sancto, gebohrne Reich-
Gräffliche Fraulein Carreto von Milessimo, sich gebrauchet [...]. Prag 1695.*

*Herzlicher Kauff oder Tausch: Herz für Herz. Bey gewöhnlichen Quatember-Andacht
der löblichen Bruderschaft von Herzen JESU Bey S. Agnes zu Prag, In kurzer
Anredung vor- und angetragen 1710. Alt Stadt Prag 1710.*

*Himmels-Cron, Das ist Gantz andächtige Gebett zu allen lieben heiligen Gottes und ihre
getrewe Hülf und Fürbitt, sonderlich in letsten Zeiten und Sterbstündlein zuerlangen
vor dem Thron Gottes, gericht auff alle unnd jede Tag deß gantzen Jahrs. II. Theil.
[...] München 1668.*

- HISTORIA SERAPHICA VITAE B. P. FRANCISCI ASSISIATIS, ILLUSTRIVMQUE VIRORVM ET FEMINARVM, QUI EX TRIBVS EIVS ORDINIBVS RELATI SVNT INTER SANCTOS. [...] F. HENRICVS SEDVLIVS, eiusdem Ordinis ac Prouinciae, concinnauit, commentarijs et Notis illustrauit. Antverpiae 1613.
- Imagines Sanctorum, Francisci, Et Qui Ex Tribus Eius Ordinibus Relati Sunt Inter Divos. Antverpiae 1602.
- Insterbliche Zierde Des Durch Fünff Hundert Jahr in Olmütz der Königlichen Mährischen Haupt Stadt Wohnhafften Hoch-Löblichen Jungfräulichen Ordens der Heiligen Jungfrau und Seraphischen Mutter CLARAE Denen Menschen ein wundersames Vorbild der Tugend, und Tugends-vollen Beharrlichkeit Gott dem Allerhöchsten aber Als ein herzliches Danck-Opffer vor die empfangene Gnaden, den ertheilten Schutz und Beystand [...] von P. FRANCISCO HOLZENBERGER. Troppau [s.a.].
- Kunst und Weiß, wie eine Kloster-Jungfrau allezeit könne in der Zufriedenheit und wohlgetröst leben. In etwelche ihrem Beruff gleichförmige Grundsatz gebracht von Augustino Lombardelli [...]. Einsidlen 1699.
- Kurtze Andachts-Übungen zu Verehrung des heiligen und gloreichen Martyrers MAXENTII, dessen heiliger Leib in dem Gottes-Hauß der Wohl-Ehrwürdigen Jungfrauen S. Clara in Eger den 28. October 1738 feyerlichst beygesetzt worden. Eger [1738].
- Kurtze Beschreibung Von dem Gnaden-reichen Miracul-Bild der Allerseeligsten Jungfrauen und Mutter Gottes MARIAE, Welches In dem Königlichen Stift der Wohl-Ehrwürdigen Jungfrauen Ordinis S. Clarae in Znaym anjetzo aufbehalten, und andächtig verehret wird. Znaym 1743.
- LJDU-MJLA Aby byla BOHU-MJLA, Totiž Wýsoce Urozená Slečna Marya Lidmila Antonya z Ržičan Staw swűg swětský změnic w Staw duchownj w Chrámně Páně S. Panny Anyžssky Mučedlnice Při Klássteře Panenským S. Panny Matky Kláry w Starém Městě Pražském w Den Oblačenj swěho 17. Měsýce Czerwna Kázanjm sprostým wyobrazena Skrze Kněze MICHALA PELIŠSHOTTI RŽÁDV SWATLHO FRANTISSKA BRATŘI menssých Conventualnjch Na ten čas Kazatele Nedělnjho v Swatěho Jakuba Aposstola w Starém Městě Pražském. V Praze 1720.
- MAGNVM BVLLARIVM ROMANVM a PIO QUARTO VSQVE AD INNOCENTIUM IX. [...] TOMVS SECVNDVS. Lugduni 1673.
- NUCLEUS MINORITICUS, SEU VERA, & SINCERA RELATIO ORIGINIS, ET PROGRESSUS PROVINCIAE BOHEMIAE, CONVENTUUM, ET RESIDENTIARUM, Fratrum, & Sororum Sancti-Monialium, Ordin[is] Minor[um] S. P. Francisci Strict[oris] Observ[antiae] Reform[atorum] in Provincia, SUB PATROCINIO SANCTI WENCESLAI DUCIS, & MARTYRIS, Per Bohemiam, Moraviam, & Silesiam existentium. [...] A P.F. SEVERINO WRBCZANSKY [...]. Vetero Pragae 1746.
- Ohniwý Plamen Neskončené Lasky Božské, Aneb: Newyslowitedlné Sgednocenj Hořjcyho Srdce Božské Welebnosti Umučeného Krysta Gežsše, S Srdcem Lidským. Který W Chrámu Páně Sw. Panny Anyžky Mučedlnice, při Panenským Klássteře Welebných, a Duchownjch Pannen Ržádu Sw. Panny Kláry w Králowském Starém Městě Pražském. Skrze Kázáni [...] představil kněz Ewgenyus Rádl. V Praze [s.a.].
- Regeln Deß Jungfräulichen Klosters St. Josephs in Brünn, deß dritten Orden S. Francisci der Büsserin gennant, Sambt denen STATUTEN, welche theils zusammen getragen; theils auffs neue verordnet werden Durch Den Wohl-Ehrwürdigen P. Bernardum SANNIG [...]. Alt Statt Prag 1677.
- Regul deren wohlehrwürdigen und geistlichen Closter-Jungfrauen Ordens der heiligen Jungfrauen und Mutter Clarae, welche Pabst Urbanus der IV in dem Jahr Christi 1264 denselben gegeben und zu halten anbefohlen. Sambt einer kurtzen Außlegung der Heil[igen] Regul, der heiligen Mutter Clarae Testament und Segen: Auß einem Uhr-Alten geschriebenen Buch, nach dem Original-Text, in gegenwärtiger Form verfasst durch F. T. D. Eger 1704.

- REGULA, *Deren Würdigen und Geistlichen Ordens-Schwestern S. CLARAE, Welche Ihre Päbstl[iche] Heiligkeit URBANUS dieses Namens der Vierde Verliehen und bestätigt hat, Nachmals aber von EUGENIO Ebenfalls dem Vierden In etwas gemildert, und erklärt worden.* Brünn 1737.
- Der Rechtschaffene Danck Mit Herz, Mund und That Welchen Das Löbliche Closter-Stift der Wohl-Ehrwürdigen Jungfrauen zu S. CLARA In Ollmütz gegen den Grundgütigen Gott für die so langwierig-barmhertige Erhaltung bezeugten Wohlthat Als Selbste das fünffte Saeculum seiner Stiftung, Anno 1750 den 30. Augusti [...]. Vorgetragen Von FRANCISCO WALTER [...].* Troppau 1751.
- SAECULUM QUINTUM *Bis fortunatum, terque Beatum: a quo Unus Seraphin impressit Seraphico Patri FRANCISCO, Quinque Signa, Quinque Amoris Insignia, Cum quinque Stolis optimis. Quas quinque Stolas, vel potius quinque Vulnerum Talenta Christus in Cruce obtinuit, Et in Sancto Francisco alia quinque super lucratus est: Haec sunt quinque illi Limpidissimi lapides. Super quos Magnificus Fratrum Minorum Conventualium Conventus bene fundatus ad Sanctam Crucem stat Viennae in quintum SAECULUM.* Neostadium Austriae 1724.
- Seraphische Jahr- und Monath-Heiligen Eingerichtet Auff Funfftzehen Jahr Vor alle CLIENTEN Deß Seraphischen Dreyfachen Ordens S. FRANCISCI.* Troppau 1737.
- SPIRITUALE VIATICUM, SEU DEVOTAE MEDITATIONES, *Quae Illustrissimae Herulae ELISABETHAE LUDMILLAE Ex- Marchionibus de SAVONA, COMITISSAE CARRETO DE MILLESIMO, Post agnitam & spretam mundi vanitatem, proficiscenti, Sacrum S. Clarae strictiorem Ordinem, in Regio Conventu S. Clarae Znoymensi ingressutae, dedicatae sunt a F.S.S.F. Neo-Pragae 1695.*
- Stammen-Buch: Oder Ordentliche Vorstellung unnd Jährliche Gedächtnuß aller Heyligen, Seeligen [...] Diener unnd Dienerinnen Gottes, Martyrer, Beichtiger, Jungfrauen, Frauen unnd Büsseren [...] Auß denen dreyen HH. Ordens-Ständen, [...] welche alle der Brünn-Englische H. Groß-Vatter FRANCISCVS von Assisio in UMBERLAND herkommt [...] eingerichtet R. P. FORTUNATUS HUBER [...].* München 1693.
- STATUTA und Ordnungen *Welche Dem Löbl[ichen] Königlichen Stiff und Closter der Seeligst[en] Mutter Gottes Mariae Himmelfahrt in Znaym, Ordens S. Clarae der Reformirtin und Barfüsserin hat vorgeschriben Fr. Bernardus Sannig [...].* Neustadt Prag 1685.
- SYNOPSIS HISTORICA PROVINCIAE BOHEMIAE FRATRUM MINORUM S. FRANCISCI CONVENTUALIUM *referens Ortum, Progressum, Conventus, Ministros Provinciales, et Capitula Provincialia, necnon Patres omnes, Fratrésque dictae Provinciae cum nonnullis decretis Diffinitorialibus DE CONSENSU Venerabilis Diffinitorii Anno MDCCXXII. [...] oblata ab [...] ANTONIO KALCKSTEIN. [s.l.et d.]*
- SYNOPSIS HISTORICA PROVINCIAE BOHEMIAE FRATRUM MINORUM S. FRANCISCI CONVENTUALIUM *referens Ortum, Progressum, Conventus, Ministros Provinciales, et Capitula Provincialia, necnon Patres omnes, Fratrésque dictae Provinciae cum nonnullis decretis Diffinitorialibus DE CONSENSU Venerabilis Diffinitorii An[n]o MDCCXXVI. [...] oblate ab [...] MANSVETO PESCHEL. [s.l.et d.]*
- SYNOPSIS PROVINCIAE BOHEMIAE F.F. MINORUM CONVENTUALIUM SANCTI PATRIS FRANCISCI [...]. *Pro Anno M. DCC. XXXVI. [...] SUB GUBERNIO ADMODUM REVERENDI ac EXIMII IN CHRISTO PATRIS, P. HYACINTHI SPERL [...].* Vetero-Pragae 1736.
- SYNOPSIS PROVINCIAE BOHEMIAE F. F. MINORUM CONVENTUALIUM SANCTI PATRIS FRANCISCI EXHIBENS, et REFERENS. *Nomina, Cognomina, Characterem, Patriam [...] PRO ANNO M. D. CC. LXIV. SUB GUBERNIO ADMODUM [...] PATRIS P. M. ANGELINI PAVLICZKO.* Vetero Pragae 1764.
- Thesaurus Franciscanus, Nova et Vetera, Virorum et Mulierum Tribus de Ordinibus S. P. Francisci Seraphici [...] opera et studio P. F. GANDULPHI BLANIK.* Znoymae 1773.

- Tugend-Spiegel, Das ist: Kurtze Beschreibung, Nit allein deß Lebens der heiligen Mutter CLARAE, Sondern auch Mehr als Dreyhundert und Fünfftzig anderer, welche unter der Ersten und Andern S. CLARAE Regl Oder In dem dritten Orden S. FRANCISCI GOTT eyferig gedienet [...] von P. ANTONIO STÖCKLER [...]. Wien 1675.*
- Untugendliche Jugent, Bussfertiges Leben, endliche Heiligkeit; Oder Kurtzer Lebens-Begrieff Der Heiligen und Wunder-grossen Büsserin Margaritae Von Cortona, Dess dritten Ordens dess Heiligen Francisci der Büssenden, Welche von Benedicto XIII [...] im Jahr 1728 den 16. May, der Zahl der Heiligen [...] ist zugezehlet worden. Ausgezogen meistens ex Compendio Vitae, so gegeben ex Secretaria Congregationis Sacrorum Rituum Romae typis Rev. Camerae Apostolicae. Diese Hochfeyerliche Begångnuss ist abermahl in der Königlichen Stadt Brünn in der Kirchen [...] bey S. Joseph im Jahr 1729 den 15. May, und durch die gantze Octav mit öffentlicher Kirchen-Solennität gehalten, und celebriert worden [...]. Brünn [1729].*
- Vollkommene Klosterfrau, Das ist Wahre Tugend-Form Für alle der Geistlichen Vollkom[m]enheit begirig und beflissene Seelen [...] von CAROLO ANDREA BASSO [...]. München 1700.*
- Wahre Glückseligkeit, Oder Himmel auff Erden Im Geistlichen Ordens-Stand, Wohien Bey Glücklichen Eingang in den Orden der Heiligen Clarae seynd eingeführet worden vier Edle Jungfrauen: Maria Anna Kocianin, Anna Barbara Schubertin, Cäcilia Weinmannin, Elisabetha Heffstreitin, Hernach Maria Augustina, Maria Clara, Maria Angela, Maria Bernarda, Im Jahr 1752. den 3. Septembris am Hoch-Feyerlichen Fest der Heiligen Schutz-Engeln, In dem Gottes-Hauß S. Joannis Baptistae bey denen Wohl-Ehrwürdigen, in Gott Geistlichen Jungfrauen auß dem Löblichen Orden der heiligen Clarae im Ollmütz vorgestellt Von P. F. GREGORIO MARIA ZINCK, Ordens der Diener MARIAE [...]. Prag [s.a.].*

EDICE SOUPISY A POMŮCKY

- “Akten zur Reformtätigkeit Felician Ninguarda’s insbesondere in Bayern und Oesterreich während der Jahre 1572 bis 1577“, ed.: Karl SCHELLHASS. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, Bd 1. Rom 1898, s. 39-108, 204-260; Bd. 2. Rom 1899, s. 41-115, 223-284.
- The Canons and Decrees of the Council of Trent*, ed.: Henry J. SCHROEDER. Rockford 1978.
- Claire D’Assise ÉCRITS*, eds.: Marie-France BECKER – Jean-François GODET – Thaddée MATURA. Paris 1985.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, V/1*, eds.: Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ. Praha 1974.
- “Chronik des Minoritenguardians des St. Jakobklosters in Olmütz, P. Paulus Zaczkowic, über die Schwedenherrschaft in Olmütz von 1642 bis 1650“, ed. Beda DUDÍK. AÖG, 1881, č. 62, II., s. 451-624.
- Die Chroniken der mährischen Minoriten*. Von Augustin NEUMANN. Olmütz 1936.
- Icones sanctae Clarae*, ed.: Servus GIEBEN. Roma 1989.
- Jan František Beckovský: Milá choť nebeského miláčka, blahoslavená Anežka panna*, ed.: Miloš SLÁDEK. Praha 2011.
- Jan Kryštof Handke, vlastní životopis 1694-1774*. Olomouc 1994.
- Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften: Abt. I., Olmützer Erzdiözese* von G. WOLNY. Brünn 1855.

- Leben und Schriften der heilige Klara von Assisi. Franziskanische Quellenschriften. Bd. II. Einführung, Übersetzung, Erläuterungen* von Engelbert GRAU. Werl 1952.
- Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, eds.: Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ. Praha 2008.
- “Notae monialium S. Clarae Wratislaviensium a. 1200. 1682”. *Monumenta Germaniae Historica*, XIX. Hannover 1966, s. 534-536.
- “Řehole svaté Kláry”. *Spisy sv. Františka a sv. Kláry. Františkánské prameny I.*, ed. Jiří Bonaventura ŠTIVAR. Velehrad 2001, s. 181-195.
- Das Salbuch der Egerer Klarissinnen v. J. 1476 im Egerer Stadtarchiv*, ed.: Karl SIEGL. Praha 1905.
- Karl SIEGL, *Seznam majitelů měšťanských domů v Chebu. Purkmistři města Chebu v letech 1282-1926 a členové městské rady v letech 1384-1777*. Cheb 2001.
- Anton SCHUBERT, *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens*. Innsbruck 1901.
- Spisy sv. Františka a sv. Kláry. Františkánské prameny I.*, ed. Jiří Bonaventura ŠTIVAR. Velehrad 2001.
- Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissinnen-Klosters in Krummau*, hrsg. Johann Matthäus KLIMESCH. Prag 1904.
- Zeugnisse des 13. und 14. Jahrhunderts zur Franziskanischen Bewegung. 2 Klara-Quellen. Die Schriften der heiligen Klara, Zeugnisse zu ihrem Leben und ihrer Wirkungsgeschichte*, eds.: Johannes SCHNEIDER – Paul ZAHNER. Kevelaer 2013.
- Analecta Franciscana, Tom. VIII. Necrologium Conventuum Brugensium Fratrum Minorum (1247-1807). Tabulae capitulares Prov. Argentinae (Alemaniae Superioris) O.F.M.Obs., 1587-1805 necnon 1454-1574*. Quaracchi 1946.
- Karel BERÁNEK, “Soupis archivních rukopisů a jiných archiválií v Universitní a v Strahovské knihovně v Praze.” *SAP* 21, 1971, č. 1, s. 185-234.
- Pavel BRODŠKÝ – Marta HRADILOVÁ – Stanislav PETR – Marie TOŠNEROVÁ, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl 4. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*. Praha 2004.
- Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši*. Praha 1959.
- V. DOKOUPIL – Přemysl BAR, *Soupis rukopisů dačických františkánů*. Brno 2011.
- E 41 Klarisky Olomouc 1289-1781 (1790)*, sest. Mojmír ŠVÁBENSKÝ. Moravský zemský archiv. Inventář fondu. Brno 1977.
- Klarisky v Opavě (1289-1782)*, sest. Jaroslav DONÁT. Zemský archiv v Opavě. Inventář fondu. Opava 1965.
- Minoritenarchiv Wien. Archivinventar. Stand 1970*, von Landulf HONICKEL.
- Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A-I*. Praha 1994.
- Vladimír SPÁČIL, “Soupis archivních rukopisů, pozůstalostí a jednotlivých archiválií ve sbírce rukopisů Státní vědecké knihovny v Olomouci.” *SAP* 24, 1974, č. 1, s. 83-108.
- Josef SVÁTEK, “Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy.” *SAP* 1970, č. 2, s. 503-624.
- Josef TRUHLÁŘ – Vlastimil KYBAL, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in C. R. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur. Sv. 1-2*. Praha 1905-1906.
- J. TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny Pražské*. Praha 1906.
- Jaroslav WEBER – Josef TŘÍŠKA – Pavel SPUNAR, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*. Praha 1958.

UMĚLECKÉ PŘEDMĚTY A JEJICH DOKUMENTACE

- obraz P. Marie Bolestné z kláštera klarisek ve Znojmě, Jihomoravské muzeum ve Znojmě, č. Ec 106
- obraz sv. Kláry z Assisi, Konvent minoritů v Opavě; dokumentace Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, evidenční list KP, r. č. 90041/38-8243
- obraz sv. Markéty z Kortony, Konvent minoritů v Opavě; dokumentace NPÚ, ÚOP v Ostravě, evidenční list KP, r. č. 66884/38-2855
- socha sv. řeholnice (Anežka Česká?), kostel sv. Ducha v Opavě; dokumentace NPÚ, ÚOP v Ostravě, evidenční list KP, r. č. 90054/38-7369
- obraz svaté Kláry jako součást oltáře sv. Františka, kostel sv. Ducha v Opavě; dokumentace NPÚ, ÚOP v Ostravě, evidenční list KP, r. č. 24493/8-1283 (38-249)

LITERATURA

- Alemania Franciscana Antiqua. Ehemalige franziskanische Männer- und Frauenklöster im Bereich der Oberdeutschen oder Straßburger Franziskaner-Provinz mit Ausnahme von Bayern. Kurze illustrierte Beschreibung*, Bd. 11, ed. Johannes GATZ. Landshut 1964.
- Gillian T. W. AHLGREN, *Teresa of Avila and the Politics of Sanctity*. Ithaca 1996.
- Architecture and the Politics of Gender in Early Modern Europe*, ed. Helen HILLS. Aldershot 2003.
- Herta ARNOLD, "Gesammelt, bewahrt: Handwerk und Kunst im „Klösterle“ der Dominikanerinnen in Lienz. Themenspaziergänge durch Kloster und Inventar". *Frauenklöster im Alpenraum*, eds.: Brigitte MAZOHL – Ellinor FORSTER. Innsbruck 2012, s. 247-270.
- The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*, eds.: Alexandra BAMJI – Geert H. JANSSEN – Mary LAVEN. Farnham 2013.
- Anne BAGNALL YARDLEY, *Performing Piety: Musical Culture in Medieval English Nunneries*. New York 2008.
- Matyáš BAJGER, *Česká františkánská knižní kultura : knihovny minoritů, františkánů a kapucínů v průběhu staletí*. Ostrava 2007. Rigorózní práce. Ostravská univerzita v Ostravě. Filozofická fakulta.
- Joanne BAKER, "Female Monasticism and Family Strategy. The Guises and Saint Pierre de Reims". *SCJ XXVIII*, 1997, č. 4, s. 1091-1108.
- Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn 1570-1636. Gubernátor Moravy*. České Budějovice 2007.
- Marco BARTOLI, *Svatá Klára*. Praha 2001.
- Václav BARTŮNĚK, "Karel z Lamberka, pražský arcibiskup (1606-1612)". *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 1943/5 [vyd. 1946], s. 174-214.
- Derek BEALES, *Prosperity and Plunder: European Catholic Monasteries in the Age of Revolution, 1650-1815*. Cambridge 2003.
- Nirit BEN-ARYEH DEBBY, "St. Clare Expelling the Saracens from Assisi: Religious Confrontation in Word and Image". *SCJ XLIII*, 2012, č. 3, s. 643-665.
- *The Cult of St Clare of Assisi in Early Modern Italy*. Farnham – Burlington 2014.
- Klára BENEŠOVSKÁ, "Klášter minoritů a klarisek ve Znojmě a jeho středověká podoba". *Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II*. Praha 1998, s. 217-236.
- Stefan BENZ, *Zwischen Tradition und Kritik: katholische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich*. Husum 2003.

- “Lob und Gedächtnis. Historiographie in Münchner Frauenklöstern der Frühneuzeit”. *Glaube und Geschlecht. Fromme Frauen – spirituelle Erfahrungen – religiöse Traditionen*, eds.: Ruth ALBRECHT – Annette BÜHLER-DIETRICH – Florentine STRZELCYK. Köln – Weimar – Wien 2008, s. 198-214.
- “Geschichtsschreibung in Frauenklöstern des Alpenraums der frühen Neuzeit”. *Frauenklöster im Alpenraum*, eds.: Brigitte MAZOHL – Ellinor FORSTER. Innsbruck 2012, s. 45-64.
- “Sabina Barbara Lutzin (1614-1679)”. *Fränkische Lebensbilder* Bd. 23, ed.: Erich SCHNEIDER. Würzburg 2012, s. 93-110.
- *Die Frauenklöster Mitteleuropas 1550-1800. Verzeichnis und Beschreibung ihrer Geschichtskultur*. Münster 2014.
- Josef BERAN, *Blahoslavená Anežka Česká*. Řím 1974.
- Between Revival and Uncertainty: Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century/ Zwischen Aufbruch und Ungewissheit: Klösterliche und weltliche Frauengemeinschaften in Zentraleuropa im „langen“ 18. Jahrhundert*, eds.: Veronika ČAPSKÁ – Ellinor FORSTER – Janine Christina MAEGRAITH – Christine SCHNEIDER. Opava 2012.
- Tomáš BÍLEK, *Statky a jmění: kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*. Praha 1893.
- Jodi BILINKOFF, *The Avila of Saint Teresa: Religious Reform in a Sixteenth-Century City*. Ithaca – London 1989.
- Robert BIRELEY, “Early-Modern Catholicism as a Response to the Changing World of the Long Sixteenth Century”, *CHR* 95, 2009, s. 218-239.
- Charmarie BLAISDELL, “Religion, Gender and Class: Nuns and Authority in Early Modern France”, *Changing Identities in Early Modern France*, ed.: Michael WOLFE. Durham 1997, s. 147-168.
- Jaromír BOHÁČ, *Cheb – město. Eger – Stadt*. Domažlice 1999.
- Václav BOK, “K německým rukopisům a starým tiskům knihovny chebských františkánů”. *SChM*, 2000. Cheb 2001, s. 38-43.
- Klement BOROVÝ, *Martin Medek, arcibiskup pražský: Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1581-1590*. Praha 1877.
- Tomáš BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005.
- “Formy a funkce klášterního patronátu v době posledních Přemyslovců”. *Kościoł w monarchiach Przemysłodów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21-24 września 2006 roku*, ed.: Józef DOBOSZ. Poznań 2009, s. 275-284.
- Caroline BOWDEN, “Collecting the Lives of Early Modern Women Religious: Obituary Writing and the Development of Collective Memory and Corporate Identity”. *WHR* 19, 2010, č. 1, s. 7-20.
- Margaret BRENNAN, “Enclosure: Institutionalising the Invisibility of Women in Ecclesiastical Communities”. *Concilium. Women – Invisible in Theology and Church*, 1985, č. 182, eds.: Elisabeth SCHÜSSLER FIORENZA – Mary COLLINS, s. 38-48.
- Constance BRITAIN BOUCHARD, *“Strong of Body, Brave and Noble”: Chivalry and Society in Medieval France*. Ithaca – London 1998.
- Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. 3. díl., 1. sv. Žebravé řády*. Praha 2006.
- Václav BURIAN, “Příspěvek ke stavebním dějinám velkého výstavního sálu olomouckého muzea”. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1960, č. 87, s. 113-117.
- “Stavební počátky hlavní budovy olomouckého muzea”. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1960, č. 92, s. 225-230.
- Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008.
- Církev, žena a společnost ve středověku. Sv. Anežka Česká a její doba*, eds.: Petr POLEHLA – Jan HOJDA. Ústí nad Orlicí 2010.

- Anne CONRAD, *Zwischen Kloster und Welt. Ursulinen und Jesuitinnen in der katholischen Reformbewegung des 16./17. Jahrhunderts*. Mainz 1991.
- *Mit Klugheit, Mut und Zuversicht. Angela Merici und die Ursulinen*. Mainz 1994.
 - “Das Konzil von Trient und die (unterbliebene) Modernisierung kirchlicher Frauenrollen”. *Das Konzil von Trient und die Moderne*, eds.: Paolo PRODI – Wolfgang REINHARD. Berlin 1995, s. 325-341.
 - “Aufbruch der Laien – Aufbruch der Frauen, Überlegungen zu einer Geschlechtergeschichte der Reformation und katholischen Reform”. “*In Christo ist weder man noch weyb*”. *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, ed.: táž. Münster 1999, s. 7-22.
- Irena CZACHOROWSKA, *Książka w rękach klarysek śląskich. Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 21, 1966, č. 3, s. 407-419.
- “Klaryski wobec śląskiej dynastii piastowskiej”. *Święta Klara z Asyżu w 800-lecie urodzin*, eds.: Stanisław Celestyn NAPIÓRKOWSKI – Wiesław KOC. Niepokalanów 1995, s. 184-196.
- Marie-Louise COOLAHAN, “Identity Politics and Nuns’ Writing”, *WWR* 14, 2007, s. 306-320.
- Veronika ČAPSKÁ, “Sestry alžbětky v konfesně odlišných mikrovětech českých korunních zemí”. *Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300-1740*. Díl A, eds.: Helena DÁŇOVÁ – Jan KLÍPA – Lenka STOLÁROVÁ. Praha 2008, s. 81-91.
- “Misionářky mikrokosmu – řeholní ideál v kázáních při příležitosti vstupu žen do olomouckých klášterů”. *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambic jednoho města*, eds.: Martin ELBEL – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 197-203.
 - “Between Revival and Uncertainty – Female Religious Life in Central Europe in the Long Eighteenth Century”. *Between Revival and Uncertainty: Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century/ Zwischen Aufbruch und Ungewissheit: Klösterliche und weltliche Frauengemeinschaften in Zentraleuropa im „langen“ 18. Jahrhundert*, eds.: táž – Ellinor FORSTER – Janine Christina MAEGRAITH – Christine SCHNEIDER. Opava 2012, s. 11-33.
- Tomáš ČERNUŠÁK, “Převorka Anna versus probošt Šebastián – dva typy řeholníků v Nové Říši na konci 16. století”. *FHB*, 2011, č. 26/1, s. 9-17.
- “Neue Erkenntnisse zum Alltagsleben in den mährischen Dominikanerinnenklöstern in der Neuzeit.” *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit. (Monastica Historia, Band 1)*, eds. Heidemarie SPECHT – Tomáš ČERNUŠÁK. St. Pölten – Brno 2011, s. 30-35.
 - “Zánik komunity premonstrátek v Nové Říši”. *Západní Morava: vlastivědný sborník* 10, 2006, s. 124-129.
- Jiří ČERNÝ, *Poutní místa Českokobudějovicka a Novohradsko. Českokobudějovicko, Hlubocko, Lišovsko, Novohradsko, Trhosvinensko, Vltavotýnsko*. České Budějovice 2004.
- Norman DAVIES – Roger MOORHOUSE, *Mikrokosmos. Portrét jednoho středoevropského města*. Praha 2006.
- Defining the Holy: Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*, eds.: Andrew SPICER – Sarah HAMILTON. Aldershot 2006.
- Susan DINAN, *Women and Poor Relief in Seventeenth-Century France. The Early History of the Daughters of Charity*. Burlington 2006.
- Simon DITCHFIELD, “Tridentine Worship and the Cult of Saints”, *The Cambridge History of Christianity, Volume VI: Reform and Expansion, 1500-1600*, ed.: R. PO-CHIA HSIA. Cambridge 2007, s. 201-224.
- Ferdinand DOELLE, *Reformtätigkeit des Provinzials Ludwig Hennig in der sächsischen Franziskanerprovinz (1507-1515)*. Münster 1915.
- *Martinianische Reformbewegung in der sächsischen Franziskanerprovinz (Mittel- und Nordostdeutschland) im 15. und 16. Jahrhundert*. Münster 1921.

- Kateřina DOLEJŠÍ – Leoš MLČÁK, "Zobrazení legendy o zázračném vítězství Jaroslava ze Šternberka nad Tatary". *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města*, eds.: Martin ELBEL – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 107-113.
- Marie-Elizabeth DUCREUX, "Několik úvah o barokní zbožnosti a o rekatolizaci Čech". *FHB*, 2006, č. 22, s. 143-177.
- Marilyn DUNN, "Invisibilia per Visibilia: Roman Nuns, Art Patronage, and the Construction of Identity". *Wives, Widows, Mistresses, and Nuns in Early Modern Italy*, ed.: Katherine A. MCIVER. Farnham – Burlington 2012, s. 181-206.
- Hana DVOŘÁKOVÁ, *Svět pod sklem. Podoby vosku*. Brno 2006.
- Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století*. Olomouc 2001.
- "Kult sv. Jana Kapistrána v českých zemích". *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Philosophica – Aesthetica* 16. Olomouc 1998, s. 81-100.
- "Dva světy? Konfesijní hranice za švédské okupace Olomouce, 1642-1650". *Historická Olomouc. Konec švédské okupace a poválečná obnova ve 2. polovině 17. století*. Olomouc 2002, s. 99-105.
- "On the Side of the Angels: Franciscan Communication Strategies in Early Modern Bohemia." *Religious Exchange in Europe 1400-1700*, eds.: Heinz SCHILLING – István TÓTH. Cambridge 2006, s. 338-359.
- "The Making of a Perfect Friar: Habit and Reform in the Franciscan Tradition". *Friars, Nobles and Burghers – Sermons, Images and Prints: Studies of Culture and Society in Early-Modern Europe*, eds. Laszlo KONTLER – Jaroslav MILLER. Budapest 2010, s. 149-175.
- "Utváření katolické konfesijní identity v Olomouci". *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města*, eds.: týž – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 189-196.
- M. ELBEL – J. KAŠPÁRKOVÁ, "Continuity and Reform: The Znojmo Poor Clares and the Bohemian Franciscan Province in the Early Modern Period". *AFH* 105, 2012, č. 1-4, s. 165-195.
- Mircea ELIADE, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York 1959.
- Silvia EVANGELISTI, "Wives, Widows, and Brides of Christ: Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy". *The Historical Journal*, 43, 2000, č. 1, s. 233-247.
- "We do not have it, and we do not want it: Women, Power, and Convent Reform in Florence." *SCJ XXXIV*, 2003, č. 3, s. 677-700.
- *Nuns: a History of Convent Life; 1450-1700*. Oxford 2007.
- H. Outram EVENNETT, *The Spirit of the Counter-Reformation*. South Bend 1970.
- Feliciano Ninguarda *riformatore cattolico*, eds.: Giulio PEROTTI – Saverio XERES. Sondrio 1999.
- Christian-Frederik FELSKAU, *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage der Klarissen und Franziskaner in Prag. Leben und Institution, Legende und Verehrung*. Bd. 1; Bd. 2. Nordhausen 2008.
- Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*, ed.: Cordula VAN WYHE. Aldershot – Burlington 2008.
- Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005.
- Karl Suso FRANK, *Das Klarissenkloster Söflingen*. Ulm 1980.
- Frauenklöster im Alpenraum*, eds.: Brigitte MAZOHL – Ellinor FORSTER. Innsbruck 2012.
- G. E. FRIESS, "Geschichte der österreichischen Minoritenprovinz". *AÖG*, 1882, č. 64, s. 79-245.
- Radek FUKALA, *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*. Opava 2010.
- Gender, Catholicism and Spirituality. Women and the Roman Catholic Church in Britain and Europe, 1200-1900*, eds.: Laurence LUX-STERRITT – Carmen MANGION. Basingstoke 2010.

- Gender in Early Modern German History*, ed. Ulinka RUBLACK. Cambridge 2002.
- Roberta GILCHRIST, *Gender and Material Culture: the Archaeology of Religious Women*. London – New York 1994.
- Kaspar VON GREYERZ, *Religion und Kultur. Europa 1500-1800*. Göttingen 2000.
- Karel HALLA, "Reformace chebského konventu řádu františkánů a příchod observantů". *SChM*, 2000. Cheb 2001, s. 111-119.
- "Die Reform des Konvents des Franziskanerordens von Eger und der Einzug der Observanten". *Das Bistum Bamberg in der Welt des Mittelalters*, eds.: Christine u. Klaus VAN EICKELS. Bamberg 2007, s. 151-162.
- Jeffrey F. HAMBURGER, *Nuns as Artists: The Visual Culture of a Medieval Convent*. Berkeley – Los Angeles 1997.
- Jarmila HANSOVÁ, "Kláster klarisek v Českém Krumlově v době jagelonské". *Českokrumlovsko v době jagellonské 1470-1526*. Český Krumlov 1998, s. 83-89.
- Craig HARLINE, *The Burdens of Sister Margaret*. New York 1994.
- "Actives and Contemplatives: The Female Religious of the Low Countries Before and After Trent", *CHR* 81, 1995, č. 4, s. 541-567.
- C. HARLINE – Eddy PUT, "A Bishop in the Cloisters: The Visitations of Mathias Hovius (Malines, 1596-1620)". *SCJ* XXII, 1991, č. 4, s. 611-639.
- Max HEIMBUCHER, *Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*. Bd. I, II. Paderborn 1933-1934.
- Helen HILLS, "Cities and Virgins: Female Aristocratic Convents in Early Modern Naples and Palermo". *Oxford Art Journal* 22, 1999, č. 1, s. 29-54.
- "Nuns and Relics: Spiritual Authority in Post-Tridentine Naples", *Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*, ed.: Cordula VAN WYHE. Aldershot – Burlington 2008, s. 11-38.
- Historia Franciscana. Katalog výstavy pořádané k 400. výročí příchodu bratří františkánů do kláštera Panny Marie Sněžné v Praze (1604-2004)*, eds.: Petr Regalát BENEŠ – Petr HLAVÁČEK – Jan KAŠPAR – Jitka KŘEČKOVÁ. Praha 2004.
- Historia Franciscana. 2. Sborník textů. Kapitoly z dějin české františkánské provincie sv. Václava u příležitosti 300. výročí úmrtí provinčního ministra a významného učence Bernarda Sanniga († 1704) a 400. výročí příchodu františkánů k Panně Marii Sněžné v Praze (1604)*, eds.: Petr Regalát BENEŠ – Petr HLAVÁČEK. Kostelní Vydří 2005.
- Petr HLAVÁČEK, *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha 2005.
- "Jan Kapistrán a Gabriel z Verony. Italští františkáni v českých zemích pozdního středověku". *Slánské rozhovory 2005. Itálie. Filosofie, hudba, dějiny umění, literatura*, eds.: Dana PŘIBYLOVÁ – Vladimír PŘIBYL. Slaný 2006, s. 13-47.
- Albin HLAWATSCH, *Die Geschichte des ehem. Klarissenkloster in Eger*. Marienbad 1920.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ, "Listiny k nejstarším dějinám kláštera a špitálu sv. Františka v Praze". *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, eds.: Vladimír KELNAR et al. Praha 2011, s. 126-135.
- Heribert HOLZAPFEL, *History of the Franciscan Order* [anglický překlad původního díla *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*, Freiburg 1909]. Digitalizováno 2010. Přístupné na <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/irodalom/HolzappelHistory.pdf>.
- Andrea HUSSEINIOVÁ, *Ite ad Joseph: sakrální výšivka v umění vrcholného baroka. Z pokladu bývalého kláštera františkánek v Brně*. Brno 2008. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Seminář dějin umění.
- Mita CHOUDHURY, *Convents and Nuns in Eighteenth-Century French Politics and Culture*. Ithaca 2004.
- Icones Clarae. Kunst aus dem Brixner Klarissenkloster*, ed.: Leo ANDERGASSEN. Brixen 1999.
- "In Christo ist weder man noch weyb". *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, ed.: Anne CONRAD. Münster 1999.

- Lázaro IRIARTE, *Der Franziskusorden. Handbuch der franziskanischen Ordensgeschichte*. Altötting 1984.
- Ondřej JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby. Umělecké objednávky biskupů v letech 1553-1598, jejich význam a funkce*. Olomouc 2003.
- “Umění jako nástroj katolické reformy a protireformace. Konfesionalizace a mecenát vřatislavských a olomouckých biskupů na přelomu 16. a 17. století”. *Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300-1740*. Díl A, eds.: Helena DÁŇOVÁ – Jan KLÍPA – Lenka STOLÁROVÁ. Praha 2008, s. 293-311.
- “Katolický mecenát a konfesionalizace na předbělohorské Moravě”. *Studia Comeniana et historica. Časopis Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě pro komeniologii, historii 16., 17. a 18. století a regionální dějepis moravsko-slovenského pomezí* 39, 2009, č. 81-82, s. 144-164.
- Markéta JAROŠOVÁ, “Klášterní kostely minoritů a klarisek ve Vřatislavi”. *Svatá Anežka česká a velké ženy její doby*, eds.: Miroslav ŠMIED – František ZÁRUBA. Praha 2013, s. 233-247.
- Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient*, Bd. I.-IV. Basel – Wien – Freiburg 1957-1982.
- Elizabeth A. JONES, *Convent Spaces and Religious Women. A Look at Seventeenth-Century Dichotomy*. Ohio 2008. Dissertation. The College of Fine Arts, Ohio University. Dostupné na https://etd.ohiolink.edu/ap/10?0::NO:10:P10_ACCESSION_NUM:ohiou1197995026.
- Jan KALIVODA, “Rukopisná tradice anežské legendy Candor lucis aeternae”, *Listy filologické* 127, 2004, s. 19-36.
- “Rari nantes in gurgite vasto. Anežská hagiografie ve víru staletí”, *Církev, žena a společnost ve středověku. Sv. Anežka Česká a její doba*, eds.: Petr POLEHLA – Jan HOJDA. Ústí nad Orlicí 2010, s. 153-171.
- Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). *Prelát a politik neklidného věku*, ed.: Leoš MLČÁK. Olomouc 2008.
- Jan KAŠPAR, “Knihovna františkánů u Panny Marie Sněžné v Praze (dějiny, knižní fond a současný stav)”. *Historia Franciscana. 2. Sborník textů. Kapitoly z dějin české františkánské provincie sv. Václava u příležitosti 300. výročí úmrtí provinčního ministra a významného učence Bernarda Sanniga († 1704) a 400. výročí příchodu františkánů k Panně Marii Sněžné v Praze (1604)*, eds.: Petr Regalát BENEŠ – Petr HLAVÁČEK. Kostelní Vydří 2005, s. 225-268.
- Zdeněk KAŠPAR, “Prameny k dějinám Olomouce 16. století v kopiářích olomouckých biskupů”. *OAS* 2-8, 2004-2011, passim.
- Jarmila KAŠPÁRKOVÁ, “Reforma v ženských kláštorech české františkánské provincie: autorita a gender”. *HistO* 39, 2011, s. 63-81.
- “Kanonizované klarisky a terciářky očima řádových životopisců v českých zemích v raném novověku”. *Theatrum historiae* 2013, č. 12, s. 7-20.
- “Klöster der Klarissen und Franziskaner-Tertiarinnen in den böhmischen Ländern zwischen den Konventualen und Observanten im Laufe der nachtridentinischen Reformen”. *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*, eds.: István FAZEKAS – Martin SCHEUTZ – Csaba SZABÓ – Thomas WINKELBAUER. Wien 2013, s. 201-221.
- *Ženské kláštery v české františkánské provincii v raném novověku*. Olomouc 2010. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
- *Ženské kláštery v české františkánské provincii v raném novověku*. Olomouc 2008. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
- František KAVKA – Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcie habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*. Praha 1969.

- Janusz St. KĘBŁOWSKI, *Das Ursulinenstift Kloster, Kirche und Mausoleum der breslauer Piasten*. Wrocław 1998.
- Robert L. KENDRICK, *Celestial Sirens: Nuns and Their Music in Early Modern Milan*. Oxford 1996.
- Johannes KIST, *Das Klarissenkloster in Nürnberg bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts*. Nürnberg 1929.
- Rupert KLIEBER, *Bruderschaften und Liebesbünde nach Trient. Ihr Totendienst, Zuspruch und Stellenwert im kirchlichen und gessellschaftlichen Leben am Beispiel Salzburg (1600-1950)*. Frankfurt am Main – Wien 1999.
- Vilém KNOLL, "Paulsdorfové a chebské klarisky. Příspěvek k nejstarším dějinám Dřenice a Klášterního Dvora". *Minulostí Západočeského kraje* 42, 2007, č. 1, s. 7-51.
- Lezlie S. KNOX, *Creating Clare of Assisi: Female Franciscan Identities in Later Medieval Italy*. Leiden 2008.
- Małgorzata KONOPNICKA-SZATARSKA, "Klaryski Głogowskie". *Studia zachodnie* 6, 2002, s. 91-100.
- Korunní země v dějinách českého státu. IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích koruny české ve 14.-17. století*, ed.: Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ. Praha 2009.
- Joachim KÖHLER, *Das Ringen um die Tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau. Vom Abschluß des Konzils bis zur Schlacht am Weissen Berg 1564-1620*. Köln – Wien 1973.
- Jiří KROUPA, "Klášteř klarisek a olomoucká architektura druhé poloviny 18. století". *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města*, eds.: Martin ELBEL – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 330-338.
- Jitka KŘEČKOVÁ – Petra NEVÍMOVÁ, "Pečeti proboštů a konventu premonstrátek v Chotěšově". *Minulostí Západočeského kraje* 38, 2003, s. 113-153.
- "Přehled pramenů chotěšovského kláštera ve Státním ústředním archivu v Praze". *Minulostí Západočeského kraje* 38, 2003, s. 207-221.
- Petr KUBÍN, "Anežčina posmrtná pouť za svatozář". *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, eds.: Vladimír KELNAR et al. Praha 2011, s. 61-68.
- *Sedm přemyslovských kultů. = Seven Přemyslid cults*. Praha 2011.
- "Neúspěšný pokus o povolení veřejného kultu sv. Anežky České z roku 1679". *Svatá Anežka česká a velké ženy její doby*, eds.: Miroslav ŠMIED – František ZÁRUBA. Praha 2013, s. 303-318.
- Maren KUHN-REHFUS, *Das Zisterzienserinnenkloster Wald*. Berlin – New York 1992.
- Hedvika KUCHAROVÁ, "Klášteř premonstrátek v Doksanech v 2. polovině 17. a na začátku 18. století v zrcadle rukopisu XVI G 6 z Národní knihovny v Praze". *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.-15. září 2007*, eds.: Ivana ČORNEJOVÁ – Hedvika KUCHAROVÁ – Kateřina VALENTOVÁ. Praha 2008, s. 203-225.
- Kunst in Eger. Stadt und Land*, ed.: Lorenz SCHREINER. Stuttgart 2000.
- Erika KUSTATSCHER, "Die Welt (in) der Klausur. Spirituelle Ideale und realer Alltag im Brixner Klarissenkloster im 17. und 18. Jahrhundert". *Frauenklöster im Alpenraum*, eds.: Brigitte MAZOHL – Ellinor FORSTER. Innsbruck 2012, s. 111-151.
- Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, "Klášteřy klarisiek v Uhorsku – alternativa spoločenského uplatnenia šľachtických žien v ranom novoveku". *Theatrum historiae* 7, 2010, s. 127-145.
- "Disciplinizácia uhorských kláštorov klarisiek v kontexte rozvoja ženských rehoľných inštitúcií v ranom novoveku". *Sociálna disciplinizácia a zrod modernej spoločnosti*, ed.: Viliam ČIČAJ. Bratislava 2013, s. 115-134.
- Czesław LASOTA – Mariusz KARST, "Kościół klarysek w Głogowie". *Szkice Legnickie* XIV, 1992, s. 9-15.
- Mary LAVEN, *Virgins of Venice: Enclosed Lives and Broken Vows in the Renaissance Convent*. London 2002.

- “Cast out and Shut in: the Experience of Nuns in Counter-Reformation Venice”.
At the Margins: Minority Groups in Premodern Italy, ed.: Stephen J. MILNER.
Minneapolis 2005, s. 93-110.
- Elizabeth LEHFELDT, “Discipline, Vocation, and Patronage: Spanish Religious Women in a Tridentine Microclimate”. *SCJ XXX*, 1999, č. 4, s. 1009-1030.
- “Spatial Discipline and its Limits: Nuns and the Built Environment in Early Modern Spain”.
Architecture and the Politics of Gender in Early Modern Europe, ed. Helen HILLS.
Aldershot 2003, s. 131-149.
- *Religious Women in Golden Age Spain: the Permeable Cloister*. Aldershot – Burlington 2005.
- Paul LEHMANN, “Mittelalterliche Handschriften des K. B. Nationalmuseums zu München”.
Sitzungsberichte der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-philologische und historische Klasse, 1914, č. 4, Abhandlung.
- Amy E. LEONARD, “Female Religious Orders”. *A Companion to the Reformation World*,
ed.: Ronnie PO-CHIA HSIA. Oxford 2004, s. 237-254.
- *Nails in the Wall. Catholic Nuns in the Reformation Germany*. Chicago 2005.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*, VII. Bd., ed.: Wolfgang BRAUNFELS. Rom – Freiburg –
Basel – Wien 1994.
- Libri catenati Egrenses. Knihy a knihovna chebských františkánů v pozdním středověku
a raném novověku*, eds.: Kamil BOLDAN – Jindřich MAREK. Praha 2013.
- Erika Lauren LINDGREN, *Sensual Encounters: Monastic Women and Spirituality in Medieval
Germany*. Columbia 2009.
- Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.-15.
září 2007*, eds.: Ivana ČORNEJOVÁ – Hedvika KUCHAROVÁ – Kateřina VALENTOVÁ.
Praha 2008.
- K. J. P. LOWE, *Nuns’ Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter-
Reformation Italy*. Cambridge 2003.
- Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001.
- Elizabeth MAKOWSKI, *Canon Law and Cloistered Women: Periculoso and Its Commentators,
1298-1545*. Washington 1997.
- “A Pernicious Sort of Woman:” *Quasi-Religious Women and Canon Lawyers in the Later
Middle Ages*. Washington 2005.
- “Malba a grafika”, *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, ed.: Vladimír KELNAR et al.
Praha 2011, s. 191-225.
- Tomáš MALÝ – Vladimír MAŇAS – Zdeněk ORLITA, *Vnitřní krajina zmizelého města.
Náboženská bratrstva barokního Brna*. Brno 2010.
- Vladimír MAŇAS, “Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem.” *Bratrstva.
Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách
od středověku do moderní doby*, eds.: Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ. Pardubice
2005, s. 37-77.
- Werner MARSCHALL, *Geschichte der Bistums Breslau*. Stuttgart 1980.
- Jo Ann Kay MCNAMARA, *Sisters in Arms: Catholic Nuns through Two Millennia*. Cambridge –
London 1996.
- Francesca MEDIOLI, “A Unequal Law: The Enforcement of Clausura Before and After the
Council of Trent”. *Women in Renaissance and Early Modern Europe*, ed.: Christine
MEEK. Dublin 2000.
- June L. MECHAM, *Sacred Communities, Shared Devotions. Gender, Material Culture,
and Monasticism in Late Medieval Germany*, eds.: Alison BEACH – Constance
BERMAN – Lisa BITEL. Turnhout 2014.
- “A Northern Jerusalem: the Transformation of Space at the Convent of Wienhausen”.
Defining the Holy: Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe,
eds.: Andrew SPICER – Sarah HAMILTON. Aldershot 2006, s. 139-160.

- Anna MICHALSKA, *Legenda obrazowa św. Klary z dawnego klasztoru klarysek we Wrocławiu*. Wrocław 2013.
- Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha 2000.
- Klemens MINAŘÍK, "Klarisky v zemích Koruny české". *SHK* 26, 1925, s. 49-53.
- "Terciáři v klášteřích". *SHK* 26, 1925, s. 53-57.
- "Provinciál P. Bernard Sannig, učenec, spisovatel a organizátor františkánské provincie (1637-1704)". *ČKD* 62-71, 1920-1930, *passim*.
- "Stanovy pro znojenské klarisky z r. 1436". *SHK* 23, 1922, s. 48-55.
- Mira MLADĚJOVSKÁ, *Legenda o blahoslavené Anežce: chebské zlomky*. Praha 1948.
- Leoš MLČÁK, "Olomoucká mytologie". *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města*, eds.: Martin ELBEL – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 99-106.
- Craig A. MONSON, *Nuns Behaving Badly: Tales of Music, Magic, Art, and Arson in the Convents of Italy*. Chicago 2010.
- *Divas in the Convent: Nuns, Music, and Defiance in Seventeenth-Century Italy*. Chicago 2012.
- Joan MUELLER, *The Privilege of Poverty. Clare of Assisi, Agnes of Prague, and the Struggle for a Franciscan Rule for Women*. Park 2006.
- *A Companion to Clare of Assisi. Life, Writing, and Spirituality*. Leiden – Boston 2010.
- Gisela MUSCHIOL, "Die Reformation, das Konzil von Trient und die Folgen weibliche Orden zwischen Auflösung und Einschliessung". *"In Christo ist weder man noch weyb". Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, ed. Anne CONRAD, Münster 1999, s. 172-198.
- Kathryn NORBERG, "The Counter-Reformation and Women: Religious and Lay". *Catholicism in Early Modern History: A Guide to Reserch*, ed.: John W. O'MALLEY. St. Louis 1988, s. 133-146.
- Julia O'FAOLAIN – Lauro MARTINES, *Not in God's Image: Women in History from the Greeks to the Victorians*. New York 1973.
- Livarius OLIGER, "Zu Augustins von Alfeld Regelerklärung des Klarissenordens". *Franziskanische Studien* V, 1918, s. 220-222.
- Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města*, eds.: Martin ELBEL – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010.
- Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 2. Katalog*, eds.: Marek PERŮTKA – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010.
- Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620-1780. 3. Historie a kultura*, eds.: Marek PERŮTKA – Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2011.
- Orden und Klöster im Zeitalter von Reformation und katholischer Reform 1500-1700*, II. Band, eds.: Friedhelm JÜRGENSMEIER – Regina Elisabeth SCHWERDTFEGER. Münster 2006.
- Petra OULÍKOVÁ, "Svatá Anežka česká v barokním umění". *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, eds.: Miroslav ŠMIED – František ZÁRUBA, Praha 2013, s. 260-275.
- Jana OPPELTOVÁ, "Mors, pompa funebris et vita aeterna. Smrt, uložení těla a péče o blaho duše zemřelého v narativních pramenech českých a moravských premonstrátských kanonií raného novověku". *Církev a smrt : institucionalizace smrti v raném novověku*, eds.: Martin HOLÝ – Jiří MIKULEC. Praha 2007 s. 229-243.
- Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*. Brno 2011.
- Anna PAVLIČKOVÁ, *Kostel v Panenském Týnci – nástin stavební technologie*. České Budějovice 2013. Bakalářská diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ústav dějin umění.
- Radmila PAVLIČKOVÁ, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664-1695*. Olomouc 2001.
- *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*. České Budějovice 2008.

- Andrea G. PEARSON, "Nuns, Images, and the Ideals of Women's Monasticism: Two Paintings from the Cistercian Convent of Flines", *Renaissance Quarterly* 54, 2001, č. 4.2, s. 1356-1402.
- Mary Elizabeth PERRY, *Gender and Disorder in Early Modern Seville*. Princeton 1990.
- Iwona PIETRZYK, "Klasztor Klarysek w Opawie i jego znaczenie w średniowieczu". *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*. eds.: Andrzej RADZIWIŃSKI – Dariusz KARCZEWSKI. Bydgoszcz 2010, s. 353-361.
- Theophila PIETSCH, *Zur Geschichte des Breslauer Klarenstiftes, des jetzigen Ursulinenklosters*. Breslau 1937.
- Ronnie PO-CHIA HSIA, *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*. Cambridge 1998.
- Jaroslav V. POLC, *Světice Anežka Přemyslovna*. Praha 1988.
- Vincenc PRASEK, "Kláster svaté Kláry v Opavě". 9. program českého nižšího gymnázia v Opavě. Opava 1892, s. 3-48.
- Zdeňka PROKOPOVÁ, "Barokní kult světců z katakomb na příkladu sv. Reparáta z kláštera minoritů v Českém Krumlově". *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, ed.: Martin GAŽI. České Budějovice 2010, s. 527-566.
- Adriano PROSPERI, *Il Concilio di Trento: una introduzione storica*. Torino 2001.
- Vinzenz PRÖKL, *Eger und das Egerland*. Falkenau 1877.
- Olga Miriam PRZYBYŁOWICZ, "Stabilisation and Continuity. The Nunnery of the Order of St. Clarae in Sary Sącz from the Visitation of Cardinal Jerzy Radziwiłł (1599) to the Reformation of Bishop Kajetan Sołtyk (1763)". *Between Revival and Uncertainty: Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century/ Zwischen Aufbruch und Ungewissheit: Klösterliche und weltliche Frauengemeinschaften in Zentraleuropa im „langen“ 18. Jahrhundert*, eds.: Veronika ČAPSKÁ – Ellinor FORSTER – Janine Christina MAEGRAITH – Christine SCHNEIDER. Opava 2012, s. 97-128.
- "Pro remedio anime? Fundacja klarysek w Głogowie". *Sobótka*, 2009, č. 4, s. 655-684.
- "Statuty klarysek znojmskich z 1436 roku. Gradacja wykroczeń i kar w świetle reguły oraz wybranych źródeł wydanych dla klasztorów klarysek prowincji czesko-polskiej XV i XVI wieku". *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*, eds.: Andrzej RADZIWIŃSKI – Dariusz KARCZEWSKI. Bydgoszcz 2010, s. 80-104.
- Marie PRZYWECKA-SAMECKA, *Z dziejów wrocławskich konwentów klarysek i urszulanek*. Wrocław 1996.
- Elizabeth RAPLEY, *The Dévotes: Women and Church in Seventeenth-Century France*. Montreal 1990.
- "Women and the Religious Vocation in Seventeenth-Century France", *FHS* 18, 1994, č. 3, s. 613-631.
- *A Social History of the Cloister: Daily Life in the Teaching Monasteries of the Old Regime*. Montreal 2001.
- Colleen REARDON, *Holy Concord within Sacred Walls: Nuns and Music in Siena, 1575-1700*. Chicago 2010.
- Chrysogonus REISCH, *Geschichte des Klosters und der Kirche St. Dorothea in Breslau*. Breslau 1908.
- Religious Orders of the Catholic Reformation*, ed.: Richard L. DEMOLEN. New York 1994.
- Claire RENKIN, "Altera Magdalena? Clare as Sponsa Christi and Mirror Imagery in a German Fifteenth-Century Life of St. Clare". *Interpreting Francis and Clare of Assisi: from the Middle Ages to the Present*, eds.: Constant J. MEWS – C. RENKIN. Melbourne 2010, s. 255-270.
- Bert ROEST, *Order and Disorder: The Poor Clares between Foundation and Reform*. Boston 2013.

- Jan ROYT, "Ikografie sv. Anežky České v průběhu staletí". *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, eds.: Vladimír KELNAR et al. Praha 2011, s. 37-48.
- *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 2011.
- Antje RÜTTGARDT, "Die Diskussion um das Klosterleben von Frauen in Flugschriften der frühen Reformationszeit (1523-1528)". *"In Christo ist weder man noch weyb"*. *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, ed. Anne CONRAD. Münster 1999, s. 69-94.
- Elisa SAMPSON – Vera TUDELA, *Colonial Angels: Narratives of Gender and Spirituality in Mexico, 1580-1750*. Austin 2000.
- Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przelomu XVIII i XIX wieku)*, eds.: Andrzej RADZIWIŃSKI – Dariusz KARCZEWSKI. Bydgoszcz 2010.
- Alexander SEDGWICK, "The Nuns of Port-Royal: A Study of Female Spirituality in Seventeenth-Century France". *That Gentle Strength: Historical Perspective on Women in Christianity*, ed.: Lynda L. COON – Katherine J. HALDANE – Elisabeth W. SOMMER. Charlottesville 1990, s. 176-189.
- Franz Xaver SEPPELT, *Das Bistum Breslau im Wandel der Jahrhunderte*. Würzburg 1948.
- Karl SCHELLHASS, *Der Dominikaner Felician Ninguarda und die Gegenreformation in Süddeutschland und Österreich 1560-1583. Bd. I. Felician Ninguarda als Apostolischer Kommissar 1560-1578*. Bibliothek des Preussischen historischen Instituts in Rom, Band XVII. Rom 1930.
- Marie SCHENKOVÁ – Jaromír OLŠOVSKÝ, *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*. Opava 2001.
- *Barokní malířství a sochařství ve východní části českého Slezska*. Opava 2004.
- Christine SCHNEIDER, *Kloster als Lebensform. Der Wiener Ursulinenkonvent in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (1740-90)*. Wien – Köln – Weimar 2005.
- "Von Kostfrauen, Guttätern und anderen Weltleuten. Das soziale Umfeld des Wiener Ursulinenklosters in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts". *Wiener Geschichtsblätter* 56, 2001, 4. 2, s. 89-113.
- "Aspekte der Volksreligiosität im Wiener Ursulinenkloster (2. Hälfte 18. Jahrhundert)". *Aspekte der Religiosität in der Frühen Neuzeit*, ed.: Thomas AIGNER. St. Pölten 2003, s. 215-244.
- "Frauenklöster der Frühen Neuzeit als Totale Institutionen – Gleichheit und Differenzen", *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit* 8, 2008, 4. 1, s. 20-33.
- "Sochařství", *Svatá Anežka česká. Princezna a řeholnice*, eds.: Vladimír Kelnar et al. Praha 2011, s. 226-237.
- Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*. Praha 2011.
- "Přemysl Otakar II. a program jeho pražského pohřebiště". *Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě*. Praha 1998, s. 203-216.
- "Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově". *Průzkumy památek. Denkmalforschung = Historical Monuments' Research & Documentation* 6, 1999, č. 2, s. 69-86.
- "Klášter klarisek v Olomouci". *Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě: příspěvky z mezinárodní konference [Olomouc, 20.-22. listopadu 2007]*, ed.: Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2010, s. 167-172.
- "Náhrobky v klášteře sv. Anežky a erbovní deska diplomata a biskupa Petra Filarga (minority a od roku 1409 papeže Alexandra V.) z roku 1396". *Epigraphica & Sepulcralia. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i., v letech 2008-2010*, ed.: Jiří ROHÁČEK. Praha 2011, s. 433-464.
- "Anežčin stavební a duchovní počín – klášter na Františku (k 750. výročí založení královského pohřebiště)". *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, eds.: Miroslav ŠMIED – František ZÁRUBA. Praha 2013, s. 135-150.

- H. SOUKUPOVÁ-BENÁKOVÁ, "Přemyslovské mauzoleum v klášteře blahoslavené Anežky na Františku". *Umění* 24, 1976, s. 193-215.
- Jutta G. SPERLING, *Convents and the Body Politic in Late Renaissance Venice*. Chicago 1999.
- Spuren franziskanische Geschichte. Chronologischer Abriss der Geschichte der Sächsischen Franziskanerprovinz von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, eds.: Bernd SCHMIES – Kirsten RAKEMANN. Werl 1999.
- Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579-1598). *Biskup a mecenáš umírajícího věku*, ed.: Ondřej JAKUBEC. Olomouc 2009.
- Roman STELMACH, "Dokumenty do dziejów żeńskich klasztorów na Śląsku zachowane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*, eds.: Andrzej RADZIWIŃSKI – Dariusz KARCZEWSKI. Bydgoszcz 2010, s. 425-451.
- Ulrike STRASSER, "Bones of Contention: Cloistered Nuns, Decorated Relics and the Contest Over Women's Place in the Public Sphere of Counterreformation Munich". *Archiv für Reformationsgeschichte* 90, 1999, s. 255-288.
- "Catholic Nuns Resist Their Enclosure". *Unspoken Worlds: Women's Religious Lives*, eds. Nancy AUER FALK – Rita M. GROSS. Wadsworth 2001, s. 207-220.
- "Cloistering Women's Past: Conflicting Accounts of Enclosure in Seventeenth-Century Munich Nunneries". *Gender in Early Modern German History*, ed. Ulinka RUBLACK. Cambridge 2002, s. 221-246.
- *State of Virginity: Gender, Religion, and Politics in an Early Modern Catholic State*. Ann Arbor 2004.
- "Clara Hortulana of Embach or How to Suffer Martyrdom in the Cloister", *Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*, ed.: Cordula VAN WYHE. Aldershot – Burlington 2008, s. 39-58.
- Sharon T. STROCCHIA, *Nuns and Nunneries in Renaissance Florence*. Baltimore 2009.
- Ute STRÖBELE, *Zwischen Kloster und Welt. Die Aufhebung südwestdeutscher Frauenklöster unter Kaiser Joseph II.* Köln 2005.
- "Gelebte Armut? Zur materiellen Lebenswirklichkeit franziskanischer Frauenklöster in der Zeit der Aufklärung". *Gelobte Armut. Armutskonzepte der franziskanischen Ordensfamilie vom Mittelalter bis in die Gegenwart*, eds.: Heinz-Dieter HEIMANN – Angelica HILSEBEIN – Bernd SCHMIES – Christoph STIEGEMANN. Paderborn – München – Wien – Zurich 2012, s. 503-524.
- Heribert STURM, *Eger: Geschichte einer Reichsstadt*, Bd. II. Augsburg 1952.
- Alena SUCHÁNKOVÁ, *Opavské klarisky. Sociální síť a kulturní historie ženského kláštera*. Opava 2014. Magisterská diplomová práce. Slezská univerzita v Opavě. Filozoficko-přírodovědecká fakulta.
- Anna SUTOWICZ, "Fundacja klasztoru klarysek wrocławskich na tle fundacji innych placówek żeńskiego zakonu franciskańskiego na ziemiach polskich". *Perspectiva, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* V, 2006, č. 2 (9), s. 122-140.
- "Życie religijne w klasztorze klarysek we Wrocławiu". *Perspectiva, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* VI, 2007, č. 2 (11), s. 177-218.
- "Dorobek rękopiśmienny śląskich klasztorów żeńskich (XIII-XVIII w.)". *Wrocławski przegląd teologiczny* 16, 2008, č. 2, s. 155-179.
- Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, eds.: Vladimír KELNAR et al. Praha 2011.
- Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*, eds.: Miroslav ŠMIED – František ZÁRUBA. Praha 2013.
- Martin SVATOŠ, "Středověká "dcera královská" v rouše barokní světiče". *Septuaginta Paolo Spunar oblata (70+2)*, ed.: Jiří KROUPA. Praha 2000, s. 561-570.
- Miluše SVOBODOVÁ-LADOVÁ, "Zvláštní místní práva v Praze". *Pražský sborník historický* 8, 1973, s. 95-179.

- Lucie ŠAFRÁNKOVÁ, *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkowicze o švédském panování v Olomouci v letech 1642-1650*. Olomouc 1999. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
- František ŠTĚDRÝ, "Týnec Panenský". *SHK* 7, 1906, č. 1-2, 171-176; *SHK* 8, 1907, s. 65-73.
- Lucius TEICHMANN, *Die Franziskanerklöster in Mittel- und Ostdeutschland 1223-1993*. Hildesheim 1995.
- Sally THOMPSON, *Women Religious: The Founding of English Nunneries after the Norman Conquest*. Oxford 1991.
- Jane TIBBETTS SCHULENBURG, "Strict Active Enclosure and Its Effects on Female Monastic Experience (ca. 500-1000)", *Distant Echoes: Medieval Religious Women*, vol. 1, eds.: John NICHOLS – Lillian Thomas SHANK. Kalamazoo 1984, s. 51-86.
- Elke TKOCZ, *Das Bamberger Klarissenkloster im Mittelalter, seine Beziehungen zum Patriziat in Bamberg und Nürnberg sowie zum Adel*. Bamberg 2008.
- "Übergänge gestalten: Die Kandidaturphase im Klarissenkloster Bamberg während der Frühen Neuzeit". *AFH* 105, 2012, č. 1-4, s. 221-275.
- Concha TORRES SÁNCHEZ, *La clausura imposible: conventualismo femenino y expansión contrareformista*. Madrid 2000.
- V zrcadle stínů. Morava v době baroka. 1670-1790*, ed.: Jiří KROUPA. Brno 2003.
- Kateřina VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*. Olomouc 2002.
- Vladimír VAŠKŮ, *Panovnické konfirmace pro moravské kláštery v 18. století. Novověké úřední revize středověkých a raně novověkých listin*. Brno 1981.
- Josef VÁVRA, "Alžběta Konstancie z Pöttingu, dobrodějka klášterů". *SHK* 9, 1908, s. 57-63.
- Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997.
- Vít VLNAS, "Osudy Anežčina kláštera od 15. století do současnosti". *Svatá Anežka Česká. Princezna a řeholnice*, eds.: Vladimír KELNAR et al. Praha 2011, s. 29-35.
- Jiřina VOTOČKOVÁ-JOACHIMOVÁ, "Klášter Na Františku v Praze". *Umění*, 1943-1944, s. 301-308, 395-405.
- Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Blahoslavená Anežka česká. Kulturní obraz světice 13. století*. Praha 1933.
- Claire WALKER, "Combining Martha and Mary: Gender and Work in Seventeenth-Century English Cloisters". *SCJ* XXX, 1999, č. 2, s. 397-418.
- *Gender and Politics in Early Modern Europe: English Convents in France and the Low Countries*. Basingstoke 2003.
- Alison WEBER, *Teresa of Avila and the Rhetoric of Femininity*. Princeton 1990.
- Martin WEIS, *Jihočeské Ave. Duchovní průvodce po poutních místech českobudějovického biskupství*. Praha 2001.
- Anna WELCH, "Presence and Absence: Reading Clare of Assisi in Franciscan Liturgy and Community". *Gender, Catholicism and Spirituality. Women and the Roman Catholic Church in Britain and Europe, 1200-1900*, eds.: Laurence LUX-STERRITT – Carmen MANGION. Basingstoke 2010, s. 19-37.
- Merry E. WIESNER, *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge 1993.
- "Women's Response to Reformation". *The German People and the Reformation*, ed.: R. PO-CHIA HSIA. Ithaca 1988, s. 148-171.
- Merry WIESNER-HANKS, *Convents Confront the Reformation: Catholic and Protestant Nuns in Germany*. Milwaukee 1998.
- "Ideology Meets the Empire: Reformed Convents and the Reformation". *Germania Illustrata: Essays on Early Modern Germany Presented to Gerald Strauss*, eds.: Andrew C. FIX – Susan C. KARANT-NUNN. Kirksville 1991, s. 181-195.
- Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století I-II*. Praha 1895-1896.
- Wives, Widows, Mistresses, and Nuns in Early Modern Italy: Making the Invisible Visible through Art and Patronage*, ed.: Katherine MCIVER. Farnham – Burlington 2012.

- Women and Religion in Old and New World*, eds.: Susan DINAN – Debra MEYERS. New York – London 2001.
- Women, Identities and Communities in Early Modern Europe*, eds.: Stephanie TARBIN – Susan BROOMHALL. Aldershot 2008.
- Jeryldene M. WOOD, *Women, Art, and Spirituality, The Poor Clares of Early Modern Italy*. Cambridge 2011.
- Charlotte WOODFORD, *Nuns as Historians in Early Modern Germany*. Oxford 2002.
- Barbara WOSHINSKY, *Imagining Women's Conventual Spaces in France, 1600-1800: The Cloister Disclosed*. Farnham 2010.
- Gabriella ZARRI, "Gender, Religious Institutions and Social Discipline: The Reform of the Regulars". *Gender and Society in Renaissance Italy*, eds.: Judith C. BROWN – Robert C. DAVIES. London – New York 1998, s. 193-212.
- "From Prophecy to Discipline, 1450-1650". *Women and Faith. Catholic Religious Life in Italy from Late Antiquity to the Present*, eds.: G. ZARRI – L. SCARAFFIA. Cambridge 1999, s. 83-112.
- Marian ZAWADA, "Klauzura v kláštěrech: historické, teologické a psychologické prvky". *Řeholní formace*, ed.: Jerzy GOGOLA. Olomouc 2002, s. 739-804.
- Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*, eds.: Vladimír MAŇAS – Zdeněk ORLITA – Martina POTŮČKOVÁ. Olomouc 2010.
- Jan ZDICHYNEC, *Ženské kláštery Horní Lužice mezi duchovní a světskou mocí v 16. a 17. století*. Praha – Paris 2006. Dizertační práce. Filosofická fakulta University Karlovy v Praze – Ecole des hautes études en sciences sociales, Paris.
- *Les abbayes féminines de la Haute-Lusace aux XVIe et XVIIe siècles: Les Religieuses Entre Pouvoir Temporel et Spirituel au Temps des Réformes*. Presses académiques francophones 2014.
- "Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku". *Antropologické přístupy v historickém bádání*, eds.: Daniela TINKOVÁ – Martin NODL. Praha 2007, s. 95-135.
- "Hæc dicta sint in charitate. K vizitacím klášterů cisterciáček ve 2. polovině 17. století". *Za zdmi kláštera. Cisterciáci v českých dějinách*, eds. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Petr CHARVÁT – Bohumír NĚMEC. České Budějovice 2010, s. 42-65.
- "Vztah obnoveného pražského arcibiskupství k ženským klášterům v Horní Lužici v 16. a 17. století". *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, ed.: Marek DERWICH. Warszawa 2010, s. 261-275.
- "Sie hat ein üble stimm, und keine rechte lußt. Zur Personengeschichte der Frauenklöster im böhmisch-mährischen-lausitzischen Zisterzienservikariat in der frühen Neuzeit". *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit. (Monastica Historia, Band 1)*, eds. Heidemarie SPECHT – Tomáš ČERNUŠÁK. St. Pölten – Brno 2011, s. 298-321.
- "Quia sic fert consuetudo? Die Klausur in den Zisterzienserinnenklöstern der Frühen Neuzeit: Vorschriften, Wahrnehmung und Praxis". *Between Revival and Uncertainty: Monastic and Secular Female Communities in Central Europe in the Long Eighteenth Century/ Zwischen Aufbruch und Ungewissheit: Klösterliche und weltliche Frauengemeinschaften in Zentraleuropa im „langen“ 18. Jahrhundert*, eds.: Veronika ČAPSKÁ – Ellinor FORSTER – Janine Christina MAEGRAITH – Christine SCHNEIDER. Opava 2012, s. 37-68.
- Stanislav ZELA, *Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Kuena (1553-1565)*. Olomouc 1921.
- Natalie ZEMON DAVIS, *Women on the Margins. Three Seventeenth-Century Lives*. Cambridge – London 1995.
- Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*. I. díl. 1695-1777. Praha 1987.
- *Osudy moravské církve v 18. století*, II. díl, k vyd. přípr. Vojtěch CEKOTA – Miloš KOUŘIL. Olomouc 2003.

- Irmgard E. ZWINGLER, *Das Klarissenkloster bei St. Jakob am Anger zu München. Das Angerkloster unter der Reform des Franziskanerordens im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges*. München 2009.
- Alfons ŽÁK, "Das Frauenkloster Himmelpforte in Wien". *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 6, 1907 (Wien 1908), s. 95-187.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Anfängliche Verzeichnus Von der Marianischen Bildnuß der Schmerzhafften Mutter Gottes unweit Sugdol St. Clarae gehörig*; český překlad zprávy z pamětní knihy farnosti Suchdol u Olomouce; dostupný na <http://www.farnostsuchdol.eu/k1765.html>.; citováno 28. 9. 2014.
- Franciscan Authors, 13th-18th Century: A Catalogue in Progress. Bibliography of Franciscan Authors* od M. van der Heijdena a B. Roesta; heslo H. Sedulius, dostupné na <http://users.bart.nl/~roestb/franciscan/franauth.htm#HenricusSedulius>; citováno 27. 9. 2014; heslo A. Alveldt, dostupné na http://users.bart.nl/~roestb/franciscan/franauta.htm#_Toc427590461; citováno 26. 8. 2014.
- Ideální pohled na klášter v době zrušení*, dostupný na stránkách Jihomoravského muzea ve Znojmě; dostupné na http://www.znojmuze.cz/mk/mk_2.pdf; citováno 1. 11. 2014.
- Kostel a klášter klarisek v *internetové Encyklopedie města Chebu*; dostupné na <http://encyklopedie.cheb.cz/cz/encyklopedie/kostel-a-klaster-klarisek>; citováno 1. 10. 2014.
- Provenio*, databáze Knihovny Národního muzea; dostupné na <http://opac.nm.cz:8080/authorities/18844> (heslo Alveldt, Augustin von, ca 1480-1535); citováno 26. 8. 2014.

RESÜMEE

In der Frühen Neuzeit existierten in den böhmischen Ländern zehn Franziskaner-Frauenkommunitäten – acht gehörten den Klarissen und zwei den Franziskaner-Tertiarinnen an. Damit wurde die Frauenlinie des Franziskanerordens zum meistvertretenen Frauenorden in diesem Raum. Während die Klarissenklöster zu Beginn der Frühen Neuzeit bereits seit vier Jahrhunderten bestanden, waren die Franziskaner-Tertiarinnen neue Kommunitäten, die wenig gemeinsam mit den bestehenden semireligiösen Gruppen hatten, deren Lebensart durch die Anforderungen des Konzils von Trient neu geformt wurde.

Die Frühe Neuzeit stellt für die Frauenkommunitäten ein bedeutendes und eigentlich auch selbstständiges Kapitel dar. Auf einer Seite ist es durch die Erneuerungsanforderungen eines der Konzildekrete begrenzt, auf der anderen Seite durch die Säkularisierung der kontemplativen Klöster beendet. In unserer Geschichtsschreibung, die eher auf Männerklöster und –Orden fokussiert ist, handelt es sich zudem um ein wesentlich unerforschtes Thema. In der ausländischen Historiographie geht es hingegen um eine Problematik, welche sich einer großen Aufmerksamkeit und der damit zusammenhängenden Interpretationsvariabilität erfreut.

Wegen der durch das Tridentinum verschärften Klausur wurde allen kontemplativen Frauenorden in vielen Arbeiten eine ähnliche, das eigene Ordenscharisma hintansetzende Spiritualität, begrenzte Autonomie, Abhängigkeit von den Vorstehern und Verzicht auf die bisherigen Bindungen zur Gesellschaft zuerkannt. Andere Arbeiten beschrieben diese durch die Schlüsse des Konzils von Trient geformte Periode im Gegenteil als eine Epoche der erneuerten, die Außengesellschaft geistlich stark formenden Klöster, und führten die These über die zwar strenge, jedoch „durchlässige“ Klausur aus. Die Geschichtsschreibung enthüllte also eine ziemlich vielfältige Anwendung der tridentinischen Dekrete; diese Problematik in ihren breiten Zusammenhängen wird durch diese Arbeit behandelt.

Der Ausgangspunkt für die Dissertation waren beide oben aufgeführte Interpretationslinien (sowohl die Betonung der Vorsteher, als auch der Gesichtspunkt der geistlichen Bedeutung für die Außengesellschaft). Im Gegensatz zu der bisherigen Forschung, die gewöhnlich nur ein Ordenshaus akzentuiert, oder sich im Gegenteil allen auf einem bestimmten Gebiet (in frühneuzeitlichem Staat, Land oder Stadt) existierenden Klöstern widmet, beschäftigt sich die Dissertation mit der frühneuzeitlichen Geschichte von Klöstern eines „Ordens“. Die Arbeit berücksichtigt deswegen die Reformbemühungen der Vorsteher sowie die Bindungen des Klosters zu der Welt. Dieser Orientierung entsprechen zudem auch die erhaltenen Quellen; obwohl die Quellenbasis sehr disparat und limitiert ist, blieben nach

der Säkularisierung außer anderem gerade die normativen Quellen und das Aktenmaterial mitsamt der Korrespondenz erhalten.

Die vorliegende Arbeit geht von der These aus, dass die tridentinische Reform in den Franziskaner-Frauenklöstern im Einklang mit dem eigenen Bild des Ordens (der Minoriten, bzw. Franziskaner), aufgrund der Ordensprioritäten, aber auch mit Hilfe der Struktur und Hierarchie der Minderen Brüder eingeführt wurde. Sie behauptet, dass die Formung vom letzten Drittel des 17. Jahrhunderts bis zur ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts am intensivsten war, als die Klarissen je nach Zugehörigkeit zum Franziskaner- oder Minoritenorden sogar als barfüßig oder Konventualinnen bezeichnet wurden. Aufgrund der seit dem Mittelalter konstanten Weise der Verwaltung von Frauenklöstern durch die Provinzen der Minderen Brüder zeigt die Arbeit, wie breit der Raum für die Verhandlung von Macht zwischen den Frauenklöstern und deren Vorstehern war. Im Einklang mit der sehr allmählichen Erneuerung der Provinzen wird betont, dass ohne die Hilfe von Bischöfen eine Reihe von Frauenklöstern gar nicht erhalten geblieben wäre.

Eine bedeutende Stellung nimmt in der Arbeit die Auslegung der Klausur ein. Es wird nicht bezweifelt, dass es sich um den Zentralpunkt der Reform handelte, nichts desto trotz geht der Text von den relativ geringen Möglichkeiten der Minderen Brüder aus, in den Klöstern eine völlig undurchlässige Klausur durchzusetzen, gleichzeitig knüpft die Arbeit an das neue historiographische Interesse für die räumliche Dimension der Klausur an. Erst mit der Wahrnehmung der Klausur als eines völlig spezifischen (heiligen) Raumes kann sie als das Zentralelement des Lebens der Ordensschwester gesehen werden. Es ist dank der zeitgemäßen Praxis der Aufstellung von Altären und Statuen sowie Gemälden in diesem Raum zu erkennen, es wird auch durch päpstliche Privilegien für Laien belegt, die es in festgelegten Tagen gestatteten, die Klausur zu besuchen, und Ablässe erteilen.

Der Strom von geistlichen Angeboten wurde durch die von den Laien gewährte materielle Unterstützung ausgeglichen. Die Beziehungen zwischen dem Kloster und der Welt waren natürlich, aber auch kompliziert. In den zu den Minderen Brüdern zugehörigen Frauenklöstern kann jedoch eine bestimmte seelsorgerische Fürsorge beobachtet werden, die eher für Männerorden gewöhnlich ist. Vielleicht gerade deswegen, dass die Minderen Brüder als ein Mendikantenorden jegliche Unterstützung wertschätzten und dass sie mit der Außengesellschaft intensive Kontakte knüpften, fanden die Klarissen- und Tertiarinnen-Äbtissinnen bei ihnen Unterstützung auch bei der Gründung von Bruderschaften oder bei der Verwaltung von Wallfahrtsorten. Die Arbeit ist durch die Untersuchung der Identität der Franziskaner-Frauenklöster abgeschlossen, damit es ersichtlich wird, dass im Mittelpunkt der Franziskaner-Frauenkonvente das Gebet und die Kontemplation standen, genau wie bei allen traditionellen Frauenorden, gleichzeitig können aber einige für die Mendikanten typischen Elemente aufgefunden werden.

RESUME

In early modern period there were ten female Franciscan communities – eight of Poor Clares and two Franciscan Tertiaries in the Bohemian Lands. Thus, the female branch of the Franciscan Order became the most frequent female order in this region. While convents of the Clarisses were already in existence for fourth centuries at the beginning of early modern era, the Franciscan Tertiaries appeared to be new communities that had only little in common with existing semi-religious groups, of which way of life was newly controlled by requirements of the Council of Trent.

The early modern period means a significant and also separate chapter in history to female communities. On the one hand, it is limited by requirements of one of the Council's decrees for renewal, on the other hand, it is closed by the secularization of contemplative monasteries. In our historiography, aimed rather at male monasteries and orders, it is a quite unexplored topic. On the contrary, in the foreign historiography this problem is in the spotlight which bears a relation to a wide range of interpretation variability.

Thanks to the more strict enclosure specified by the Council of Trent, many studies ascribed the same spirituality disregarding charisms of an order, limited autonomy, dependence on superiors and renunciation of previous relations with society to all contemplative female orders. Another works described this period influenced by the Council's conclusions as the era of restored monasteries, which substantially formed surrounding society in a spiritual way and so that developed an idea about the strict but "penetrable" enclosure. As it has been shown, the historiography revealed quite diverse application of the Tridentine decrees, a topic, which is largely explored in this dissertation in various contexts.

Both interpretation possibilities stated above (the emphasis on superiors as well as the question of the spiritual influence on surrounding society) creates a starting point of the dissertation. The work examines early modern convents of one "order" in contrast to present researches, which usually accentuate only one convent or, on the contrary, focus on all cloisters located in a certain area (an early modern state, country or city). From that reason, the study also takes into account reform efforts of superiors and relations of the convent with the world. Furthermore, this aiming is supported by surviving sources no matter how they are disparate and limited because after secularization just normative sources and documents including correspondence remained preserved.

The presented dissertation comes from the proposition that the Tridentine reform was introduced into the female Franciscan convents in accordance with the own image of orders (the Conventuals, or the Franciscans), based on order's priorities but also thanks to a structure and a hierarchy of Friars Minor. It claims that establishing

was the most intensive from the last quarter of the 17th century to the mid-18th century, when the Poor Clares were called according to the affiliation with the Franciscan Order or the Conventuals such as *Barfüsserinnen* or *Schwester hl. Clarae Conventualn*. On the basis of the invariable administration of female convents by provinces of Friars Minor since medieval times it is shown how wide a space in power negotiations between female convents and their superiors was. It is emphasized in agreement with the gradual renewal of individual provinces that a huge number of female cloisters would not be preserved at all without bishops' aid.

The interpretation of the enclosure occupies an important position in this work. There is no doubt that it represented a principal feature of the reform, nevertheless, on one side, the study reflects quite poor opportunities of Friars Minor to enforce the completely impenetrable enclosure in convents and on the other side, it follows a new historiographical interest in a space dimension of the enclosure. Only with understanding of the enclosure as a unique (sacred) space it is possible to perceive it as a main feature of nuns' life. It is apparent from a period practice of the installation of altars, statues and pictures in this space and what is more, it is supported by papal privileges for laics, which allowed to visit enclosed convents in given days and gave indulgences.

A wide range of spiritual offers was compensated by material support provided by laics. Relations of a monastery with the world were natural but also complicated. In female convents belonging to Friars Minor a certain pastoral care more common for male orders may be observed. In this context, it is necessary to mention that Friars Minor as a mendicant order appreciated every help and made intensive contacts with surrounding society that is probably why abbesses of the Clarisses and Tertiaries found a support for establishing brotherhoods or administration of pilgrimage places. The whole dissertation is concluded by examining identities of female Franciscan convents to make evident that a prayer and contemplation stayed in a centre of female Franciscan convents' life likewise at all traditional female religious orders, however, at the same time some features typical for the Mendicants were present there as well.

POUŽITÉ ZKRATKY

- BZAR – Bischöfliches Zentralarchiv Regensburg
 MAW – Minoritenarchiv Wien
 MZA – Moravský zemský archiv
 NA – Národní archiv
 SOA Třeboň, Odd. Krumlov – SOA Třeboň, Oddělení Český Krumlov
 SOA Třeboň, Odd. Třeboň – Státní oblastní archiv Třeboň, Oddělení Třeboň
 SOKA Cheb – Státní okresní archiv Cheb
 ZAO – Zemský archiv v Opavě
 ZAO, O – Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc
- BUWr – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
 MZK – Moravská zemská knihovna
 NKP – Národní knihovna České republiky
 NPÚ, ÚOP – Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Ostravě
 OMM – Oblastní muzeum Most
 VKOL – Vědecká knihovna v Olomouci
- ACO – Archiepiscopalis Curia Olomucensis
 AFP – Archiv české františkánské provincie
 AMCh – Archiv města Chebu
 AMO – Archiv města Olomouce
 AO – Arcibiskupství olomoucké
 APA – Arcibiskupství pražské
 Cerr. II – G 12 Cerroniho sbírka II.
 MK – Minorité Krumlov
 NB – Náboženská bratrstva
 PMO – Provincialát minoritského řádu v Opavě
- AFH – *Archivum Franciscanum Historicum*
 AÖG – *Archiv für österreichische Geschichte*
 CHR – *Catholic Historical Review*
 ČKD – *Časopis katolického duchovenstva*
 FHB – *Folia Historica Bohemica*
 FHS – *French Historical Studies*
 HistO – *Historica Olomucensia*
 OAS – *Olomoucký archivní sborník*
 SAP – *Sborník archivních prací*
 SCJ – *Sixteenth Century Journal*
 SHK – *Sborník historického kroužku*
 SChM – *Sborník chebského muzea*
 WHR – *Women's History Review*
 WWr – *Women's Writing*